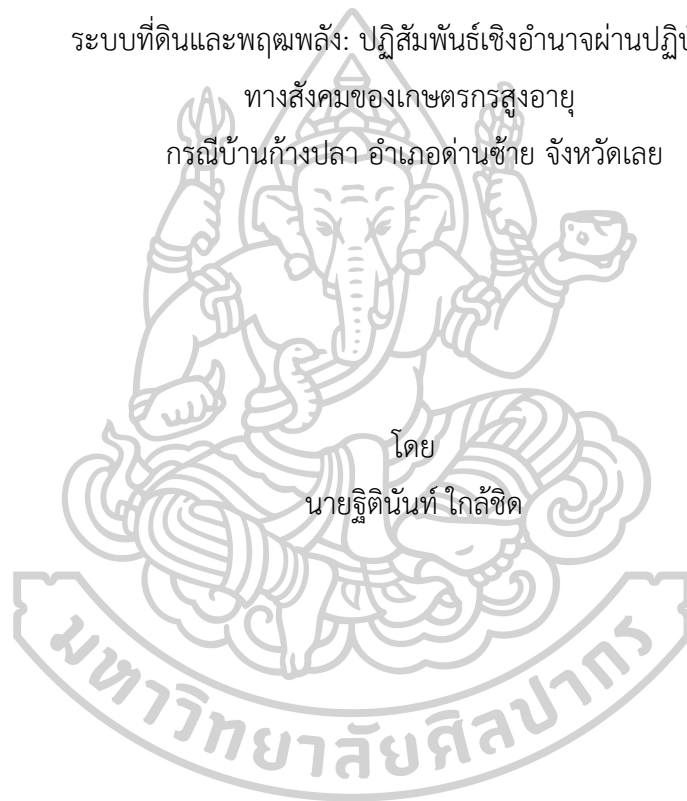

ระบบที่ดินและพดพปลง: ปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจผ่านปฏิบัติการ
ทางสังคมของเกษตรกรสูงอายุ
กรณีสานก้างปลา อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

โดย
นายฐิตินันท์ ไกลัดชิด

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชามานุษยวิทยา แผนก ก แบบ ก 2 ระดับปริญญามหาบัณฑิต

ภาควิชามานุษยวิทยา

มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2565

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยศิลปากร

ระบบที่ดินและพจนานุกรม: ปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจผ่านปฏิบัติการ
ทางสังคมของเกษตรกรสูงอายุ
กรณีบ้านก้างปลา อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชามานุษยวิทยา แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญาตรีมหาบัณฑิต
ภาควิชามานุษยวิทยา
มหาวิทยาลัยศิลปากร
ปีการศึกษา 2565
ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยศิลปากร

LAND SYSTEM AND ACTIVE AGEING: POWER INTERACTION IN SOCIAL
PRACTICE OF KANGPLA VILLAGE, DANSAI DISTRICT, LOEI PROVINCE

By
MR. Thitinan KLAICHID

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for Master of Arts ANTHROPOLOGY
Department of Anthropology
Silpakorn University
Academic Year 2022
Copyright of Silpakorn University

หัวข้อ	ระบบที่ดินและพดพพลัง: ปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจผ่านปฏิบัติการทางสังคมของเกษตรกรสูงอายุ
โดย	กรณีนบ้านก้างปลา อำเภอตาบ่ช่าย จังหวัดเลย
สาขาวิชา	นายฐิตินันท์ ไกล่ชิต
อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก	มานุษยวิทยา แผนก ก แบบ ก 2 ระดับปริญญาโทบัณฑิต
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ดำรงพล อินทร์จันทร์
	อาจารย์ ดร. นัฐวุฒิ สิงห์กุล

คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้รับพิจารณาอนุมัติให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา ตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

.....คณบดีคณะโบราณคดี
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ดำรงพล อินทร์จันทร์)

พิจารณาเห็นชอบโดย

.....ประธานกรรมการ
(อาจารย์ ดร. นัฐวุฒิ สิงห์กุล)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ดำรงพล อินทร์จันทร์)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม
(อาจารย์ ดร. นัฐวุฒิ สิงห์กุล)

.....ผู้ทรงคุณวุฒิภายใน
(รองศาสตราจารย์ ดร. เอกรินทร์ พึ่งประชา)

.....ผู้ทรงคุณวุฒิภายใน
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. แพร ศิริศักดิ์ดำเกิง)

.....ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก
(รองศาสตราจารย์ ดร. ดำรงค์ ฐานดี)

620320016 : มานุษยวิทยา แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญาโท

คำสำคัญ : สังคมผู้สูงอายุ, ปฏิบัติการทางสังคม, ระบบที่ดิน, ด่านซ้าย, พงศมพลง

นาย ฐิตินันท์ ไกล่ซิด: ระบบที่ดินและพศมพลง: ปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจผ่านปฏิบัติการทางสังคมของเกษตรกรสูงอายุ กรณีบ้านก้างปลา อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ดำรงพล อินทร์จันทร์

การศึกษาเรื่อง “ระบบที่ดินและพศมพลง: ปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจผ่านปฏิบัติการทางสังคมของเกษตรกรสูงอายุ กรณีบ้านก้างปลา อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย” มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาและอภิปรายระบบที่ดินบ้านก้างปลาในฐานะเงื่อนไขกำหนดภาวะพศมพลงของเกษตรกรสูงอายุในพื้นที่บ้านก้างปลา 2) เพื่อศึกษาปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจของเกษตรกรสูงอายุในพื้นที่บ้านก้างปลา เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยวิธีทางมานุษยวิทยา ได้แก่ การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม สัมภาษณ์ไม่เป็นการทาง การประวัติศาสตร์ท้องถิ่น จัดทำชาติพันธุ์วรรณา และวิจัยเอกสารประกอบ กลุ่มประชากรจำนวน 20 ราย แบ่งเป็น 4 สายตระกูลครอบคลุมช่วงอายุตั้งแต่วัย 40-80 ปี ใช้กรอบคิด ปฏิบัติการทางสังคม ตามแนวทางของ Sherry Ortner ข้อค้นพบของการศึกษานี้ แบ่งเป็น 2 ประการ ได้แก่ *ประการแรก พศมพลง* ของเกษตรกรสูงอายุบ้านก้างปลา มีเงื่อนไขที่สัมพันธ์กับระบบที่ดินอย่างแน่นแฟ้น แต่เป็นพศมพลงหรือเป็นอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกัน จากระยะเวลา “สะสมทุน” ที่ไม่เท่ากัน โดยแบ่งผู้สูงอายุเป็น 3 กลุ่ม คือ 1) กลุ่มที่มีอำนาจนาในบ้านก้างปลา 2) กลุ่มผู้มีฐานะทางเศรษฐกิจใหม่ 3) กลุ่มผู้ที่ต้องอาศัยที่ดินผู้อื่น *ประการที่สอง* ปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจแบ่งโดย “เงื่อนไขของพศมพลง” ที่ไม่เท่าเทียมกัน ก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างคนในครอบครัวและชุมชน แบ่งเป็น 4 แบบ ดังนี้ 1) เครือข่ายเครือญาติคือที่มาของอำนาจ/พศมพลงของผู้สูงอายุ 2) การถือครองที่ดินที่ดีจากประวัติศาสตร์ คือ อำนาจการจัดสรรของผู้สูงอายุ 3) ความเข้าใจและเลือกใช้วัฒนธรรม คือ อำนาจของผู้สูงอายุที่อ้างอิงวัฒนธรรมการจัดการที่ดินและมรดกที่ดิน 4) การเป็นแรงงานคืออำนาจของผู้สูงอายุ มักปรากฏในการสูงอายุตามบทบาททางสังคมที่สภาพร่างกายถือว่าแข็งแรงทำงานหนักได้ หรือแม้กระทั่งการแสดงออกอย่างเข้มแข็งและเข้าร่วมกิจกรรมกับผู้ชายในชุมชน นอกจากนี้ ยังสามารถกำหนด ปัจจัยกำหนดพศมพลง เฉพาะทางด้านสังคมวัฒนธรรมของชาวบ้านก้างปลาที่สามารถวิเคราะห์ต่อเนื่องจากส่วนแรกหรือปฏิสัมพันธ์ทางอำนาจทั้ง 4 แบบของผู้สูงอายุนั้น หากรวบเอามาใช้งานจะทำให้มีปัจจัยด้านสังคมวัฒนธรรมเหลือเพียง 2 ด้าน คือ “เครือข่ายเครือญาติ” และ “การจัดการมรดกที่ดิน”

620320016 : Major ANTHROPOLOGY

Keyword : Aging Society, Social Practice, Land System, Dan Sai people, Active Aging

MR. Thitinan KLAICHID : LAND SYSTEM AND ACTIVE AGEING: POWER INTERACTION IN SOCIAL PRACTICE OF KANGPLA VILLAGE, DANSAI DISTRICT, LOEI PROVINCE Thesis advisor : Assistant Professor Damrongphon Inchan

The study of " Land System and Active Aging: Power Interaction in Social Practice of Dansai Elderly Farmers, A Cast Study of Kangply Village, Srisongrak Sub-District, Dansai District, Loei Province " aims to 1) study and discuss the land system of Kangpla Village as a condition for determining the power situation of elderly farmers in Kangpla Village area 2) to study the power relations of elderly farmers in Kangpla Village. This study is a qualitative research using by anthropological methodology including participant observation, informal interview, local history, ethnography and document research. Population group of 20 people, divided into 4 family line, covering the age range from 40-80 years old. The framework was conducting by a "Social practices" theory according to Sherry Ortner's approach. The findings are divided into 2 key findings, *First* is that the "power" of elderly farmers in Kangpla Village has conditions that are closely related to the land system. But it is power that is not equal. From the period of "capital accumulation " that is not equal. By dividing the elderly into 3 groups, namely 1) a group with leadership power 2) a group with new economic status 3) a group that must rely on other people's land. *second* is that "power interaction" are divided by "conditions of unequal power" resulting in relationships between people in communities. Divided into 4 types: 1) Kinship network is the source of power of the elderly. 2) Owning good land from history is the power of the elderly. 3) Discrimination of culture is the power of the elderly for managing and inheriting land as a resource. 4) Being a labor force is the power of the elderly. In addition, it is possible to specify the factors that determine the social and cultural power of elderly that can be analyzed continuously from the interaction of the four types of elderly power. If combined for use, there will be only two social and cultural factors, namely "family network" and "land inheritance management"

กิตติกรรมประกาศ

ผลการศึกษาที่ตกผลึกเป็นวิทยานิพนธ์นี้ ยกความชอบทั้งหมด ให้แต่คุณแม่ นุชณีย์ ไกล่ซิด ผู้เป็นยักษ์แอดดาสในจักรวาลของผมที่แบกรับทุกสิ่งให้โลกหมุนไปได้

แต่พ่อสุระชัย ไกล่ซิด ที่ล่วงลับ ซึ่งเป็นที่มาและแรงบันดาลใจสำคัญของการศึกษาทำความเข้าใจผู้สูงอายุพดุมพลัง

แต่ช่วงเวลาที่ถูกขู่ สุข และโศกเศร้าตลอดระยะเวลาที่ใช้เรียนรู้ทั้งในชีวิตและวิชาการร่วมกับจรรยา นาคำภา ที่เออลันจนไม่สามารถพรรณนาให้ปรกติได้

ส่วนสำคัญยิ่งในการผลักดันคือคณาจารย์ภาควิชามานุษยวิทยา ที่ ณ วันนี้ได้รับสิ่งดี ๆ มากมายจากทุกท่านมาเป็นเวลา 10 ปีแล้ว ทั้งมุมมองการใช้ชีวิต การทำงาน และความรู้ทักษะทั้งหลายที่ถ่ายทอดให้ จึงเป็นเสมือนผู้ใหญ่ครอบครัว ทั้งอาจารย์ดำรงพล อินทร์จันทร์ และอาจารย์ณัฐภูมิ สิ่งทกุล ที่ชี้แนะ และอดทนเคี่ยวเข็ญให้ผมผ่านช่วงเวลายากลำบากในการตัดสินใจว่าจะล้มเลิกสิ่งที่ทำนี้หรือไม่

ทั้งอาจารย์เอกรินทร์ พิงประชา ที่เคารพรัก ซึ่งให้การสนับสนุนและเชื่อมั่นในตัวนักศึกษาที่ดีด้านคนนี้มีมาตลอดนับ 10 ปีแล้ว

อาจารย์แพร ศิริศักดิ์คำเกิง และอาจารย์วรารมณ มนไทรเวช ที่เป็นทั้งอาจารย์และรุ่นพี่ที่คอยส่องทางให้คิดเขียนเรียนรู้ในแง่มุมต่าง ๆ ที่ไม่มีมาก่อน

ท้ายที่สุดคือ ชาวบ้านชายทุกคน ทั้งชาวบ้านก้างปลา โดยเฉพาะพี่โรจน์ พี่بانเย็น ที่ให้ความเอ็นดูต้อนรับเป็นส่วนหนึ่งในชุมชนแม้ช่วงเวลาสั้น ๆ ครอบครัวและสายตระกูลสิ่งที่ดีที่เอ็นดูรับเป็นสมาชิกหนึ่งในครอบครัว ทั้งพ่อจัต แม่ช่อม ยายกัลยา พี่เสือ พี่ปู และครอบครัว รวมถึง พี่ปู แห่งบ้านชานฎ ที่ให้การสนับสนุนทุกเรื่องตลอดระยะเวลาการทำงาน

นาย ฐิตินันท์ ไกล่ซิด

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ช
สารบัญ.....	ช
สารบัญภาพ	ฉ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2 วัตถุประสงค์ในการศึกษา.....	6
1.3 คำถามวิจัย.....	6
1.4 ขอบเขตการวิจัย.....	6
1.5 ข้อตกลงเบื้องต้น.....	6
1.6 ข้อยกเว้นของการวิจัย.....	6
1.7 ผลที่คาดว่าจะได้รับ.....	7
1.8 นิยามศัพท์เฉพาะ	7
บทที่ 2 แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	8
2.1 แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง.....	8
2.1.1 แนวคิดเกี่ยวกับคนแก่ ความแก่ และพหุฒพล้ง	8
2.1.2 แนวคิดปฏิบัติการทางสังคม.....	19
2.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	29
2.2.1 ภูมิทัศน์การศึกษาสังคมผู้สูงอายุ ระหว่าง พ.ศ. 2490-2550.....	30
2.2.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพหุฒพล้ง	33

2.2.3 งานศึกษาเชิงวิพากษ์	37
2.2.4 งานศึกษาเกี่ยวกับระบบที่ดิน.....	39
บทที่ 3 ระเบียบวิธีวิจัย	43
3.1 พื้นที่และสนามศึกษา	43
3.2 วิธีการและเครื่องมือที่ใช้ศึกษา/รวบรวมข้อมูล	45
3.2.1 ซาติพันธุ์วรรณนา	45
3.2.2 การวิจัยเอกสาร	46
3.4 กรอบคิดการวิเคราะห์ผลการศึกษา.....	47
บทที่ 4 บ้านก้างปลาในบริบทด้านซ้าย: ข้อมูลพื้นฐานและโครงสร้างทางสังคม.....	49
4.1 สภาพทางภูมิศาสตร์ของที่ราบและหุบเขา.....	49
4.1.1 ที่ตั้งทางภูมิศาสตร์.....	49
4.1.2 ที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของราชการ.....	50
4.1.3 สถานการณ์ด้านประชากรและอาชีพ	51
4.2 ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น: ความเป็นมาที่สัมพันธ์ระหว่างหุบเขาด้านซ้ายและที่สูงบ้านก้างปลา	51
4.2.1 แต่ก่อนกาลของหมู่บ้านและเมืองในหุบเขาและทุ่งราบ	52
4.2.2 ก่อร่างมางไฮ้: การโยกย้ายและตั้งชุมชนบ้านก้างปลา.....	56
4.3 การเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์และระบบเศรษฐกิจ:.....	58
4.3.1 การเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตของบ้านก้างปลา.....	58
4.4 การจัดการทางสังคม: ระบบเครือญาติและโครงสร้างอำนาจในชุมชน	73
4.4.1 โครงสร้างอำนาจของชุมชน	73
4.4.2 ระบบเครือญาติ การสืบทอดมรดก และความสัมพันธ์ของแรงงานในชุมชน	76
4.5 โลกทัศน์ของชุมชน: ว่าด้วยระบบความเชื่อและประเพณีพิธีกรรม.....	81
4.5.1 ภูมิทัศน์ทางความเชื่อ	82
4.5.2 ประเพณีพิธีกรรมสำคัญในรอบปี	84

4.6 ประวัติศาสตร์และวิธีการเกษตร: แบบแผนทางสังคมของบ้านก้างปลาในบริบทด้านซ้าย.....	96
บทที่ 5 ว่าด้วยการสูงอายุในบริบทก้างปลา.....	97
5.1 ผู้สูงอายุ: นิยามความหมายจากภายนอกและพลวัตในระดับชุมชน.....	97
5.1.1 พลังจากภายนอก: แนวคิด นโยบาย และปฏิบัติการของภาครัฐต่อชีวิตสูงอายุในชุมชน	100
5.1.2 พลวัตภายใน: การปรับตัวของชุมชนและการเกิดขึ้นของผู้สูงอายุในบริบทบ้านก้างปลา	109
5.1.3 สรุปลักษณ์ของพลังภายนอกและพลวัตภายในที่มีอิทธิพลต่อการสูงอายุในบริบทก้างปลา	117
5.2 ปฏิบัติการของเกษตรกรสูงอายุ.....	118
5.2.1 นางบังอร: ประชากรรุ่นที่ 1.....	119
5.2.2 นางนวลจันทร์: บทบาทลูกสาว แม่ และยาย.....	122
5.2.3 ครอบครัวของนายโม: การสะสมทุนที่ล่าช้า.....	124
5.2.4 นายป๋ม: เกษตรกรสูงอายุทางสังคม.....	127
5.2.5 นายบาง.....	129
5.3 ปฏิบัติการ: ในฐานะของอำนาจที่จะกระทำการ.....	130
5.3.1 ปฏิบัติการที่มีอำนาจทางเศรษฐกิจ.....	131
5.3.2 ปฏิบัติการ ที่มีอำนาจด้านการมีส่วนร่วมทางสังคม.....	132
5.3.3 ปฏิบัติการ ที่ไม่มีอำนาจของครอบครัวที่ยังสะสมทุน.....	133
บทที่ 6 ว่าด้วยพถมพลัง และ ปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจ.....	135
6.1 ปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจของ “พถมพลัง” และ “ทุน”.....	136
6.1.1 ข้อจำกัดของพถมพลัง.....	137
6.1.2 ความสัมพันธ์เชิงอำนาจของผู้สูงอายุ ระบบที่ดิน และครอบครัว.....	139
6.1.3 สรุปลักษณ์ความสัมพันธ์ของพถมพลัง ระบบที่ดิน และความสัมพันธ์เชิงอำนาจ.....	145
6.2 ว่าด้วยปฏิบัติการทางสังคม และปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจ.....	146

6.2.1 ผู้กระทำการ: ใครเป็นใครในบ้านก้างปลา 147

6.2.2 โครงสร้างที่นาและไร่ อำนาจ และการเปลี่ยนแปลง..... 149

6.2.3 ปฏิบัติการและปฏิสัมพันธ์อำนาจทางสังคม 150

6.3 ว่าด้วยพดุมพลัง 3 ระดับ..... 154

6.4 สรุปรูป 160

บทที่ 7 บทส่งท้าย..... 162

7.1 ข้อเสนอแนะ 163

รายการอ้างอิง..... 165

ประวัติผู้เขียน..... 169

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดที่จะใช้ในการศึกษา.....	48
ภาพที่ 2 แผนที่ทางกายภาพบ้านก้างปลา ตำบลศรีสองรักอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย.....	51
ภาพที่ 3 ระวังแผนที่ทหารหมายเลข 5262 IV ที่เก็บข้อมูลในช่วงปี พ.ศ. 2480-2501.....	54
ภาพที่ 4 ระวังแผนที่ทหารหมายเลข 5262 IV ที่เก็บข้อมูลในช่วงปี พ.ศ. 2480-2501.....	60
ภาพที่ 5 แปลงปลูกข้าวไร่มักจะอยู่บนยอดดอยสูง.....	67
ภาพที่ 6 ตารางสรุปแบบแผนการผลิตของบ้านก้างปลาในแต่ละช่วง (period).....	69
ภาพที่ 7 ตารางสรุปแบบแผนการแลกเปลี่ยนของบ้านก้างปลาในแต่ละช่วง (period).....	69
ภาพที่ 8 แผนภาพการนำเข้าและส่งออกผลผลิตในยุคบ้านป่า (พ.ศ. 2400-2500).....	70
ภาพที่ 9 แผนภาพการนำเข้าและส่งออกผลผลิตในยุคบ้านไร่ (พ.ศ. 2500-2530).....	70
ภาพที่ 10 บ้านก้างปลาในยุคเกษตรผสม (2540-ปัจจุบัน).....	71
ภาพที่ 11 ความสัมพันธ์ของเครือญาติหลายตระกูลที่ถือครองที่ดินคนละแปลง.....	77
ภาพที่ 12 ความสัมพันธ์ของ 3 สายตระกูลใหญ่ที่เคยแยกกันบุกเบิกที่ดิน.....	78
ภาพที่ 13 แผนที่แสดงพื้นที่ทางพิธีกรรมที่สำคัญ.....	83
ภาพที่ 14 ประชาชนทั่วไปทำการล้างพระธาตุในวันขึ้น 13 ค่ำ เดือน 6.....	88
ภาพที่ 15 ขบวนแห่เจ้าเมืองวัง พร้อมเครื่องประโคมฆ้อง คันทาด ตาคชัย.....	90
ภาพที่ 16 กวดยสากที่ใช้ในการถวายเป็นบุญข้าวสาก.....	93
ภาพที่ 17 แผนภาพแสดงความสัมพันธ์ของพิธีกรรมระหว่างเมืองด่านซ้ายและบ้านก้างปลา เปรียบเทียบกับปฏิทินทางการเกษตร.....	95
ภาพที่ 18 กรอบแนวคิดเกี่ยวกับพลุดมพลังใหม่เสนอให้เพิ่มการวิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ประวัติศาสตร์ของปฏิบัติการ และบริบทของสังคมวัฒนธรรม.....	160

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

โลกของเราเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุมานานนับศตวรรษแล้ว โดยเฉพาะครึ่งหลังของศตวรรษที่ 20 อัตราเกิดลดลงและผู้คนมีอายุยืนยาวขึ้นทำให้ในปี พ.ศ.2561- 2562 จะมีประชากรโลกที่มีอายุมากกว่า 60 ปีมากถึง หนึ่งพันล้านคน ประเทศไทยในปี 2561 ประเทศไทยมีประชากรผู้สูงอายุ 12 ล้านคน หรือคิดเป็นร้อยละ 18 ของประชากรทั้งหมด ประเด็นท้าทายที่สำคัญคือ ประชากรไทยกำลังมีอายุสูงขึ้นอย่างรวดเร็วมากจะทำให้ไทยกลายเป็น “สังคมสูงอายุอย่างสมบูรณ์” หรือสัดส่วนผู้สูงอายุถึงร้อยละ 20 ต่อประชากรทั้งหมด ในจำนวนนี้มีประชากรสูงอายุที่ยังทำงานอยู่สูงถึง 4.4 ล้านคน (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2557) (Kertzer David I & Laslett Peter, 1995) (มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย, 2561) จากอัตราประชากรสูงอายุที่เพิ่มขึ้นส่งผลกระทบต่อด้านสังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรม โดยเฉพาะระบบสวัสดิการ หรือบริการด้านสาธารณสุขจะไม่สามารถตอบสนองอัตราเพิ่มของผู้สูงอายุได้ ท้ายที่สุดแล้วจะเกิดผลกระทบโดยตรงกับระบบเศรษฐกิจ คือ รัฐจะต้องโอบอุ้มค่าครองชีพและสวัสดิการด้านสุขภาพด้วยเงินงบประมาณจำนวนมากเพื่อให้ผู้สูงอายุได้รับบริการอย่างทั่วถึงและเท่าเทียม นั่นจึงเป็นที่มาของวิสัยทัศน์เรื่องการพัฒนาภาวะ “พุดมพลัง”

แนวคิดพุดมพลัง (Active Aging) ว่าด้วยการพยายามชะลอการเข้าสู่วัย “พึ่งพิง” ในประชากรที่สูงวัยได้ จะเป็นการช่วยลดต้นทุนสวัสดิการลง อีกทั้งการยืดเวลาเจ็บป่วยและช่วยให้พวกเขาสร้างประโยชน์แก่สังคมได้ยาวนานที่สุด ผู้สูงอายุที่ยังทำงานจะช่วยตนเองให้มีรายได้และมีคุณค่า เท่ากับจะเป็นการลดภาระพึ่งพิงต่อครอบครัวและรัฐ ช่วยทดแทนประชากรวัยแรงงานที่ลดลง โดยส่งเสริมให้ผู้สูงอายุยังคงอยู่ในกำลังแรงงานให้นานที่สุด เป็นหนึ่งในแนวนโยบายสำคัญของประเทศไทยโดยเริ่มบัญญัติข้อกำหนดและแผนแม่บทหรือแผนผู้สูงอายุแห่งชาติ ฉบับที่ 1 นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2525 – 2544 ซึ่งมีทั้งมาตรการสร้างเสริมสวัสดิการแก่ผู้สูงอายุในเชิงรับและมาตรการส่งเสริมสุขภาพเชิงรุกในเขตชุมชนและเขตเมือง นำโดย นพ.บรรลุ ศิริพานิช ได้เริ่มใช้คำว่า “พุดมพลัง” หรือ Active Aging จากนั้นนโยบายหรือแผนงานส่งเสริมศักยภาพผู้สูงอายุในเชิงรุก ทั้งการส่งเสริมสุขภาพ การรวมกลุ่มทำกิจกรรม (ชมรม/ศูนย์พัฒนา) และการส่งเสริมอาชีพก็ปรากฏชัดเจนในแผนผู้สูงอายุแห่งชาติ ฉบับที่ 2 พ.ศ.2545-2564 (World Health Organization : WHO, 2002) (เล็ก สมบัติ และคณะ, 2554) (มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย, 2561)

อิทธิพลของแนวคิดพุดมพลัง ปรากฏชัดเจนขึ้นในทศวรรษที่ 1990 องค์การอนามัยโลกได้บัญญัติแนวทางการพัฒนาสังคมผู้สูงอายุด้วยแนวคิดนี้ และตีพิมพ์เผยแพร่และพัฒนากرอบ

ความคิดให้ประเทศอื่น ๆ ได้ใช้พัฒนาผู้สูงอายุให้มีศักยภาพในการดูแลตัวเองลดการพึ่งพิง โดยมองว่าพัฒนาพลังเป็น “กระบวนการ” ที่เหมาะสมเพื่อนำไปสู่ 3 ด้านสำคัญในชีวิต คือ สุขภาวะที่ดี (Healthy) การมีส่วนร่วมทางสังคม (Participation) และมีหลักประกันความมั่นคงในอันจะเสริมสร้างคุณภาพชีวิตเมื่อสูงวัย (Security) ซึ่งมีการกำหนดวิธีการเข้าสู่ภาวะพัฒนาพลังไว้ว่าจะต้องคำนึงถึง 2 ปัจจัย คือ 1) ปัจจัยตัดขวาง หรือปัจจัยที่แยกผู้สูงอายุออกจากเงื่อนไขทางสังคมและเงื่อนไขส่วนตัวประกอบไปด้วย “เรื่องเพศ และ วัฒนธรรม” ของผู้สูงอายุ 2) ปัจจัยกำหนด ประกอบด้วย 6 ตัวกำหนด ได้แก่ ตัวกำหนดทางระบบบริการทางสุขภาพและสังคม ตัวกำหนดทางพฤติกรรม ปัจจัยส่วนบุคคล สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ สิ่งแวดล้อมทางสังคม ตัวกำหนดทางเศรษฐกิจ (สุรศักดิ์ ศรีสำออง, 2546) (World Health Organization : WHO, 2002)

ในที่นี้ผู้ศึกษาเห็นว่าด้านสำคัญทั้ง 3 ด้าน ได้แก่ 1) การมีสุขภาวะที่ดี 2) การมีส่วนร่วมทางสังคม และ 3) ความมั่นคงและคุณภาพชีวิต เป็นเสาหลักของแนวคิดดังกล่าวนี้ สำหรับปัจจัยตัดขวางและปัจจัยกำหนดเป็นสิ่งที่ช่วยทำให้เราเข้าใจ “กลไก” ที่คำจูน 3 เสาหลักนั้น ทำให้มีการพยายามสร้างเครื่องมือเชิงปริมาณมากมายเพื่อวัด “ดัชนี” หรือ “ภาวะพัฒนาพลัง” ในภาพรวมระดับรัฐ (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2557) สิ่งนี้ทำให้เห็นว่ามี ความพยายามที่จะสร้าง “ตัวแบบการพัฒนา” เพื่อชี้วัดผลการพัฒนาผู้สูงอายุให้มีภาวะพัฒนาพลังโดยตลอดตั้งแต่ พ.ศ. 2525 – ปัจจุบัน ทำให้ผู้ศึกษามองว่าการพิจารณาด้วยดัชนีเป็นการละเลยความแตกต่างหลากหลายของผู้สูงอายุในสังคมวัฒนธรรมที่ต่างกัน

เมื่อพิจารณาจากที่มาของแนวคิดการขับเคลื่อนนโยบายด้วยพัฒนาพลัง ถือเป็นแนวคิดที่มีความสำคัญมากในการใช้ขับเคลื่อนงานผู้สูงอายุ แต่ในทางหนึ่งก็สร้างปัญหา อยู่ 2 ประการ คือ *ปัญหาประการที่หนึ่ง* เป็นการมุ่งหาผู้สูงอายุที่มีศักยภาพหรือมี “พลัง” ตามกรอบคิดทำให้การขับเคลื่อนงานด้านผู้สูงอายุมุ่งไปหาบุคคลที่มี “ทุน” ทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม บางประการ อาจกล่าวอย่างง่ายว่า หากพัฒนาพลังเป็นการนิยามผู้สูงอายุ “ที่เป็นบวก” หรือ “ที่ดี” ย่อมไม่ใช่ผู้สูงอายุทุกคนเป็น “ผู้สูงอายุพัฒนาพลัง” ดังนั้นจึงไม่ใช่ทุกคนที่เป็นผู้สูงอายุ “ที่ดี” หากยึดเอาแนวคิดแบบตรงข้ามนี้ ย่อมสร้างความชอบธรรมให้มีการ “จัดการ” ผู้สูงอายุที่ไม่ดี เพื่อให้ผู้สูงอายุเป็นพัฒนาพลังราวกับว่านี่คือฉันทามติแห่งสังคม

ปัญหาประการที่สอง แผนพัฒนาผู้สูงอายุด้วยแนวคิดพัฒนาพลังเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ หรือ “ระบบการผลิต” เป็นหลัก กล่าวคือ การพัฒนาหรือหนุนเสริมให้ผู้สูงอายุกลายเป็น “ผู้สูงอายุพัฒนาพลัง” ทำให้ผู้สูงอายุเป็น “วัตถุ” หรือ “ทรัพยากร” ที่ดีหรือไม่ดีหรือหากมีผู้สูงอายุจำนวนหนึ่งมี “ศักยภาพ” แสดงว่ามีคน “ไม่มีศักยภาพ” อยู่จำนวนหนึ่ง ในจำนวนนี้จำเป็นที่จะต้องได้รับการพัฒนาเพื่อให้มีศักยภาพ หรือเป็น ทรัพยากรที่ “ดี” หรืออีกนัยหนึ่ง กระบวนการสร้างภาวะพัฒนาพลังในภาษาของการพัฒนา คือ การพยายามทำให้ประชากรกลุ่มที่เกษียณอายุ หรือ

ว่างเว้นจากการทำงาน กลับเข้ามาสู่ระบบการทำงาน หรือเป็นฟันเฟืองหนึ่งใน “วิธีการผลิต” ของชุมชนที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบการผลิตของประเทศและของโลก เพื่อยืดเวลาให้แรงงานผลิตหรือเพิ่มกำลังการผลิตเท่าที่จะเพิ่มได้พร้อมกับลดค่าใช้จ่ายที่จะต้องดูแลแรงงานที่ไม่สามารถผลิตได้

กอปรกับผู้ศึกษาได้มีประสบการณ์กับปัญหาดังกล่าว ในการขับเคลื่อนงานผู้สูงอายุระหว่างปี พ.ศ. 2561-2562 ของฝ่ายพัฒนาชุมชน องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นแห่งหนึ่ง และได้รับฟังเสียงสะท้อนจากผู้ปฏิบัติงานด้านสาธารณสุขและอาสาสมัครสาธารณสุขในพื้นที่ว่า การขับเคลื่อนกิจกรรมพัฒนาผู้สูงอายุ ทำได้ยากโดยเฉพาะในกลุ่มผู้สูงอายุที่เป็นเกษตรกร จนเกิดความคิดเชิงอคติว่าผู้สูงอายุจำนวนหนึ่งนี้ “ไม่มีศักยภาพ” หรือขาดความพร้อมในการพัฒนาตนเองเพื่อให้กลายเป็นผู้สูงอายุพัฒนาพลังจึงต้องหาวิธีที่เหมาะสมในการดำเนินงานด้านนี้ อคติของคนทำงานพัฒนาชุมชนเช่นนี้ สอดคล้องกับความเห็นของ สโรชพันธุ์ สุภาวรรณ และชไมพร กาญจนกิจสกุล ที่มองว่าการพัฒนาหรือขับเคลื่อนงานผู้สูงอายุเป็นการประกอบสร้างความหมายของผู้สูงอายุ โดยเฉพาะการเหมารวมว่าผู้สูงอายุทุกคนเสื่อมถอยโรยราและเป็นอุปสรรคต่อระบบเศรษฐกิจและยิ่งทุกภาคส่วนให้ความหมายและมุ่งกำหนดตำแหน่งแห่งที่ของผู้สูงอายุมากเพียงใดยิ่งผลิตซ้ำความอ่อนแอเชิงประจักษ์ (สโรชพันธุ์ สุภาวรรณ และชไมพร กาญจนกิจสกุล, 2557)

ประเด็นที่ยกมานำเสนอข้างต้น เพื่อจะเน้นย้ำให้เห็นว่ามีความไม่เท่าเทียมในการกระจายทรัพยากรเพื่อพัฒนาสังคมสูงอายุ เนื่องจากไม่ใช่ผู้สูงอายุทุกคนที่มีภาวะพัฒนาพลัง ในขณะเดียวกันไม่ใช่ผู้สูงอายุทุกคนที่มีร่างกายเป็นอุปสรรคต่อ “วิธีการผลิต” โดยเฉพาะในสังคมเกษตรกรรมที่เกษตรกรคงอยู่ในระบบการผลิตอย่างไม่มีวัน “เกษียณ” หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ไม่ใช่ผู้สูงอายุทุกคนจะยอมรับและปฏิบัติตามนโยบายที่เกี่ยวกับพัฒนาพลัง โดยความไม่ลงรอยนี้ เกิดจากการพิจารณาลักษณะของพัฒนาพลัง “ไม่สอดคล้อง” กับบริบทสังคมวัฒนธรรมของผู้สูงอายุ ทำให้การขับเคลื่อนและทำกิจกรรมเกิดขึ้นไม่ตรงจุด

งานศึกษานี้จึงประสงค์ให้พิจารณาผู้สูงอายุหลายมิติยิ่งขึ้น โดยเน้นไปที่ “เกษตรกรสูงอายุ” ที่ยังคง “ผลิต” ไม่ทางใดก็ทางหนึ่งผู้สูงอายุยังคงเป็นส่วนหนึ่งของระบบชุมชนการผลิต ในมิติของการสูงอายุในสังคมเกษตรกรรมชุมชนหนึ่ง จึงน่าจะมีความหลากหลายและซับซ้อนพอที่จะยืนยันได้ว่า การนิยามพัฒนาพลังหรือการแสวงหากลไกพัฒนาพลังต้องวิเคราะห์ลงไปให้ลึกและหลากหลายครอบคลุมทั้งประเด็นทางบริบทพื้นที่ ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรม จะมองเห็นความหลากหลายของการจัดการและใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับร่างกายที่แก่ชราได้ โดยเฉพาะร่างกายที่แก่ชรากับบริบททางการเกษตรที่พวกเขาไม่มีเวลา “เกษียณ”

ประเด็น “เกษตรกรไม่มีวัยเกษียณ” โดดเด่นอย่างมากในพื้นที่บ้านก้างปลา ตำบลศรีสองรัก อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย เป็นอคติเหมารวม หรืออคติด้านชนชั้นและลักษณะทางอาชีพเกษตรกร ที่เกิดจากเจ้าหน้าที่ ผู้นำท้องถิ่น หรือผู้คนในด่านซ้าย ที่มองเรื่องการขับเคลื่อนงาน

ผู้สูงอายุบ้านก้างปลาว่าจะทำได้ยาก เพราะบ้านก้างปลาเป็นหมู่บ้านขนาดเล็ก (60 หลังคาเรือน) สมาชิกในบ้านก้างปลาทุกคน คือ เกษตรกร ตั้งแต่เด็ก คนโต จนถึงคนแก่ทุกคนต้องช่วยกันทำงาน เพราะเป็นหมู่บ้านขนาดเล็กแรงงานน้อย ทั้งหมดทำ “เกษตรกรรม” ทำให้ไม่มี “เวลา” ทำกิจกรรมที่ทางหน่วยงานจะจัดขึ้น

มุมมองเช่นนี้ทำให้เห็นว่า “เกษตรกรไม่เคยหยุดเป็นเกษตรกร” แม้เรือนร่างจะเปลี่ยนแปลงและเสื่อมถอยโรยราแต่ก็ยังคงเป็นเกษตรกร ไม่มีวันเกษียณ นั่นทำให้พวกเขาไม่เข้าร่วมกิจกรรมขับเคลื่อนนโยบายต่างๆ ของภาครัฐ และมุมมองเช่นนี้เป็นเหตุผลที่ทำให้เห็นว่า “เกษตรกรที่ไม่มีวันหยุดงาน” หรือ “เกษตรกรสูงอายุ” ในลักษณะนี้เป็นภาวะพหุผลทั้งนั้น ดังนั้นเราไม่อาจละเลยเงื่อนไขสำคัญของการที่ผู้สูงอายุต้องทำงานที่ต่อเนื่อง กระทบหรือรื้อ และต้องแข็งแรง เช่นนี้ว่าเป็นกลไกของภาวะพหุผลทั้งในสังคมเกษตรกรรม เช่นเดียวกับปัจจัยกำหนดภาวะพหุผลทั้ง 6 ปัจจัยขององค์การอนามัยโลก

ปัจจัยกำหนดข้างต้นเป็นส่วนสำคัญที่ส่งผลให้เกิดภาวะ “สุขภาพที่ดี” “มีส่วนร่วมในสังคม” และ “มีความมั่นคงที่ดี” ที่เป็นช่องว่างใหญ่ขององค์การอนามัยโลกที่ต้องใช้บริบททางสังคมวัฒนธรรมในการอธิบาย ผู้ศึกษาเห็นว่าในส่วนนี้เราสามารถใช่วิธีการศึกษาทางมานุษยวิทยาเข้ามาช่วยในการพิจารณาเงื่อนไขของภาวะพหุผลภายใต้ความซับซ้อนเหล่านี้ได้

อนึ่ง ตัวแบบพหุผลขององค์การอนามัยโลกที่เกิดจากบริบทของสังคมอุตสาหกรรมในโลกตะวันตกซึ่งนิยมไว้อย่างกว้างขวางทำให้เกิดข้อจำกัดในการนำมาใช้ในบริบทสังคมเกษตรกรรมแบบเอเชียหรือสังคมเกษตรในประเทศไทยเอง นอกจากนี้ ตัวแบบพหุผลไม่เพียงแต่นิยามตัวเองอย่างกว้างขวาง แต่มี “อำนาจ” ในการกำหนดปฏิบัติการเชิงนโยบายและการตีความการเป็นผู้สูงอายุที่ดีหรือที่ Active อีกด้วย

ดังนั้น จึงมีความจำเป็นที่จะต้องอภิปรายเกี่ยวกับพหุผลใหม่เพื่อเติมเต็มช่องว่างเหล่านี้ ทั้งในส่วนที่เป็นบริบททางสังคมวัฒนธรรม และส่วนที่เป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจ โดยผู้ศึกษาได้นำบริบทที่จำเพาะของ บ้านก้างปลา ตำบลศรีสองรัก อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ที่มีวัฒนธรรมทางการเกษตรที่โดดเด่น จากเงื่อนไขทางภูมิศาสตร์แบบหุบเขาและมีที่ราบที่จำกัดทำให้ “ที่ดิน” เป็นปัจจัยหลักในการตั้งถิ่นฐานและขยายตัวของชุมชนตลอดประวัติศาสตร์ ทำให้ที่ดินสัมพันธ์กับระบบเครือญาติและชุมชนจึงส่งผลต่อ “ปฏิบัติการทางสังคม” ที่แตกต่างจากผู้คนในสังคมเกษตรกรรมหรืออุตสาหกรรมอื่น ๆ

อีกทั้งผู้สูงอายุหรือเกษตรกรสูงอายุนบ้านก้างปลามีลักษณะการไม่มีวัยเกษียณ พวกเขายังมีพันธะหน้าที่เกี่ยวข้องกับการผลิตตั้งแต่บุกเบิกชุมชนจนถึงบั้นปลายชีวิตของสมาชิก ดังนั้นเด็กเล็ก ผู้ใหญ่ ชาย หญิง ผู้สูงอายุ ล้วนเป็นแรงงานที่ก่อความสัมพันธ์ทางการผลิตหรือความสัมพันธ์

ทางสังคม ทำให้การศึกษาภาวะพลัดพรังจึงไม่ควรแยกผู้สูงอายุและสมาชิกอื่นที่รายล้อมอยู่ในบริบทของสังคมและวัฒนธรรมหนึ่ง ๆ ได้

นอกจากนี้ การเป็นผู้สูงอายุของบ้านก้างปลามีความหลากหลายในแง่นิยาม กล่าวคือ เป็นทั้งการสูงอายุทางกายภาพที่ร่างกายเสื่อมถอยจึงลดภารกิจในแปลงเกษตรลง หรือมีการสูงอายุตามบทบาททางสังคม คือ ยังอายุไม่ถึง 60 ปี แต่กลายเป็นผู้สูงอายุเนื่องจากเข้าสู่บทบาทการเป็นปู่ย่า ตายาย

ข้อสังเกตที่สำคัญอีกประการ คือ “ปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจ” ที่เกิดขึ้นจากความเป็นผู้สูงอายุและการเป็นเกษตรกรเกิดขึ้นในบริบทสังคมปัจจุบัน ปรากฏในเบื้องต้น ได้แก่ การที่เกษตรกรสูงอายุบางรายในชุมชนเป็นแกนกลางที่มี “อำนาจ” ตัดสินใจ และ “มีส่วนร่วม” ในสังคม หรือแม้กระทั่งการที่มีลูกหลานของผู้สูงอายุเกษตรกรบางรายใช้ผู้สูงอายุเป็นเครื่องมือในการต่อรองเพื่อขอเช่าใช้ที่ดินในการผลิต หากวิเคราะห์เบื้องต้นพบว่า “เงื่อนไข” สำคัญของปรากฏการณ์เหล่านี้อยู่ที่ “ปฏิบัติทางสังคม” ในการบุกเบิกหมู่บ้านและถากถางที่ทำกินจากประวัติศาสตร์

ข้อสังเกตข้างต้นนำไปสู่การใช้แนวคิด “ปฏิบัติการทางสังคม” ของ Sherry B. Ortner มาเป็นกรอบคิดสำคัญในการอภิปราย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง (Ortner Sherry, 2006) Ortner ให้นิยาม “ปฏิบัติการทางสังคม” ด้วยกรอบประวัติศาสตร์ว่า ปฏิบัติการ คือ ประวัติศาสตร์ของการกระทำ (History of Action) การกระทำจากจุดเล็ก ๆ ของการกระทำเกิดรอยแยกและกลายเป็นแบบแผนทางสังคมวัฒนธรรม หรือ “โครงสร้างสังคมวัฒนธรรม” ในช่วงเวลาปัจจุบันและจะเปลี่ยนแปลงในอนาคต

ดังนั้น สถานะของผู้สูงอายุบ้านก้างปลาที่พบในเบื้องต้นว่ามีสถานะทางสังคมที่ดีมีส่วนร่วมในสังคมอย่างมาก อาจเกิดจากเงื่อนไขในประวัติศาสตร์ที่ก่อให้เกิด “ทุน” หรือ “อำนาจ” ซึ่งสิ่งเหล่านี้อาจเป็น “พลัดพรัง” ในมุมมองทางสังคมวัฒนธรรม

ด้วยบริบทการผลิตที่เฉพาะจากพื้นที่ด้านซ้ายถึงบ้านก้างปลาที่มีภูมินิเวศแบบหุบเขามิที่ดินทำการเกษตรจำกัด สะท้อนให้เห็นว่าคนบ้านก้างให้ความสำคัญกับแบบแผนทางวัฒนธรรมในเรื่องที่ดินอย่างมาก และปฏิบัติการทางการเกษตรที่มีแกนกลางอยู่ที่ระบบที่ดิน หากคลี่คลายความสัมพันธ์เหล่านี้ก็ยังสามารถสะท้อนเสาหลักของพลัดพรัง 3 ด้านได้เช่นเดียวกับดัชนีชี้วัดของส่วนกลาง

ดังนั้น ผู้ศึกษาจึงต้องการสร้างข้อเสนอของพลัดพรังในมิติของสังคมเกษตร จากจุดอ่อนเรื่องการจำกัดความพลัดพรังที่สร้างกรอบอย่างกว้างเป็นสามเสาหลัก หรือ พลัดพรังแบบเก่า ได้ละเอียดรายละเอียดและมิติทางสังคมวัฒนธรรมที่เป็นแกนกลางของชีวิต มีดัชนีชี้วัดที่มองไม่เห็นปฏิสัมพันธ์ของคนในครอบครัวและชุมชน คำถามหลักในงานศึกษานี้ คือ ระบบที่ดินที่เป็นแกนกลางของสังคมนี้เป็นเงื่อนไขของภาวะพลัดพรังของเกษตรกรสูงอายุในพื้นที่บ้านก้างปลาเป็น

อย่างไร และ พดุมพลังเหล่านั้นก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจอย่างไรบ้าง โดยพิจารณา **ปฏิบัติการทางสังคม** ที่เกิดขึ้นในชุมชนแห่งนี้ ทั้งนี้ เป้าหมายสุดท้ายของการศึกษานี้ คือชี้ให้เห็นว่าการวิเคราะห์ปฏิบัติการทางสังคมภายใต้เงื่อนไขที่เล็กลงและจำเพาะเจาะจงกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรม ทำให้เห็นเงื่อนไขที่สำคัญในชีวิตประจำวันของเกษตรกรสูงอายุในพื้นที่หนึ่ง ๆ ทั้งจำเพาะเจาะจงภายในพื้นที่

1.2 วัตถุประสงค์ในการศึกษา

1.2.1 เพื่อศึกษาและอภิปรายระบบที่ดินบ้านก้างปลาในฐานะเงื่อนไขกำหนดภาวะพดุมพลังของเกษตรกรสูงอายุในพื้นที่บ้านก้างปลา ตำบลศรีสองรัก อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

1.2.2 เพื่อศึกษาปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจของเกษตรกรสูงอายุในพื้นที่บ้านก้างปลา ตำบลศรีสองรัก อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ที่สะท้อนให้เห็นปัจจัยทางสังคมวัฒนธรรมและความสัมพันธ์ในครอบครัว ชุมชน ที่ส่งผลต่อการมีภาวะพดุมพลัง

1.3 คำถามวิจัย

คำถามวิจัยหลัก คือ การอภิปรายว่า “พดุมพลัง” ของเกษตรกรสูงอายุบ้านก้างปลา มี เงื่อนไขที่สัมพันธ์กับระบบที่ดินอย่างไร และเงื่อนไขของพดุมพลังที่อธิบายเหล่านั้น ก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจ จากประวัติศาสตร์ แบบแผนทางสังคมวัฒนธรรม ตลอดจนปฏิบัติการในทางการเกษตรของครอบครัวเกษตรกรสูงอายุในพื้นที่บ้านก้างปลาอย่างไร

1.4 ขอบเขตการวิจัย

1.4.1 ขอบเขตพื้นที่ศึกษา คือ บ้านก้างปลา หมู่ที่ 5 ตำบลศรีสองรัก อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย แต่ในข้อเท็จจริงความสัมพันธ์ของประชากรอาจลื่นไหลไปจากกรอบพื้นที่ เนื่องจากต้องพิจารณาความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมของคนด่านซ้ายในลุ่มน้ำหมัน รวมถึงโครงสร้างหน่วยงานราชการต่างๆ อีกด้วย

1.4.2 ขอบเขตด้านประชากร ประกอบไปด้วย ผู้สูงอายุในบ้านก้างปลา จำนวน 26 คน (อายุมากกว่า 60 ปี) รวมถึงสมาชิกในชุมชนคนอื่น ๆ เช่น ลูกหลาน ญาติพี่น้อง เป็นต้น

1.5 ข้อตกลงเบื้องต้น

งานศึกษานี้ใช้ศึกษาปัจจัยกำหนดพดุมพลังด้านสังคมวัฒนธรรมเป็นหลัก โดยใช้กรอบแนวคิดตั้งและใช้กรณีศึกษาเพื่ออธิบาย แล้วเสนอข้อโต้แย้งเกี่ยวกับเงื่อนไขของ “พดุมพลัง”

1.6 ข้อจำกัดของการวิจัย

1.6.1 การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม ต้องใช้เวลายาวนานติดต่อกันหลายวัน เมื่อมีการแพร่ระบาดของไวรัสโควิด 19 ทำให้การเข้าพื้นที่เก็บข้อมูลทำได้ยากลำบาก ดังนั้นข้อมูลบางส่วนจะใช้

ข้อมูลในการสังเกตการณ์ที่เก็บรวบรวมไว้ก่อนหน้าการเสนอหัวข้อการศึกษานี้ประกอบด้วย เพื่อความถูกต้องแม่นยำ

1.6.2 ประเด็นเรื่องที่ดิน มรดก และความขัดแย้งเป็นเรื่องอ่อนไหว ประกอบกับงานวิจัยนี้ใช้กระบวนการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมเป็นหลักทำให้การเก็บข้อมูลเกี่ยวข้องกับข้อมูลส่วนบุคคลหลายด้าน แม้จะมีการแจ้งและเปิดเผยตัวตนกับผู้คนในพื้นที่วิจัยแล้ว แต่เพื่อปกป้อง “ข้อมูลส่วนบุคคล” เมื่อมีการสอบถามข้อมูลแล้ว ผู้ศึกษาขอใช้นามสมมติทั้งหมดในการเขียนรายงาน โดยมีเงื่อนไขคือ ข้อมูลส่วนบุคคล ประวัติศาสตร์ และระบบเครือญาติจะเป็นข้อมูลเปิดเผย (บทที่ 4) ข้อมูลชาติพันธุ์วรรณนาที่เจาะรายละเอียดในชีวิตจะมีการปกปิดชื่อ-สกุล เป็นสมมติ

1.7 ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1.7.1 รู้และเข้าใจลักษณะของพหุพลังที่เกิดขึ้นในพื้นที่บ้านก้างปลา อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

1.7.2 รู้และเข้าใจ ปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจของเกษตรกรสูงอายุในพื้นที่บ้านก้างปลา อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ที่สะท้อนให้เห็นปัจจัยทางสังคมวัฒนธรรมและความสัมพันธ์ในครอบครัว ชุมชนที่ส่งผลต่อการมีภาวะพหุพลัง

1.8 นิยามศัพท์เฉพาะ

โครงสร้าง หมายถึง ระบบ/แบบแผนทางสังคมวัฒนธรรมที่มีการเปลี่ยนแปลงได้ตลอดประวัติศาสตร์ งานวิจัยนี้ใช้นิยามตามกรอบคิดของ Sherry Ortner (2006)

พหุพลัง หมายถึง อำนาจของปัจเจกบุคคลที่เป็นผู้สูงอายุ ที่มีทางเลือกที่จะมีสุขภาพที่ดี มีส่วนร่วมที่ดี และมีความมั่นคงที่ดี

ปฏิบัติการ หมายถึง การกระทำ/ไม่กระทำ ใด ๆ ในชีวิตประจำวัน โดยมีเจตนาหรือไม่เจตนา และโดยมีแรงขับเคลื่อนหรือมีเงื่อนไขจากประวัติศาสตร์

ปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจ หมายถึง การกระทำ/ปฏิบัติการที่ก่อความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล โครงสร้าง ประวัติศาสตร์ โดยวางอยู่บนความไม่เท่าเทียมทางอำนาจในบริบทพื้นที่ศึกษาคือบ้านก้างปลา

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยนี้ประกอบด้วยแนวคิดหลักใหญ่อยู่ 3 เรื่อง เรื่องแรกสืบเนื่องจากคำถามวิจัยที่มุ่งค้นหาภาวะพหุพลัง (Active Aging) จึงจำเป็นที่จะต้องทบทวนกรอบแนวคิดเรื่อง “ผู้สูงอายุ” และเรื่อง “พหุพลัง” เพื่อใช้มองปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น

เรื่องที่สอง คือ เมื่อพิจารณาแนวคิดเรื่องผู้สูงอายุกับพหุพลังแล้ว จะพบว่าแนวคิดดังกล่าวสัมพันธ์กับ “ปฏิบัติการ” ที่แสดงออกของผู้สูงอายุ รวมถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้สูงอายุ ครอบครัว คนในชุมชน และสังคมระดับอื่นๆ ด้วย จึงเป็นที่มาของแนวคิดที่สอง คือ เรื่อง “ปฏิบัติการทางสังคม”

เรื่องที่สาม คือ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งในส่วนของผู้สูงอายุ พหุพลัง และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับระบบที่ดินรวมถึงงานวิจัยในพื้นที่อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

ในหัวข้อแรกจะเป็นการทบทวนเบื้องหลังของแนวคิด “พหุพลัง” หัวข้อที่สอง เป็นการอธิบายกรอบคิดเชิงทฤษฎี “ปฏิบัติการทางสังคม” ตามแนวทางนักมานุษยวิทยาอเมริกัน (Ortner Sherry, 1989) หัวข้อที่สาม พุดถึงงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา “สังคมผู้สูงอายุ” ทั้งในเชิงประชากรศาสตร์ รัฐศาสตร์ สังคมสงเคราะห์ มานุษยวิทยา สังคมวิทยา และงานวิจัยอื่นๆ หัวข้อสุดท้าย เป็นการสรุปและเปรียบเทียบกับประเด็นสำคัญของการศึกษาในพื้นที่อำเภอด่านซ้าย เพื่อสร้างกรอบคิดที่จะนำไปใช้ศึกษา

2.1 แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

2.1.1 แนวคิดเกี่ยวกับคนแก่ ความแก่ และพหุพลัง

ผู้สูงอายุ หรือ Aging People เป็นคำใหม่ที่เรียกกลุ่มวัยประชากรที่เพิ่มพูนมากขึ้นหลังการปฏิวัติอุตสาหกรรม หรือ Third Age (Kertzer David I & Laslett Peter, 1995) ซึ่งสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงของร่างกาย จิตใจ รวมถึงสถานะทางสังคม การเปลี่ยนแปลงทางร่างกายและทำให้สังคมผลิตความหมายว่าเป็น “ความแก่” หรือ “ความชรา” ซึ่งมักจะมาพร้อมกับอคติว่าการเปลี่ยนแปลงเหล่านั้นนำมาซึ่งความถดถอยและความตายในที่สุด อย่างไรก็ตามนิยามของ คนแก่ ความแก่ หรือ การสูงอายุก็มีการเปลี่ยนแปลงตามยุคสมัย รวมถึงความพยายามเปลี่ยนอคติที่มาพร้อมกับนิยามการสูงอายุให้เป็นทางบวกมากขึ้น นั่นคือ แนวคิดแบบพหุพลัง

2.1.1.1 คนแก่กับความแก่ ความหมายจากหลายมุมมอง

ผู้สูงอายุ คือ ถ้อยคำซึ่งเรียกบุคคล ที่มีอายุหรือมีภาวะความชรา หรือเป็นบุคคลที่มีอายุเกิน 60 ปี ที่เรียกว่า Third age (Kertzer David I & Laslett Peter, 1995) ซึ่งผู้สูงอายุเป็นกลุ่มบุคคลที่ถูกแบ่งช่วงวัยจากสังคมเช่นเดียวกับวัยเด็ก และวัยผู้ใหญ่ เพื่อกำหนดบทบาทหน้าที่ ซึ่งแต่ละสังคมของมนุษย์กำหนดนำ “ความเป็นผู้สูงอายุ” ต่างกันไปตามบริบท ดังนั้นการให้ความหมายของผู้สูงอายุจึงเป็นการสถาปนาความจริงเกี่ยวกับการ “สูงอายุ” ในเบื้องต้นพบว่าการกำหนดความหมายหรือความจริงของผู้สูงอายุ มีสองกระบวนการที่เด่นชัดๆ ด้วยกัน คือ 1) การกระบวนการทัศน์ด้านชีวภาพและการแพทย์ (Biological Age หรือ Biological Body) และ 2) กระบวนการทัศน์การประกอบสร้างทางสังคม (กมลชนก ขำสุวรรณ, 2560)

ผู้สูงอายุ: ความแก่ในเชิงชีวภาพและการแพทย์

นิยามความแก่ชรา ในมุมมองนี้ เป็นการพิจารณาตาม “สภาพที่ปรากฏ” อาจเรียกว่า Physiological Aging หรือ Biological Aging ที่พิจารณาการแก่ชราว่าเป็น “กระบวนการ” ตามธรรมชาติที่เปลี่ยนแปลงร่างกาย รวมถึงกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางจิตใจ หรือ Psychological Aging ที่ทำให้ร่างกายจิตใจและการเรียนรู้ถดถอยลง นิยามเหล่านี้ผู้ศึกษาจะไม่ลงรายละเอียดมากนัก แต่ต้องนำมาพิจารณาในเบื้องต้นว่า มุมมองทางชีววิทยาและการแพทย์เหล่านี้เป็นมุมมองแรกๆ ที่แวดวงการศึกษาด้านวิทยาศาสตร์ใคร่ครวญเรื่องราวของผู้สูงอายุ กล่าวคือ ความชรา เป็นภาวะที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ สิ่งนี้คือ “พยาธิสภาพ” หรือ Pathology ที่ทำให้มนุษย์เจ็บป่วย การถดถอยของร่างกายซึ่งนำไปสู่ช่วงสุดท้ายของชีวิต ดังนั้น ด้วยพยาธิสภาพของการชราข้างต้นนำมาสู่การจัดให้ “ผู้ชรา” เป็นผู้ที่ไม่ปกติ หรือผู้ป่วยต่างจากคนที่แข็งแรงหรือคนปกติทั่วไป

ในช่วงทศวรรษ 1900 องค์ความรู้ด้านชีววิทยาได้บ่งชี้ว่าสภาพเซลล์ของมนุษย์มีแนวโน้มเสื่อมโทรมลงตามธรรมชาติ ความสูงวัยถูกมองว่าเป็นเงื่อนไขไปสู่การเป็นโรคเรื้อรัง ทำให้เจ็บป่วยและทุกข์ทรมาน เช่น กระดูกสะโพกหัก อัมพาตครึ่งซีก และอื่นๆ ทำให้มีการแยกสาขาเฉพาะทางการแพทย์ผู้สูงอายุหรือเวชศาสตร์ผู้สูงอายุ (Geriatrics) โดยมี Ignatz Leo Nascher (1863-1929) เป็นคนแรกที่มุ่งศึกษาโรคและอาการที่เกิดกับผู้สูงอายุ การป้องกัน รักษาโรคและความพิการในผู้สูงอายุ และได้ ศึกษาและพัฒนาวิธีการรักษาโรคที่เกิดกับผู้สูงอายุโดยเฉพาะ เป็นผู้เขียนตำราเกี่ยวกับโรคที่พบในผู้สูงอายุและการรักษา (Geriatrics: The Diseases of Old Age and

Their Treatment) ตีพิมพ์เมื่อปี ค.ศ. 1914 และเขียนบทความจำนวนมากเกี่ยวกับโรคในผู้สูงอายุจึงได้เกิดการสร้างองค์ความรู้ (สุทิตา ปลื้มปีติวิริยเวช, 2557)

ทฤษฎีการสูงอายุ อีกส่วนคือการสูงอายุจากเงื่อนไขทางสังคม กมลชนก ขำสุวรรณ (2560) ได้แยกพรมแดนความแก่ชราออกเป็นสองระบอบความจริง คือ 1) มุมมองการแพทย์ “ความแก่ชรา” จึงมีความหมายและความจริงของ “พยาธิสภาพ” ที่ทำให้มนุษย์ป่วยเรื้อรัง มีแนวโน้มของยีนส์ที่เปลี่ยนแปลงตรงข้ามกับเด็กซึ่งเสื่อมโทรมลงจนถึงในระยะเวลาสุดท้ายของชีวิต แต่จากความหมายของความจริงนี้มีข้อโต้แย้ง ด้วยระบอบความจริงที่ 2) คือในด้านสังคมศาสตร์ กล่าวคือ สำหรับผู้ที่ไม่ได้เสื่อมโทรมสุดท้ายของชีวิต หรือผู้ที่ยีนส์เปลี่ยนแปลงหรือมีความเสี่ยงอื่นๆ ที่ทำให้เกิดโรคเรื้อรังตั้งแต่อายุน้อยหรือแรกเกิด พวกเขาเหล่านี้เป็นผู้ชราด้วยหรือไม่ เพราะเป็นภาวะพยาธิสภาพเช่นกัน ทำให้มีความพยายามที่จะต้องกำหนดขอบเขตของความชราจนกลายเป็นผู้สูงอายุให้ชัดเจนขึ้น ดังนั้นความพยายามกำหนดความหมายลงบนร่างประชากรจึงต้องอิงกับคำอธิบายด้านอื่นๆ โดยเฉพาะด้านสังคมศาสตร์ประกอบกัน (คณะราษฎร, 2475)

สำหรับการกำหนดนิยามผู้สูงอายุที่ต้องสอดคล้องกันทั้งทางการแพทย์และทางสังคม Barrow และ Smith เสนอไว้ 6 ประการ ได้แก่

- *ด้านประเพณี* โดยสังคมจะเป็นผู้กำหนดเกณฑ์ในการเรียกผู้สูงอายุ เช่น สังคมไทยกำหนดไว้ที่ 60 ปี ขึ้นไป สหรัฐอเมริกาคำหนดไว้ที่ 65-70 ปี

- *ด้านการหน้าที่ของร่างกาย* พิจารณาจากสภาพทางสรีระที่เสื่อมสลายลง ทำให้ร่างกายทำงานได้ถดถอยลงและยากแก่การฟื้นฟู เช่น การสูญเสียฟันในคนอายุ 55 ก็สมารถนิยามว่าร่างกายเข้าสู่การชราได้แล้ว

- *ด้านการหน้าที่ของจิตใจ* พิจารณาจากความสามารถในการคิด การจดจำ หรือการเรียนรู้ หรืออาการความจำเสื่อม ซึ่งพบมากในผู้สูงอายุแต่ไม่ใช่ทุกคนที่มีอาการเช่นนี้

- *ด้านความคิดเกี่ยวกับตนเอง* โดยพิจารณาจากการกำหนดของปัจเจกบุคคลเอง เช่น การบอกกับญาติพี่น้องหรือคนรู้จักเสมอว่าตัวเองแก่แล้ว และเริ่มปรับพฤติกรรม เลิกทำกิจวัตรบางอย่าง และนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงของการหน้าของร่างกายและจิตใจในที่สุด

- *ความสามารถในการประกอบอาชีพ* โดยพิจารณาจากสรีระและการคิดเกี่ยวกับตัวเอง เมื่อพิจารณาประกอบกันทำให้สังคมหรือตัวปัจเจกบุคคลเองถูกกำหนดหรือเลือกที่จะพักผ่อนหรือไม่ทำงานแล้ว หรือ “เกินวัยที่จะทำงาน”

- *ด้านความกดดันทางอารมณ์และอาการป่วยไข้* พิจารณาทั้งสภาพร่างกายจิตใจที่ทำให้ปัจเจกบุคคลเผชิญหน้ากับโรคภัย และภาวะความกดดันทางอารมณ์ที่เกิดจากเงื่อนไขทางสังคม ศศิพัฒน์ ยอดเพชร (2549) จึงได้เสนอผลการศึกษาว่า ส่วนใหญ่ “คนแก่” ถูกกำหนดอายุให้อยู่ที่ 60 ปี ขึ้นไป ส่วนหนึ่งเพราะเป็นไปเชิงประเพณี แต่เมื่อพิจารณาด้านภาวะด้านการหน้าที่ของร่างกายและจิตใจประกอบ คนอายุ 50-55 ที่มีสุขภาพไม่แข็งแรง ทำงานไม่ไหว ผมหาวหลังโค้ง ก็ถูกเรียกว่า “แก่” ขณะเดียวกัน คนที่มีหลาน หรือเลื่อนสถานะเป็นปู่ย่า ตายาย ก็เริ่มคิดเกี่ยวกับตนเองว่า “แก่” และลดกิจกรรมการทำงานหรือทางเศรษฐกิจลง ดังนั้นความแก่ จึงไม่สามารถใช้เกณฑ์ทางอายุและทางสรีระได้อย่างเดียว ต้องพิจารณาเงื่อนไขทางสังคมและวัฒนธรรมประกอบด้วย

ผู้สูงอายุ: คนแก่ ความแก่ จากมุมมองสังคมวิทยา

หากพิจารณาตามที่ ศศิพัฒน์ ยอดเพชร (2549) เสนอว่าให้พิจารณาเงื่อนไขทางสังคมประกอบกับเงื่อนไขทางสรีระในการจะกำหนดให้ปัจเจกบุคคลหนึ่งเป็น “ผู้สูงอายุ” ทำให้เห็นว่าผู้สูงอายุเป็น “บทบาท” หรือตำแหน่งแห่งที่ที่สังคมกำหนด ดังนั้น ในทางสังคมวิทยาได้มีทฤษฎีเกี่ยวกับผู้สูงอายุที่เกี่ยวข้องกับงานศึกษานี้หรือเกี่ยวข้องกับแนวคิด “พหุพลัง” ที่จะเสนอในหัวข้อต่อไปอยู่ 4 แนวคิดใหญ่ ได้แก่

- *ทฤษฎีกิจกรรม (Activity theory)* พัฒนาขึ้นโดย Robert Havighurst ใน ค.ศ. 1960 ได้อธิบายถึงสถานภาพทางสังคมของผู้สูงอายุซึ่งเน้นความสัมพันธ์ในทางบวก ระหว่างการปฏิบัติกิจกรรมกับความพึงพอใจในชีวิตของผู้สูงอายุกล่าวคือเมื่อบุคคลมีอายุมากขึ้น สถานภาพ และบทบาททางสังคมจะลดลง แต่บุคคลยังมีความต้องการทางสังคมเหมือนบุคคลในวัยกลางคน ซึ่งทฤษฎีนี้เชื่อว่าผู้สูงอายุมีความต้องการที่จะเข้าร่วมกิจกรรมเพื่อความสุขและการมีชีวิตที่ดีเช่นเดียวกับวัยหนุ่ม และสามารถเข้าร่วมกิจกรรมที่ตนเองสนใจได้ รวมทั้งยังต้องการที่จะเข้าร่วมกลุ่ม ชมรม องค์กร เพื่อมี “ส่วนร่วม” ที่มีสัมพันธภาพที่ดีกับ (วัชพลประสิทธิ์ ก้อนแก้ว, 2557) (Hooyman Nancy R & Kiyak Asuman H, 1996)

- *ทฤษฎีความต่อเนื่อง (Continuity theory)* สืบเนื่องจากการปฏิบัติกิจกรรมที่ตนเองพึงพอใจตามทฤษฎีกิจกรรมข้างต้น ทฤษฎีความต่อเนื่องมองว่าในกรณีที่ปัจเจกภาพกำลังเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงของร่างกายและจิตใจ ผู้สูงอายุจะ “ปรับ” บทบาททางสังคมใหม่ทดแทนบทบาทที่สูญเสียไปจากสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนอย่างต่อเนื่อง (วัชพลประสิทธิ์ ก้อนแก้ว, 2557) (Hooyman Nancy R & Kiyak Asuman H, 1996)

- *ทฤษฎีบทบาท (Role Theory)* จากสองแนวคิดข้างต้นจะเห็นว่าทั้ง “กิจกรรม” ในชีวิตประจำวันและกิจกรรมทางสังคมเกิดขึ้นด้วย “บทบาท” หรือสถานะทางสังคมของผู้สูงอายุที่เปลี่ยนไปตลอดชีวิต จากลูก เป็นพ่อแม่ เป็นตายาย หรือ บทบาทด้านการเป็นผู้นำชุมชน ฯลฯ การ “ปรับตัว” อย่างต่อเนื่องจึงเป็นการปรับบทบาท และอายุเป็นเงื่อนไขหนึ่งที่เปลี่ยนแปลงบทบาทของปัจเจกบุคคล แนวคิดเรื่องบทบาท นับเป็นสิ่งสำคัญที่ตอกย้ำมุมมองสังคมวิทยา ที่ชี้ไปให้เห็นโครงสร้างและเงื่อนไขที่ทำให้ปัจเจกบุคคลหนึ่งๆ เป็นผู้สูงอายุ (วัชพลประสิทธิ์ ก้อนแก้ว, 2557) (Hooyman Nancy R & Kiyak Asuman H, 1996)

- *ทฤษฎีแยกตัวเอง (Disengagement theory)* มุมมองนี้ตรงข้ามกับทฤษฎีกิจกรรม ที่มองว่าผู้สูงอายุ “ต้องการ” ที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมกับกิจกรรมที่มีความสุขตามความปรารถนาของตนเช่นเดียวกับคนวัยหนุ่ม แต่ทฤษฎีการแยกตัวเองนี้เชื่อว่า ผู้สูงอายุจะ “แยก” ตัวเองออกจากกิจกรรม พยายามไม่เข้าไปมีส่วนร่วมหรือมีบทบาททางสังคมในกิจกรรมนั้นๆ นับเป็นการถอนสถานภาพและบทบาทตัวเองให้มีกิจกรรมน้อยลงเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพร่างกายและจิตใจที่กำลังอยู่ใน “กระบวนการ” เปลี่ยนแปลง (วัชพลประสิทธิ์ ก้อนแก้ว, 2557) (Hooyman Nancy R & Kiyak Asuman H, 1996)

โดยสรุปสำหรับแนวคิดการแก่ชราเชิงชีวภาพแล้ว (Biological Aging) จะเห็นว่าไม่เพียงพอในการกำหนดนิยามความหมายของการสูงอายุ แต่ยังมีเงื่อนไขทางสังคมด้วย จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องพิจารณาการสูงอายุในแง่มุมทางสังคมศาสตร์ ซึ่งจากทฤษฎีที่ได้ยกมาทั้ง ทฤษฎีข้างต้น มีคำจำกัดความที่ที่ผู้ศึกษาเห็นว่าเป็นสิ่งสำคัญสำหรับทฤษฎีการสูงอายุ ได้แก่ “บทบาท” “กิจกรรม” และ “การเปลี่ยนแปลง” โดยเฉพาะอย่างยิ่งทั้ง ทฤษฎีนั้นมองว่าการสูงอายุ คือ “กระบวนการ” ทั้งทางชีวภาพและทางสังคมให้สอดคล้องกัน ซึ่งการสูงอายุที่เป็น “กระบวนการ” นี้จะนำไปสู่แนวคิดพัฒนาพลังในส่วนต่อไป

ผู้สูงอายุ: ความแก่ ความหมายในเชิงการบริหารจัดการและอุปสรรคต่อการผลิต

ภาวะความแก่ชราตามธรรมชาติ ตามที่เกิดขึ้นในระดับเซลล์ทำให้วงการแพทย์สามารถอธิบายพยาธิสภาพของโรคที่มักเกิดในผู้มีเซลล์เสื่อมตามอายุ เป็นหลักเหตุผลเชิงประจักษ์ว่า “ความชรา” ทำให้ร่างกายของมนุษย์อ่อนแอลง และส่งผลต่อการใช้แรงงาน รวมถึงต้องพึ่งพาระบบสาธารณสุขในการจัดการทางการแพทย์มากขึ้น ดังนั้นจึงได้เริ่มมีการกำหนดบทบาทของผู้ที่อยู่ในภาวะแก่ชราให้ยุติบทบาทการทำงานไม่ว่าทางตรง เช่น การบังคับเกษียณอายุ (รศรินทร์ เกรย์ และคณะ, 2556)หรือทางอ้อมในกรณี การเหยียดวัย (Ageism) หรือการกีดกันการจ้างแรงงานสูงอายุ

เนื่องจากโครงสร้างการผลิตที่เป็นอุปสรรค (Alan Walker and Phillip Taylor, 1993 อ้างใน สุทิตา ปลื้มปิติวิริยะเวช, 2556) รายงานผลการศึกษาวิจัยและข้อมูลทางด้านประชากรศาสตร์จำนวนมากจึงหลีกเลี่ยงเพื่อกำหนดแบบแผนการ “จัดการ” กับประชากรที่ไม่สามารถผลิตเหล่านี้ผ่านนโยบายต่าง ๆ ของภาครัฐและเอกชน (Kertzer David I & Laslett Peter, 1995)

ดังนั้นนอกจากด้านการแพทย์ในการหาทางรักษาอาการป่วยไข้แล้ว ในระบบการปกครองก็มีการใช้หลักการต่าง ๆ ด้วยการกำหนดอายุคาดเฉลี่ยของประชากร สาเหตุสำคัญที่ต้องมีการกำหนดนิยามผู้สูงอายุที่ชัดเจน เนื่องมาจากรัฐได้เล็งเห็นว่าประชากรสูงอายุมากขึ้น จึงต้องจัดทำสวัสดิการรองรับ เพื่อให้ครอบคลุมกับประชาชนที่ควรรับสิทธิเหล่านี้ จึงต้องกำหนดขอบเขตว่า มีใครอายุเท่าไร อาชีพอะไร จึงมีคุณสมบัติต่อการรับสิทธิเหล่านี้อย่างเท่าเทียม ทั้งนี้เนื่องจากประเทศอุตสาหกรรมเชื่อว่าการจัดหารัฐสวัสดิการเป็นเครื่องมือป้องกันการถูกราคาว่าขูดรีดแรงงาน (Phillipson and Barrs, 2007 อ้างใน กมลชนก ข้าสุวรรณ, 2560: 133-156) ดังนั้นจึงเริ่มมีการกำหนดนิยามอายุของ “ผู้สูงอายุขึ้น” จากการเริ่มต้นนโยบายพัฒนาสวัสดิการที่มอบแก่คนวัย “เกษียณ” ซึ่งต่างกันไปตั้งอายุ 55 - 70 ปีตามบริบทของรัฐหรือประเทศ (รศรินทร์ เกรย์ และคณะ, 2556)

สำหรับประเทศไทย ได้ปรากฏลักษณะการกำหนดนิยามวัยสูงอายุตามหลายลักษณะอักษรที่ชัดเจน เพื่อการบริหารจัดการ คือการกำหนด “วัยเกษียณ” ในสมัยรัชกาลที่ 5 ตามพระราชบัญญัติเบี้ยบำนาญทหารและข้าราชการพลเรือนฉบับแรก ระบุว่าให้ข้าราชการได้รับเบี้ยบำนาญหลังจากเกษียณอายุที่ 55 ปี พระราชบัญญัติฉบับนี้ได้รับการแก้ไขเมื่อปี พ.ศ. 2482 กำหนดว่า ข้าราชการพลเรือนและทหารเกษียณอายุ เมื่อมีอายุครบ 55 ปี แต่สามารถต่ออายุการทำงานได้คราวละหนึ่งปี และไม่เกินอายุ 60 ปี ขณะที่คนในอาชีพอื่นๆ ยังไม่มีกำหนดอายุที่ต้องหยุดทำงาน ซึ่งขณะนั้นประชากรสูงอายุในประเทศไทยยังไม่มากนักและการทำสำมะโนประชากรที่มีประสิทธิภาพจากนั้นส่วนกลางพยายามจัดทำ “ยอดบัญชีพลเมือง” โดยการจัดตั้งกรมสถิติพยากรณ์ (กลายเป็น “สำนักงานสถิติแห่งชาติ” ในเวลาต่อมา) และได้สำรวจประชากรอย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งเปลี่ยนแปลงการปกครอง และเข้าสู่แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ทำให้มีการสำรวจสำมะโนประชากรทุกรอบ 10 ปี อย่างไรก็ตาม การสำรวจประชากรสูงอายุโดยเฉพาะนั้น เพิ่งจะเริ่มต้นเมื่อ พ.ศ. 2537 2545 2550 2554 และ 2557 ตามลำดับ แสดงให้เห็นชัดว่า ภาครัฐไม่ได้เจาะจงสำรวจประชากรผู้สูงอายุ เพื่อสร้างระบบสวัสดิการมารองรับกลุ่มคนเหล่านี้แต่แรก หากแต่บทบาท

สวัสดิการของรัฐนั้นขึ้นตรงกับ “กรมประชาสงเคราะห์” ซึ่งทำหน้าที่สงเคราะห์ผู้ยากไร้ และผู้สูงอายุ ในบริบทรัฐไทยเป็นหนึ่งในกลุ่มประชากรเป้าหมายนั้น (สุทิตา ปลื้มปิติวิริยเวช, 2558)

ในสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี มีพระราชบัญญัติควบคุมขอทาน พ.ศ. 2484 เพื่อดูแลสงเคราะห์กลุ่มคนยากไร้ คนเร่ร่อนไร้ที่อยู่ และเพื่อรักษาความสงบภายในประเทศ คนเหล่านี้จะได้ไม่ต้องเป็นคนเร่ร่อนทำความเดือดร้อนรำคาญแก่คนอื่น ตลอดจนเผยแพร่แนวคิดรัฐนิยมว่า “การช่วยเหลือ หรือให้เกียรติยศแก่สตรีเพล หรือคนป่วย คนชรา ตามสมควร เป็นหน้าที่ของคนไทย ผู้มีวัฒนธรรม” ต่อมารัฐบาลก็สร้างสถานสงเคราะห์คนชราแห่งแรกที่บ้านบางแค กรุงเทพมหานคร ในปี พ.ศ. 2496 โดยให้กรมประชาสงเคราะห์ดูแลตามนโยบายการจัดสวัสดิการสังคม ช่วยเหลือ สงเคราะห์ขอทานและคนชราที่ไม่สามารถช่วยเหลือตนเองได้ ฐานะยากจน ไร้ที่อยู่อาศัย หรือไม่สามารถอยู่กับครอบครัวได้ โดยจัดที่พัก อาหารและให้การรักษาพยาบาล และรับได้ตั้งสถานสงเคราะห์คนชราในส่วนภูมิภาคอื่นๆ ต่อมา (สุทิตา ปลื้มปิติวิริยเวช, 2557)

จะเห็นได้ว่า การเกิดขึ้นของกลุ่มประชากรที่เรียกว่า “ผู้สูงอายุ” หรือ “คนวัยเกษียณ” นั้นนำมาซึ่งระบบสวัสดิการเพื่อรองรับบุคคลเหล่านี้ ในบริบทต่างประเทศอาจเป็นการตอบแทนแรงงานในระบบอุตสาหกรรมที่พวกเขาได้ทำงานมายาวนานเพื่อป้องกันคำครหาว่าขูดรีดแรงงาน แต่ในบริบทสังคมไทยซึ่งเป็นสังคมเกษตรกรรมนั้น ผู้ได้รับสวัสดิการคือข้าราชการและทหารเท่านั้น ขณะที่ผู้สูงอายุอื่นที่รับสวัสดิการคือ “ผู้ยากไร้” ดังนั้นแนวคิดในการมองผู้สูงอายุของไทยในยุคแรกเริ่มก็มองว่า ผู้สูงอายุเป็นพวกที่ต้องได้รับการ “พึ่งพิง” แล้ว รัฐมีหน้าที่ควบคุมประดุจขอทาน หากสงสารขาดแคลนก็จะต้องให้การสงเคราะห์

ในความหมายแรก ผู้สูงอายุเป็นพยาธิสภาพ ที่ต้องได้รับการรักษา เป็นความเสื่อมถอยโรยราทางวิทยาศาสตร์ ในความหมายที่สอง ผู้สูงอายุ คือผู้ที่ถูกตัดสินว่าไม่สามารถผลิตหรือทำงานได้ แต่ในสังคมอุตสาหกรรมผู้สูงอายุจะได้รับการพัฒนาระบบสวัสดิการ ตรงกันข้ามกับสังคมไทยที่ใช้ระบบสงเคราะห์ เพราะความหมายของผู้สูงอายุของภาครัฐไทยในยุค รัชกาลที่ 5 ถึงจอมพล ป.พิบูลย์สงครามนั้น แทบจะถูกจัดอยู่ส่วนเดียวกับขอทานและคนเร่ร่อน

สำหรับภารงานศึกษานี้ จะนำเอากระบวนทัศน์ทั้งสามมาใช้พิจารณาศึกษาร่วมกัน กล่าวคือ ความหมายของกระบวนทัศน์ที่หนึ่ง ที่ว่า ผู้สูงอายุคือการแก่ชราตามสภาพ ในแง่นี้ให้พิจารณาด้วยลักษณะทางกายภาพที่ประจักษ์ชัด เช่น ผู้สูงอายุวัยกลางถึงวัยปลาย (70-80 ปีขึ้นไป) เจ็บป่วยติดเตียง หรือในกระบวนทัศน์ที่สอง หรือมุมมองในเชิงสังคมที่สัมพันธ์กับเรื่อง “บทบาท”

“สถานะ” และ “กิจกรรม” เช่น เข้าสู่สถานภาพผู้สูงอายุหรือทวด ย่อมถือว่าแก่ชราตามสภาพ และตามเงื่อนไขสังคม อย่างไรก็ตามไม่ใช่ทุกคนจะเข้าสู่ภาวะการชราเหมือนกัน ย่อมขึ้นอยู่กับสภาพเซลล์ ร่างกาย และบริบททางสังคมวัฒนธรรมด้วย

ส่วนความหมายในกระบวนการที่สามนับว่ามีความสำคัญและเป็นพื้นฐานของการศึกษานี้ มันท้าไปสู่การบริหารจัดการ และเชื่อมโยงกับการเป็นส่วนหนึ่งของระบบการผลิต ซึ่งสอดคล้องประเด็นที่จะนำเสนอในหัวข้อต่อไป นั่นคือ การสร้างตัวแบบพหุพลังขึ้นมาจากสมมติฐานว่า “คนแก่เป็นอุปสรรคต่อการผลิต” จึงต้องมีต้นแบบการ “พัฒนาที่ดี” เพื่อลดภาระของรัฐในอนาคต

อย่างไรก็ตาม สำหรับระบบการผลิตแบบเกษตรกรรมก็กำกับให้การสูงอายุมีบทบาท ความหมาย หรือตำแหน่งแห่งที่ที่ต่างกันไป จากเนื้อหาที่เรียบเรียงข้างต้นจะเห็นว่า ผู้สูงอายุในอดีตของไทยถูกจัดในระนาบเดียวกับคนชายขอบอื่นๆ เช่น ขอบาน หรือ คนเร่ร่อน นั้นนำมาสู่ปัญหาการเหยียดวัยและกลายเป็นมายาภาพที่ชวนให้เข้าใจว่ามีภาวะชราต้องเสื่อมถอยโรยราและไร้ทางสู้ แล้วจะต้องได้รับการ “สงเคราะห์” จากรัฐ แต่สำหรับงานศึกษานี้จะบอกว่า “ไม่ใช่” กล่าวคือ ผู้สูงอายุ โดยเฉพาะในสังคมเกษตรกรรม คือ เหล่าผู้ที่ต้องต่อสู้ต่อสิ่งสัมพันธกับบริบทสภาพแวดล้อม เศรษฐกิจ สังคม และความแนบสนิหพันธ์ครอบครัวเครือญาติอย่างดุเดือดที่สุด นั่นคือ “พลัง” ของ “พหุพลัง”

2.1.1.2 กรอบคิดพหุพลัง: กระบวนทัศน์ที่ใช้ “พัฒนา” ผู้สูงอายุ

ในปี ค.ศ.1999 คณะกรรมาธิการยุโรป (European Commission) ได้สนับสนุนให้ประเทศเปลี่ยนการปฏิบัติที่ลำสมัยต่อผู้สูงอายุ คือให้ใช้ประโยชน์จากความมั่งคั่งของประสบการณ์และความสามารถที่ใช้ได้ ซึ่งจำนวนผู้เกษียณที่มีสุขภาพดีและมีการศึกษามีจำนวนมากขึ้น การพัฒนาระบบรัฐสวัสดิการขึ้นมาเพื่อรองรับการขยายฐานประชากรวัยเกษียณ ทำให้รัฐต้องเพิ่มภาระมหาดศาล ในขณะที่ผู้สูงอายุที่ไม่ได้ทำงาน ไม่มีบทบาทในกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ทำให้เป็นประชากรที่ต้องพึ่งพิงวัยแรงงาน ทำให้เกิดทัศนคติแง่ลบต่อผู้สูงอายุ เพื่อแก้ปัญหาดังกล่าวได้มีการเผยแพร่แนวคิด Active Aging และ Productive Aging เพื่อสนับสนุนการจ้างแรงงานและขยายฐานประชากรวัยแรงงานให้กว้างขึ้นเพื่อลดการพึ่งพิงประชากรวัยแรงงาน (Dyk, Lessenich, Denninger and Richter, 2014: 97-115)

รากฐานแนวคิดดังกล่าวเกิดจากการขยายตัวของอุตสาหกรรมในยุโรป หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งอุตสาหกรรมมากมายขาดแคลนแรงงานวัยฉกรรจ์ และความเสียหายหลัง

สงครามก็ยังไม่สามารถทำให้รัฐมีงบประมาณเพียงพอรองรับรัฐสวัสดิการ และพบว่าประชากรวัย 65 ปี ยังแข็งแรงสามารถทำงานได้จึงได้จ้างงานกลุ่มประชากรเหล่านี้ต่อ นักสังคมศาสตร์เรียกผู้สูงอายุ เช่นนี้ว่า Productive Aging ไม่เพียงแต่ทำงานในระบบอุตสาหกรรมต่อเท่านั้น ยังพบว่าผู้สูงอายุจำนวนมากยังมีศักยภาพทำงานอาสาสมัครหรือมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางสังคมเสมอ สอดคล้องกับ ทฤษฎีความต่อเนื่องของผู้สูงอายุของ Robert Havighurst ดังนั้นจึงมีการหนุนเสริมผู้สูงอายุเหล่านี้ให้มีส่วนร่วมในกิจกรรมสังคม งานอาสาสมัคร หรือการจ้างงานรูปแบบอื่นๆตามสมควร เพื่อ “ยืด” ระยะเวลาการสูงอายุขึ้นทำให้ผู้สูงอายุมีช่วงบั้นปลายที่ยังสามารถ “แสวงหาความหมายชีวิต” เพื่อ บั้นปลายที่มีคุณค่า แนวคิดนี้เรียกว่า Active Aging

อย่างไรก็ตาม Productive Aging ได้ถูกท้าทายว่าหากนิยามจากความสามารถในการผลิต สำหรับผู้สูงอายุที่เป็นแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรม ก็ไม่อาจบรรลุความเป็น Productive Aging ในความหมายนี้ได้ เห็นได้จากงานศึกษาด้านสังคมวิทยาอังกฤษของ Alan Walker and Phillip Taylor (1993) ศึกษาโครงสร้างการผลิตเป็นอุปสรรคทำให้ผู้สูงอายุไม่เป็น Productive Aging ในช่วงเศรษฐกิจปกติ เพราะโรงงานมีแนวโน้มจ้างแรงงานหนุ่มสาวมากกว่า และมีนโยบาย ส่งเสริมให้แรงงานเกษียณอายุก่อน 65 ปี แรงงานที่เกษียณจึงเป็นคนไร้ผลิตภาพ เขาเสนอว่าคดี เรื่องอายุเช่นนี้เป็นอุปสรรคสำคัญที่ไม่อาจทำให้แรงงานสูงอายุเป็น Productive Aging ได้ เขาเสนอว่าควรขยายขอบข่ายความหมายของ Productive Aging ว่าหมายถึงผู้สูงอายุที่มีบทบาทช่วยเหลือ ครอบครัว เช่น ช่วยดูแลเด็ก ดูแลบ้านแทนลูกที่ออกไปทำงาน เป็นต้น ผู้สูงอายุไม่จำเป็นต้องทำงาน ในระบบ บางคนอาจทำงานนอกระบบเพื่อหารายได้เสริม หรือทำงานอาสาสมัครเมื่อมีเวลาว่าง ดังนั้น Productive Aging จึงเคลื่อนย้ายมาใกล้เคียงกับคำว่า Active Aging และสุดท้าย Active Aging ได้ กลายมาเป็นแนวทางหลักในการ “หนุนเสริม” ให้ผู้สูงอายุใช้ชีวิตบั้นปลายอย่างมีความสุขและยังคุณค่า แก่สังคม

เมื่อพิจารณาแนวคิดพหุพลังในเชิงทฤษฎีการสูงอายุ จะเห็นว่าทฤษฎีทางสังคม วิทยามีส่วนสำคัญมากในการสร้างกรอบคิดเช่นนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทฤษฎีกิจกรรม และทฤษฎีความ ต่อเนื่อง กล่าวคือ พหุพลังเชื่อว่าสังคมได้สร้างความหมายเชิงลบให้แก่ผู้สูงอายุ ทำให้ผู้สูงอายุมีส่วนร่วม กับ “กิจกรรม” ทางสังคมได้ลำบาก ทั้งนี้เพราะผู้สูงอายุมีความต้องการที่จะเข้าร่วมกลุ่มเพื่อทำ กิจกรรมทางสังคมตามความปรารถนาตามทฤษฎีกิจกรรม ขณะเดียวกันผู้สูงอายุก็ยังคงการพื้นที่ “ปรับตัว” ให้เหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงเชิงสรีระที่กำลังเปลี่ยนแปลงตามทฤษฎีความต่อเนื่อง เช่นเดียวกับการปรับลดหรือเพิ่มบทบาทในการมีส่วนร่วมทางสังคม

ขณะที่แนวคิดการแก่ชราตามสภาพเซลล์ หรือทางชีวการแพทย์ก็นำมาสู่การสนับสนุน “กิจกรรม” เพื่อสุขภาพเพื่อยืดเวลาการเจ็บป่วย และให้มีความต่อเนื่องตามแนวคิดทางสังคมที่กล่าวไว้ข้างต้น จากเหตุผลที่ว่าร่างกายที่ชราและสังคมต้องขับเคลื่อนการพิจารณาไปพร้อมกันในฐานะ “กระบวนการ”

กระบวนการที่ศูนย์การสูงอายุทั้งทางชีวการแพทย์และทางสังคมนี้ นำมาสู่การสร้างตัวแบบพหุผลผลิตขององค์การอนามัยโลก ซึ่งเป็นกรอบคิดเชิงนโยบาย (Policy Framework) ในช่วงปี พ.ศ. 2545 แบ่งออกเป็น 3 เสาหลัก ได้แก่ 1) สุขภาวะที่ดี (Healthy) 2) การมีส่วนร่วมทางสังคม (Participation) และ 3) มีหลักประกันความมั่นคงในอันจะเสริมสร้างคุณภาพชีวิตเมื่อสูงวัย (Security)

นอกจากนี้ ยังมีการกำหนดเงื่อนไขหรือวิธีการเข้าสู่ภาวะ Active Aging ไว้ว่าจะต้องคำนึงถึง 2 ปัจจัย ได้แก่

1) ปัจจัยตัดขวาง ประกอบไปด้วย “เรื่องเพศ และ วัฒนธรรม” ของผู้สูงอายุ ปัจจัยตัดขวางนี้จะส่งอิทธิพลต่อปัจจัยอื่นๆ ทั้งหมด เนื่องจากตามลักษณะของสังคมวัฒนธรรมหลายแห่ง “บทบาททางเพศ” นั้นกำหนดวิถีการดำเนินชีวิต บางสังคมผู้หญิงมีสถานะต่ำกว่าหรือมีโอกาสในการเข้าถึงการศึกษา การทำงาน มากกว่าผู้ชาย หรือพฤติกรรมเสี่ยงด้านสุขภาพของเพศชายจะมากกว่า เช่น การดื่มเหล้าสูบบุหรี่ หรือ การทำงานที่เสี่ยงอันตราย

2) ปัจจัยกำหนด ประกอบด้วย 6 ตัวกำหนด ได้แก่ ตัวกำหนดทางระบบบริการทางสุขภาพและสังคม ตัวกำหนดทางพฤติกรรม ปัจจัยส่วนบุคคล สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ สิ่งแวดล้อมทางสังคม ตัวกำหนดทางเศรษฐกิจ (ดูเพิ่มเติมใน WHO, 2002: 16-17; 21-32)

เสาหลักทั้ง 3 ประการของพหุผลผลิต เป็นตัวแบบที่ยังคงใช้อยู่ถึงปัจจุบัน แต่มีการปรับและสร้างดัชนีชี้วัดภาวะพหุผลผลิตให้เหมาะสมกับบริบทของประเทศตัวเอง เช่น ในปี ค.ศ. 2013 สหภาพยุโรปโดยคณะกรรมการด้านเศรษฐกิจเพื่อยุโรปแห่งสหประชาชาติได้จัดทำดัชนีชี้วัดพหุผลผลิตโดยนำเสาหลักทั้ง 3 เสา ขององค์การอนามัยโลกมาใช้ แต่มีการเพิ่ม “เสาที่ 4” เข้าไปในดัชนี คือ 1) การมีงานทำ 2) การมีส่วนร่วมทางสังคม 3) การพึงพิง สุขภาพ และการมีที่อยู่อาศัยที่มั่นคง 4) สภาพที่เอื้อต่อการมีภาวะพหุผลผลิต ได้แก่ อายุคาดเฉลี่ยเมื่ออายุ 55 ปี อายุคาดเฉลี่ยของการมีสุขภาพที่ดี เมื่ออายุ 55 ปี สุขภาพจิตที่ดี การใช้เทคโนโลยีสารสนเทศ และระดับการศึกษาของผู้สูงอายุ

สำหรับประเทศไทย ได้มีการพยายามสร้างดัชนีชี้วัดพหุผลผลิตของตนเช่นกัน โดย พ.ศ.2545 ประเทศไทยนำกรอบพหุผลผลิต มาพัฒนาดัชนีชี้วัดภาวะความ Active Aging ในเชิงพื้นที่ขึ้นมา (AAI : Active Aging Index) โดยเพิ่มกระบวนการจากกรอบคิดเดิมของ WHO เป็นทั้ง 4 ด้าน

มีดัชนีชี้วัดรวมกัน 16 ตัวชี้วัด ซึ่งสร้างจากฐานข้อมูลการสำรวจสถิติในปี พ.ศ. 2557 ดังนี้ (การสำรวจประชากรผู้สูงอายุ, สสำรวจภาวะการมีงานทำของประชากร สสำรวจการมีการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศ และสื่อสารของครัวเรือน, 2557)(ศศิพัฒน์ ยอดเพชร, 2533) (สุประจักษ์ แสงประจักษ์กุล, 2557) (เล็ก สมบัติ และคณะ, 2554)

1) ด้านสุขภาพ ได้แก่ การประเมินสุขภาพกายด้วยตนเอง ความสุข ความสามารถในการทำกิจวัตรประจำวัน ความสามารถในการมองเห็น ความสามารถในการได้ยิน และพฤติกรรมในการออกกำลังกาย

2) ด้านการมีส่วนร่วมทางสังคม ได้แก่ การมีงานทำ (ทั้งที่มีรายได้และไม่มีรายได้) การเข้าร่วมกลุ่ม/ชมรมผู้สูงอายุ การเข้าร่วมกิจกรรมหมู่บ้าน/ชุมชน การดูแลบุคคลในครัวเรือน (การดูแลหรือส่งเสียหลาน)

3) ด้านความมั่นคง ได้แก่ ความพอเพียงของรายได้ (ประเมินจากผู้สูงอายุเอง) การเป็นเจ้าของที่อยู่อาศัย ลักษณะการอยู่อาศัย (การอยู่ร่วมกับสมาชิกในครัวเรือน) สภาพแวดล้อมในการอยู่อาศัยที่ปลอดภัย

4) ด้านที่สภาพที่เอื้อต่อการมีพลัง ด้านนี้ถูกเพิ่มเข้ามาเช่นเดียวกับดัชนีของสหภาพยุโรป แต่ต่างกันตรงที่มุ่งเน้นเฉพาะเรื่อง การมี/การใช้อุปกรณ์เทคโนโลยีสารสนเทศ และการอ่านออกเขียนได้ของผู้สูงอายุ

จากข้อกำหนดนิยามที่รวบรวมมา ทำให้เห็นข้อจำกัดและจุดอ่อนของแนวคิดพลังภาวะพลังด้วยดัชนีชี้วัดเหล่านี้ เป็นการใช้ประเมินพลังในระดักรัฐที่ละเอียดบริบทของชุมชนและครอบครัวของผู้สูงอายุจำนวนมากที่กระจายอยู่ทั่วประเทศไทย และมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องพิจารณาบริบทเฉพาะให้ละเอียดและลึกซึ้งเพื่อเป็นประโยชน์แก่การออกแบบนโยบายพัฒนาในระดับท้องถิ่น ให้เห็นความเป็นมนุษย์ที่ไม่อาจวัดค่าด้วยตัวเลข

ดังนั้นผู้ศึกษาจะใช้กรอบแนวคิดเกี่ยวกับผู้สูงอายุที่มีความอ่อนไหวและพิจารณาได้จากการสูงอายุเชิงสรีระหรือชีวการแพทย์และเชิงสังคมดังที่ได้ทบทวนไว้ข้างต้นมาของผู้สูงอายุในชุมชนบ้านก้างปลา ตำบลศรีสองรัก อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย โดยพิจารณาการสูงอายุทั้งด้านสังคมและกษด้านสรีระ พร้อมทั้งพิจารณาร่วมกับความสัมพันธ์ของลูกหลานและญาติใกล้ชิดเพื่อพิจารณาภาวะพลังเฉพาะบริบท

ในส่วนของภาวะพลังนั้นจะใช้กรอบคิด 3 เสาหลัก ขององค์การอนามัยโลกตั้งต้นไว้ สำหรับนิยามการมีภาวะพลังของเกษตรกรสูงอายุในบ้านก้างปลา อย่างไรก็ตามภาวะพลังในนิยามขององค์การอนามัยโลกพยายามต่อยอดย้ำเสมอว่าการมีหรือทำให้มีภาวะพลังนั้นเป็น “กระบวนการ” ที่ใช้เวลายาวนานและต่อเนื่องจึงจำเป็นที่จะต้องหากรอบคิดทฤษฎีที่มี

ความเลื่อนไหลสูงและเหมาะสมแก่กระบวนการดังกล่าว อีกทั้งการแสดงออกถึงภาวะพหุพลังนั้น ยืดหยุ่นและไม่อาจประเมินค่าเป็นดัชนี (ปัญหาของดัชนีจะเสนอข้อถกเถียงไว้ในหัวข้อวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง) ผู้ศึกษาจึงใช้กรอบคิดเรื่องปฏิบัติการทางสังคมมาช่วยพิจารณาภาวะพหุพลังในเชิงคุณภาพให้เด่นชัดขึ้น

2.1.2 แนวคิดปฏิบัติการทางสังคม

เนื้อหาในส่วนนี้ แบ่งการทบทวนเป็น 3 ประเด็น คือ 1) ว่าด้วยปฏิบัติการ เพื่ออธิบายความหลากหลายและที่มาที่ไปของแนวคิดนี้ 2) สังเคราะห์แนวคิดปฏิบัติการทางสังคม และ 3) กรอบความคิดของปฏิบัติการทางสังคมของ Sherry Ortner ที่การนำไปใช้ในการศึกษา (Conceptual Framework)

2.1.2.1 On The Practice Turn: ว่าด้วยปฏิบัติการ

สาเหตุที่ต้องใช้แนวคิดเรื่องปฏิบัติการทางสังคม เกิดขึ้นเพราะคำถามง่ายๆ ว่าใครทำอะไร เพราะอะไรหรือเพื่ออะไร? คำถามเหล่านี้เกิดขึ้นมายาวนานนับตั้งแต่ยุคกรีกที่นำโดย Aristotle ที่วางรากฐานทางปรัชญาว่าด้วย “ปฏิบัติการ” ที่สร้างความจริงสมบูรณ์และ Plato ที่ว่ามีจิตสมบูรณ์ที่บงการปฏิบัติการ คำว่า “ปฏิบัติ” ในภาษาอังกฤษ “Practice” ก็มาจากภาษากรีก คือ คำว่า Praxis หมายถึงกิจกรรมที่อิสรชนกระทำ ซึ่งก็คือการกระทำทุกๆ อย่างรวมถึงการเมือง

ในทางปรัชญานั้น Praxis เป็นแนวคิดที่มีการใช้ที่ชัดเจนโดยนักปรัชญาที่ใคร่ครวญปัญหาเรื่องการปฏิบัติหรือ “จริยศาสตร์” อย่าง Aristotle เป็นการพูดถึงหนึ่งในสามของกิจกรรมของมนุษย์ ได้แก่ Theoria, Poiesis, และ Praxeis ซึ่งเป็นการแบ่งแยกความรู้ออกเป็นสามแบบ คือ Theoretical, Poietical และ practical กิจกรรมทั้งสามแบบมี “จุดมุ่งหมาย” ต่างกัน 1) Theoretical นั้น มีจุดมุ่งหมายที่ “ความจริง” 2) Poietical มีจุดมุ่งหมายที่การผลิตบางสิ่งบางอย่าง และ 3) Practical นั้นก็คือ ตัวการกระทำเอง (Action itself) ความรู้ในแบบ Practical นี้ ก็ถูกแบ่งออกเป็นสามส่วนคือ ความรู้ด้านเศรษฐศาสตร์ จริยธรรม และการเมือง ตามอริสโตเติลแบ่งแยกไว้สามารถแบ่งแยกได้สองส่วนคือ Theoretical และ Practical หรือกล่าวอย่างหยาบๆ ว่า คือ การแบ่งแยกระหว่าง “ความรู้หรือทฤษฎีที่เป็นจริง” และ “ปฏิบัติการที่เกิดจริงหรือการประยุกต์ใช้ทฤษฎี” ของมนุษย์ ทั้งหมดนี้พยายามมุ่งอธิบายว่า “ทฤษฎี” และ “การปฏิบัติ” มีเอกภาพเป็นหนึ่งเดียว หรือ กล่าวง่ายๆ ว่า มนุษย์จะต้องรู้ว่าตนปฏิบัติการต่อเรื่องหนึ่งได้ (Practical) และต้องรู้ทฤษฎีว่าจะปฏิบัติอย่างไร (Theoretical) ปฏิบัติการหนึ่งๆ จึงสำเร็จผลโดยเฉพาะในแง่ของการปฏิบัติทางศีลธรรม (Bottomore Tom, 1992)

ในทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา “ปฏิบัติการ” ได้กลายมาเป็นกระบวนทัศน์สำคัญในการ “ตีความ” การกระทำของมนุษย์ในฐานะองค์ประธานของการอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคม ช่วงคริสต์ทศวรรษที่ 1970-1980 สืบเนื่องจากก่อนหน้านี้สำนักคิดโครงสร้าง-การหน้าที่นิยมของ Talcott Parsons, Radcliffe Brown และ Bronislaw Malinowski ได้อ่อนล้าลง ส่งผลให้กระแสความคิดมานุษยวิทยาสัญลักษณ์และหรือศาสตร์แห่งการตีความนำโดย Clifford Geertz เป็นกระแสสำคัญ รวมถึงโครงสร้างนิยมฝรั่งเศส ของ Claude Levi-Strauss และสำนักเศรษฐศาสตร์การเมือง ที่นำโดย Eric Wolf ทั้งสามสำนักนี้มีฐานคิดต่างกันแต่มีจุดร่วมกัน คือ เป็นทฤษฎีของ “ข้อจำกัด” (Ortner Sherry, 2006)

ทฤษฎีของข้อจำกัด ทำให้เกิดการอภิปรายวิเคราะห์แบบคู่ตรงข้ามที่ลดทอนความเป็นองค์ประธานของมนุษย์ลง หากอธิบายให้ชัดขึ้น เช่น แนวคิดมานุษยวิทยาสัญลักษณ์ของสำนัก Geertz ที่มองว่าสัญลักษณ์คือ “พาหะ” ของวัฒนธรรม เมื่ออธิบายโดยละเอียดจนเข้าใจสัญลักษณ์เช่นเดียวกับคนใน ก็จะสามารถเข้าใจสำนักกรวมของกลุ่ม สิ่งเหล่านี้แฝงฝังมา (embodiment) ในจิตส่วนลึก หรืออีกนัยหนึ่งมันคือ “โครงสร้าง” ทางสังคมที่ควบคุมบงการเรือนร่างและโลกทัศน์ของมนุษย์ให้แสดงออกหรือ “ปฏิบัติการ” ผ่าน “พิธีกรรม” หรือ “สัญลักษณ์” ในพิธีกรรม (Ortner, 1984) หรือคู่ตรงข้ามก็คือ “โครงสร้างส่วนลึก-สัญลักษณ์”

สำนักโครงสร้างนิยมแบบ Claude Levi-Strauss วิเคราะห์คู่ตรงข้ามของโครงสร้างความคิดของไวยากรณ์ที่กำกับการแสดงออกทางสังคม ส่วนสำนักเศรษฐศาสตร์การเมือง ก็ติดอยู่กับเงื่อนไขทางเศรษฐกิจของระบบทุนนิยมในฐานะที่เป็นพลังภายนอกที่เข้าไป “เปลี่ยน” สังคม ทำให้สังคมมีการ “ปรับตัว” (Ortner Sherry, 1989)

อย่างไรก็ตาม เกิดกระแสความคิดมากมายที่พยายามแก้ปัญหากับดักของคู่ตรงข้ามหรือกับดักของทุนนิยม ด้วยการพยายามนำองค์ประธานของมนุษย์ผู้กระทำการมาอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคม ในทางสังคมวิทยา ราวคริสต์ทศวรรษที่ 1970 คือ ที่มีการเคลื่อนวิธีคิดแบบ Macro Sociology ที่เน้นโครงสร้าง ไปสู่การเน้นตัวบุคคล ปฏิสัมพันธ์ และปฏิบัติการ และเรียกว่า “จุลสังคม” หรือ Micro sociology ที่ Antony Giddens กำลังก่อสร้างความคิดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่าง “โครงสร้าง” และ “ผู้กระทำการ”

ในด้านประวัติศาสตร์ E.P. Thompson ได้สร้างแนวคิดที่เรียกว่า “ประวัติศาสตร์ในฐานะกระบวนการที่ปราศจากองค์ประธาน” และจากการเติบโตของสังคมวิทยานี้ทำให้เกิดการผสมผสานจุดร่วมทางความคิดหลายประการ โดยเฉพาะในเรื่องปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ที่นำไปสู่การศึกษาสังคมในระดับชีวิตประจำวัน (Ortner Sherry, 1989)

งานสำคัญที่นำ “ปฏิบัติการ” ไปสู่ทฤษฎีบท ได้แก่ งานของ Pierre Bourdieu เรื่อง Outline of a Theory of Practice (1972) งานของ Anthony Giddens เรื่อง Central Problems in Social Theory: Action, Structure, and Contradiction in Social Analysis (1979) ซึ่งพยายามใช้วิภาษวิธีแก้ปัญหาคู่ตรงข้ามระหว่างข้อจำกัดเชิงโครงสร้างกับปฏิบัติการของผู้คน ในขณะที่ในทางปรัชญาของ Theodor Schatzki เรื่อง Social Practices: A Wittgensteinian Approach to Human Activity and the Social (1996) ถือเป็นงานสำคัญของกลุ่ม Practice Turn ที่ใช้ปรัชญาของ Martin Heidegger และ Ludwig Wittgenstein ในการอธิบายการก่อรูปทางสังคมของปัจเจกบุคคล และปฏิบัติการทางสังคมในฐานะปรากฏการณ์พื้นฐานในชีวิตทางสังคม (ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2563)

กล่าวได้ว่า “ปฏิบัติการ” เป็นการพยายามแก้ไข้ปัญหาของ “ข้อจำกัด” ทางทฤษฎีที่ส่วนใหญ่แล้วถูกกำหนดขึ้นจาก “โครงสร้าง-ผู้กระทำกร” ที่แยกความสัมพันธ์ในสังคมออกจากกัน ในขณะที่พรมแดนของสังคมหรือขอบเขตการศึกษาของโลกปัจจุบันที่ไร้เส้นแดนชัดเจน พรมแดนของโครงสร้างในฐานะหน่วยวิเคราะห์แบบเดิมเริ่มหมดพลังลง พลวัตของสังคมเคลื่อนไหวอย่างหลากหลายและรวดเร็ว ทฤษฎีปฏิบัติการจึงถูกฟื้นฟูขึ้นมาเพื่อหาทางอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมที่เคลื่อนไหวอย่างรวดเร็วนี้ให้มีพลวัตยิ่งขึ้น

2.1.2.2 สังเคราะห์แนวคิดปฏิบัติการทางสังคม

ข้อเสนอที่โดดเด่นของกลุ่มแนวคิดทฤษฎีปฏิบัติการทางสังคม คือ มุ่งเสนอการอธิบายสังคมที่ “โครงสร้าง” สังคมเปลี่ยนแปลงไม่หยุดนิ่ง หรือสังคมที่มีพลวัตสูง ทำให้ภาพของโครงสร้างแบบดั้งเดิมหมดพลังที่จะอธิบายปรากฏการณ์ร่วมสมัย ดังนั้นนักคิดหลายคนจึงเสนอภาพของหน่วยของโครงสร้างแบบใหม่ๆ ที่เป็นที่มาของอำนาจที่ส่งอิทธิพลให้มนุษย์ในฐานะองค์ประกอบกระทำหรือไม่กระทำในสถานการณ์ทางสังคมแบบหนึ่งๆ

เริ่มจากงานที่เป็นจุดเปลี่ยนให้แนวคิดปฏิบัติการยกระดับมาเป็นทฤษฎี คือ Outline of A Theory of A Practice เสนอว่าคุณสมบัติของ “ปฏิบัติการ” ให้เราเห็นว่า การกระทำของมนุษย์ถูกกำหนดจากกฎเกณฑ์ของโครงสร้างทางสังคม ถึงกระนั้นโครงสร้างทางสังคมก็แบ่งแยกสิ่งแวดล้อมของผู้คนเป็นชนชั้นแต่ละชนชั้นหรือแต่ละกลุ่มคนก็สามารถมีโครงสร้าง แบบแผน สัญลักษณ์ หรือวิถีคิดที่ต่างกัน แต่โครงสร้างของชนชั้นก็ดี กลุ่มก็ดี ได้หล่อหลอมให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า *Habitus* ตกผลึกจนกลายเป็นสิ่งที่แฝงฝังเสมอ (Bourdieu P, 1977)

นอกจากนี้ ในหน่วยการวิเคราะห์ของ Bourdieu ได้เสนอเรื่อง Field หรือ “สนาม” เพื่อแสดงให้เห็นว่าผู้กระทำการที่ต่างมี *Habitus* (ระบบนิสัย) และ *Taste* (รสนิยม) ตามโครงสร้างสังคมของกลุ่มหรือชนชั้นตน ที่ทำให้เกิดการปฏิบัติซ้ำๆ โดยไม่รู้เนื้อรู้ตัวนั้นเข้ามา “ปะทะ” กันทางวัฒนธรรมอย่างไร ในการปะทะของ “พลัง” ใน “สนาม” ของผู้กระทำการ เกิดจากการกระทำซ้ำๆ จากอุปนิสัยและรสนิยมที่ทำให้เกิดสิ่งสำคัญ คือ “ทุน” ทั้ง 4 ประเภทที่ Bourdieu ตั้งขึ้นมาล้อกับกระแสดารพวงเศรษฐศาสตร์การเมืองว่าทุนนิยม คือ ทุกสิ่งที่เปลี่ยนแปลงสังคม แต่ Bourdieu กลับบอกว่าปัจเจกตนเองก็มี ทุนทางสังคม ทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางวัฒนธรรม และทุนทางสัญลักษณ์ ที่ทั้งติดตัวตามโครงสร้างและสามารถปะทะสังสรรค์แลกเปลี่ยนกันได้ ใน Field และเมื่อปะทะสังสรรค์กันแล้วผู้กระทำการก็สามารถสะสมทุนเพื่อเปลี่ยนแปลงหรือสร้างอำนาจบางอย่างให้เป็นสัญลักษณ์แฝงฝังเข้ามาอยู่ในเนื้อตัวและร่างกายของมนุษย์

“สนาม” พื้นที่แห่งการปะทะสังสรรค์ มีความหลากหลายและจำเพาะ แต่ผู้กระทำการที่อยู่ในสนามนั้นรู้ว่าใครเป็นใคร กติกา ระเบียบแบบแผนเป็นอย่างไร ขึ้นกับว่า “ทุน” ที่เกิดจากระบบนิสัย นั้นมาจากแหล่งใด ทั้งในระดับพื้นฐานของครอบครัวเป็นฐานดั้งเดิม กับระดับที่ได้มาจากการศึกษา อาชีพ หรือศาสนาที่ก่อเกิดภายหลัง สิ่งเหล่านี้ทำให้ผู้กระทำการหรือผู้แสดงในสนามรู้ตำแหน่งแห่งที่และกฎเกณฑ์ต่างๆ ในสนามนั้น

หากพิจารณาตามกระแสความคิดที่ผู้ศึกษาอธิบายไปเบื้องต้น จะเห็นว่ามีการแสวงหาแนวคิดเรื่อง “ปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์” ที่ก่อตัวในช่วง 1960 ซึ่งยังคงเจือปนอยู่ในลักษณะ “สนาม” ของ Bourdieu ที่ในสนามนั้นมีสัญลักษณ์หรือทุนบางประการที่ผู้เป็นส่วนหนึ่งของสนามเท่านั้นที่สามารถมองเห็นสัญลักษณ์ที่บ่งชี้บทบาทดังกล่าว ในการนี้อาจจะทำความเข้าใจเรื่อง “นาฏกรรมทางสังคม” หรือ แนวคิดเรื่องการละคร (Dramaturgical Theory) ของ Erving Goffman (1956) คือ การกระทำและปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์เป็นเหมือนการเล่นละคร ซึ่งโครงสร้างสังคมคือบทบาทที่กำหนดให้มนุษย์แสดง เราดำเนินชีวิตไปตามบทบาทนั้น ในขณะที่เดียวกันมนุษย์ก็สามารถตีบทแตกจนเล่นนอกบทได้ (ผู้ศึกษามองว่าส่วนการตีบทแตกนี้ ไข่มองแนวคิดของ Bourdieu ในส่วนการได้รับ *Habitus* ในระดับที่สองคือเกิดจากการปะทะสังสรรค์ในหรือนอกสนาม) ทั้งนี้ด้วยโครงสร้างหรือบทละครมีหลายบทผู้เล่นจึงเลือกเล่นได้ “สนาม” จึงเหมือน “โรงละคร” เป็นสิ่งที่สอดคล้องกันในหน่วยวิเคราะห์ของ Bourdieu และ Goffman

สิ่งที่คล้ายกัน คือ การกระทำที่ประจักษ์แก่คลองจักษุของเราไม่ว่าจะด้วยนิสัย หรือด้วยบทบาทที่แสดงออก ไม่ได้มีความหมายเฉพาะ “หน้ากล้อง” หรือต่อเหตุการณ์เท่านั้น แต่การ

กระทำยังแฝงฝังความหมายที่หลากหลายและตอบสนองต่อ “สนาม” หรือ “บทละคร” เฉพาะเรื่อง บทบาทจึงหลากหลายและมีปฏิสัมพันธ์ต่างกันด้วยเงื่อนไขที่ต่างกัน อาจเรียกได้ว่าสนามหรือโรงละคร เป็นทั้งการเปรียบเปรยถึง “โครงสร้างสังคม” ในมุมมองแบบดั้งเดิม และเป็นทั้งการพูดถึง “หน่วยวิเคราะห์” ที่สอดคล้องกับภาวะสมัยใหม่ที่สังคมเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว

อย่างไรก็ตาม ในเรื่องการนำทุน หรือ นิสัย หรือ รสนิยม ไปเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง ที่เกิดการปะทะใน “สนาม” นั้นอาจไม่ชัดเจนและแข็งแกร่งเท่าแนวคิดโครงสร้าง-ผู้กระทำการของ Antony Giddens (เชษฐา พวงหัตถ์, 2551) กล่าวคือ Giddens มองเรื่องทางเลือกเนื่องจากแบบแผนนั้นยืดหยุ่นไม่ตายตัวและหลากหลายยิ่ง เนื่องจากความหลากหลายและยืดหยุ่นเป็นลักษณะการของภาวะสมัยใหม่ (Modernity) ที่แบบแผน จารีต หรือกฎเกณฑ์ของสังคมหลายสังคมได้ทะลักลั่นเข้าไปสู่โครงสร้างหยุดนิ่งซึ่งเป็นลักษณะสังคมก่อนสมัยใหม่ (Pre-modern) ทำให้แบบแผนของสังคมหนึ่งๆ นั้นเลื่อนไหลไปตามกระแสอำนาจของแบบแผนของสังคมอื่นๆ ที่เข้ามาปะทะสังสรรค์กันในพื้นที่และเวลานั้น

ประเด็นภาวะสมัยใหม่ที่เป็นเงื่อนไขสำคัญในการขับเคลื่อนทฤษฎีโครงสร้างนิยมแบบดั้งเดิม ที่แยกโครงสร้างเป็นสถาบันเพื่อควบคุมสมาชิกในสังคม นั้นหมายความว่ากฎเกณฑ์ต่างๆ ถูกسابให้หยุดนิ่งเปลี่ยนแปลงได้ยาก หากแต่ภาวะสมัยใหม่กฎเกณฑ์ต่างๆ ไหลบ่าและทำทลายโครงสร้างเก่าเสมอ ความสนใจการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างนี้จึงถ่ายโอนไปสู่มือปัจเจกในฐานะผู้เลือกที่จะกระทำการ (Agency) ซึ่งนำไปสู่กรอบการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของปัจเจกที่มีผลต่อโครงสร้างผ่านการเลือกกระทำการที่ส่งผลทำทลายโครงสร้างเก่า ดังนั้นภาวะสมัยใหม่ที่มีกฎเกณฑ์หลากหลายยืดหยุ่นทำให้ปัจเจกหรือผู้กระทำทางสังคม ต้องตีความโครงสร้างหรือกฎเกณฑ์หลากหลายเหล่านั้น (Social reflexive) เพื่อเลือกหรือเป็นการไตร่ตรองเพื่อกระทำการให้บรรลุเป้าหมายของตน ปัจเจกในโลกสมัยใหม่ จึงช่วงใช้คำอธิบายของระเบียบ กฎเกณฑ์ จารีตประเพณีจากหลากหลายแหล่งแห่งที่ อาจข้ามเวลาและพื้นที่เพื่อ “กุมบังเหียน” ของชีวิต (เชษฐา พวงหัตถ์, 2551)

การที่ผู้กระทำ ต้องตีความโครงสร้างหรือกฎเกณฑ์หลากหลาย (Social Reflexive) เพื่อเลือกกระทำหรือเป็นการไตร่ตรองเพื่อกระทำการให้บรรลุเป้าหมายของตน บางครั้งยังสามารถสร้าง “อำนาจนำ” เพื่อเปลี่ยนแปลงกฎเกณฑ์บางอย่างได้ ทำให้ผู้กระทำการสามารถเปลี่ยนแปลงโครงสร้างได้ ลักษณะเช่นนี้เรียกว่า “วิภาษวิธีของการคุมอำนาจ”

จากที่กล่าวมา จะเห็นว่า “พื้นที่” ของการกระทำการนั้นเปลี่ยนจาก “โครงสร้างทางสังคม” ที่สนิทแนบมาจากสังคมบุพกาลหรือโครงสร้างแบบดั้งเดิม ไปสู่หน่วยการวิเคราะห์ที่

เรียกว่า “สนาม” หรือใน “โรงละคร” ที่มีความจำเพาะ ที่ซึ่งปฏิบัติการชัดเจนและโดดเด่นยิ่งขึ้น แต่สิ่งที่ทั้ง Bourdieu และ Goffman ใช้วิเคราะห์ก็ไม่ได้อธิบายว่า “สนาม” หรือโครงสร้างของสนามนั้นเปลี่ยนแปลงได้หรือไม่อย่างไร เพราะมุ่งแต่การ “ผลิตซ้ำ” กฎเกณฑ์หรือบรรทัดฐานที่ควบคุมการกระทำหรือบทละครนั้น ในเรื่องนี้ Giddens อธิบายได้ชัดเจนกว่า คือในโครงสร้างนั้นหากมีผู้รู้กฎและเล่นบทไปก็สามารถขึ้นมาคุมบังเหียนของโครงสร้างได้ อย่างไรก็ตามผู้ศึกษามองว่า เขาไม่ได้ทำให้ชัดเรื่องโครงสร้างและการกระทำที่เปลี่ยนไปโดยเฉพาะในพื้นที่ชุมชนหรือต่อประเด็น

Sherry Ortner (1989) ได้เสนอทางออกในการแก้ปัญหาเรื่องของสนาม หรือ โครงสร้าง หรือ โรงละคร ในการสร้างตัวแบบพื้นที่ปะทะสังสรรค์ เธอใช้แนวคิดที่คล้ายกันกับ “สนาม” ที่มีการปะทะสังสรรค์ หรือ โรงละครที่มีการตีบทบาท เธอใช้คำว่า “Cultural Schema” หรือแบบแผนทางวัฒนธรรมที่ใช้เป็นหลักกติกาในการ “แข่งขัน” เพื่อนำไปสู่ต่อต้านและเปลี่ยนแปลง กติกา นั้น ๆ เธอเรียกปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์เช่นนี้ว่า “เกมส์แห่งความสัมพันธ์” หรือ Serious Games ที่แสดงให้เห็นทั้งการเล่นบทบาทและการสร้างอำนาจนำเพื่อควบคุมกติกาโดยอาศัยแบบแผนทางวัฒนธรรมโดยเชื่อมโยงให้เห็นภาพจากการกระทำหนึ่ง ๆ ในสังคมไปจนถึงโครงสร้างระบบที่ใหญ่กว่าทั้งในชุมชนและในระบบโลก (Ortner Sherry, 2006) ผู้ศึกษามองว่า Ortner ได้พัฒนาการเชื่อมโยงปฏิบัติการ สัญลักษณ์ และโครงสร้างอำนาจที่เปลี่ยนแปลงไปซึ่งปกปิดจุดอ่อนของ Bourdieu ได้ ดังนั้นผู้ศึกษาจะเน้นย้ำการใช้แนวคิด “ปฏิบัติการทางสังคม” ของ Ortner เพื่อเป็นตัวอย่าง การศึกษาและเพื่อหารูปแบบในการวางกรอบการศึกษาปฏิสัมพันธ์ของผู้สูงอายุใน “สนาม” ใน “เกมส์” หรือใน “โรงละคร” ที่ด้านซ้าย ดังนี้

2.1.2.3 ปฏิบัติการทางสังคมของ Sherry Ortner

สำหรับ Sherry Ortner ได้ทบทวนแนวคิดปฏิบัติการทางสังคมไว้เมื่อปี ค.ศ. 2006 ในบทความชื่อ Updating Practice Theory หลังจากที่ได้ทดลองนำแนวคิดปฏิบัติการไปใช้ศึกษา วัฒนธรรมการตั้งอารามของชาวเซอร์ปายบนที่ราบสูงของทิเบต (ดูเพิ่มใน Ortner, 1989) สะท้อนให้เห็นหมวดหมู่สำคัญ 3 ประการที่ต้องเปลี่ยนในการศึกษาทางมานุษยวิทยา รวมถึงเรื่องโครงสร้างสังคมที่อธิบายไว้ข้างต้น หมวดหมู่ทั้ง 3 ประการได้แก่

ประการแรก คือ การเปลี่ยนมุมมองทางอำนาจ (Power Shift)

โครงสร้างเชิงสถาบันตามมุมมองดั้งเดิมของสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาไม่ใช่แหล่งที่มาของอำนาจอีกต่อไปแล้ว หากแต่เป็นปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจหรืออำนาจในความสัมพันธ์ที่ดำเนินไปคู่กับปฏิบัติการที่เกิดขึ้น ดังนั้น Ortner เอาแนวคิดของ Anthony Giddens มาสมทบว่า

โครงสร้างนั้นเคลื่อนไหวเสมอ เนื่องจากไม่มีอำนาจใดจัดอยู่ศูนย์กลางในการกระทำ ต้องมีการสำรวจรูปแบบอำนาจซึ่งสัมพันธ์กับอุดมการณ์และการปฏิบัติ ดังนั้น “วิภาควิธีของการคุมอำนาจ” ของ Giddens จึงน่าสนใจเนื่องจากมันเป็นอำนาจที่ไม่เคยทำงานสมบูรณ์ เพราะคนคุมอำนาจหรือศูนย์กลางอำนาจนั้นเป็นผู้กระทำกรด้วย ผู้กระทำกรที่คุมอำนาจจึงหลีกเลี่ยงหรือขัดขืนต่ออำนาจควบคุมเสียเอง เมื่อมีการขัดขืนและผู้ขัดขืนสามารถเปลี่ยนแปลงโครงสร้างได้ และเมื่อโครงสร้างเปลี่ยน ปฏิบัติการก็เปลี่ยน “ประวัติศาสตร์ก็เปลี่ยน” (Ortner Sherry, 2006) ดังนั้น ส่วนที่สองที่ต้องเปลี่ยนมุมมองคือประวัติศาสตร์

ประการที่สอง คือ การหวนกลับมาของประวัติศาสตร์ (Historical Turn)

ประวัติศาสตร์ของ Ortner คือ ประวัติศาสตร์การกระทำของมนุษย์ (History of Action) กล่าวคือ ณ จุดหนึ่งของเวลา มีการเปลี่ยนแปลงทางอำนาจเกิดขึ้นจากจุดเล็ก ๆ ของการกระทำ เธอยกตัวอย่างเช่น ความขัดแย้งของพี่ชายและน้องชายในสังคมเซอร์ปา หรือสังคมทิเบต ความขัดแย้งอาจเกิดจากที่ดินไม่เพียงพอที่จะแบ่งให้คนสองคนทำกินเนื่องจากที่ดินมีจำกัดจึงมีการแยกไปเรียนหรือบวชในพุทธศาสนาแล้วกลับมาสร้างความน่าเคารพเชื่อถือแก่ที่บ้าน ณ จุดเริ่มต้นนั้นเป็นความขัดแย้งเล็กน้อย แต่เวลาผ่านไปก็เกิดเป็นแบบแผนการสืบทอดมรดกให้แก่พี่ชาย และน้องชายต้องออกไปบวชหรือสร้างอารามเพื่อให้เป็นที่นับถือแก่ผู้คน ช่วงเวลายาวนานหลังจากการปฏิบัติกรที่เป็นปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจในครอบครัวนี้ Ortner เรียกว่า “รอยแยกของประวัติศาสตร์” เมื่อรอยแยกห่างออกเรื่อย ๆ ความขัดแย้งกลายเป็นแบบแผนทางวัฒนธรรมที่เป็นที่ยอมรับ ดังนั้น การพิจารณาประวัติศาสตร์เช่นนี้จึงเป็นการเน้นย้ำใจกลางการศึกษาวัฒนธรรม (Ortner Sherry, 2006)

ปฏิบัติการจึงเป็น “กระบวนการ” ที่ค่อย ๆ ก่อรูปขององค์ประธาน จากวัยเด็ก วัยผู้ใหญ่ วัยสูงอายุ ช่วงเวลาการก่อรูปนี้ย่อมปะทะสังสรรค์กับพลัง 2 แบบ คือ “พลังจากภายนอก” และ “พลังภายใน” ที่ส่งผลต่อการผลิตซ้ำและเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง เช่น น้องชายชาวเซอร์ปาร์เนเนปาลประสบกับการแพร่ขยายของศาสนาพุทธจากทิเบตและรับเอามาเผยแพร่ที่บ้าน เป็นจุดเปลี่ยนแปลงและนำไปสู่การผลิตซ้ำจนเป็นแบบแผนวัฒนธรรม ดังนั้นเวลา ประวัติศาสตร์ และปฏิบัติการ ช่วยทำให้การวิเคราะห์ทางมานุษยวิทยามีลักษณะเป็น “กระบวนการ” ที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์หลายระดับของผู้คน แต่ยังเกี่ยวพันกับพลวัตภายในและพลังภายนอกที่เข้ามาอีกด้วย (Ortner Sherry, 2006)

ประการที่สาม การตีความวัฒนธรรม

Ortner (2006) ได้เสนอว่า วัฒนธรรมไม่ได้เป็นสิ่งที่หล่อหลอมผู้คนในสังคมที่หยุดนิ่ง แต่ผู้คนเลือกหยิบใช้และสร้างวัฒนธรรมขึ้นภายใต้อำนาจของโครงสร้างแบบหนึ่ง ๆ หากพิจารณาร่วมกับประเด็นที่มาของอำนาจหรือโครงสร้างอำนาจข้างต้นก็จะเห็นว่า โครงสร้างเปลี่ยน เพราะ “ประวัติศาสตร์เปลี่ยน” วัฒนธรรมจึงเป็นสิ่งที่เคลื่อนไหว ถูกหยิบใช้เฉพาะกรณี เป็นสิ่งเอื้ออำนวยแก่ชีวิต และยังเป็นทรัพยากรที่ใช้เพื่อตอบโต้และต่อต้านความไม่เท่าเทียมทางอำนาจที่เกิดขึ้นในความสัมพันธ์อีกด้วย ดังนั้นวัฒนธรรมในมิติของปฏิบัติการจึงมีมิติของอำนาจและความไม่เท่าเทียมปรากฏเสมอตามแต่กรณีที่ถูกช่วงใช้

มุมมองใหม่ ๆ ต่อ อำนาจ ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรม ทั้ง 3 ประการนี้ Ortner ได้เคยนำไปศึกษาการสร้างอารามพุทธมหายานของชาวเซอร์ปาร์มาแล้ว (ดูเพิ่มใน Ortner, 1989) และสร้างกรอบคิดที่สามารถนำไปใช้เป็นแนวทางศึกษาได้เป็นอย่างดี

กรอบคิดดังกล่าว ประกอบด้วยคำจำกัดความ 4 คำ คือ 1) โครงสร้าง 2) ผู้กระทำ 3) การกระทำ และ 4) ประวัติศาสตร์ ดังนั้นในการวิเคราะห์การแสดงออกหรือการกระทำที่พบเห็นอยู่ทุกเมื่อเชื่อวันของผู้คนในสนามย่อมต้องคำนึงถึงคำกำกับความเหล่านี้ เนื่องจากคำเหล่านี้คือกลไกทางสังคมวัฒนธรรมที่ซ่อนอยู่ฉากหลังที่รอการเปิดเผย ดังนั้นบทความนี้จึงอาศัยคำกำกับความทั้ง 4 คำประกอบด้วย 4 ส่วนเพื่อแสดงให้เห็นพลังการกระทำการของมนุษย์นั้นไม่ได้มีแค่โครงสร้างและผู้กระทำเท่านั้น

1) ปฏิบัติการ (Practice)

เป็นรูปแบบกิจกรรมที่มนุษย์แสดงออก Ortner ได้ยกแนวคิดของ Michel Foucault ว่าทุกการกระทำของมนุษย์ถูกควบคุมบงการ หรือ ต่อต้านกับอำนาจบางอย่าง ซึ่งเป็นเรื่อง “การเมือง” ดังนั้นในคำว่า “การปฏิบัติการ” จึงมีความสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้นกับคำว่า “โครงสร้าง” เพราะโครงสร้างคือที่มาของอำนาจและการเมืองคือการต่อรองเพื่อจัดสรรอำนาจ นอกจากนี้เธอยังแบ่งปฏิบัติการออกเป็น 3 ประการ ตามเงื่อนไขของโครงสร้างที่เปลี่ยนไปตามประวัติศาสตร์ (Ortner Sherry, 1989)

ประการแรก การปฏิบัติการเป็นเรื่องของ “การควบคุมภายใน” (Internalization) Ortner หยิบยกคำว่า “กิจกรรม” (Activity) ของ Karl Marx มาถกเถียงแล้วอธิบายว่า กิจกรรมมีลักษณะเป็นกิจวัตรประจำวัน เป็นสิ่งที่ระบบและแบบแผน (Structure) สร้างขึ้นมาเพื่อทำให้มนุษย์ปฏิบัติซ้ำ ๆ จนเกิดเป็นสิ่งที่ไม่มีที่ตั้งคำถาม (Ortner, 1989: 194)

ประการที่สอง การปฏิบัติการเป็นเรื่อง “ความสนใจ” หรือความปรารถนา (Intention) แต่ Ortner ไม่ได้มองว่าความปรารถนาคือเจตจำนงเสรี หากแต่ความสนใจและ

ปรารถนาวางบนพื้นฐานความสัมพันธ์กับการให้ความหมายทางวัฒนธรรม ซึ่งมีวัฒนธรรมหลากหลายเป็นทางเลือกที่หลากหลายเพื่อให้ผู้กระทำได้ช่วงใช้ในการดำรงอัตลักษณ์เฉพาะตน (Ortner, 1989: 195)

ประการที่สาม การปฏิบัติการณ์เป็นเรื่องของ “การปฏิบัติ” Ortner ได้นำแนวคิดเรื่อง *Praxis* ของ Karl Marx มาอธิบายว่า การปฏิบัติการณ์ในรูปแบบที่สามนั้นแตกต่างจากสองรูปแบบแรกคือ ปฏิบัติแบบกิจวัตรซึ่งอยู่ใต้การควบคุมโดยโครงสร้างสังคม แบบที่สองคือ เลือกปฏิบัติตามความสนใจในคุณค่าและความหมายของวัฒนธรรม แต่ *Praxis* คือ ธรรมชาติของมนุษย์ที่มีความสามารถในการสร้างสรรค์เพื่อ “กระทำ” ตามจุดมุ่งหมายของตน ผู้ศึกษามองว่า Ortner ไม่ได้ต้องการจะละเอียดงานเสรีด้วยการบิดคำอธิบายของ Marx ในประเด็นนี้

การปฏิบัติการณ์ของมนุษย์ถูกควบคุมด้วยโครงสร้างการผลิตหรือโครงสร้างสังคม วัฒนธรรมทำให้ไม่สามารถกระทำการตามความมุ่งหวังของสังคมได้จะถูกทำให้กลายเป็นชายขอบหรือ ภาวะเป็นอื่น เป็นวิธีคิดของ Marx ที่ว่าการเป็นอื่นจะนำไปสู่การขูดรีดแรงงานเพราะผู้คนที่เป็นอย่างอื่นจากเงื่อนไขหลายอย่างเพราะไม่สามารถผลิตได้ดังที่โครงสร้างส่วนบนหวัง แรงงานต้องทำให้มากขึ้นจนเกิดความไม่เป็นธรรม ดังนั้นต้องมี “การปฏิบัติ” เพื่อเปลี่ยนแปลงการขูดรีดให้หมดไป แต่ในมุมมองของ Ortner ผู้คนที่ถูกทำให้เป็นอื่นมีความสามารถในการปฏิบัติการณ์บางอย่างที่สามารถเปลี่ยนเป็นส่วนหนึ่งของสังคมอีกครั้งได้ (ไม่สุดขั้วเท่าการปฏิบัติแต่มีการเปลี่ยนแปลง) เธอยกกรณีในการศึกษาสังคมชาวเชอร์ปา (Sherpa) ในเนปาล ว่าคนหนุ่มสาวชาวเชอร์ปาที่โดนสภาพสังคมบีบคั้นให้ต้องไปทำงานต่างถิ่นเป็นแรงงานที่ไม่สร้างคุณค่าอะไรให้กับวัฒนธรรมของชาวเชอร์ปา เมื่อถูกลดทอนคุณค่าเป็นอื่นไป แรงงานที่ไปต่างถิ่นเหล่านี้จึงสะสมทุนเพื่อกลับมาสร้าง “อาราม” ที่บ้าน เนื่องจากอารามคือ “โครงสร้างมาตรฐานทางวัฒนธรรม” (Cultural Schema) ของผู้คนในเชอร์ปา การกระทำนี้จึงต่อรองกับ “แบบแผน” ที่ผู้กระทำที่เธอเรียกว่า “Big Man” หรือผู้เคยมีอำนาจนำในการสร้างอารามโดยการอาศัยอำนาจการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นเชอร์ปา ทำให้เกิดช่องว่างภายในโครงสร้างหรือแบบแผนการสร้างอาราม ทำให้คนหนุ่มสาวที่ทำงานต่างถิ่น หรือ “Small Man” สามารถใช้อำนาจของทุนนิยมในการสร้างสถานะหรือบทบาทในสนามของอำนาจนำนี้ขึ้นมาได้ โดยไม่ต้องคำนึงว่าตนเคยมีบทบาททางสังคมเช่นไรขณะอยู่ที่พื้นที่เชอร์ปา (Ortner, 1989: 195)

2) โครงสร้าง (Structure)

จากที่ทบทวนแนวคิดข้างต้นทั้งหมดจะเห็นว่า โครงสร้างสังคม เป็นสิ่งแรกๆ ที่ต้องคิดถึงเพราะหมายถึงหน่วยการวิเคราะห์หรือขอบเขต และยังเป็นแหล่งที่มาของอำนาจ และยังเป็นแหล่งปะทะสังสรรค์ของความสัมพันธ์ของผู้คน Ortner เสนอว่า โครงสร้างสังคมมี 2 รูปแบบที่ไม่ได้ควบคุมผู้กระทำอย่างเบ็ดเสร็จ *รูปแบบแรก* โครงสร้างเป็นเรื่องของความขัดแย้ง เนื่องจากในระบ

สังคมมีการเปลี่ยนแปลงและต่อสู้กันอยู่โดยตลอด ทำให้การควบคุมผู้คนนั้นค่อนข้างไหลเลื่อน ซึ่งโครงสร้างแบบนี้สัมพันธ์กับ “ประวัติศาสตร์” ในมุมมองใหม่ที่อธิบายข้างต้น รูปแบบที่สอง โครงสร้างเป็นมาตรฐาน Ortner ใช้คำว่า Cultural Schema ซึ่งเป็นสิ่งสืบเนื่องมาจากแบบแผนในความคิด ซึ่งเป็นเรื่องราวทางวัฒนธรรม ประเพณี ที่มีส่วนในการแก้ปัญหาความขัดแย้ง และการเป็นผู้กำหนดโครงสร้างแบบนี้ทำให้ผู้นั้นมี “อำนาจนำ” ในสังคม (Ortner, 1989: 14, 195-196)

3) ผู้กระทำหรือผู้แสดง

“ผู้กระทำ” (Actor) ต้องพิจารณาจากรูปแบบโครงสร้างวัฒนธรรม (Cultural Schema) ข้างต้นที่สร้างอำนาจนำให้เกิดขึ้นกับบางคน ในกรณีศึกษาของ Ortner คือ Big man ดังนั้นในการแสวงหาผู้กระทำการในสังคมเซอร์ปาจึงมีคำถามสำคัญว่า “ผู้กระทำต้องการอะไร?” ซึ่งเธอได้ยกข้อถกเถียงเรื่องความชอบธรรมในการกระทำ การแน่นอนว่าความชอบธรรมเป็นเรื่องการเมืองที่เกี่ยวข้องกับ “อำนาจนำ” ในการกำหนดแบบแผนของ “กิจวัตรประจำวัน” และ “ลำดับชั้นทางสังคม” Ortner ได้แบ่งผู้กระทำการในกรณีศึกษาของเธอ เป็น Big Man, Little Bigman, Small Man¹ ซึ่งผู้กระทำต่างกลุ่มเหล่านี้ย่อมมีความต้องการอ้างสิทธิอันชอบธรรมที่แฝงในการกระทำทางสังคมของตน ซึ่งเป็นเกมส์ความสัมพันธ์ในแนวระดับ เช่นระหว่าง Big man และ Small man และแนวระนาบ เช่น Big man และ Little Big man (เล่มเดียวกัน, 1989: 197-199)

ดังนั้น ผู้ศึกษาจึงมองว่าด้วยความสัมพันธ์ในแนวระดับของสังคมด้านซ้ายต่อกรณีแบบแผนการสืบทอดที่ดิน จึงอาจมีผู้กระทำที่มีอำนาจนำ คือ “เจ้ามรดก” และ “ลูกหลาน” ส่วนแนวระนาบคือระหว่าง “เจ้ามรดก” กับ “คนในชุมชน” ผู้กระทำเหล่านี้ล้วนเล่นเกมส์ความสัมพันธ์กับที่ดิน เพราะที่ดินไม่ใช่เพียงสินทรัพย์ทำกินเท่านั้น แต่คือ โครงสร้างมาตรฐานทางวัฒนธรรม (Cultural Schema)

นอกจากนี้ Ortner ได้พิจารณา Actor ในฐานะว่าเป็น ความสัมพันธ์ระหว่างผู้กระทำและวัฒนธรรม วางบนพื้นฐานของมนุษย์ที่ว่าสามารถเลือกจะทำอะไรย่อมได้ตามความสนใจ

¹ Big Man ในงานศึกษาของ Ortner คือบุคคลที่มีอิทธิพลสูงหรือเป็นชนชั้นนำชาวเซอร์ปาในเนปาล มักเป็นผู้สร้างแบบแผนทางวัฒนธรรม (Cultural Schema) หรือเป็นผู้สร้างอาราม Little Bigman คือ กลุ่มคนที่มีอำนาจใหม่ที่สะสมทุนเพื่อขึ้นไปสร้างอารามที่เป็นแบบแผนทางวัฒนธรรมของชาวเซอร์ปา ส่วน Small man คือคนธรรมดาอาจเป็นชนชั้นแรงงานทั่วไป ในประวัติศาสตร์ Small man แทบไม่สามารถกำหนดแบบแผนทางวัฒนธรรมได้ จนกระทั่งในยุคโลกาภิวัตน์แรงงานจำนวนมากไปทำงานในเมืองเพื่อสะสมทุนทรัพย์แล้วกลับมาสร้างอาราม จึงกลายเป็นแบบแผนทางวัฒนธรรมใหม่ได้ ในทางกลับกันเหล่า Big Man ก็สร้างเงื่อนไขทางวัฒนธรรมใหม่ ๆ มาต่อรองกับการสะสมทุนของ Small Man นี้เสมอ Ortner จึงมองว่านี่คือเกมส์ความสัมพันธ์

หรือ Intension ที่นี้ขึ้นอยู่กับ Internalize ของเงื่อนไขในชีวิตตนด้วย ดังนั้น แม้จะสามารถทำอะไร ย่อมได้แต่จะต้องอ้างอิงระบบคุณค่าหรือความหมายทางวัฒนธรรมประกอบด้วย

ทั้งนี้ เพราะโลกเปลี่ยน โครงสร้างสังคมก็เปลี่ยน ผู้คนก็เปลี่ยน การปฏิบัติการจึง เปลี่ยนด้วย ดังนั้นการพิจารณาทั้ง โครงสร้างหรือแบบแผนทางสังคมวัฒนธรรม (Structure) ผู้กระทำ (Actor) และ ปฏิบัติการ (Practice) จึงต้องพิจารณาให้สัมพันธ์กันรอบด้าน โครงสร้างสังคมไม่ได้หยุด นิ่งตายตัว ขณะเดียวกันก็เชื่อว่าไม่มีแบบแผน ดังนั้น ช่องว่างระหว่างโครงสร้างที่เลื่อนไหล และ แบบแผนทางวัฒนธรรม เปิดโอกาสให้ผู้เล่นเข้ามาปะทะสังสรรค์เพื่อช่วงชิงอำนาจเพื่อกำหนดแห่ง ที่ทางสังคมในโครงสร้างสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป Practice ของ Actor จึงสามารถบอกได้ถึง 3 อย่าง คือ ทำไปตามบรรทัดฐานโครงสร้างสังคม ทำไปโดยมีแบบแผนวัฒนธรรมเป็นตัวนำ และ ทำโดยการ ล้มกระดานเปลี่ยนแบบแผนทางวัฒนธรรมเสีย

4) ประวัติศาสตร์ (History)

ในกรอบคิดที่ใช้ศึกษา Ortner พิจารณาเงื่อนไขสำคัญของ พลังจากประวัติศาสตร์ ภายนอก (External Force) และ แบบพลวัตภายใน (Internal Dynamic) ประวัติศาสตร์แบบแรก คือการเข้ามาปะทะของพลังจากภายนอกโครงสร้างสังคม ทั้งเศรษฐกิจหรือนโยบายต่าง ๆ ที่ทำให้ “อำนาจ” ภายในชุมชนเกิดใหม่และตายลง ส่วน Internal Dynamic นั้นคือพลวัตภายในของสังคม เองที่มีการต่อสู้ขัดแย้งกันตลอดเวลา (Ortner, 1989: 199-202) ทั้งนี้ต้องไม่ลืมประเด็นการไหลวน ของมิติประวัติศาสตร์ (Historical Turn) ในฐานะกระบวนการ เพราะประวัติศาสตร์ของปฏิบัติการ คือ กระบวนการก่อรูปที่ยาวนานขององค์ประธาณมันคือประวัติศาสตร์ของการกระทำ การแข่งขัน การสะสม การต่อต้าน และการเปลี่ยนแปลงทางอำนาจ หรือ (History of human action)

จากกรอบคิดและมุมมองใหม่ ๆ เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ อำนาจ และวัฒนธรรม ของ Ortner ข้างต้น สามารถนำไปออกแบบวิธีการศึกษาได้ โดยการต่อยอดและปรับใช้ให้เข้ากับบริบท ซึ่งจะ อธิบายต่อไปในบทที่ 3 แต่จะสามารถอธิบายได้ครบถ้วนยิ่งขึ้น เมื่อพิจารณาร่วมกับประเด็นการ ปฏิบัติการแบบพหุพลัง รวมถึงพิจารณาประเด็นสำคัญในเชิงการศึกษาและในเชิงพื้นที่จาก วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

2.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สำหรับงานวิจัยในเรื่องผู้สูงอายุและพหุพลังนั้น ผู้ศึกษาได้ทบทวนเป็นแนวคิด สำคัญแล้วในหัวข้อที่ 2.1.1 อย่างไรก็ตาม ในส่วนนี้จะรวบรวมงานศึกษาสำคัญที่ช่วยชี้ให้เห็นทิศทาง และความสำคัญในการจะศึกษาสังคมสูงอายุด้วยแนวคิดปฏิบัติการทางสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การศึกษาผู้สูงอายุในเชิงวัฒนธรรม

ในส่วนงานวิจัยเชิงพื้นที่อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย โดยทั่วไปจะพบทวนให้เห็นภูมิทัศน์ความรู้ที่ก่อเกิดขึ้นมาในพื้นที่ด่านซ้าย ซึ่งสัมพันธ์กับวัฒนธรรมและการเกษตรเป็นหลัก ทำให้เห็นแบบแผนทางวัฒนธรรมของชุมชนว่ามีแกนกลางอยู่กับระบบที่ดินที่มีอยู่จำกัด

2.2.1 ภูมิทัศน์การศึกษาสังคมผู้สูงอายุ ระหว่าง พ.ศ. 2490-2550

สุมาลย์ โทมัส (2534) ได้รวบรวมพัฒนาการการศึกษาเรื่องผู้สูงอายุในไทย ระหว่างปี พ.ศ. 2493 -2532 พบว่ามีเอกสารวิชาการเกี่ยวกับผู้สูงอายุในประเทศไทย มากถึง 272 ชิ้น เป็นบทความ 210 ชิ้น หนังสือ 42 ชิ้น วิทยานิพนธ์ 14 ชิ้น และงานวิจัย 6 ชิ้น ซึ่งผลงานจำนวน 96 ชิ้น เป็นการศึกษาโดยแพทย์ นอกจากนี้ยังพบว่า ก่อน พ.ศ. 2510 ไม่มีงานศึกษาใดเกี่ยวกับ ผู้สูงอายุกับเศรษฐกิจเลย และในช่วง ปี พ.ศ. 2525-2526 มีงานศึกษาเพิ่มสูงขึ้นมากที่สุด คือ ปี 2525 มีงานศึกษา 35 ชิ้น ปี 2526 มีงานศึกษา 37 ชิ้น โดยส่วนใหญ่เป็นงานศึกษาด้านการแพทย์ สาธารณสุข การสังคมสงเคราะห์ และแนวโน้มประชากรศาสตร์ สอดคล้องกับการเข้าร่วมสมาชิกชาผู้สูงอายุระดับโลกที่ กรุงเทพมหานคร ประเทศออสเตรเลีย ในปี พ.ศ. 2525 ที่ประเทศไทยเริ่มตระหนักเห็นความสำคัญของประชากรสูงอายุ และมองว่าประชากรกลุ่มดังกล่าวจะกลายเป็นปัญหาทางสาธารณสุขและทางสังคม (สุมาลย์ โทมัส, 2534)

จากการรวบรวมข้อมูลของ สุมาลย์ ทำให้เห็นระดับการเพิ่มขึ้นของการศึกษาในช่วงปีแรกของการทำแผนผู้สูงอายุแห่งชาติ ซึ่งเป็นงานด้านการแพทย์เป็นหลัก แสดงให้เห็นว่าในแวดวงการศึกษาผู้สูงอายुरาวปี 2525-2526 กระแสการศึกษาด้านการแพทย์กับผู้สูงอายุเกิดขึ้น แต่ไม่ได้หมายความว่างานสายอื่นๆ จะไม่มีอยู่ และงานศึกษาส่วนใหญ่เป็นเพียงบทความเท่านั้น ไม่ใช่การวิจัยที่เผยให้เห็นผลใดประจักษ์ชัด นอกจากงานวิจัยของ นพ.บรรลุ ศิริพานิช ผู้ซึ่งพยายามขับเคลื่อนงานพัฒนาด้านผู้สูงอายุมาโดยตลอด เขาได้ทำการวิจัย ชื่อว่า “ระบอบวิทยาคนพิการและผู้สูงอายุในประเทศไทย” (2525) ได้ใช้วิธีการสำรวจเชิงปริมาณด้วยแบบสอบถาม นอกจากนี้ยังได้ทำคู่มือการตั้งชมรมผู้สูงอายุทั่วประเทศ ด้วยการทำวิจัยเรื่อง “ชมรมผู้สูงอายุ: การศึกษารูปแบบและการดำเนินกิจกรรม (2539) ก็ได้ใช้วิธีการที่เน้นในเชิงปริมาณ แม้จะมีการทำสัมภาษณ์กลุ่มเพื่อแสดงข้อมูลเชิงคุณภาพ แต่ก็นำเสนอข้อมูลในภาพกว้างเพื่อขับเคลื่อนนโยบายชมรมผู้สูงอายุ (บรรลุ ศิริพานิช, 2539)

งานศึกษาในช่วงทศวรรษที่ 2520-2530 จะเน้นวิธีการสำรวจ และนำเสนอข้อมูลเชิงปริมาณ(สถิตย์ นิยมญาติ, 2543) เช่น พิรสิทธิ์ คำนวนศิลป์ และคณะ (2525) เรื่อง “ความทันสมัย ภาพพจน์เกี่ยวกับตัวเองและปัญหาบางประการของคนชรา” ซึ่งเป็นการศึกษาที่ใช้ตัวอย่าง

มากถึง 2,113 ราย หรือนิศา แสงชูโต (2525) ได้ศึกษา เรื่อง “ผู้สูงอายุไทย” โดยใช้การสำรวจ (Survey Research) ประชากร 1,000 ราย เพื่อแสดงให้เห็นว่าส่วนใหญ่ผู้สูงอายุเป็นเกษตรกรมีฐานะยากจน ร้อยละ 90 อาศัยอยู่กับครอบครัวและบุตรหลาน ร้อยละ 40 ซึ่งผลการศึกษาอาจดูทันสมัย รายงานสถานะได้ในเวลานั้น แต่ไม่ได้ทำให้เห็นถึงบริบทของกลุ่มประชากรที่ศึกษาได้เลย ไม่ว่าจะเป็น คนในเมือง คนชนบท หรือแรงงานสูงอายุ นอกจากเห็นว่า เขาเป็นผู้สูงอายุ จากงานศึกษาเชิงสถิติเหล่านี้ กระแสงานกลุ่มนี้จึงเกิดเพื่อรายงานสถานการณ์เกี่ยวกับผู้สูงอายุในประเทศไทยเกี่ยวข้องกันโดยตรงกับกระแสการตื่นตัวเรื่องผู้สูงอายุหลังจากเข้าร่วมประชุมสมัชชาว่าด้วยผู้สูงอายุที่กรุงเวียนนา จนกระทั่งได้ออกแบบแผนผู้สูงอายุแห่งชาติในที่สุด หรือหากกล่าวอย่างตรงไปตรงมาคือการทำแผนผู้สูงอายุแห่งชาติ ฉบับที่ 1 มีการศึกษาในวงแคบมาก (นิศา ชูโต, 2525)

ในทศวรรษที่ 2530 - 2540 มีพัฒนาการการศึกษาที่หลากหลาย เช่น จัดบริการสาธารณสุข รัฐสวัสดิการ การสังคมสงเคราะห์ สังคมวิทยา มานุษยวิทยา ประชากรศาสตร์ เป็นต้น ในช่วงปี พ.ศ. 2530-2540 งานศึกษาด้านสังคมศาสตร์เพิ่มมากขึ้น และเป็นการประยุกต์ข้ามสายไปยังการสาธารณสุข เพื่อตอบสนองต่อนโยบายการดูแลผู้สูงอายุโดยชุมชนเป็นฐาน ที่แผนผู้สูงอายุแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ได้กรุยทางไว้ ประกอบกับช่วงปี 2540 เป็นระยะสุดท้ายของแผนผู้สูงอายุแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ทำให้เกิดการศึกษารื่องการจัดบริการดูแลผู้สูงอายุอย่างกว้างขวาง และเป็นงานศึกษาที่เพิ่มมิติให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของระบบการดูแลสุขภาพที่เกี่ยวกับปัจจัยด้านครอบครัว ชุมชน และการสนับสนุนจากรัฐซึ่งมีบริบทการศึกษาที่จำเพาะยิ่งขึ้น ทั้งนี้เพื่อสนับสนุนการพัฒนาแผนผู้สูงอายุแห่งชาติฉบับที่ 2 (2544 - 2564) ที่มุ่งเน้นการสร้างระบบสวัสดิการดูแลระยะยาวโดยมีชุมชนและท้องถิ่นเป็นฐาน

กระแสการศึกษาในช่วง 2530 - 2540 คือช่วงสำคัญในการอธิบายความเข้าใจตำแหน่งแห่งที่ บทบาท หรือสถานะ “ผู้สูงอายุ” ให้กลายเป็น “ผู้เสื่อมถอย” ต้องได้รับบริการหรือ “การสงเคราะห์จากรัฐ” ในขณะที่การศึกษา เช่น เรื่องชมรมผู้สูงอายุของ นพ. บรรลุ ศิริพานิช สนับสนุนการค้นหาศักยภาพความ Active และ Productive ในกลุ่มผู้สูงอายุเพื่อหาทางพัฒนา นโยบายจัดการสังคมผู้สูงอายุอยู่ สองกระแสนี้ยังคงตอกย้ำว่าผู้สูงอายุมีสองประเภทใหญ่ ๆ คือ ทรัพยากรที่มีคุณภาพประโยชน์ และ ทรัพยากรที่ต้องจัดการพัฒนา ช่วงเวลาดังกล่าวจึงเป็นช่วงที่กระแสนงานวิจัยพัฒนาจากข้อมูลที่อธิบายด้วยสถิติไปเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อพัฒนาระบบสวัสดิการและระบบสังคมสงเคราะห์ในภาพรวมทั้งสังคม

อย่างไรก็ตาม ยังมีงานศึกษาด้านมานุษยวิทยาชิ้นหนึ่งที่เป็นตัวอย่างชี้ให้เห็นว่าเริ่มมีการศึกษา เฉพาะกรณี นั่นคืองานศึกษาของ **ลักษณะพร กิจบุญชู (2545)** เรื่อง “ความชราภาพ สถานภาพและบทบาทของผู้สูงอายุในชุมชนโชน่ กรณีศึกษาบ้านเนินหว้า ตำบลก่ง อำเภอกงไกรลาศ จังหวัดสุโขทัย” แม้จะเป็นงานศึกษาเฉพาะกรณีที่พยายามสำรวจตำแหน่งแห่งที่ของผู้สูงอายุใน “ระบบชุมชน” หนึ่งๆ ซึ่งต่างจากการศึกษาระดับมหภาคที่เป็นที่นิยมก่อนหน้านี้ แต่ผลการศึกษา สอดคล้องกับงานศึกษาทางสถิติหลายชิ้นว่า ผู้สูงอายุมีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับวัดและศาสนามากยิ่งขึ้น และ “ผู้เฒ่า” ในสังคมโชน่ บ้านเนินหว้า ก็ทำให้เห็นว่าผู้สูงอายุไม่ได้มีแค่กิจกรรมทางพิธีกรรม เกี่ยวกับความเชื่อเท่านั้น แต่ลักษณะทางพิธีกรรมความเชื่อแบบผีบรรพบุรุษ ผีเรือน ของชาวโชน่ทำให้ “ผู้เฒ่า” มีอำนาจในการจัดการและคงความสำคัญยิ่งยวดแก่ชุมชน ได้แก่ บทบาทการเป็นที่ปรึกษา ของครอบครัว บทบาททางการเมือง การไกลเกลี่ยความขัดแย้ง และบทบาทในการทำพิธีกรรม (ลักษณะพร กิจบุญชู, 2545) สิ่งเหล่านี้คือ “บทบาทที่ถูกประกอบสร้างจากโครงสร้างชุมชน” โดย หน่วยสังคมย่อยหนึ่ง ๆ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าสถาบันในสังคมมีอำนาจต่าง ๆ กำกับความหมายของ “ผู้เฒ่า” ชาวโชน่เหล่านี้อยู่

บทบาทและข้อเท็จจริงเกี่ยวกับผู้สูงอายุที่วัดค่าได้ในช่วงเวลานั้น คือสิ่งที่งานวิจัย ค้นพบและรายงานเพื่อเป็นฐานข้อมูลตัดสินใจสำหรับนโยบายสาธารณะ เพราะมันแสดงให้เห็น ตำแหน่งแห่งที่ของผู้สูงอายุที่เป็นเป้าหมายของการพัฒนา ว่าจะทำอะไร กับใคร และอย่างไร เพื่อให้ ตัวเลขและมาตรวัดปรับขึ้นในทางเดียวกันซึ่งเป็นมาตรวัดความสำเร็จของนโยบายในอนาคต

รายงานสถิติและข้อมูลจากการวิจัยที่อ้างอิงได้ตามหลักเหตุผลแบบวิทยาศาสตร์ ทำให้ นโยบายต่าง ๆ เด่นชัดนับตั้งแต่มีการสำรวจประชากรสูงอายุ จนถึงการจัดตั้งชมรมผู้สูงอายุ หรือ การจ่ายเบี้ยยังชีพในช่วงแรกแก่ผู้ยากไร้จนถึงแบบถ้วนหน้าในปัจจุบัน สืบเนื่องจากในสังคมสมัยใหม่ เน้นการพัฒนาสังคมแบบทุนนิยมและสวัสดิการ เพราะระบบสวัสดิการจะช่วยสร้างความชอบธรรม ให้กับการชูดรีดของระบบทุนนิยมเสรี ทำให้ห้องค์ความรู้สมัยใหม่ การผลิต และเงินตราในระบบตลาด เป็นอำนาจที่แข็งแกร่ง ซึ่งระบบเช่นนี้ทำให้ผู้สูงอายุซึ่งมีร่างกายเสื่อมโทรม ไม่มีบทบาทในกิจกรรม ทางเศรษฐกิจในระบบทุนนิยม กลายเป็นผู้ไร้อำนาจและถูกมองในแง่ลบเนื่องจากต้องกลายเป็นผู้ พึ่งพิง (Phillipson and Barrs, 2007 อ้างใน กมลชนก ขำสุวรรณ, 2560: 133-156) ระบบ สวัสดิการในช่วงแรกจึงเน้นการสงเคราะห์และช่วยเหลือ ผู้สูงอายุที่ยากไร้ ทำให้แนวคิดผู้สูงอายุเป็นผู้ ไร้ประสิทธิภาพไร้ประโยชน์และนำไปสู่การเหยียดวัย ซึ่งข้อมูลเชิงสถิติ ประชากรศาสตร์ หรือสังคม สงเคราะห์จะช่วยระบุตัวบุคคลที่ต้องได้รับรัฐสวัสดิการเหล่านี้เสียชีวิต

2.2.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพหุผล

เริ่มมีการนำแนวคิด Active Aging มาใช้ ผ่านกิจกรรมมากมายด้วยการจัดทำพระราชบัญญัติผู้สูงอายุแห่งชาติ พ.ศ. 2546 ที่ส่งเสริมให้ผู้สูงอายุมีส่วนร่วมในกิจกรรมเชิงเศรษฐกิจและสังคม เช่น กองทุนผู้สูงอายุแห่งชาติ และกองทุนจัดการสวัสดิการชุมชนสำหรับผู้สูงอายุ ในด้านสังคมเช่น คลังปัญญาผู้สูงอายุจังหวัด วุฒิสภาคารมสอง หรือด้านสุขภาพ เช่น แข็งแรงสามารถใช้ชีวิตประจำวันได้ มาเป็นแบบอย่างในการหนุนเสริมผู้สูงอายุอื่นๆ ซึ่งภาพรวมไม่เรียกว่าประสบความสำเร็จเท่าที่ควร เนื่องจากการเป็นผู้เชี่ยวชาญ หรือผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญา ผู้ทำกิจกรรมเพื่อสังคมต่างๆ เป็นสิ่งที่วัดและประเมินได้ยาก (บรรลุ ศิริพานิช, 2539; สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2557)

รายละเอียดของพัฒนาการความคิดที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ว่า จากปรากฏการณ์ใหญ่ คือ การเป็นสังคมสูงวัยจะทำให้รัฐเกิดวิกฤตด้านเศรษฐกิจและสังคมในอนาคต จึงต้องกำหนดเป้าหมายของการพัฒนา ดังนั้นงานวิจัยหรือการเก็บข้อมูลเชิงสถิติจึงเข้าไปช่วยให้รัฐมองเห็นภาพว่าผู้สูงอายุมีจำนวนเท่าใดอยู่ที่ไหนและมีปัญหาอะไรบ้าง ต้องจัดการอย่างไร สิ่งที่เกิดต่อมาจากการกำหนดเป้าหมายการพัฒนาทำให้เกิดการ “สร้างผู้สูงอายุ” จากสถาบันต่างๆ ในสังคม ทั้งหน่วยงานรัฐ เอกชน และสถาบันการศึกษา เพื่อนำความหมายและการมองผู้สูงอายุไปหาเหตุแห่งการจัดการ

ตัวอย่างงานศึกษาที่สำคัญในประเด็นนี้ คือ มี 2 เรื่องที่จะนำมาเทียบให้เห็นข้อถกเถียงในประเด็นการศึกษาด้านพหุผล คืองานศึกษาของ ปารีชาติ ญาตินิยม (2547) และงานศึกษาของ ปณิธิ บราวน์ (2557) การศึกษาทั้งสองเรื่องนี้มีคำถามและเป้าหมายคล้ายคลึงกันคือ ค้นหา “กลไก” ที่อยู่เบื้องหลังภาวะพหุผล

สำหรับปารีชาติ ต้องการนำกลไกเบื้องหลังพหุผลนั้นไปสร้างตัวแบบเพื่อการ “ดูแลสุขภาพ” อย่างมั่นคง โดยใช้ประวัติศาสตร์วงชีวิตของกลุ่ม “ผู้สูงอายุที่มีชื่อเสียง” และการดำเนินชีวิต ขณะที่ ปณิธิ ต้องการค้นหากลไกของพหุผลเพื่อขับเคลื่อน “กลุ่ม/ชมรม” ผู้สูงอายุ

ผลการศึกษาของสองเรื่องนี้มีข้อสรุปที่คล้ายกัน คือ พหุผล มี “ทุนทางสังคม” เป็นกลไกหลัก หรือเป็น “อำนาจ” ที่ผู้สูงอายุใช้เพื่อเข้าสู่การ “ประสบความสำเร็จ” คือ อาศัยทุนทางสังคม ของสมาชิกผู้สูงอายุ “บางคน” โดยยกตัวอย่างที่มีชื่อเสียงมีความมั่นคงในชีวิต(ปารีชาติ ญาตินิยม, 2547) และผู้สูงอายุ “บางกลุ่ม” เช่นชมรมผู้สูงอายุมีประสบความสำเร็จในการทำกิจกรรมและพบว่าผู้นำชมรม คือ ผู้สูงอายุที่มีทุนทางสังคมระดับหนึ่ง ได้แก่ อดีตข้าราชการ ประชาชนชาวบ้าน หรืออดีตผู้นำหมู่บ้าน (ปณิธิ บราวน์, 2557)

ในงานศึกษาของ ปณิธิ บราวน์ (2557) พบว่าการขับเคลื่อนงาน ด้านผู้สูงอายุได้ อาศัยทุนทางสังคมเป็นพื้นฐาน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นข้าราชการวัยเกษียณที่สามารถชักชวนเพื่อนๆ หรือคน

ใกล้เคียงเข้าร่วมกิจกรรมได้ ทุนเศรษฐกิจและวัฒนธรรมสัมพันธ์กัน นั่นคือ ข้าราชการวัยเกษียณสามารถใช้องค์ความรู้เขียนโครงการเพื่อขอรับการสนับสนุน และทุนทางสัญลักษณ์ที่มาในรูปของชื่อเสียงชมรม ทั้งยังใช้กระบวนการกลุ่มมาเป็นเครื่องมือในการต่อรองเชิงอัตลักษณ์ใหม่ที่ไม่ได้เป็นผู้สูงอายุที่พึ่งพิงเพียงอย่างเดียว แต่พยายามที่จะสร้างความหมายใหม่ๆ ซึ่ง “พดุมพลัง” ในข้อค้นพบของ ปณิธิ คือ พดุมพลังในการนิยามความหมายใหม่ของผู้สูงอายุมีหลายรูปแบบได้แก่ พดุมพลังระดับปัจเจก ระดับครอบครัว ระดับเพื่อผู้สูงอายุด้วยกัน และระดับชุมชน ขึ้นกับ “ทุน” ที่พวกเขามี และใช้ในการขับเคลื่อนงานผู้สูงอายุ

ดังนั้นแสดงว่าผู้สูงอายุที่ไม่ได้ขับเคลื่อนงานด้านผู้สูงอายุเป็นผู้ที่ไม่ Active หรือพวกเขาไม่ใช่ผู้สูงอายุที่มีทุนต่างๆ มากพอจะขับเคลื่อนงานที่ถูกเรียกว่า Active เช่นนี้ แสดงว่ากำลังละเลยผู้สูงอายุที่ไม่มีวัยหลังเกษียณ โดยเฉพาะในพื้นที่อำเภอด่านซ้าย กลุ่มผู้สูงอายุในปัจจุบันได้เคลื่อนมาจากกลุ่มวัยทำงานที่เผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิต ในช่วงพุทธทศวรรษที่ 2520-2530 เรียกได้ว่าผู้สูงอายุในวัย 60-70 ปี ในปัจจุบัน คือผู้บุกเบิกการทำไร่เชิงเดี่ยวในโลกเกษตรกรรมยุคใหม่

ดังนั้น หากใช้เรื่อง “ทุน” มามองสังคมผู้สูงอายุที่ด่านซ้าย เช่นที่ ปณิธิ บราวน์ (2557) ศึกษาชมรมผู้สูงอายุ หรือการที่ ปาริชาติ ญาตินิยม (2547) การมองเห็นพลังของผู้สูงอายุที่มี “พลัง” หรือ “ทุนทางสังคมวัฒนธรรม” คุณจะสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องการปฏิบัติการทางสังคม ของ Pierre Bourdieu (1977) ซึ่งแสดงจุดวิเคราะห์การกระทำของผู้คนที่สามารถเลือกกระทำใดๆ ได้จากโครงสร้างระดับลึกที่สะสมในสำนึก (Habitus) ปัจเจกจึงมีความอิสระที่จะเข้าใจ “บทบาท” ที่ฝังลึกนี้ ทั้งนี้ด้วยการศึกษาของปณิธิมี “ตัวแสดง” ที่เป็นผู้มี “อำนาจ” ทางเศรษฐกิจและสังคมในชุมชน ดังนั้นจึงเป็นเรื่องง่ายที่จะใช้กรอบเรื่อง “ทุน” มามองกลไกความสำเร็จของ “บุคคล” หรือ “กิจกรรม” ทางสังคมของรัฐ

ผู้ศึกษาไม่ได้ต้องการมุ่งเน้นศึกษาชมรมผู้สูงอายุเป็นหลัก แต่ก็เห็นความสำคัญในการศึกษาศักยภาพและทุนของผู้สูงอายุ ว่าโดยเนื้อแท้แล้ว กิจกรรมทางสังคมของผู้สูงอายุคือเวทีทางการเมืองท้องถิ่น ที่เป็นทางการจากระบบการปกครอง และเวทีที่ไม่เป็นทางการของเครือญาติและเครือข่ายในระดับชุมชน ซึ่งนี่คือผลผลิตของประวัติศาสตร์และการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจและสังคม การใช้กรอบ Practice Theory ของ Bourdieu เพียงอย่างเดียวมีข้อด้อยคือทำให้ปัจเจกชนคนหนึ่งจะมีอิสระเลือกกระทำอะไรก็ย่อมได้ หากเข้าใจมากพอ แต่ความเปลี่ยนแปลงใหม่ๆ ได้กำหนดแห่งที่ใหม่ๆ ของผู้สูงอายุ ความสัมพันธ์จึงเปลี่ยน ปฏิบัติการหรือการกระทำย่อมเปลี่ยนไปด้วย (Ortner Sherry B, 1989)

การศึกษาในเชิงโครงสร้างที่หยุดนิ่ง หรือการศึกษาพดุมพลังที่มุ่งเน้นเฉพาะ “ผู้สูงอายุที่มีทุนแบบข้าราชการ” ที่พร้อมจะประสบความสำเร็จแบบข้าราชการ ทำให้เกิดข้อถกเถียง

เรื่องคู่ตรงข้าม และเป็นข้อจำกัดในการมองผู้สูงอายุอื่น ที่ไม่ได้มีทุนทางสังคมที่สะสมไว้ในสำนัก เช่นเดียวกับงานศึกษาข้างต้น

จากแนวคิดพิจารณาพลวัตที่รวบรวมมา ทำให้เห็นว่ามีกรอบที่เกี่ยวกับระหว่าง 2 กระแสความคิดอุดมคติที่ขัดแย้งกันสุดขั้ว (Dichotomy) คือ ผู้สูงอายุที่เสื่อมถอยโรยรา และ ผู้สมบูรณ์แข็งแรง หรือ “ผู้ที่เกษียณจากงาน” และ “ผู้ที่ยังทำงาน” ซึ่งงานวิจัยทั้งหลายทั้งมวลที่ยกมานั้นต้องการหนุนเสริม “การพัฒนา” เพื่อให้ผู้ที่โรยรากลายเป็นประชากรที่ยังประโยชน์แก่สังคม ซึ่งนับว่าเป็นงานวิจัยที่ยึดมั่นในปรัชญาแบบทวิลักษณ์นิยมซึ่งใช้เหตุผลแบบวิทยาศาสตร์และการแพทย์ ที่มองว่าทุกสิ่งมีความต่างสองขั้วเกิดคู่กันเสมอ การกลายเป็นผู้สูงอายุจึงเป็นทั้งแง่บวกและแง่ลบ กล่าวคือ เพราะสภาพร่างกายเสื่อมถอยโรยรา จึงต้องมีวิธีการเปลี่ยนผู้เสื่อมถอยโรยราเหล่านี้ ให้ใกล้เคียงกับผู้สมบูรณ์แข็งแรงที่สุด นี่จึงเป็นเงื่อนไขที่นำไปสู่การ “พัฒนา” หรือ “จัดการ” กับเรือนร่างผู้สูงอายุ

ปัญหาของการพัฒนาผู้สูงอายุตามวิธีคิดข้างต้น คล้ายคลึงกับกระแสการพัฒนาในแนววัฒนธรรมชุมชน ที่เกิดจากอุดมการณ์ด้านหนึ่งคือ การพัฒนาแบบทุนนิยมคือด้านลบ อีกด้านคือ ชุมชนชนบทที่มีวัฒนธรรมที่ดีเพียงพอและพอเพียงแล้วที่จะดำเนินระบบทุนได้ ซึ่งกลไกนี้คือการสร้างอุดมคติการพัฒนาที่ขัดแย้งกันสุดขั้ว หรือภาวะ Dichotomy ซึ่งนำไปสู่การนำระบบชุมชนวัฒนธรรม “ที่ดี” ไปเป็นแบบอย่างหรือพื้นฐานในการพัฒนา (อานันท์ กาญจนพันธ์, 2544)เช่นเดียวกับอุดมคติของ “ผู้สูงอายุพลวัต” หรือ Active Aging หากพิจารณาบรรดางานวิจัยที่ผู้ศึกษาได้ยกมาข้างต้นจะเห็นว่า การสร้างความรู้เกี่ยวกับผู้สูงอายุในบรรดางานเหล่านั้น คือการสร้าง “ผู้สูงอายุที่ดี” ตามนิยามของพลวัต ซึ่งยืนยันข้อเท็จจริงด้วยตัวเลขเชิงสถิติ และโครงสร้างการอธิบายที่แข็งทื่อ ทำให้เกิดภาพอุดมคติตรงข้ามสุดขั้วว่า ระบบทุนนิยมทำให้ผู้สูงอายุถูกลดบทบาทไปเป็นคนชายขอบ ทุนนิยมจึงแย่งเพราะเข้าไปบ่อนทำลายสถานะของผู้สูงอายุจนราพนาสูร นักพัฒนาของรัฐหรือนักพัฒนาเอกชนจึงมีความชอบธรรมที่จะสร้างระเบียบของสถานะผู้สูงอายุขึ้นมาใหม่ ซึ่งเขาเชื่อว่าในระนาบชุมชนวัฒนธรรมแล้วผู้สูงอายุมีบทบาทและคุณค่าสูงจากครอบครัวขยายหรือบทบาทการเป็นผู้ทรงภูมิปัญญา ระบบชุมชนเช่นนี้จึงดี ระบบชุมชนเช่นนี้ชอบธรรมนี้คืออุดมคติที่ต้องไปถึง จุดนี้เป็นฐานให้วิธีคิดว่าด้วยผู้ที่เสื่อมถอยโรยราสามารถสร้างประโยชน์อื่นๆ แก่สังคมได้ (Active Aging) ดังนั้นควรสนับสนุนให้มีพื้นที่สำหรับพวกเขาเหล่านี้

อย่างไรก็ตาม งานวิจัยชิ้นนี้ไม่ได้ปฏิเสธว่าการพัฒนาให้ผู้เสื่อมถอยโรยรากลายเป็นผู้ยังประโยชน์แก่สังคมนั้นเป็นสิ่งที่ดี หรือไม่ดี หากแต่กำลังสำรวจว่าแนวคิดพื้นฐานดังกล่าวอาจใช้

ไม่ได้กับผู้สูงอายุทุกคนหรือทุกชุมชนได้ และอาจเกิดปัญหาเรื่องอคติแทนที่อุดมคติ เพราะในชุมชนและวัฒนธรรมประกอบด้วยผู้สูงอายุที่ “ต่างคนต่างใจ” ซึ่งมีเงื่อนไขในชีวิตต่างกัน รวมทั้งระบบทุนนิยมกลายเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างชุมชนแล้ว การปฏิเสธหรือมองทุนนิยมในชุมชนในแง่ที่ลดทอนสถานะของผู้สูงอายุให้เป็นชายขอบจึงเป็นปัญหา เนื่องจากผู้สูงอายุอาจช่วงชิงระบบทุนเพื่อสร้างสถานะตนใหม่ย่อมได้ วิธีคิดฐานทวิลักษณ์เช่นนี้ทำให้ไม่มีการวิเคราะห์ระบบชุมชนอย่างละเอียดลึกซึ้ง เพราะอาศัยโครงสร้างทางสภาพร่างกาย โครงสร้างเศรษฐกิจ โครงสร้างการศึกษา หรือเครือญาติเป็นมาตรชี้วัดแต่ละเลย “ทางเลือกอื่น ๆ” หรืออำนาจอื่นๆ ที่ลึกซึ้งและกว้างขวางกว่านั้น จึงจำเป็นต้องผ่ากับดักดังกล่าวเสีย

จากรายละเอียดที่กล่าว จะเห็นว่าการศึกษาวิจัยชิ้นนี้มีความจำเป็นที่จะต้องฝ่าออกจากรักบี้ของทวิลักษณ์นิยมด้วย 2 เหตุผลหลักๆ ด้วยกัน คือ

1) บริบท พื้นที่และเวลา ของโลกสมัยใหม่ที่มีพลวัตสูง กล่าวคือ นับตั้งแต่มีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับผู้สูงอายุจำนวนมากนับตั้งแต่ พ.ศ. 2525 เป็นต้นมา องค์ความรู้ดังกล่าวเป็นฐานคิดให้รัฐสร้างเครื่องมือจัดการประชากรสูงอายุมานานนับ 4 ทศวรรษแล้ว โครงสร้างทางสังคมที่เคยเป็นหน่วยวิเคราะห์สังคมสูงอายุมีความซับซ้อนมากขึ้น

2) ป้องกันอคติและการเหมารวมผู้สูงอายุ เนื่องจากปฏิเสธไม่ได้ว่ายิ่งสถาบันต่างๆ กำหนดความหมายและตำแหน่งแห่งที่ของผู้สูงอายุไม่เพียงแค่ว่าสภาพเชิงลบเท่านั้นหากแต่ยังสภาพลบนั้นให้ดำรงอยู่อย่างเป็นสากลอีก(สโรชพันธุ์ สุภาวรรณ และชไมพร กาญจนกิจสกุล, 2557)ด้วยแม้กระทั่งการนำแนวคิด “พหุพลัง” มาเผยแพร่ในสังคมเพื่อยกระดับให้ผู้สูงอายุยังคุณค่าแก่สังคมเพื่อลดอคติของช่วงวัย อาจจะมีให้ทุนให้เกิดการแบ่งแยกผู้สูงอายุที่ถูกตีความว่า “ไม่เข้าข่าย” พหุพลัง จะทำให้เกิดการแบ่งซ้ำซ้อนอีกว่าผู้สูงอายุประเภทนี้มีค่า ไม่มีค่า สิ่งนี้คือปัญหาของกับดักการแบ่งซ้ำแบบทวิลักษณ์

ดังนั้น งานวิจัยที่ยกมาอ้างในหัวข้อนี้เพื่อชี้ให้เห็นว่า พัฒนาการศึกษาวิจัยด้านผู้สูงอายุที่ส่งเสริมการพัฒนาชุมชนด้วยแนวคิด Active Aging ยืนยันหลักวิทยาศาสตร์ที่ใช้ตัวเลขและใช้โครงสร้างสังคม “ไทย” เป็นตัวอธิบายถึงสถานภาพและบทบาทของผู้สูงอายุในภาพแทนของความจริงและปัญหาที่ต้อง “จัดการ” โดยมีตัวแบบที่สร้างจากความขัดแย้งสุดขีดของคู่ตรงข้ามว่ามีผู้สูงอายุที่ดี และ ที่ต้องพัฒนา ผู้ศึกษาจึงเห็นว่าแม้งานวิจัยที่กล่าวมาจะมีคุณูปการต่อการกำหนดนโยบายหรือแนวทางเชิงปฏิบัติที่เป็นบวกต่อผู้สูงอายุมากมายเพื่อลดทอนภาวะเหยียดวัย (Ageism) และเพื่อส่งเสริมคุณภาพชีวิตแก่ประชาชนอย่างดียิ่ง แต่ในเชิงวิชาการแล้วนั้น เพื่อจะเข้าใจภาวะของ

สังคมสูงวัยในโลกปัจจุบันที่ผันผวนไม่หยุดนิ่ง จึงจำเป็นต้องฝากรอบโครงสร้างที่กำหนดบทบาทแบบแผนของชุมชนไปเสีย เนื่องจากปัจจุบันโครงสร้างของชุมชนเปลี่ยนแปลงอย่างมาก

2.2.3 งานศึกษาเชิงวิพากษ์

จากประเด็นสังเคราะห์ไว้ข้างต้น จะเห็นว่าการศึกษาระดับสูงอายุในประเทศไทยกว่า 4 ทศวรรษ ติดอยู่กับหลุมพรางของ “โครงสร้างสังคมที่หยุดนิ่ง” ติดในกับดักของโครงสร้างสังคมระดับรัฐ สังคมเมือง-ชนบท โครงสร้างสังคม-บทบาทของผู้สูงอายุ จนกระทั่งถึงช่วง พ.ศ. 2550-2560 เมื่อใกล้ขีดแผนผู้สูงอายุแห่งชาติฉบับที่ 2 และเพื่อให้สอดคล้องยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ประเด็นการศึกษา ก็เริ่มจะวิพากษ์กลับการศึกษาที่ผ่านมา

สำหรับในบริบทของประเทศไทย มีข้อเสนอแนะในการถกเถียงประเด็นผู้สูงอายุจำนวนมากนับตั้งแต่แนวคิด ให้ยกเลิกระบบเกษียณอายุ 60 ไปเสีย เนื่องจากอายุคาดเฉลี่ยของไทย เลยก้นวัยหกสิบทัดเทียมกับประเทศอุตสาหกรรมโลกที่หนึ่งแล้ว (รสรินทร์ เกรย์ และคณะ, 2556) หรือ งานของ กำจร หลุยยะพงศ์ และ กาญจนา แก้วเทพ (2553) ที่ได้ยื่นขอกระบวนการ (Genealogy) วาทกรรมเกี่ยวกับผู้สูงอายุไทยตั้งแต่อดีตกระทั่งปัจจุบัน พบว่า สถาบันทางสังคมต่างๆ ได้ร่วมมือกันประกอบสร้างภาพลักษณ์ผู้สูงอายุที่ผูกโยงไว้กับความเสื่อมถอย ไร้ความสามารถ ต้องพึ่งพา (กำจร หลุยยะพงศ์ และกาญจนา แก้วเทพ, 2553) ผู้อื่น ดังเช่น การเรียกขานว่า “ผู้สูงอายุ” ไม่ใช่แค่การเรียกบุคคลซึ่งมีภาวะความชราอย่างเห็นได้ชัดเท่านั้น แต่มีวิธีคิดกำกับอยู่เบื้องหลังในฐานะสิ่งประกอบสร้างทางสังคม จากพัฒนาการเรื่องมุมมองผู้สูงอายุในภาครัฐจะเห็นว่า คนอายุ 60 ปีขึ้นไปคือผู้สูงอายุ ร่างกายต้องอ่อนแอ จู้จี้ขี้บ่น เหงา ซึมเศร้า ถูกทิ้ง เป็นภาระแก่ลูกหลาน หรือมีแนวคิดครอบงำว่าเป็น “ไม้ใกล้ฝั่ง” นำไปสู่ภาพการเหมารวม (Stereotype) ว่าผู้สูงอายุจะต้องมีสภาพดังกล่าว ซึ่งแนวคิดเหมารวมนี้ทำให้เกิดการ “จัดการ” กับผู้สูงอายุ (ตั้งแต่ระดับความคิดเชิงอุดมการณ์ ไปจนถึงจัดการพฤติกรรมและเรือนร่างของผู้สูงอายุในสังคมด้วยการเมืองเรื่องอัตลักษณ์ผู้สูงอายุที่ต่อรองกับเงื่อนไขในชีวิตประจำวัน (สโรชพันธุ์ สุภาวรรณ และชไมพร กาญจนกิจสกุล, 2557) หรือ ศึกษาเรื่องการกลายเป็นคนชายขอบของผู้สูงอายุ ทั้ง ๆ ที่ จากนโยบายและกฎหมายแล้ว ผู้สูงอายุควรมีคุณภาพหรือสถานภาพชีวิตที่ดีที่สุด แต่ปัจจุบันกลับยิ่งย่ำแย่ งานศึกษาเหล่านี้แสดงให้เห็นกระบวนการที่เห็นว่า “ผู้สูงอายุ” เป็นกลุ่มคนที่ต้องต่อสู้และต่อรองกับเงื่อนไขทางสังคมมากมาย ทั้งในระดับนโยบายจนถึงชีวิตประจำวัน

ข้อเสนอที่น่าสนใจของ กมลชนก ขำสุวรรณ (2560) ที่เสนอกระบวนการทัศน์แนวใหม่ ซึ่งต้องเปิดโอกาสให้ “ผู้สูงอายุ” เข้ามามีบทบาทในกระบวนการสร้างความหมายและความจริงของ

พวกเขาในระบบงานวิจัยด้วย เพื่อผลิตองค์ความรู้ที่ไม่ติดอยู่กับกับดักของทวิลักษณ์นิยม จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเผยให้เห็นเรื่อร่างและตัวตนของผู้กระทำการในบทผู้สูงอายุ และบทบาทอื่นๆ ที่เขาสวมใส่ในโลกทางสังคม การสร้างความหมายและความจริงในมุมมองของกมลชนกนี้ จึงสอดคล้องอย่างมากกับวิธีการศึกษาทางมานุษยวิทยาที่มุ่งค้นหา “วัฒนธรรม” จากจุดเล็กของความสัมพันธ์ทางสังคม เพื่ออธิบายปรากฏการณ์ในภาพกว้าง

นอกจากนี้ยังมีการศึกษาในเชิงวัฒนธรรม หรือทางมานุษยวิทยาขั้นสำคัญ ที่จะนำเสนอให้เห็นว่าสามารถมองนิยามความหมายของผู้สูงอายุ รวมถึงพิจารณาหรือตีความปฏิบัติการอื่นๆ ที่สอดคล้องกับภาวะพหุพลังได้

สุทิตา ปลื้มปีติวิริยะเวช (2557) ได้ทำการศึกษาผู้สูงอายุในเมืองหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา โดยมีเป้าหมายเพื่อสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับนิยามความแก่ พื้นที่ชีวิตประจำวัน และการจัดการความแก่ของผู้สูงอายุในเมือง หากพิจารณาให้ดีจะเห็นว่าเจตนาในการศึกษาประเด็นเหล่านี้ คือ การสร้างคำอธิบายที่สำหรับการออกแบบการดูแลผู้สูงอายุในบ้านปลายตามบริบทเศรษฐกิจ ประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรม (สุทิตา ปลื้มปีติวิริยะเวช, 2557)

สุทิตา เสนอว่าความแก่เป็น “สรีรวัฒนธรรม” คือ ความแก่นอกจากจะเป็นการเปลี่ยนแปลงของร่างกายแล้ว ยังถูกกำหนดด้วยความรู้ทางวิทยาศาสตร์ วัฒนธรรม และมีมิติประวัติศาสตร์ด้วย ประเด็นนี้สอดคล้องกับความแก่นิยามที่พหุพลังที่มองว่าเป็นกระบวนการที่ใช้เวลานาน ในงานศึกษาของ สุทิตา อธิบายว่าพื้นที่เมืองสงขลาเป็น “เมืองการค้า” เป็นฉากหลัง ทำให้ชีวิตของผู้สูงอายุชาวจีนรุ่นสองเติบโตมาพร้อมกับการ “ค้าขาย” การทำงานเพื่อสร้างฐานะ ความแก่จึงถูกนิยามได้อย่างหลากหลายจากวัฒนธรรมการ “ค้าขาย” นี้ เช่น การที่สร้างฐานะมั่นคง การที่ลูกหลานประสบความสำเร็จแล้ว ก็หมายถึงความแก่ได้ ผู้สูงอายุชาวจีนบางรายเลิกขายของหน้าร้านเมื่ออายุ 58 ปี ขณะที่ลูกชายเรียนจบ หรือผู้หญิงบางคนทำงานนอกบ้านตั้งแต่วัยเด็ก เมื่ออายุ 40 ปี ก็เกษียณตัวเองให้สามีและบุตรหลานทำงาน คนแก่ชาวจีน ในการศึกษาของสุทิตา จึงนิยามด้วยการลดบทบาททางเศรษฐกิจ แต่เธอก็กลับมาเน้นย้ำอีกครั้งว่าคนแก่ผู้หญิงชาวจีนไม่ได้หยุดงานจริง พวกเธอยังคงทำงานในบ้าน และแสวงหาพื้นที่ทางสังคมใหม่ๆ นอกบ้านเสมอ (สุทิตา ปลื้มปีติวิริยะเวช, 2557)

นอกจากนี้ สุทิตา ยังได้เปรียบเทียบการใช้ชีวิตประจำวันของผู้สูงอายุชาวจีน และมุสลิม ในเมืองสงขลาแห่งเดียวกันนี้ ในประเด็นการสร้างพื้นที่ในชีวิตประจำวันที่สืบเนื่องจากประสบการณ์ วัฒนธรรม และนิยามความแก่ที่ต่างกัน ตัวอย่างที่ชัดเจน คือ ผู้สูงอายุชาวมุสลิม จะ

ปรับพื้นที่บ้านตัวเองให้เหมาะแก่การอยู่อาศัย ลดการเคลื่อนไหวลง โดยใช้พื้นที่ชั้น 1 จัดเตียงไว้ใกล้ห้องน้ำเพื่อให้ลูกหลานเห็นอยู่เสมอซึ่งเหมาะแก่การเรียกหาความช่วยเหลือ ส่วนผู้สูงอายุชาวจีน ยังเดินลงมาจากชั้นบนแต่ลดการเคลื่อนไหวลงระมัดระวังขึ้น และจะยังคงสร้างพื้นที่ทางสังคมใหม่ๆ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับความทรงจำในอดีตอยู่ ยังออกไปทำกิจกรรม เดินทาง ออกกำลังกาย ทานอาหารเพื่อสุขภาพ เสมอ (สุทิตา ปลื้มปิติวิริยเวช, 2557)

ประเด็นที่ สุทิตา นำเสนอมีความสำคัญต่องานศึกษานี้มาก เรื่องของประสบการณ์และความต่อเนื่องจากอดีตเป็นสิ่งที่ช่วยกำหนดความเป็น “ปกติ” ในชีวิตประจำวันของผู้สูงอายุ และช่วยให้ผู้สูงอายุ “ปรับตัว” ให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลง กรณีเมืองการค้าอย่างสงขลาทำให้ผู้สูงอายุชาวจีนยังคงเคลื่อนไหวและสร้างพื้นที่ทางสังคมใหม่ๆ บนพื้นที่ที่คุ้นเคยในวัยเด็กและวัยทำงาน สามารถเปรียบเทียบได้กับฉากหลังของชุมชนการเกษตรในด้านซ้ายที่ทำให้ผู้สูงอายุมีการสร้างพื้นที่ที่เหมาะสมและคุ้นชินสำหรับตัวเองเช่นกัน

2.2.4 งานศึกษาเกี่ยวกับระบบที่ดิน

งานศึกษาในพื้นที่อำเภอด่านซ้าย นับตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2547 – 2555 เริ่มจากงานศึกษาเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งงานเหล่านี้เป็นจุดหมายที่ทำให้เห็นโครงสร้างทางสังคมของชาวด่านซ้าย ตามแบบแผนการศึกษาแบบโครงสร้างนิยม (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2548) ก่อนจะมุ่งเน้นการศึกษาความสัมพันธ์เกี่ยวกับระบบนิเวศ วัฒนธรรม และการเกษตรตลอดช่วง ปี พ.ศ. 2550-2563

งานศึกษาที่เป็นจุดหมายสำคัญให้ผู้ศึกษา คือ งานวิจัยเรื่อง ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการระบบนาและไร่ เพื่อความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ที่เล็งเห็นว่าระบบนิเวศวัฒนธรรมในหุบเขาด่านซ้ายนั้น มีภูมิปัญญาในการจัดการระบบที่ดิน 2 แบบ คือ ระบบบ้านนา และ บ้านไร่ ซึ่งสัมพันธ์กับบริเวณที่ดินราบลุ่มลำนํ้าหมื่น และพื้นที่สูงของเทือกเขาเพชรบูรณ์ และระบบบ้านนาและบ้านไร่นี้ไปกำหนดแกนกลางของปฏิทินชีวิตของผู้คนในชุมชนตลอดทั้งปี (เอกรินทร์ พึ่งประชา และคณะ, 2555a)

ระบบที่ดินมีความสำคัญอย่างยิ่งสำหรับเกษตรกร โดยเฉพาะชุมชนบนพื้นที่สูง ซึ่ง อานันท์ กาญจนพันธุ์ และมิ่งสรรพ์ ขาวสะอาด (2538, 43-44) ระบุว่า จากเดิมระบบที่ดินของคนไทยเป็นระบบแบบประเพณีมีการเปลี่ยนแปลงโดยรัฐเข้ามา โดยในช่วงทศวรรษที่ 2490-2510 แทรกแซงผืนป่า ประกาศให้ที่ดินเป็นของรัฐการทำกินได้นั้นต้องมีเอกสารสิทธิ รวมถึงมีหน่วยงานกำกับดูแลสองหน่วยงานคือกรมป่าไม้ และมหาดไทย ทำให้ประชาชนสับสนและเลือก

กระทำตามผลประโยชน์ที่ตนจะได้ (อานันท์ กาญจนพันธ์, 2544) เช่นเดียวกับที่ วรณีย์ วุฒิฤทธากุล (2552: 40-47) มองว่าเป็นช่วงที่รัฐเข้ามาจัดระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินของรัฐ สืบเนื่องมาจนถึงยุค พ.ศ. 2520 ถึงปัจจุบันที่ระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินแบบเอกชนมีอิทธิพลมากในชุมชนท้องถิ่นต่างๆ ตามกระแสระบบตลาดหรือโลกาภิวัตน์ (วรณีย์ วุฒิฤทธากุล, 2552)

Salamon และ Lockhart (1980) ได้พูดถึงปฏิบัติการการใช้ที่ดินของครอบครัวชาวนาเชื้อชาติเยอรมันในรัฐอิลลินอยส์ว่าเจ้าของที่ดินสามารถใช้สิทธิ์ในการจัดการขาย หรือวางแผนการใช้งานได้อย่างเต็มที่ที่จะส่งผลต่อความสัมพันธ์ในครอบครัวผู้สูงอายุเจ้าของที่ดินจะใช้กลไกการจัดการที่ดินด้วยตัวเองเพื่อผูกมัดลูกๆ ไว้ พวกเขาจะจัดการที่ดินเหมือนเล่นเกมคือ ค่อยๆ บริหารที่ดินเพื่อแลกกับความปรารถนาที่จะรับมรดกของลูก ผู้สูงอายุจะใช้ “อภิสิทธิ์” ในที่ดินของตนอย่างเต็มที่เพื่อประทับประคองให้กระบวนการส่งมอบภารกิจในที่ดินให้เชื่องช้า

Salamon และ Lockhart สรุปว่า การถือครองที่ดินเป็นปัจจัยสำคัญที่กำหนดระดับความเป็นอิสระความมั่นคงทางรายได้และความสัมพันธ์ระหว่างรุ่นของเกษตรกรสูงอายุ จากการสัมภาษณ์ครอบครัวเกษตรกร 120 ครอบครัว สามารถแบ่งออกเป็น 4 ประเภทตามรูปแบบการเป็นเจ้าของที่ดิน 1) เจ้าของที่ดินสมบูรณ์ 2) เจ้าของที่ดินบางส่วน 3) ผู้เช่าที่ดิน และ 4) ผู้เช่าที่ย้ายออกไปใช้ชีวิตหรือเกษียณอายุนอกที่ดินทำกิน (Salamon Sonya & Lockhart Vicki, 1980)

เจ้าของที่แบบสมบูรณ์ มีระดับความเป็นอิสระและความมั่นคงทางรายได้สูงสุดในหมู่เกษตรกรสูงอายุ พวกเขาสามารถตัดสินใจได้ว่าจะใช้ที่ดินของพวกเขาอย่างไรไม่ว่าจะให้เช่าหรือทำเกษตรเอง และจะโอนเป็นมรดกให้ทายาทอย่างไร การมีแหล่งรายได้ที่มั่นคงจากที่ดินช่วยให้พวกเขารักษามาตรฐานการครองชีพ และลดการพึ่งพาความช่วยเหลือจากสาธารณะ รวมถึงมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับลูก ๆ ที่จะอยู่ในที่ดินเพื่อช่วยงานในฟาร์ม และคาดว่าจะได้รับมรดกที่ดิน

เจ้าของที่ดินบางส่วนมีอิสระและความมั่นคงทางรายได้รองลงมา พวกเขาเช่าที่ดินเพิ่มเติมจากเจ้าของรายอื่น แลกมากับอำนาจควบคุมที่ดินที่น้อยลง เพราะอาจมีการเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขการเช่าได้ รายได้จากที่ดินน้อยกว่าประเภทแรกอาจไม่ครอบคลุมค่าใช้จ่ายและการชำระภาษี รวมถึงอาจประสบปัญหาในการโอนที่ดินให้กับลูก ๆ ซึ่งไม่สนใจการทำฟาร์ม หรือลูกหลานสามารถซื้อที่ดินเองได้

ผู้เช่าที่ดิน มีระดับความเป็นอิสระและความมั่นคงทางรายได้ต่ำที่สุดในหมู่เกษตรกรสูงอายุ พวกเขาไม่สามารถควบคุมที่ดิน เนื่องจากอาจถูกยึดหรือขายที่ดินโดยเจ้าของที่ดินได้ตลอดเวลา ผู้เช่าอาจต้องย้ายออกจากฟาร์มเมื่อเกษียณอายุหรือสูญเสียสัญญาเช่า ทั้งยังมีความสัมพันธ์ที่อ่อนแอกับลูก ๆ ที่ไม่ได้ช่วยพวกเขาทำงานในฟาร์ม และลูกๆ ไม่ได้คาดหวังว่าจะได้รับมรดกที่ดินใด ๆ

ผู้เช่าที่เกษียณอายุแล้วย้ายออกไป อาจอาศัยอยู่ในเมืองหรือหมู่บ้านใกล้เคียง พวกเขาไม่มีกรรมสิทธิ์และรายได้จากการทำฟาร์มอีกแล้ว ต้องพึ่งพาผลประโยชน์จากประกันสังคม เงินบำนาญ เงินออม หรือการสนับสนุนจากครอบครัวในเรื่องค่าครองชีพ ประเภทนี้มีการติดต่อกับลูก ๆ อย่างจำกัด

ดังนั้น เกษตรกรเจ้าของที่ดิน เป็นผู้สูงอายุที่สามารถใช้อภิสิทธิ์การจัดการที่ดินได้อย่างเด็ดขาดและผูกมัดคนรุ่นหลังไว้มากที่สุดจะส่งผลให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีในบั้นปลาย การใช้ “อภิสิทธิ์” ในการจัดการที่ดินเช่นนี้จะเห็นว่าเกิดจากระบบกรรมสิทธิ์แบบเอกชนที่ทำให้ผู้ครอบครองที่ดินมีสิทธิ์เต็มที่ในที่ดินมีขอบเขตดินแดนที่ชัดเจนสำหรับการบริหารต่อให้เป็นครอบครัวขนาดใหญ่ก็สามารถจัดการด้วย “อภิสิทธิ์” ของผู้ถือครองที่ดิน

ในขณะที่ระบบที่ดินในกรณีบ้านก้างปลาต่างออกไป จะคล้ายกับที่ดินภาคเหนือของไทย ตามการศึกษาของ อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2544) ที่ชี้ให้เห็นว่า “กรรมสิทธิ์” หรืออภิสิทธิ์ในการจัดการที่ดินจำเป็นต้องอาศัยระบบเครือญาติหรือชุมชนไม่ใช่บุคคลหรือหัวหน้าครอบครัวครอบครัวยุติธรรม ทำให้ต้องคำนึงว่าที่ดินของครัวเรือนถูกรับรองโดยชุมชนเป็นเรื่องของความมั่นคงในการใช้ประโยชน์ มีการ “ปิ่นคั่นนา” เพื่อบ่งบอกว่าพื้นที่นั้นมีการทำนามีการใช้ประโยชน์และที่นานั้นจะถูกส่งให้ทายาทใช้ประโยชน์ต่อหากไม่มีการใช้ชุมชนจะเรียกคืนสิทธิและให้คนอื่นไปใช้งาน (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2544) นี่เป็นเกมความสัมพันธ์ของชุมชนเกษตรกรรมไทยโดยเฉพาะในเขตที่ไม่มีโฉนดที่ดินชัดเจน

สอดคล้องกับปรากฏการณ์ของผลพวงการจัดการที่ดินที่เกิดขึ้น ประวัติศาสตร์ โดยระบบที่ดินแบบประเพณี ระบบที่ดินแบบกรรมสิทธิ์รัฐ ระบบที่ดินแบบกรรมสิทธิ์เอกชน สร้างผลกระทบต่อโครงสร้างระบบที่ดินของชุมชนท้องถิ่นในหลายระดับ ระดับแรกคือในครัวเรือน มีความขัดแย้งในระบบสืบทอดที่ดิน 2 ประการ คือ 1) หลักประเพณีปฏิบัติขัดแย้งกันเอง เนื่องจากในอดีตการสัญญาจะมอบรมรดกแก่ทายาท รุ่นลูกหรือหลานมักกระทำด้วยวาจา เมื่อเจ้ามรดกเสียชีวิตมักมีความขัดแย้งแก่รุ่นลูกหลาน ทำให้สร้างความเชื่อว่าพ่อแม่มักสาปแช่งที่ดินไว้เพื่อไม่ให้ลูกหลานขัดแย้งกัน 2) หลักประเพณีปฏิบัติขัดแย้งกับข้อกฎหมาย เช่น เจ้ามรดกรับเลี้ยงลูกบุญธรรม 2 คนโดยไม่ได้จดทะเบียน เมื่อตนตายลูกบุญธรรม จึงจัดงานศพตามประเพณีมรดกชั้นสุดท้ายของผู้ตายจะมออบให้แก่ผู้จัดงานศพ แต่กฎหมายไม่รับรอง ลูกบุญธรรมทั้งสองจึงต้องตามหาทายาทของเจ้ามรดกเพื่อให้ลงนามยินยอม แต่ทายาทกลับเห็นว่าตนไม่ได้ประโยชน์จากการยินยอมนี้จึงเฉยเสีย ลูกบุญธรรมทั้งสองจึงไม่สามารถออกโฉนดตามกฎหมายได้ เพราะไม่ได้เป็นลูกบุญธรรมที่ถูกต้องตามกฎหมาย

ผลที่ได้จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องนำไปสู่การนำประเด็นสำคัญมาต่อยอดในการศึกษา (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2544)

ประการแรก คือ การได้เห็นแนวโน้มทางการศึกษาด้านผู้สูงอายุที่เข้าสู่การศึกษาเชิงคุณภาพโดยเน้นที่ตัวบุคคลหรือสภาวะแวดล้อม มากกว่าจะเน้นในเรื่องดัชนีและตัวเลขชี้วัด

ประการที่สอง พงศพลัง ในงานวิจัยนี้ หมายถึง ปฏิบัติการเชิงอำนาจ จากการให้ความสำคัญของนิยามพจนมคลังกับ “ทุนทางสังคม” ซึ่งสามารถนำไปต่อยอดเป็นแนวทางในการพิจารณาได้อย่างดี เพราะทุนคือสิ่งที่ก่อให้เกิดทางเลือกในการกระทำทางสังคมหรือเป็นที่มาของอำนาจในการกระทำ การและทำให้เห็นอีกด้วยว่าแนวคิดเรื่องผู้สูงอายุพจนมคลังมาพร้อมกับการกระทำเชิงอำนาจ เพราะ “พจนมคลัง” คือตัวแบบการพัฒนาแบบหนึ่งที่จะสร้างคู่ตรงข้ามให้กับผู้สูงอายุที่ไม่เข้านิยาม “พจนมคลัง” ได้ ดังนั้นจากการทบทวนวรรณกรรมในหัวข้อที่สองนำไปสู่การไม่เลือกกลุ่มตัวอย่างว่าใครเข้าข่ายพจนมคลัง แต่จะพิจารณาจากที่มาของอำนาจหรือทุนทางสังคมเป็นหลัก

ประการที่สาม การกระทำหรือไม่กระทำของผู้สูงอายุ ล้วนเป็น “ปฏิบัติการ” ด้วยปฏิบัติการทางสังคมเป็นการมอง “กระบวนการ” ที่สืบเนื่องมาจากประวัติศาสตร์

อีกทั้ง มุมมองการศึกษาที่ย้อนกลับมาวิพากษ์การเป็นผู้สูงอายุที่แสดงให้เห็นว่าปฏิบัติการในชีวิตประจำวันล้วนมีความหมายในเชิงการต่อรอง/ประนีประนอมกับเงื่อนไขต่างๆ ที่เข้ามาในชีวิต เช่นงานของ สโรชพันธุ์ สุภาวรรณ และชไมพร กาญจนกิจสกุล (2557) ซึ่งความหมายในการปฏิบัติการเหล่านี้อยู่ที่เงื่อนไขทาง “วัฒนธรรม” เพื่อสร้างความเป็น “ปกติ” ในการต่อรองกับเงื่อนไขทางร่างกายและสังคมที่เปลี่ยนไปตามตัวอย่างการศึกษาของ สุทิสรา ปลื้มปิติวิริยะเวช (2557)

ประการที่สี่ เป็นคุณูปการที่สำคัญอย่างยิ่ง คือ การศึกษาระบบที่ดินที่สัมพันธ์กับอำนาจและความสัมพันธ์ในครอบครัวของ Salomon และ Lockhart (1980) ได้พูดถึงปฏิบัติการการใช้ที่ดินของครอบครัวชาวนาเชื้อชาติเยอรมันในรัฐอิลลินอยส์ พร้อมเสนอตัวอย่างว่าการเป็นเจ้าของที่ดินมีอำนาจจัดสรรที่ดินย่อมส่งผลต่อความสัมพันธ์กับครอบครัวและความมั่นคงของชีวิตในระยะยาว นอกจากนี้ การทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับระบบที่ดินทำให้เห็นความแตกต่างของระบบกรรมสิทธิ์และการจัดการที่ดินของหลายพื้นที่โดยเฉพาะภาคเหนือของไทย และตัวอย่างของเมืองด่านซ้ายในภาพรวมเพื่อนำไปวิเคราะห์ลักษณะการจัดการที่ดิน ซึ่งเป็นแกนกลางของวิถีชีวิตเกษตรกร

บทที่ 3

ระเบียบวิธีวิจัย

การศึกษาเรื่อง “ระบบที่ดินและพหุพลัง: ปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจผ่านปฏิบัติการทางสังคมของเกษตรกรสูงอายุ กรณีบ้านก้างปลา อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย” เกิดจากการทบทวนแนวคิดเกี่ยวกับ “พหุพลัง” หรือ Active Aging ที่มีพื้นฐานการคิดมาจากสังคมอุตสาหกรรมในโลกตะวันตกที่มีการแบ่งแยกเวลาชัดเจนระหว่างวัยทำงานกับวัยเกษียณ ทำให้มีการกำหนดกรอบหรือตัวแบบการพหุพลังสูงอายุให้มีภาวะพหุพลัง เพื่อให้เป็นพลเมืองที่สามารถลดการพึ่งพาจากครอบครัวและลดภาระทางสาธารณสุขตลอดจนการพึ่งพาเศรษฐกิจได้ องค์การอนามัยโลกจึงกำหนด 3 เสาหลักที่บ่งบอกถึงการมีภาวะพหุพลังที่ดี คือ การมีสุขภาพดี การมีส่วนร่วมกับสังคม และการมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจที่ดี ซึ่งสามเสาหลักดังกล่าวถือว่ากว้างขวางและตีความได้กว้างมาก

ภายหลังได้มีการสร้างดัชนีชี้วัดตามปัจจัยกำหนดต่าง ๆ ซึ่งผู้ศึกษามองว่าชีวิตประจำวันของผู้สูงอายุมีความหลากหลายและแตกต่างกันไปตามบริบท

พื้นที่บ้านก้างปลา อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย จัดว่าเป็นพื้นที่ที่มีความโดดเด่นในเรื่องของการเป็นชุมชนเกษตรกรรม และมีบริบททางสังคมวัฒนธรรมที่จำเพาะเจาะจงที่เกิดสภาพภูมิศาสตร์ที่ “ที่ดิน” มีอยู่อย่างจำกัด ดังนั้นจึงเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมอย่างยิ่งในการหาคำอธิบายเงื่อนไขการมีภาวะ “พหุพลัง” ที่เฉพาะเจาะจงและมีบริบทเป็นสังคมเกษตรกรรมที่ไม่มีวัยเกษียณอายุที่ชัดเจน

คำถามของงานวิจัยนี้ จึงเป็นการวางสมมติฐานจากข้อมูลเบื้องต้นและบริบทของชุมชนที่ผูกพันแน่นแฟ้นกับ “ที่ดิน” นั่นคือ 1) เพื่อศึกษาและอธิบายว่า “พหุพลัง” ของเกษตรกรสูงอายุนบ้านก้างปลามี เงื่อนไขที่สัมพันธ์กับระบบที่ดินอย่างไร และ 2) เงื่อนไขของพหุพลังที่อธิบายเหล่านั้น ก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจ จากประวัติศาสตร์ แบบแผนทางสังคมวัฒนธรรมตลอดจนปฏิบัติการในทางการเกษตรของครอบครัวเกษตรกรสูงอายุในพื้นที่บ้านก้างปลาอย่างไร

ดังนั้น เพื่อนำไปสู่การตอบคำถามของงานวิจัย ผู้ศึกษาจึงใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้วิธีการทางมานุษยวิทยาที่สำคัญประกอบกันหลายประการ ซึ่งจะเล่าเรียงระเบียบวิธีการศึกษา ดังนี้

3.1 พื้นที่และสนามศึกษา

ดังที่กล่าวข้างต้นว่าพื้นที่บ้านก้างปลา อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย เป็นพื้นที่ที่แสดงให้เห็นบริบทด้านเกษตรกรรมที่จำเพาะอย่างย่นนั้นคือเป็นพื้นที่ที่มี “ที่ดิน” อยู่จำกัด จากสภาพทาง

ภูมิศาสตร์ ที่บีบบังคับให้ผู้คนอพยพไปตากกลางป่าเพื่อแสวงหาที่ดินใหม่ ๆ จนกลายเป็นหมู่บ้านสมัยใหม่ขนาด 60-90 หลังคาเรือน มีจำนวนประชากรตามทะเบียนราษฎรในหมู่บ้าน 223 ราย ผู้ที่มีอายุมากกว่า 60 ปี จำนวน 26 ราย (คิดเป็น 8.57% ของจำนวนประชากรทั้งหมด)

แม้โดยฐานคิดเกี่ยวกับสังคมสูงอายุจะต้องมีประชากรที่มีอายุมากกว่า 60 ปี จำนวนมากกว่า 10% ต่อประชากรทั้งหมด แต่เมื่อพิจารณาผู้อยู่อาศัยจริงในพื้นที่พบว่า มีประชากรวัยแรงงานอยู่ราว 100-150 ราย ยังมีเด็กวัยเรียนอีกกว่า 30-40 ราย ซึ่งไม่ได้มีทะเบียนบ้านในบ้าน ก้างปลา หากพิจารณาในแง่นี้จะเห็นว่ามีประชากรสูงอายุมากกว่า 15-20% และยังมีเกษตรกรที่กำลังเข้าสู่วัยสูงอายุวัย 50-59 ปีที่อีกราว 20 ราย

จากการเข้าสู่สนามศึกษาตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2560 จากการมีส่วนร่วมช่วยงานวิจัยของสำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย จึงค้นคว้ารู้จักกับผู้นำชุมชนหลายคนในหมู่บ้านผ่านการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมและการสัมภาษณ์แบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการมาต่อเนื่อง พื้นที่สังเกตการณ์โดยส่วนใหญ่มักเป็นพื้นที่ของกลุ่มผู้ชายวัยแรงงาน และในบ้านที่ออกไปพักอาศัย

จากการสังเกตการณ์มาต่อเนื่องนี้เห็นว่าในมิติความสัมพันธ์ของชุมชน ประชากรสูงอายุเพียง 1 คน จะมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับครอบครัวและเครือญาติในชุมชนราว 4-6 คนแล้ว ความสัมพันธ์ในลักษณะนี้ทำให้ผู้ศึกษาใช้การวิเคราะห์ผู้สูงอายุในระดับครอบครัวและเครือญาติที่รวมตัวเป็นชุมชนเป็นหลัก โดยการก่อตัวของเครือญาติที่มีผู้สูงอายุขึ้นมาเป็นชุมชนก็เกิดจากแกนกลางสำคัญ คือ ที่ดิน ที่เป็นปัจจัยการผลิต

จึงได้ทบทวนเอกสารเกี่ยวกับพื้นที่และบริบทของเมืองด่านซ้ายทั้งหมดพบว่า ระบบที่ดิน ของด่านซ้ายมีการแยกเป็นที่ไร่หรือที่สูง และที่นาหรือที่ราบระหว่างหุบเขา ซึ่งแต่ละหมู่บ้านจะมีวิธีการจัดการบริหารที่ดินต่างกันออกไป ขึ้นอยู่กับประวัติศาสตร์และเรื่องเล่าในยุคเริ่มต้นของหมู่บ้านนั้น ๆ และยังคงค้นพบอีกด้วยว่าหากนำเอาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นหรือเรื่องเล่ามาเป็นแกนหลักในการศึกษาจะพบว่าคนในเรื่องเล่าหรือการกระทำของผู้คนในรุ่นบุกเบิกหมู่บ้านในวัยหนุ่มสาวล้วนกลายเป็น “ผู้สูงอายุ” แล้วในปัจจุบัน

เมื่อพิจารณาข้อมูลข้างต้น นำมาสู่การคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างที่มีความโดดเด่นและเกี่ยวข้องกับระบบที่ดิน และมีสายใยเชื่อมโยงกับครอบครัวอื่นๆ ในชุมชน ดังนั้น จึงได้เลือกกลุ่มประชากรจำนวน 20 แบ่งเป็น 4 สายตระกูล ได้แก่ เชื้อบุญมี 1 เชื้อบุญมี 2 โสประดิษฐ์ และสารมโน โดยตัวอย่างครอบคลุมช่วงอายุตั้งแต่วัย 40-80 ปี เพื่อจัดทำเครื่องมือศึกษาและรวบรวมข้อมูลดังจะอธิบายต่อไป

3.2 วิธีการและเครื่องมือที่ใช้ศึกษา/รวบรวมข้อมูล

ดังที่กล่าวไว้ข้างต้นว่างานวิจัยนี้เริ่มต้นจากข้อสังเกต 2 ส่วน คือ ความโดดเด่น บริบทเกษตรและที่ดินของพื้นที่บ้านก้างปลา และ ความให้นิยามอย่างกว้างขวางของพฤติกรรม งานวิจัยนี้ต้องการเจาะลึกลงไปในบริบทเพื่ออธิบายภาพกว้างของแนวคิดใหญ่ ดังนั้นจึงใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งใช้เครื่องมือทางมานุษยวิทยาในการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยจะต้องมีเครื่องมือพิเศษหลายประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผังเครือญาติและเรื่องเล่าหรือประวัติศาสตร์จากพื้นที่ เพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์ Narrative Content Analysis โดยมีรายละเอียดดังนี้

3.2.1 ชาติพันธุ์วรรณา

วิธีการสร้างเครื่องมือนี้ใช้วิธีการที่หลากหลาย ได้แก่ การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม การสัมภาษณ์ไม่เป็นทางการ และการวิจัยเอกสารเพื่อรวบรวมข้อมูลของชุมชนทั้งหมดให้เป็นองค์รวม (Holistic approach) สำหรับใช้อภิปรายสภาพของสังคมวัฒนธรรมในพื้นที่ให้ละเอียด โดยแบ่งออกเป็นส่วนตัวต่าง ๆ ได้แก่

1) ข้อมูลพื้นฐานของชุมชน (Community Study) ที่แยกองค์ประกอบชุมชนเป็นส่วนต่าง ๆ ทั้งที่ตั้ง ระบบเศรษฐกิจ จนถึงความเชื่อ และประเพณีพิธีกรรม

2) ชาติพันธุ์วรรณา (Ethnography) ที่ให้รายละเอียดที่เฉพาะเจาะจงในเรื่องของ “ระบบที่ดิน” ของบ้านก้างปลา ส่วนนี้ใช้วิธีการการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม การสัมภาษณ์ไม่เป็นทางการ และการวิจัยเอกสาร เพื่ออภิปรายระบบที่ดินในเชิงลึก

อีกส่วนคือการวิจัยเอกสาร เพื่อทบทวนแนวคิดที่เกี่ยวกับ “พฤติกรรม” ให้ละเอียดลึกซึ้ง ซึ่งการทบทวนแนวคิดนี้เป็นส่วนประกอบที่สำคัญในงานชาติพันธุ์วรรณาเช่นกัน

ผู้ศึกษาให้ความสำคัญในการจัดทำชาติพันธุ์วรรณาเป็นอย่างมาก และเห็นว่าวิธีการสังเกตการณ์และการสัมภาษณ์ไม่เพียงพอต่อการศึกษาผู้สูงอายุซึ่งมีระยะเวลาในการสะสมเรื่องราวที่ยาวนาน ดังนั้นจึงใช้ประวัติศาสตร์แบบเรื่องเล่า (Oral History) มาประกอบให้เห็นความสำคัญของชาติพันธุ์วรรณา

เหตุผลที่ต้องใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ร่วมด้วย เนื่องจากงานวิจัยนี้ใช้แนวคิดทฤษฎีที่ว่าด้วย “ปฏิบัติการทางสังคม” ของ Sherry Ortner ที่เน้นย้ำความสำคัญของประวัติศาสตร์ที่สัมพันธ์โดยตรงกับ “โครงสร้าง” หรือแบบแผนมาตรฐานทางสังคมวัฒนธรรม (Cultural Schema) โดยเฉพาะอย่างยิ่งพลังจากภายนอกที่เข้ามาในพื้นที่ (External Force) ที่สร้างระเบียบและกฎเกณฑ์ใหม่ๆ ตัวอย่างเช่น ระเบียบ กฎเกณฑ์ นโยบายของรัฐ

สำหรับพลวัตภายในของพื้นที่ (Internal Dynamic) ตามกรอบคิดทฤษฎีแล้ว จะต้องเป็นประวัติศาสตร์ของการกระทำ ซึ่งวิธีการที่จะเข้าถึงข้อมูลชุดนี้ให้ใช้ การสัมภาษณ์เชิงลึก หรือเรื่องเล่าของผู้สูงอายุหรือบุคคลที่เกี่ยวข้อง จนกว่าจะได้ความอึดตัวของข้อมูลหรือความสมบูรณ์ของประวัติศาสตร์แบบเรื่องเล่า (Oral History)

โดยประวัติศาสตร์แบบภายนอกจะใช้วิธีการวิจัยเอกสาร (Document Research) ส่วนประวัติศาสตร์แบบพลวัต ใช้ประวัติศาสตร์ฉบับบอกเล่าจากคนในพื้นที่ (Oral History) เมื่อนำประวัติศาสตร์สองส่วนมาเทียบเคียงจะเห็นความสัมพันธ์ที่สอดคล้องและล้อกันไปกับชีวิต ประสบการณ์ และการกระทำของผู้สูงอายุ

เมื่อเข้าใจข้อมูลองค์รวมของชุมชนแล้ว และสามารถร้อยเรียงเรื่องราวจากประวัติศาสตร์ และรายละเอียดที่รายล้อมบริบทผ่านชาติพันธุ์วรรณา ส่วนสำคัญคือข้อมูลเฉพาะเรื่อง หรือ “กลุ่มตัวอย่างผู้สูงอายุ” ที่เป็นกรณีศึกษาสำคัญสำหรับวิเคราะห์ปรากฏการณ์

ในส่วนท้ายของการทำงานรวบรวมเชิงชาติพันธุ์วรรณา ผู้ศึกษาดึงเอาความโดดเด่นของเครื่องมือผังเครือญาติ (Kinship Chart) ที่สามารถอธิบายความเชื่อมโยงผู้สูงอายุและครอบครัวและชุมชนได้อย่างชัดเจน เนื่องจากข้อสังเกตในสนามที่ผู้ศึกษาได้อธิบายไปแล้วข้างต้นว่า ผู้สูงอายุหนึ่งคนเกี่ยวพันกับคนใกล้ตัวถึง 4-6 คน ประกอบกับการศึกษานี้วางอยู่บนหน่วยวิเคราะห์ที่เป็น “ชุมชน” ไม่ใช่ตัวปัจเจกบุคคลเพียงอย่างเดียวเท่านั้น

ดังนั้นผังเครือญาติช่วยในการคัดเลือกกรณีตัวอย่างที่โดดเด่น 3-5 ครอบครัว เกี่ยวพันกับผู้คน 4 สายตระกูล ซึ่งจำนวนหน่วยตัวอย่างแบบ “ครอบครัว” จำนวนนี้ครอบคลุมทั้ง “ชุมชน” จะช่วยให้การวิเคราะห์ทางชาติพันธุ์วรรณาเด่นชัดขึ้น โดยวิธีการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive sampling) โดยพิจารณาจากการตัดสินใจของผู้วิจัยร่วมกับความโดดเด่นในข้อมูลจากผังเครือญาติ

3.2.2 การวิจัยเอกสาร

การทบทวนเอกสารไม่ใช่วิธีการหลักในการศึกษานี้ แต่เป็นเครื่องมือช่วยเสริมข้อมูลบางส่วนโดยเฉพาะประวัติศาสตร์แบบภายนอก รวมถึงตัวเลขเชิงสถิติที่ใช้ประกอบการอ้างอิง

อย่างไรก็ตาม ข้อมูลภาคสนาม และการสัมภาษณ์เชิงลึกที่จัดหมวดหมู่แล้วจะนำมาประมวลผลอีกครั้งด้วยการวิจัยเอกสาร ในหมวดหมู่เอกสารที่เกี่ยวกับการพัฒนาผู้สูงอายุพหุพลัง (Active Aging) และถกเถียงกับข้อมูลเพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์ตามกรอบคิดทฤษฎีและสรุปผล โดยการทบทวนเอกสารและรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร 3 หมวดหมู่ แบ่งเป็นประเภทดังนี้

1) งานศึกษาวิจัยเกี่ยวกับผู้สูงอายุในไทย เพื่อรวบรวมภูมิทัศน์ของความรู้ของผู้สูงอายุในประเทศไทย

2) งานศึกษาเกี่ยวกับพหุพลัง (Active Aging) เพื่อสังเคราะห์กรอบความคิดที่ส่งอิทธิพลไปยังแผนปฏิบัติการ หรือนโยบายของรัฐ แล้วกลับมาเป็นโครงการหรือการดำเนินการในท้องถิ่นที่ส่งผลถึงพื้นที่วิจัย

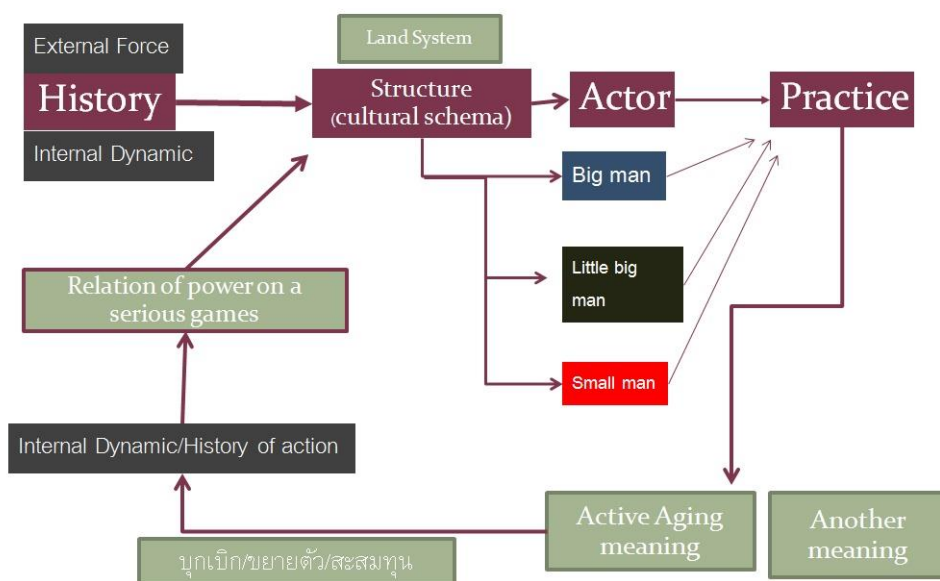
3) เอกสารด้านนโยบายและแผนการพัฒนาสังคมผู้สูงอายุ ในส่วนนี้จะมิตั้งข้อมูลในเชิงสถิติและพัฒนาการของการจัดการผู้สูงอายุในไทย ตลอดจนตัวบทกฎหมายหรือแม่บทนโยบายที่สะท้อนให้เห็นพัฒนาการทางความคิดที่เกี่ยวกับผู้สูงอายุในประเทศไทย

การวิจัยเอกสารที่กล่าวมานี้มีคุณูปการสำคัญในการสร้างกรอบแนวคิดในการศึกษา และออกแบบเครื่องมือต่าง ๆ ที่ได้ยกมากล่าวข้างต้น ด้วยงานเอกสารเหล่านี้สามารถให้รายละเอียดด้านประวัติศาสตร์จากภายนอกและที่มาและความสำคัญแนวคิดทฤษฎีสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการศึกษานี้

3.4 กรอบคิดการวิเคราะห์ผลการศึกษา

การวิเคราะห์ผลจะใช้การวิเคราะห์เรื่องเล่าหรือความเป็นมาของครอบครัวผู้สูงอายุ Narrative Content Analysis แต่จะอ้างอิงกับแนวคิดปฏิบัติการทางสังคม ตามแนวทางของ Sherry Ortner (1980) ที่แบ่งส่วนชาติพันธุ์วรรณาออกเป็น 4 ส่วน 1) โครงสร้างสังคมและวัฒนธรรม 2) ผู้กระทำการ 3) ปฏิบัติการ และ 4) ประวัติศาสตร์ ดังกรอบความคิดข้างล่างนี้

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดที่จะใช้ในการศึกษา

โดยแทรกแนวความคิดเรื่องระบบที่ดิน แบบแผนการบุกรุก และปฏิบัติการแบบพหุ

พลังเข้าไปในกรอบ 4 คำจำกัดความของ Sherry Ortner

วิธีการนำคำทั้ง 4 มาเป็นกรอบในการมองสังคมและปฏิบัติการของเกษตรกรสูงอายุ ในด้านซ้าย ผู้ศึกษามองว่าให้พิจารณาสังคมวัฒนธรรมด้านซ้ายในแบบ “Cultural Schema” โดยมีแกนหลักคือเรื่อง “ระบบที่ดิน” ที่เป็นสนามสำคัญให้ “ผู้กระทำการ” เข้ามาปฏิบัติการ คำว่า “ผู้กระทำการ” ของ Ortner สอดคล้องกับการมองเกษตรกรสูงอายุในบ้านก้างปลาเป็นอย่างมาก นั่นคือ ในหมู่ผู้สูงอายุก็ไม่ได้มีความเท่าเทียม พวกเขามีทั้ง Big Man ผู้ครอบครองอำนาจทางการผลิตของชุมชน Little Big man หรือ Small man ผู้ไม่สามารถต่อรองอะไรได้เลย

ดังนั้น ปฏิบัติการทางสังคม ที่จะนำมาใช้เป็นกรอบการมองสังคมดังนี้ แสดงให้เห็นความไม่เท่าเทียมและก่อให้เกิดการต่อรอง/ประนีประนอม หรือแสดงออกบนซึ่งเป็นสิ่งที่ทำให้เห็น “ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ” ของผู้แสดงหรือผู้กระทำการที่เกิดขึ้น

การวิเคราะห์ จึงต้องแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ 1) **วิเคราะห์เนื้อหา** จะใช้กับข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์ และข้อมูลชาติพันธุ์วรรณนาประเภทข้อมูลพื้นฐาน รวมถึงข้อมูลประกอบอื่นๆ จากเอกสารที่เกี่ยวข้อง 2) **วิเคราะห์/ตีความปฏิบัติการ** การวิเคราะห์นี้จะต้องใช้บริบทสังคมที่ได้จากเครื่องมือ “ชาติพันธุ์วรรณนา” ที่สร้างไว้แต่ต้น มาประกอบกับกรณีตัวอย่างที่คัดขึ้นมาจาก “ครอบครัว” ที่โดดเด่นจากสนาม จากนั้นใช้ประวัติศาสตร์ของการกระทำ (History of Action) มาช่วย เพราะการสูงอายุเป็นกระบวนการที่ค่อยๆ ก่อรูป เช่นเดียวกับประวัติศาสตร์ เพื่อชีวิตให้ความสัมพันธ์ระหว่างระบบที่ดินในฐานะแบบแผนทางวัฒนธรรม และปฏิสัมพันธ์ของผู้คนที่ศึกษา

บทที่ 4

บ้านก้างปลาในบริบทด้านซ้าย: ข้อมูลพื้นฐานและโครงสร้างทางสังคม

เนื้อหาในบทนี้จะเป็นการพรรณนาบริบทแวดล้อมของชุมชนบ้านก้างปลาในฐานะพื้นที่ที่ศึกษา ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสังคมวัฒนธรรมในหุบเขาและที่สูงของอำเภอด่านซ้าย โดยแบ่งหัวข้อการนำเสนอเป็น 5 ส่วนหลัก คือ 1) ที่ตั้งและสภาพทางภูมิศาสตร์ 2) ประวัติศาสตร์ชุมชนและการตั้งถิ่นฐาน 3) ระบบเศรษฐกิจ: วิธีการผลิต การแลกเปลี่ยน และการบริโภค 4) การจัดการทางสังคม: ระบบเครือญาติและโครงสร้างอำนาจในชุมชน 5) โลกทัศน์: ความเชื่อและประเพณี โดยทั้ง 5 ประเด็นจะทำให้เห็นการเชื่อมโยงเรื่องที่ดิน ผู้สูงอายุและพหุพลัง

เนื้อหาทั้ง 5 ส่วนนี้ เรียบเรียงผ่านบันทึกด้วยวิธีการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์ที่ไม่เป็นทางการ และรวบรวมบางส่วนจากเอกสารที่เกี่ยวข้องประกอบกัน โดยมีจุดประสงค์เพื่อชี้ให้เห็นว่ากลไกทางสังคมทั้ง 5 ส่วนนี้ สัมพันธ์กับผู้สูงอายุมาตั้งแต่เกิด ย้ายถิ่นฐาน จนถึงวาระสุดท้ายของชีวิต แต่ละส่วนก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์กับผู้คนรอบข้าง สมาชิกในครอบครัว ชุมชน และภายนอกชุมชนอย่างเป็นแบบแผน ซึ่งแบบแผนนี้เปลี่ยนแปลงตามเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ของการกระทำของสมาชิกในชุมชนจากอดีตถึงปัจจุบัน

4.1 สภาพทางภูมิศาสตร์ของที่ราบและหุบเขา

สภาพทั้งภูมิศาสตร์เป็นเงื่อนไขสำคัญมากที่ทำให้ผู้คนสร้างแบบแผนการดำรงชีวิต รวมถึงสร้างกฎเกณฑ์หรือเงื่อนไขต่างๆ เพื่ออยู่ร่วมกันในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภูมิศาสตร์ที่จำเพาะอย่างเขตที่ราบหุบเขา และที่สูงในอำเภอด่านซ้ายเป็นตัวการสำคัญที่ทำให้ผู้คนในบ้านก้างปลาปัจจุบันอพยพมาตั้งถิ่นฐานบนที่สูง ระบบนิเวศที่จำเพาะที่กล่าวมาเป็นดังนี้

4.1.1 ที่ตั้งทางภูมิศาสตร์

พื้นที่อำเภอด่านซ้ายตั้งอยู่ทางทิศเหนือของแนวเทือกเขาเพชรบูรณ์ 1 และเพชรบูรณ์ 2 จรดกับแนวเทือกเขาหลวงพระบางซึ่งมีที่รายล้อมน้ำเหืองและน้ำโขงกันเป็นพรมแดนด้วยความที่ตั้งอยู่ตามขอบแนวของเทือกเขาทำให้พื้นที่ด้านซ้ายค่อนข้างอยู่ต่ำและมีลักษณะเป็นหุบเขา คือ มีที่ราบสลับกับเนินเขาจำนวนมาก ที่ราบนั้นก่อเกิดจากลำน้ำสำคัญที่ไหลผ่าลงมาจากเทือกเขาเพชรบูรณ์ 2 คือลำน้ำหมัน มีลำน้ำสาขาสำคัญได้แก่ลำห้วยพาน ลำห้วยสอก รวมตัวกับลำน้ำหมันไหลขึ้นทิศเหนือไปบรรจบกับลำน้ำเหือง และลำน้ำเหืองไหลไปบรรจบกับลำน้ำโขงในที่สุดขณะที่ลำน้ำป่าสักไหลจากเทือกเขาเพชรบูรณ์ลงทิศใต้ก่อให้เกิดแม่น้ำป่าสัก ทำให้ยอดเขาเพชรบูรณ์

เป็นพรมแดนธรรมชาติระหว่างสองลุ่มน้ำ ดังนั้นกลุ่มคนที่อพยพตามลำน้ำเข้าสู่เขตเทือกเขาเพชรบูรณ์ หรือจากปลายน้ำสู่ต้นน้ำจึงมาจากคนละทิศทาง ลุ่มน้ำหมันจึงเป็นแหล่งอพยพของคนที่มาจากลุ่มน้ำโขงหรือน้ำเหือง

การไหลของน้ำหมันและลำน้ำสาขาไปทางทิศเหนือทำให้เกิดที่ราบริมลำน้ำกว้าง และยาวขึ้นไปทางเหนือ ซึ่งเป็นที่ราบระหว่างหุบเขาเทือกเขาเพชรบูรณ์ที่มีลักษณะเป็นแอ่งกระทะ กว้างที่สุดคือบริเวณที่ลำน้ำคอกและลำน้ำพานไหลบรรจบน้ำหมัน คือ บริเวณเมืองด่านซ้ายในปัจจุบันและหมู่บ้านขนาดใหญ่เช่น บ้านนาเวียง บ้านเหนือ บ้านห้วยนาญ แอ่งใหญ่นี้มีขอบกระทะด้านทิศตะวันตกเป็นเทือกเขาเพชรบูรณ์ 2 และขอบด้านทิศตะวันออกทอดตัวไปทิศใต้ถึงเขตป่าภูเรือเป็นแนวเทือกเขาเพชรบูรณ์ 1 บนขอบแอ่งมีภูมิประเทศเป็นเนินเขาสูงสลับกับร่องเขาขนาดเล็กหรือที่ราบแคบ ๆ

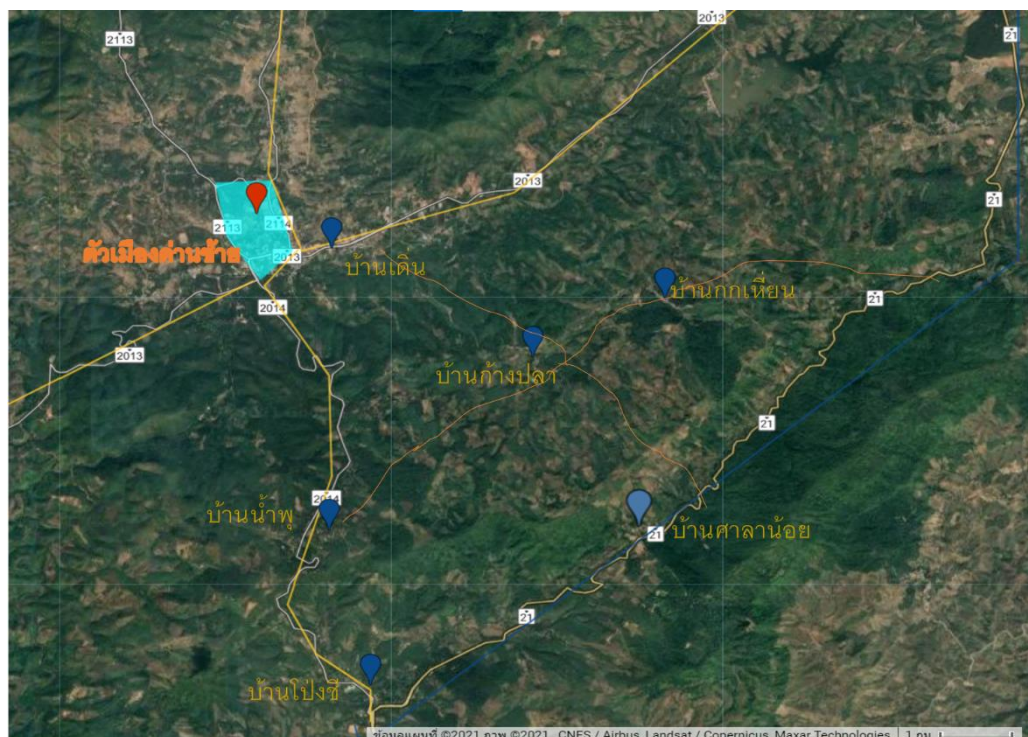
บริเวณที่เรียกว่าบ้านก้างปลาในปัจจุบันนี้ เป็นผืนดินที่ยกตัวขึ้นสูงจากระดับน้ำทะเลราว 500-1,100 เมตร เป็นส่วนหนึ่งของแนวเทือกเขาเพชรบูรณ์ 2 หรือขอบกระทะทิศใต้ของเมืองด่านซ้าย ความสูงระดับนี้ประกอบด้วยลักษณะดินร่วนปนทรายทำให้เกิดป่าเบญจพรรณตามเนินเขาสลับกับป่าดิบชื้นตามร่องเขาที่สลับซับซ้อนมีทุ่งหญ้าตามธรรมชาติหรือไม้ต้นเล็กที่เกิดหลังจากไฟไหม้ในฤดูร้อนของป่าเบญจพรรณ

ร่องเขาเล็ก ๆ ของในบริเวณบ้านก้างปลาเกิดจากลำห้วยซึ่งกำเนิดจากตาน้ำบนยอดเขาไหลลงไปรวมกับลำน้ำคอกซึ่งจะไหลลงไปรวมกับลำน้ำหมันในที่สุด ลำห้วยสำคัญได้แก่ ห้วยน้ำอูน ห้วยชากกแตน ห้วยกกจิวแดง สะนาหลวง ห้วยโศกป่าเลา

4.1.2 ที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของราชการ

บ้านก้างปลาในปัจจุบัน คือ พื้นที่หมู่ที่ 5 ตำบลศรีสองรัก อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ตั้งอยู่ในเขตป่าสงวนภูเรือ ภูชี้แก้ว ภูเปลือย ประกอบด้วยพื้นที่ป่า 8,795 ไร่ (88%) พื้นที่เกษตร 1,100 ไร่ (11%) และพื้นที่อยู่อาศัย 70 ไร่ (1%) (เทศบาลศรีสองรัก, 2558 มีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่ใกล้เคียง ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	บ้านเดิ่น ตำบลด่านซ้าย
ทิศใต้	ติดต่อกับ	บ้านศาลาน้อย เทศบาลศรีสองรัก
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	บ้านกกเหียน ตำบลโพ้นสูง อำเภอด่านซ้าย เทศบาลศรีสองรัก
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	บ้านน้ำพุ เทศบาลศรีสองรัก

ภาพที่ 2 แผนที่ทางกายภาพบ้านก้างปลา ตำบลศรีสองรักอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย
ที่มา บ้านก้างปลา ด่านซ้าย จังหวัดเลย - Google Maps

ที่ตั้งชุมชนตามลักษณะรัฐกิจหรือตามแผนที่สามารถบ่งบอกเรื่องราวความสัมพันธ์กับชุมชนใกล้เคียง ที่แสดงให้เห็นการอพยพ การผลิต การค้าขายติดต่อ ดังประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่จะอธิบายหัวข้อต่อไป

4.1.3 สถานการณ์ด้านประชากรและอาชีพ

บ้านก้างปลา มีจำนวนประชากรตามทะเบียนราษฎรในหมู่บ้าน ทั้งสิ้น 223 ราย ผู้ที่มีอายุมากกว่า 60 ปี จำนวน 26 ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นส่วนใหญ่ ในฤดูแล้งนิยมรับจ้างรายวัน ขายล็อตเตอรี่ ประชากรวัยเด็ก และวัยรุ่น เรียนและทำงานในตัวเมือง ผู้อยู่อาศัยจริงในพื้นที่ พบว่ามีประชากรวัยแรงงานอยู่ราว 100-150 ราย เด็กวัยเรียนอีกกว่า 30-40 ราย ซึ่งไม่ได้มีทะเบียนบ้านในบ้านก้างปลา

4.2 ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น: ความเป็นมาที่สัมพันธ์ระหว่างหุบเขาด่านซ้ายและที่สูงบ้านก้างปลา

จากสภาพทางภูมิศาสตร์ที่จำเพาะที่ได้อธิบายข้างต้น ทำให้เห็นว่าพื้นที่บริเวณหุบเขาด่านซ้ายนี้มีความเหมาะสมที่จะทำนาและอาศัยทรัพยากรที่มีมากมายในป่า ทั้งนี้ตั้งพิจารณาว่ากลุ่มคนที่มาตั้งถิ่นฐานบริเวณนี้มีแบบแผนดั้งเดิมมาอย่างไร ก่อนที่จะก่อตั้งชุมชนและทำกินมาจนถึง

ปัจจุบัน และด้วยเหตุผลที่ว่าที่ราบในหุบเขาที่มีความสมบูรณ์พร้อม เหตุใดผู้คนจึงเลือกมาตั้งถิ่นฐานที่สูงในบริเวณบ้านก้างปลา การค้นหาที่มานี้จะทำให้เห็นบริบททางสังคมของบ้านก้างปลาได้ชัดเจนขึ้น เพราะเมื่อเวลาผ่านไป คนบ้านก้างปลาก็เริ่มสร้างแบบแผนทางวัฒนธรรมหรือเงื่อนไขในการตัดสินใจต่าง ๆ ที่จำเพาะสำหรับพื้นที่มากยิ่งขึ้น ไม่ได้อิงแอบแนบชิดกับสังคมด้านซ้ายข้างมวลอีกต่อไป เนื้อหาในส่วนนี้จะเริ่มทำการตรวจสอบประวัติศาสตร์แต่แรกเริ่มที่มีคนตั้งถิ่นฐานบริเวณนี้ จนกระทั่งมีเมืองด้านซ้าย และท้ายที่สุด คือ การมีอยู่ของชุมชนบ้านก้างปลา

4.2.1 แต่ก่อนกาลของหมู่บ้านและเมืองในหุบเขาและทุ่งราบ

จากสภาพภูมิศาสตร์ที่กล่าวข้างต้น จะเห็นว่าบริเวณที่ราบลุ่มริมน้ำหมันเป็นพื้นที่ที่มีความเหมาะสมในการทำนา ปลูกข้าวไร่ และตั้งถิ่นฐานตามเชิงเขาเพื่อหลีกเลี่ยงน้ำป่าไหลหลากมาท่วมขัง ดังนั้นการตั้งถิ่นฐานของผู้คนในยุคแรก ๆ จึงเกิดขึ้นบริเวณที่ราบลุ่มริมแม่น้ำหมัน ซึ่งปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์จำนวนมากก่อนที่ชุมชนจะขยายตัวขึ้นที่สูงตามเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ ลักษณะการขยายตัวในพื้นที่เช่นนี้ทำให้เห็นว่าวัฒนธรรมของชาวด้านซ้ายส่วนใหญ่เป็นกลุ่มเดียวกัน เนื้อหาในหัวข้อนี้จะกล่าวถึงภาพรวมของอำเภอด้านซ้ายตามช่วงเวลาสำคัญ (Period) ในฐานะพื้นที่ที่มีอิทธิพลต่อการเกิดขึ้นและดำรงอยู่ของบ้านก้างปลา ซึ่งเป็นพื้นที่ที่งานศึกษานี้ใช้เป็นกรณีศึกษา

คนด้านซ้ายเป็นกลุ่มคนพูดภาษาไต-กะไต ที่มีสำเนียงและความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมกับชาวหลวงพระบาง เนื่องจากอพยพเคลื่อนย้ายมาตามลำน้ำสำคัญ จากน้ำโขง น้ำเหือง และลำน้ำหมันในที่สุด ประวัติศาสตร์ที่ปรากฏชื่อด้านซ้ายขึ้นเป็นตำนานหรือเรื่องราวการอพยพของพ่อขุนบางกลางหาว ที่นำไปสู่การสถาปนาอาณาจักรสุโขทัย ที่แสดงให้เห็นว่าร่องเขาและที่ราบลุ่มน้ำหมัน เป็นเส้นทางที่มีความสำคัญในฐานะ “ด่าน” ที่ผู้คนสัญจรระหว่างชุมชนใหญ่ต่างๆ ในเขตเทือกเขาและลุ่มน้ำต่างๆ รอบเทือกเขาเพชรบูรณ์เพื่อเชื่อมต่อกับกลุ่มชนลุ่มน้ำเจ้าพระยา (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2548)

ตำนานที่แสดงให้เห็นว่าพื้นที่บริเวณนี้เป็นด่านเดินทาง คือ เรื่องราวการอพยพของผู้คนกลุ่มพ่อขุนบางกลางหาว กล่าวว่าเมื่ออาณาจักรโยนกล่มสลาย พ่อขุนบางกลางหาวนำผู้คนอพยพจากแคว้นพางคามาทางตะวันออกเฉียงใต้ตามลำน้ำโขง ก่อนข้ามน้ำเหืองแล้วขึ้นฝั่งขวาของลำห้วยน้ำหมัน เดินทางต่อจนถึงที่ราบแห่งหนึ่งจึงหยุดพักแบ่งผู้คนตั้งถิ่นฐาน ฝ่ายพ่อขุนผาเมืองที่มาด้วยกันตั้งบ้าน “ด่านขวา” หรือ “บ้านเก่า”² ส่วนพ่อขุนบางกลางหาวพาผู้คนข้ามปากไปตั้งบ้าน

² บ้านเก่า คือ ชุมชนเก่าเมืองด่านซ้ายเก่า (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2548: 29)

“หนองคู”³ (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2548) เมื่อตั้งหลักแหล่งได้ระยะหนึ่ง พ่อขุนผาเมืองจึงนำผู้คนไปเมืองรัต (สันนิษฐานว่าอาจเป็นเมืองเพชรบูรณ์หรือเมืองโคราช ขณะที่พ่อขุนบางกลางหาวเกิดความคิดว่า “ บางยาง ” เป็นเมืองใหญ่เห็นควรที่จะอพยพผู้คนไปรวมที่บางยางซึ่งเหมาะแก่การรวบรวมกำลังพล ซึ่งต่อมาก็มีการนำกำลังพลจากเมืองรัตและบางยางไปรบกับขอมจนในที่สุดก็สถาปนาเป็นเจ้าปกครองสุโขทัย (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2560)

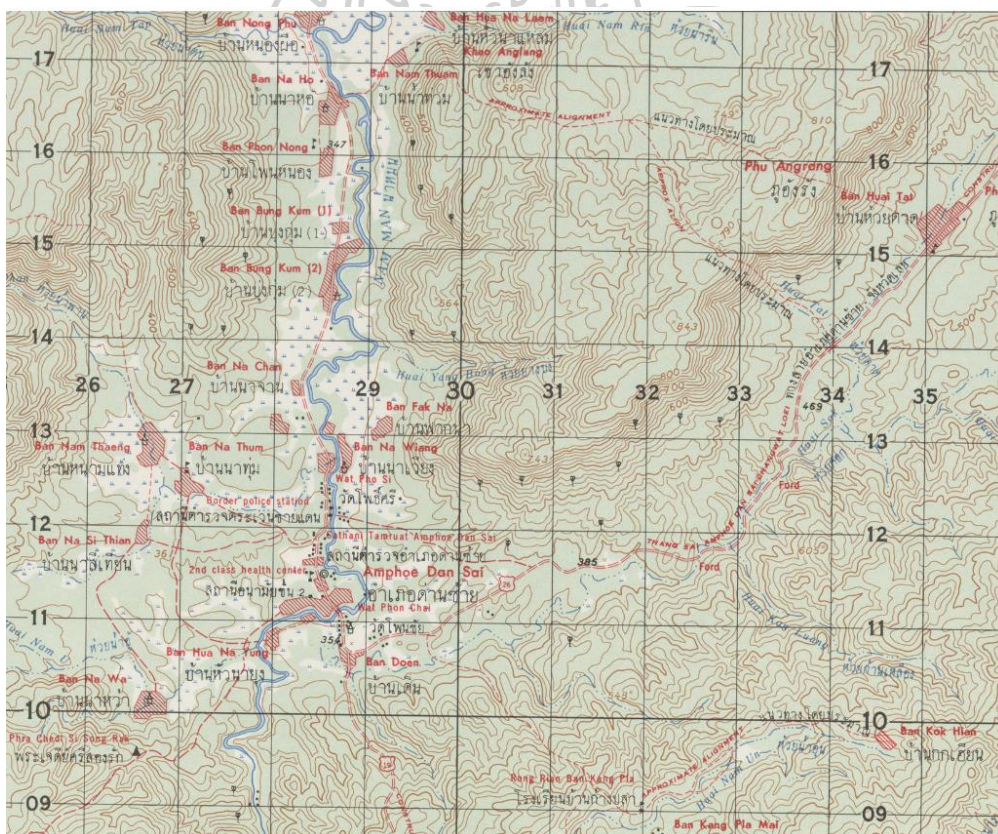
การสร้างพระธาตุศรีสองรักจึงไม่อาจละเลยประเด็นสำคัญที่ว่า มีการสถาปนาชุมชนใหญ่ริมน้ำโขงขึ้นเป็นอาณาจักรเชียงตุงเชียงทองหรือหลวงพระบางในพุทธศตวรรษที่ 20 อาณาเขตของผู้คนก็ขยายจากเมืองเชียงทองทิศเหนือจรดจีน ไต่จรดเทือกเขาเพชรบูรณ์ต่อกับเมืองนครไทยหรือเมืองบางยางและเมืองพิษณุโลกซึ่งขึ้นอยู่กับอาณาจักรอยุธยา ทิศตะวันตกติดกับล้านนาและพม่า ตะวันออกติดกับเวียดนาม นั่นหมายความว่าที่ราบริมน้ำหั้นคืออาณาเขตหนึ่งของอาณาจักรหลวงพระบางมาก่อน (สุรศักดิ์ ศรีสำออง, 2546) จนกระทั่งเข้าสู่สมัยพระไชยเชษฐาธิราชย้ายเมืองหลวงไปเวียงจันทน์ ช่วงเวลานี้จึงมีการบันทึกถึงชุมชนด่านซ้ายในฐานะ “เมืองสำคัญ” คือ จารึกพระธาตุศรีสองรัก ใน พ.ศ.2303 ซึ่งเป็นจารึกที่บันทึกการกระทำสัตยาธิษฐานเป็นไมตรีต่อกัน และเพื่อปักปันเขตแดนระหว่างพระไชยเชษฐาธิราชแห่งล้านช้าง และพระมหากษัตริย์แห่งอยุธยา โดยให้มหาอุปราชและเสนาตลอดจนพระสงฆ์ผู้ใหญ่ของทั้งสองอาณาจักรได้มาทำการแทนองค์พระมหากษัตริย์ ทั้งสองอาณาจักร และสร้างพระเจดีย์ศรีสองรักไว้เป็นสักขีพยานในการทำสัตยาธิษฐานในครั้งนั้น นอกจากนี้ยังมีการเทศน์ชาวอยุธยาและชาวล้านช้างเพื่ออุปัฏฐากดูแลพระธาตุนี้ กลุ่มหมู่บ้านบริเวณบ้านด่านซ้าย บ้านนาเวียง บ้านเดิ่น บ้านห้วยนาง บ้านเหนือ จึงอาจเป็นชุมชนชาวอยุธยาและชาวเวียงจันทน์ที่อพยพมาเพื่อดูแลพระธาตุ ()

ต่อมาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 (พ.ศ. 2400-2500) เกิดเหตุการณ์กบฏฮ่อที่ปล้นสะดมกันในเขตเมืองหลวงพระบาง ในปี พ.ศ.2417 เวลานั้นหลวงพระบางอยู่ใต้อิทธิพลของสยาม ในช่วงรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ จึงได้สั่งให้กองทัพมณฑลพิษณุโลกเกณฑ์พลไปปราบฮ่อถึงสองครั้ง คือ ในปี พ.ศ. 2417 และปี 2426 โดยเดินทัพผ่านทาง “ด่านซ้าย” จึงได้มีผู้อาสาชื่อ “ท้าวทองแสง” เกณฑ์พลเมืองด่านซ้ายเข้าร่วมทัพอย่างแก่งกล้า เมื่อปราบกบฏเสร็จสิ้นสยามจึงได้มอบบรรดาศักดิ์แก่ท้าวทองแสงเพื่อตอบแทนความสามารถขึ้นเป็น “พระแก้วอาสา” ขึ้นปกครองเมืองด่านซ้ายในฐานะ “อำเภอ” หนึ่งตามระบบการปกครองแบบเทศาภิบาลที่รัชกาลที่ 5 ได้รับการปฏิรูป

³ บ้านหนองคู คือ บริเวณเมืองด่านซ้าย ในปัจจุบันนี้เมืองด่านซ้ายเปลี่ยนเป็นเทศบาลเมือง จึงประกอบด้วยหมู่บ้าน 4 หมู่ คือ บ้านเหนือ บ้านด่านซ้ายหรือบ้านหนองคู บ้านเดิ่น บ้านห้วยนาง (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2550: 52) ปัจจุบันรวมเอาบ้านนาเวียงเป็นส่วนหนึ่งของเมืองด่านซ้ายด้วย

ขึ้นมาใหม่ สถานะของเมืองด่านซ้ายจึงใกล้ชิดกับสยามมากขึ้นแม้ว่าจะอยู่ห่างไกลและใกล้ชิดกับหลวงพระบางมากกว่า

ความใกล้ชิดกับสยามในยุคสมัยใหม่ทำให้อิทธิพลของสนธิสัญญาเบาริ่งค่อย ๆ ส่งผลต่อด่านซ้ายอย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือ ข้าวกลายเป็นสินค้าหลักของชุมชนต่าง ๆ ในสยาม ส่งผลเร่งให้ชาวนาและเจ้าของที่ดินในพื้นที่ต่าง ๆ บุกเบิกที่นาเพื่อผลิตข้าวขายอย่างกว้างขวาง (เอกรินทร์ พิงประชา และคณะ, 2562) ไม่ใช่แค่ชาวบ้านนั้น วัว ควาย ปศุสัตว์เหล่านี้ก็ทวีความสำคัญเนื่องจากสามารถใช้เป็นแรงงานได้ การผลิตข้าวจึงเป็นหัวใจของสังคม พวกเขาให้ความสำคัญกับการทำนามาก เพราะหมายถึงการตั้งบ้านถาวรและความมั่นคงในชีวิตนั่นคือทรัพยากรที่เก็บไว้ใช้ในปต่อไป ดังนั้นในช่วงเวลาครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 25 มีการบุกเบิกที่ดินผืนใหม่ ๆ บนที่สูง มีการอพยพจากหมู่บ้านในที่ราบลุ่มน้ำหมันเริ่มปักหลักลงถิ่นฐานถาวรบนที่สูงในที่สุด (เอกรินทร์ พิงประชา และคณะ, 2555b)

ภาพที่ 3 ราววางแผนที่ทหารหมายเลข 5262 IV ที่เก็บข้อมูลในช่วงปี พ.ศ. 2480-2501 ได้แสดงชุมชนเก่าแก่ของด่านซ้ายมักจะตั้งเรียงรายตามลำน้ำหมัน ซึ่งเป็นหุบเขา ส่วนขอบกระทะของกลุ่มน้ำหมันเป็นป่าสลักซับซ้อนเอื้อให้มีการเคลื่อนไหวของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (ที่มา: กรมแผนที่ทหาร, 2503)

หลังจาก ปี พ.ศ. 2500 – 2520 อำเภอด่านซ้ายเป็นเขตเคลื่อนไหวนៃของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยซึ่งมีฐานที่มั่นบริเวณภูหินร่องกล้า จ.พิษณุโลก หมู่บ้านในพื้นที่สูงของอำเภอด่านซ้ายจึงเป็นพื้นที่อันตรายสำหรับภาครัฐมีการสู้รบหลายครั้ง เช่น บริเวณภูชี้แก้ว บ้านหมากแข้ง บ้านตูป็ค้อ ตำบลกกสะทอน อำเภอด่านซ้าย ด้วยเหตุนี้จึงมีนโยบายการพัฒนาถนนและสาธารณูปโภคพื้นฐานจำนวนมาก ได้แก่ ถนนหลวงสาย 2113 ที่ตัดเลียบหมู่บ้านเก่าแกริมน้ำหมั้นให้เชื่อมกับค่ายทหารที่ตั้งอยู่ตรงชายแดนทิศเหนือ แล้วตัดถนนสาย 2013 จากภูเรือ (ในอดีตอยู่ในเขตอำเภอด่านซ้าย) ผ่านพื้นที่ราบริมน้ำหมั้นซึ่งมีผู้คนอาศัยอย่างหนาแน่นแล้วเทือกเขาเพชรบูรณ์ซึ่งผ่านหมู่บ้านบนที่สูงต่าง ๆ และเขตสู้รบมากมายไปยังเขตอำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก นอกจากนี้ยังมี การยกระดับการสาธารณสุขจาก เป็นสุขศาลาด่านซ้ายขึ้นเป็นโรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชด่านซ้าย และกระจายสถานีอนามัยไปทั่วอำเภอในช่วงก่อน พ.ศ. 2520 ยกกระตบโรงเรียนประชาบาลที่ใช้ทุนทรัพย์ของประชาชนในพื้นที่ เป็นโรงเรียนในสังกัดการศึกษาขั้นพื้นฐานของกระทรวงศึกษาธิการอย่างสมบูรณ์

ผลจากการพัฒนาด้านสาธารณูปโภคทำให้มีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในอำเภอด่านซ้าย ความปลอดภัยจากการมีหน่วยงานราชการมาดูแลพื้นที่อย่างใกล้ชิด การคมนาคมที่สะดวกทำให้พ่อค้าเข้ามาซื้อหาผลผลิตจากเกษตรกรได้ง่ายขึ้น เกิดตลาดและมีการปลูกพืชเชิงพาณิชย์มากขึ้นเวลานี้เองที่หมู่บ้านบนเทือกเขาสูงเริ่มมีการขยายพื้นที่ปลูกพืชไร่อย่างกว้างขวางจากพื้นที่สัมปทานป่าไม้เก่าที่หมดอายุลงพร้อมกับการประกาศเขตพื้นที่ป่าสงวนภูเรือ-ภูชี้แก้ว-ภูเปือย ในช่วง พ.ศ. 2526 เริ่มมีการควบคุมการขยายที่ดินมากขึ้นทำให้เกิดความขัดแย้งกับหน่วยราชการอยู่เนือง ๆ

ช่วง พ.ศ. 2530-2549 เป็นช่วงที่อำเภอด่านซ้ายเปิดเมืองอย่างเต็มที่ มีการสนับสนุนด้านการท่องเที่ยว โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเพณีบุญหลวงที่ถูกประชาสัมพันธ์ให้ผู้คนภายนอกมารับทราบในนาม “การละเล่นผีตาโชน” ในด้านการเกษตรกรรมเริ่มมีการใช้เครื่องจักรกลทางการเกษตรอย่างแพร่หลาย มีการปลูกพืชไร่พืชสวนและมีการกว้านซื้อที่ดินบนภูเขาเพื่อทำสวนยางพาราโดยนายทุนจากภาคใต้ภาคกลาง ในด้านการเมืองการปกครองมีการจัดตั้งองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นขึ้นซึ่งมีผลต่อการพัฒนาสาธารณูปโภคให้กระจายออกไปยังหมู่บ้านบนที่สูงอย่างเด่นชัด

ช่วง พ.ศ. 2550 – ปัจจุบัน หมู่บ้านบนที่สูงเชื่อมต่อกับเมืองด่านซ้ายปัจจุบัน (บ้านเด่น บ้านเหนือ บ้านหัวนาสูง) อย่างง่ายตายด้วยถนน ตลาด และหน่วยงานราชการ หมู่บ้านบนที่สูงส่งลูกหลานมาเรียนในเมืองได้ง่ายขึ้น มาโรงพยาบาลง่ายขึ้น องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นขยายถนนขึ้นไปตามสวนและไร่บนภูเขาทำให้พ่อค้าคนกลางเข้าไปซื้อผลผลิตได้ง่ายขึ้นทำให้มีการปลูกพืชไร่เชิงเดี่ยวเข้มข้นขึ้นโดยเฉพาะข้าวโพดเลี้ยงสัตว์

กล่าวโดยสรุป คือ ที่ราบลุ่มลำน้ำหมันเป็น “ด่าน” เดินทางจากใจกลางอาณาจักร คือหลวงพระบางตามลำน้ำโขงผ่านลำน้ำหมันและออกไปสู่เมืองรัตและที่ราบเจ้าพระยาได้ ด่านซ้าย จึงเป็นชายแดนระหว่างอาณาจักรอยุธยาและล้านช้างในพุทธศตวรรษที่ 24 และในจำนวนผู้คนที่ เดินทางจำนวนไม่น้อยลงหลักปักฐานทำกินขึ้นบริเวณริมลำน้ำหมันนี้จนเกิดเป็นชุมชน ชุมชนได้ขยายตัว ขึ้นบนที่สูงจากเงื่อนไของประวัติศาสตร์การพัฒนาเศรษฐกิจสำคัญ คือ การทำให้ข้าวเป็นสินค้า ผู้คน ขยายพื้นที่ทำกินเพื่อปลูกข้าวจนเกิดหมู่บ้านถาวรบนที่สูงของอำเภอด่านซ้าย จากนั้นช่วง พ.ศ. 2510 – 2529 มีการพัฒนาสาธารณูปโภคครั้งใหญ่ทำให้ด่านซ้ายเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบตลาดหรือแบบ ทุนนิยม พร้อมกับการปกครองที่มั่นคงขึ้นในช่วง พ.ศ. 2530-2549 ที่มีการพัฒนาเศรษฐกิจอย่าง สมบูรณ์ด้วยตลาดพืชไร่ ทำให้ด่านซ้ายเป็นพื้นที่อุตสาหกรรมการเกษตร หรือเป็นสังคมเกษตรกรรม สมัยใหม่เช่นในปัจจุบัน

4.2.2 ก่อร่างม่างไฮ้: การโยกย้ายและตั้งชุมชนบ้านก้างปลา

จากช่วงเวลาสำคัญของเมืองด่านซ้ายที่อธิบายในหัวข้อข้างต้นนั้นจะเห็นว่า “บ้าน ก้างปลา” เป็นหนึ่งในหลายหมู่บ้านที่อพยพขึ้นมาบนที่สูงของเมืองด่านซ้าย ในช่วงครึ่งหลังของพุทธ ศตวรรษที่ 25 (พ.ศ.2450 เป็นต้นมา) เป็นตัวอย่างที่ดีและโดดเด่นเมื่อพูดถึงชุมชนเกษตรกรรมที่เกิด จากการอพยพในสมัยใหม่ (อายุหมู่บ้านราว 80-100 ปี) เนื่องจากเป็นหมู่บ้านที่กำเนิดมานานนัก ผู้ บุกเบิกรุ่นแรกจำต้องสร้างกลไกทางสังคมหลายประการโดยไม่ตั้งใจผ่านการบุกเบิก สร้างครอบครัว และทำกินบนเงื่อนไของทางเศรษฐกิจที่เข้ามาสู่ด่านซ้าย การเกิดขึ้นของบ้านก้างปลาเป็นประวัติศาสตร์ ที่สัมพันธ์แน่นหนากับการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจของประเทศและโลก (จะอธิบายเพิ่มในหัวข้อ ถัดไป) ในที่นี้ผู้ศึกษาขออธิบายการเกิดหมู่บ้านก้างปลาเสียก่อน

ราว พ.ศ. 2450-2469 กลุ่มผู้อพยพกลุ่มแรกนำโดยกลุ่มพ่อแม่ของ นายชิน เชื้อบุญ รมี จากบ้านเดิน⁴ (บริเวณเมืองด่านซ้ายปัจจุบัน) ได้นำฝูงวัวควายข้ามลำน้ำศอกตอนเลี้ยงแบบปล่อยไว้ บนเนินเขาด้านทิศตะวันตกหากจากบริเวณบ้านก้างปลาในปัจจุบันราว 2 กิโลเมตร ด้วยเห็นว่าเป็นป่า โปรงและพืชพันธุ์ประเภทหญ้าใบที่เหมาะสมแก่การเลี้ยงปศุสัตว์ ทำให้มีการนิยมนำสัตว์ขึ้นมาเลี้ยง มากขึ้น ซึ่งการเดินทางขึ้นมายังบริเวณนี้ยากลำบากมาก โดยเฉพาะในฤดูฝนน้ำป่าจะเอ่อท่วมลำน้ำ ศอกและเขี้ยวกรากเป็นอย่างมาก ทำให้ผู้คนที่คุ้มฝูงสัตว์เริ่มปกหลังตั้ง “ตูป” หรือกระท่อมเลี้ยงสัตว์ใน ระยะแรกเพื่อเฝ้าสัตว์ในช่วงน้ำหลาก รวมถึงเก็บของป่า จับสัตว์น้ำ และล่าสัตว์หลายชนิดเพื่อนำลง

⁴ นามสกุลเชื้อบุญมี เป็นสายสกุลหลักของบ้านเดิน และกระจายหนาแน่นในเขตเทศบาลตำบลด่านซ้ายในปัจจุบัน 4 หมู่บ้าน คือ บ้านเดิน บ้านเหนือ บ้านหัวนาบุญ และบางส่วนของบ้านนาเวียง

มาแลกเปลี่ยนหรือใช้ในครัวเรือน นานวันเข้าจากตูปหลังเล็ก ๆ ก็กลายเป็น “เฮือน” ไม้ตีฟาก⁵ และกลายเป็นเรือนไม้เนื้อแข็งและครัวไฟกลายเป็นบ้านถาวร

ระหว่างที่ผู้อพยพกลุ่มแรกพัฒนาการตั้งถิ่นฐาน ราวปี พ.ศ. 2572 มีเหตุการณ์ที่เล่ากันว่าวัวควายที่เลี้ยงไว้ไล่ชีวิตกันจนตกเหวลงไปตายในปล่องหินหรือถ้ำนับว่าเป็นเหตุไม่ดีและแสดงให้เห็นเหตุว่าพื้นที่ไม่เหมาะกับฝูงวัวขนาดใหญ่แล้ว ดังนั้นครอบครัวนายชิน เชื้อบุญมีจึงย้ายมาตั้งเรือนใหม่ในบริเวณบ้านก้างปลาปัจจุบันซึ่งมีพื้นที่ป่าโปร่งและเดิน (ลาน) ที่ปกคลุมด้วยหญ้ากว้างขวาง ประกอบกับอยู่ไม่ห่างจากห้วยน้ำอุ่นซึ่งมีสัตว์น้ำและพืชพันธุ์ป่าสมบูรณ์ ในช่วงนี้เริ่มมีการ “ขุดป่อง” หรือถางป่าไม้เพื่อเพาะปลูก “ข้าวไร่” ซึ่งเป็นหมุดหมายที่ทำให้เห็นว่าเป็นการตั้งถิ่นฐานที่ถาวร มีการบอกต่อเพื่อนหรือญาติพี่น้องที่อยู่บ้านเดิมให้ขึ้นมาถากถางที่ดินและจับจองพื้นที่มากขึ้น โดยเฉพาะบริเวณเนินเขาใกล้กับห้วยน้ำอุ่น ซึ่งมีต้นก้างปลาขึ้นอยู่จำนวนมากตามร่องเขาเลียบบ่าห้วยและมี “สะนา”⁶ ที่มีต้นก้างปลาและพืชพันธุ์เหมาะแก่การเลี้ยงสัตว์มาก ชุมชนนี้จึงเรียกว่า “บ้านก้างปลา”

ราวปี พ.ศ. 2507 เกิดโรครมาลาเรียระบาด มีหมอสาธารณสุขจากสุขาภิบาลบ้านเหนือ (ปัจจุบันเป็นสำนักงานสาธารณสุขอำเภอด่านซ้าย) ขึ้นมาควบคุมการระบาดจนเกิดติดเชื้อและเสียชีวิตที่นั่น เหตุการณ์นี้ทำให้เห็นว่าบริเวณบ้านก้างปลาเป็นชุมชนที่มีผู้คนอาศัยอยู่มากพอสมควรจนทำให้เจ้าหน้าที่สาธารณสุขที่มีจำนวนน้อยต้องขึ้นไปทำการควบคุมการระบาด อย่างไรก็ตามหลังการเสียชีวิตของเจ้าหน้าที่สาธารณสุขครั้งนั้น ทำให้ชาวก้างปลาเผชิญกับอาการป่วย เพื่อ พุดจาไม่รู้เรื่องจับสั่น จนคิดว่าเป็นอาการผีเข้า และเกิดการอพยพออกจากชุมชนไปยังที่อื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบ้านศาลาน้อย ซึ่งยังคงเป็น “ปาง” เลี้ยงสัตว์ที่มีคนอาศัยเบาบาง บางส่วนอพยพไปหมู่บ้านใกล้เคียง เช่น บ้านโป่งสี บ้านกกจำปา บ้านน้ำพุ และบ้านกกเหียน บางรายอพยพไปไกลลงอำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ก็มี

เมื่อเวลาผ่านไป 2 ปี ราวปี พ.ศ.2509 ครอบครัวนายเมือง เชื้อบุญมี เริ่มกลับมาอยู่ที่บ้านก้างปลาอีกครั้ง พร้อมกับครอบครัวญาติสนิทและเพื่อน ได้แก่ นางทอง เชื้อบุญมี นายประภาส เชื้อบุญมี นายหนู พรหมรักษา เป็นต้น ซึ่งครอบครัวเหล่านี้จะเป็นบรรพบุรุษรุ่นแรกของลูกหลานที่อาศัยอยู่ในบ้านก้างปลาปัจจุบัน พวกเขาเหล่านี้เริ่มต้นการบุกเบิกที่ดินใหม่อีกครั้งเพื่อปลูกข้าวไร่เป็น

⁵ การนำไม้ไฟหรือกระฟี่ไม้เนื้อแข็งมาทุบแล้วแบออกเป็นแผ่นเพื่อใช้เป็นฝาเรือนหรือพื้นเรือน

⁶ สะนา อาจหมายถึง “สระน้ำ” เนื่องจากเป็นบริเวณที่ลำห้วยไหลลงมาเอ่อทันบริเวณร่องเขาเหมือนสระน้ำ ส่วน “นา” อาจหมายถึงบริเวณริมร่องเขาหรือริมสระน้ำมักถูกขุดหรือถากถางเป็นที่นา หรือ “นาฮ้อง” หรือ “นาร่อง” ซึ่งเป็นที่ราบอุดมน้ำที่หายากบนภูมิประเทศแบบเขาสูง (ผู้ศึกษา, 2564: ภาคสนาม)

หลักและเก็บของป่าล่าสัตว์เพื่อค้าขายตามเงื่อนไขการพัฒนาเศรษฐกิจที่เปลี่ยนไปของอำเภอด่านซ้าย ทั้งหมดนี้จะกล่าวในหัวข้อต่อไป

ดังนั้น ในยุคแรกเริ่มของการบุกเบิกจะเห็นได้ว่าพื้นที่ก่อนที่จะเป็นบ้านก้างปลา นั้นเคยเป็นส่วนหนึ่งของชาวบ้านเดิม หรือเป็นส่วนหนึ่งของการผลิตในชุมชนบ้านเดิม ที่ชาวบ้านบางคนหาที่เลี้ยงสัตว์ที่ใหม่ ๆ จนพบบริเวณที่เหมาะสมจึงตั้งปางและที่อยู่ชั่วคราวขึ้น จากนั้นจึงกลายเป็นแหล่งทำกินถาวรเมื่อพบว่าการเดินทางลงมาบ้านเดิณยากลำบากและความสมบูรณ์ของป่าและแหล่งน้ำห้วยน้ำอูนนั้นเพียงพอแก่การยังชีพ พวกเขาจึงเริ่มชักชวนคนมาตั้งถิ่นฐานมากขึ้น อย่างไรก็ตาม เกิดโรคระบาดครั้งใหญ่จนมีการแตกบ้าน และกลุ่มคนที่กลับมาจึงมีเพียงบางสายตระกูลที่ทำให้เราสามารถมองเห็นความสัมพันธ์ของคนรุ่นบุกเบิกกับคนบ้านก้างปลาในปัจจุบันได้อย่างใกล้ชิดขึ้น ซึ่งผู้กลับมาครั้งนี้จะเป็นผู้ขับเคลื่อนกิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคมที่ส่งผลถึงปัจจุบัน

4.3 การเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์และระบบเศรษฐกิจ:

ว่าด้วยวิถีการผลิต การแลกเปลี่ยน และการบริโภค

ประวัติศาสตร์ของบ้านก้างปลาเกิดขึ้นและตั้งอยู่บนเงื่อนไขทางการผลิตแบบยังชีพ เป็นสำคัญ โดยเฉพาะการเลี้ยงสัตว์และเก็บของป่าซึ่งทำให้บริเวณที่สูงนี้เป็น “ส่วนขยาย” ของบ้านเดิมหรือเมืองด่านซ้ายเท่านั้น แต่การคมนาคมลำบากเกินไปจนมีการตั้งถิ่นฐานถาวรขึ้น ทำให้บ้านก้างปลามีลักษณะถูกตัดขาดจากชุมชนใหญ่อื่น ๆ จนถึงช่วงที่กลุ่มคนบางส่วนอพยพกลับมาหลังจากโรคระบาดสงบลงแล้วเริ่มบุกเบิกที่ดินใหม่เพื่อทำข้าวไร่เป็นหลัก และจะมีการเชื่อมโยงผลผลิตกับตลาดภายนอกที่กว้างขวางขึ้น ตลอดจนกลายเป็นชุมชนเกษตรกรรมที่ผลิตพืชไร่เพื่อระบบอุตสาหกรรมอาหารเช่นปัจจุบัน ในหัวข้อนี้จึงจะอภิปรายรายละเอียดของวิถีการผลิตไร่เรียงตามยุคสมัยเพื่อให้ให้เห็นว่าการใช้ที่ดินเพื่อผลิตเป็นกิจกรรมที่ต่อเนื่องและส่งผลต่อบันปลายชีวิตของประชากรอย่างมีนัยยะสำคัญ ตามหัวข้อย่อยดังต่อไปนี้

4.3.1 การเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตของบ้านก้างปลา

การกลับมาตั้งถิ่นฐานใหม่หลังโรคระบาดของชาวก้างปลา ในช่วง พ.ศ. 2507-2509 เกิดจากปัจจัยภายนอกที่สำคัญมาก (External Force) ที่เข้ามากระทบกับพื้นที่ด่านซ้ายทั้งหมด นั่นคือ นโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐเพื่อสู้กับลัทธิคอมมิวนิสต์ในพื้นที่และเพื่อเก็บเกี่ยวทรัพยากรแร่และไม้เพื่อส่งออกซึ่งเป็นสินค้าสำคัญของไทย (สภาพพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2554) ผู้ศึกษาจะเริ่มแสดงให้เห็นว่านี่เป็นจุดตัดทางประวัติศาสตร์จุดแรกที่ทำให้เกิดแบบแผนทางวัฒนธรรม

หรือโครงสร้างสังคมของบ้านก้างปลาขึ้นมาจนปัจจุบัน จากนั้นจะอธิบายว่าจุดตัดนี้ส่งผลกับวิถีการผลิตของบ้านก้างปลาอย่างไร

4.3.1.1 การเปลี่ยนแปลงจากปัจจัยภายนอก

ก่อนอื่นให้พิจารณานโยบายการพัฒนาในช่วง พ.ศ. 2510 เป็นสองส่วน

ส่วนที่หนึ่ง คือ นโยบายด้านความมั่นคงของรัฐเพื่อให้เข้าถึงพื้นที่ที่อยู่ท่ามกลางภูเขาสลับซับซ้อนได้อย่างสะดวก รัฐบาลกลางได้ใช้การตัดถนนหลวงเป็นยุทธศาสตร์เพื่อเอื้อให้เกิดการค้าลำเลียงกำลังพล ตลอดจนกำลังเจ้าหน้าที่ส่วนอื่น ๆ เข้าสู่พื้นที่ประกอบด้วยความรับผิดชอบของเจ้าหน้าที่หลัก 4 กระทรวง คือ กระทรวงกลาโหม กระทรวงมหาดไทย กระทรวงศึกษาธิการ และกระทรวงสาธารณสุข ทั้งสี่เหล่านี้ส่งเจ้าหน้าที่และงบประมาณเข้ามาเพื่อควบคุมด้านซ้ายให้เข้มแข็งขึ้น เราจะเห็นได้จากที่ตั้งศูนย์ราชการในปัจจุบัน กระจุกอยู่ใจกลางที่ราบของเมืองด้านซ้าย กองกำลังอาสารักษาดินแดน และตำรวจตระเวนชายแดนตั้งค่ายบนเนินเขาด้านทิศเหนือควบคุมเส้นทางไปบ้านนาเวียงและเส้นทางเลียบลำน้ำหมัน ตรงข้ามที่ว่าการอำเภอเป็นโรงเรียนบ้านด้านซ้าย (ปัจจุบันโรงเรียนเทศบาลด้านซ้าย) ซึ่งเป็นสนามลำเลียงพล ลานจอดอากาศยาน และโรงพยาบาลสนามในช่วงที่มีการสู้รบบนเขาสูง ด้านข้างของโรงเรียน คือ สุขศาลาบ้านเหนือที่กำลังรอยกระดับเป็นศูนย์การแพทย์และโรงพยาบาลในยุคต่อมา (ดังที่เห็นว่าเจ้าหน้าที่จากสุขศาลานี้เองที่ขึ้นไปควบคุมการระบาดของมาลาเรียที่บ้านก้างปลา) กระจุกของศูนย์ราชการนี้ทำให้เกิด “ตลาด” ขึ้นที่อำเภอด้านซ้ายเป็นครั้งแรกที่ตำแหน่งนี้

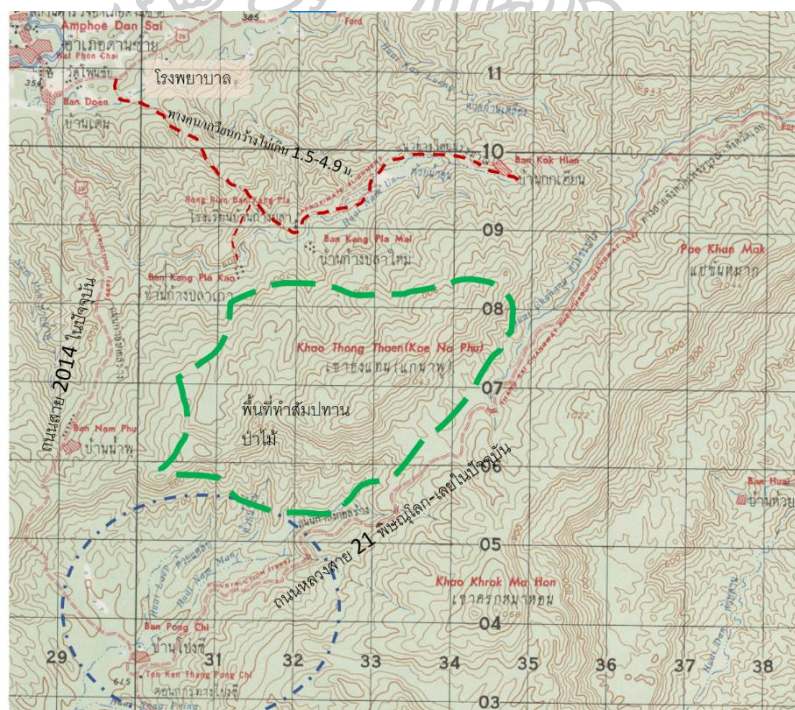
ส่วนที่สอง คือ การพัฒนาทางเศรษฐกิจ เกี่ยวข้องกับการ “เบิกป่า” หรือการทำสัมปทานป่าไม้ อาจเรียกได้ว่าองค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ได้อาศัยเส้นทางทำไม้ภายใต้การดูแลของกองกำลังทหารตำรวจที่ถูกส่งไปปราบปรามกองกำลังพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย สำหรับอำเภอด้านซ้ายมีโรงเลื่อยที่บ้านโป่งซีได้เข้ามาตัดไม้บริเวณบ้านศาลาน้อย บ้านก้างปลา บ้านน้ำพุ และบ้านกกเหียน เกิดเป็นเส้นทางคมนาคมเล็ก ๆ ของคนงานและชาวบ้านขึ้น

ข้อสังเกตอีกประการ คือ ถนนหลวงสาย 21 ที่เชื่อมถนนพหลโยธินที่สระบุรี ตัดเชื่อมขึ้นมาถึงเมืองเพชรบูรณ์ หล่มสัก และหล่มเก่า ก่อนจะให้ตัดผ่านเทือกเขาเพชรบูรณ์ผ่านด้านซ้าย ภูเรือ และเมืองเลย เส้นทางนี้เป็นเส้นทางยุทธศาสตร์ที่ก่อให้เกิดการเคลื่อนย้ายผู้คนจากต่างถิ่น มีแรงงานชาวด้านซ้ายจำนวนมากมาเป็นลูกจ้างแขวงการทางในการพัฒนาถนนเหล่านี้ อย่างไรก็ตาม แรกเริ่มนั้นถนนหลวงสาย 21 ไม่ได้ตัดเข้าเมืองด้านซ้ายแต่ตัดผ่านบ้านโป่งซีทะลุออกตำบลโคกงาม ตรงบ้านโป่งซีจึงเป็นจุดพักรถ และการเป็นจุดขนถ่ายสินค้าหรือไม้จากพื้นที่แถบนี้ ได้แก่บริเวณบ้าน

ศาลาน้อย บ้านโป่งซี บ้านกกเทียน บ้านน้ำพุ และบ้านก้างปลา กลุ่มหมู่บ้านเหล่านี้อาศัยเส้นทางดังกล่าวเพื่อติดต่อกับพื้นภายนอกมากกว่าที่จะเป็นพื้นที่ในตัวเมืองด่านซ้าย ภายหลังจากจึงมีการพัฒนาถนนเส้น 2014 เชื่อมแยกโป่งซีกับบ้านเดิ่น ซึ่งรถโดยสารจะเดินทางตรงไปที่ “ตลาด” หรือศูนย์ราชการบริเวณบ้านเหนือโดยไม่ผ่านบ้านเดิ่นทำให้บ้านก้างปลายังคงถูกตัดขาดจากตัดเมืองด่านซ้าย

บริเวณจุดพักรถขนถ่ายสินค้าบริเวณบ้านโป่งซียังคงมีอยู่ถึงปัจจุบัน เส้นทางที่หมู่บ้านบนเขานี้เดินทางมาจุดนี้จึงเป็นเส้นทางการบุกเบิกขยายที่ทำกินใหม่ ดังนั้นในช่วงปี พ.ศ. 2509 ชาวบ้านก้างปลาที่อพยพมาอยู่บ้านศาลาน้อยได้อาศัยเส้นทางในการทำไม้และการสร้างถนนหลวงกลับเข้ามาที่บ้านก้างปลาแล้วบุกเบิกที่ทำกินอีกครั้ง จะสอดคล้องกับเรื่องเล่าของชาวบ้านก้างปลารุ่นที่สอง (รุ่นที่เกิดที่บ้านก้างปลา) ว่าเริ่มมีการบุกเบิกที่ดินที่ไกลออกไปจากหมู่บ้านมากขึ้นเมื่อมีการอพยพเข้ามาละลอกใหม่และเมื่อลูกเริ่มเติบโตจนทำงานได้ จากเดิมที่อาศัยจุดปล่องถ่านป่าใกล้ ๆ หมู่บ้านเพื่อปลูกข้าวไร้ตั้งแต่ยุคบุกเบิกก็ต้องขยายที่ออกไปเพื่อให้เพียงพอแก่ประชากรที่เพิ่มขึ้น

การพัฒนาในสองส่วนนี้ ปรากฏเป็นระบบสาธารณูปโภคหรือโครงสร้างขั้นพื้นฐานเป็นสำคัญ โครงสร้างขั้นพื้นฐานเหล่านี้เกิดขึ้นดำรงอยู่แลส่งผลถึงการใช้ชีวิตประจำวันของผู้คนในบ้านก้างปลา และเชื่อมโยงการผลิต การศึกษา การค้า และการบริโภคของผู้คนในพื้นที่เอาไว้ ดังนี้

ภาพที่ 4 ระวังแผนที่ทหารหมายเลข 5262 IV ที่เก็บข้อมูลในช่วงปี พ.ศ. 2480-2501 ส่วนที่แสดงตำแหน่งสำคัญของการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาระบบเศรษฐกิจอุตสาหกรรมป่าไม้และโครงสร้างถนนที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่บ้านก้างปลาและใกล้เคียง

(กรมแผนที่ทหาร, 2503)

1) โรงเรียน

โครงสร้างชั้นพื้นฐานแรกที่มาถึงบ้านก้างปลาไม่ใช่ถนนที่สร้างด้วยเทคโนโลยีสมัยใหม่ (ในยุคแรกเป็นถนนลูกรังและทางเกวียน) แต่เป็นโรงเรียนซึ่งควรจะจัดอยู่ในหมวดการศึกษา แต่ในปัจจุบันผู้ศึกษาไม่เห็นมีโรงเรียนในบ้านก้างปลา เกิดอะไรขึ้นกับโครงสร้างชั้นพื้นฐานนี้

ในช่วงก่อนปี พ.ศ. 2507 ชาวบ้านก้างปลาเล่าว่า สมัยก่อนเรียนหนังสือที่โรงเรียนบ้านก้างปลาเปิดสอนในระดับประถมศึกษาชั้นปีที่ 1-4 โรงเรียนตั้งอยู่บริเวณเนินเขากลางหมู่บ้าน ผู้ศึกษาคาดว่าน่าจะเป็นโรงเรียนประชาบาลในระยะแรกที่เกิดในยุค 2480-2490 ต่อมาเนินเขากลางหมู่บ้านสถานที่ไม่กว้างขวาง จึงย้ายโรงเรียนไปตั้งที่ใต้ฝายห้วยน้ำอุ่นปากทางเข้าหมู่บ้านในปัจจุบัน และเมื่อถึง ปี พ.ศ. 2507 เกิดโรคระบาดขึ้นจนชาวบ้านก้างปลาต้องอพยพเดินเท้าไปทางทิศตะวันตกไปบ้านกกเทียนที่ตั้งอยู่ใกล้กัน โรงเรียนจึงต้องย้ายไปที่บ้านกกเทียนซึ่งเป็นหมู่บ้านที่มีคนอาศัยอยู่หนาแน่นกว่า แต่อย่างไรก็ตามปางเลี้ยงสัตว์ (วัวควาย) และไร่ข้าว ยังอยู่บริเวณบ้านก้างปลาอยู่ ทำให้บางครั้งเรือต้องเดินทางกลับมาทำที่บ้านก้างปลาตามเดิม แต่โรงเรียนไม่ได้ย้ายกลับไปที่บ้านก้างปลาด้วย ในที่สุดช่วงปี พ.ศ.2509-2512 ก็ตั้งโรงเรียนบ้านกกเทียนเป็นการถาวร เด็กและเยาวชนบ้านก้างปลายังคงเข้ารับการศึกษาระดับประถมศึกษาปีที่ 1-6 ที่นั่น จนกระทั่งปัจจุบันนี้โรงเรียนบ้านกกเทียนได้ยุบเนื่องจากมีนักเรียนน้อย

สิ่งที่เปลี่ยนแปลงโรงเรียนไม่ใช่การเกิดของเด็กที่น้อยลง แต่มาจาก “ถนน” ที่ตัดขึ้นบ้านก้างปลา ถนนเป็นโครงสร้างพื้นฐานอย่างที่สองที่รองรับวิถีชีวิตที่ข้าซากำเจของผู้คน และถนนในยุคใหม่เปลี่ยนโฉมหน้าของวิถีชีวิตอย่างสิ้นเชิง

2) ถนน

หากพิจารณาการอพยพในยุคหลังปี พ.ศ.2507 หรือหลังโรคระบาดที่กล่าวข้างต้น จะเห็นว่าในอดีตนั้นคนบ้านก้างปลาจะใช้เส้นทางขององค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ที่เชื่อมกับถนนหลวงสาย 21 และสาย 2014 ซึ่งเชื่อมเมืองด่านซ้าย บ้านโป่งสี กับอำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์ แต่การใช้ถนนเส้นนี้จะต้องเดินทางไปทางด้านทิศตะวันตก ผ่านบ้านน้ำพุไปประมาณ 5-9 กิโลเมตร เส้นทางนี้ใช้ขนส่งสิ่งของ สินค้าเกษตร ฯลฯ เพราะเป็นทางเกวียนกว้างและไม่ชันเท่าเส้นทางสัญจรโบราณที่เป็นทางเท้าซึ่งใกล้อำเภอกว่ามาก

เส้นทางเท้าโบราณนี้ เป็นเส้นทางที่ชาวบ้านเดินสัญจรขึ้นมาทำไร่หรือเลี้ยงสัตว์ ต้องข้ามลำห้วยศอกขึ้นด้านหลังโรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชด่านซ้ายในปัจจุบัน ชาวบ้านเล่าว่าเวลาไปทำธุระที่ว่าการอำเภอด่านซ้ายในยุคนั้นต้องใช้เสื้อผ้า 2 ตัว ใส่ไปตัวหนึ่งและข้ามน้ำก่อนถึงโรงพยาบาล

แล้วเปลี่ยนเสื้อผ้า และในสมัยที่มีรถมอเตอร์ไซค์แล้ว มักจะเกิดอุบัติเหตุบ่อยมาก ซึ่งโรงพยาบาลต้องส่งรถไปรับคนบ้านก้างปลาประจำ ไม่ว่าจะเป็นอุบัติเหตุหรือป่วยไข้ (ชาตรี มณีบุษย์, สัมภาษณ์: 12 มีนาคม 2563)

ทางสัญจรเส้นนี้เป็นเส้นสำคัญของคนบ้านก้างปลาในการติดต่อกับเมืองด่านซ้าย ขณะที่เส้นทางบ้านน้ำพุไปบ้านแยกบ้านโป่งซี (ถนนสาย 2014) เป็นเส้นทางสำหรับขนส่งผลผลิตออกไปจำหน่ายของพ่อค้าคนกลาง

ราวปี พ.ศ.2542 องค์การบริหารส่วนตำบล จึงเริ่มมีการก่อสร้างถนนคอนกรีตขึ้น แต่บ้านก้างปลานั้นไม่ใช่จุดยุทธศาสตร์หรือทางผ่านสำคัญ การก่อสร้างจึงทยอยสร้างครั้งละ 200-300 เมตร ซึ่งบ้านก้างปลามีสมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบล 2 คน ช่วยกันประสานงานจนกระทั่งถนนคอนกรีตตัดขึ้นมาถึงหมู่บ้านในปัจจุบัน แต่เมื่อมีการยกระดับเป็นเทศบาลตำบลทำบ้านก้างปลาขาดสมาชิกไป แต่อย่างไรก็ตามปัจจุบันการสัญจรระหว่างบ้านก้างปลาและโรงพยาบาลก็สะดวกดีแล้ว

3) โรงพยาบาล

จากที่อธิบายการใช้ถนนหลักของชาวบ้านก้างปลาข้างต้น จะเห็นว่าโรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชด่านซ้ายเป็นโครงสร้างพื้นฐานที่สัมพันธ์กับชีวิตชาวบ้านก้างปลามากมาย ดังที่ชาวบ้านเล่าว่าบ้านก้างปลาห่างจากโรงพยาบาลแค่ 3 กิโลเมตร แต่การเดินทางใช้เวลาทั้งวันในอดีต ปัจจุบันเพียงแค่ 5 - 10 นาทีก็สามารถเดินทางถึงโรงพยาบาลแล้ว นอกจากการบริการทางสาธารณสุขแล้ว โรงพยาบาลและบ้านก้างปลาจึงเป็นพันธมิตรในการขับเคลื่อนกิจกรรมต่าง ๆ ทางสังคม เช่น โครงการด่านซ้ายกรีนเนท ที่โรงพยาบาลรับซื้อพืชผักปลอดภัยเพื่อใช้ในงานโภชนาการก็จะใช้ผลผลิตจากเกษตรกรบ้านก้างปลาเป็นหลัก

4) ถนน โรงเรียน และตลาด

การพัฒนาเส้นทางสัญจรนั้นสัมพันธ์กับการนิยมปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยว การใช้เครื่องจักรกลและการใช้รถยนต์ที่ ช่วงปี พ.ศ. 2510-2530 ถนนที่รถยนต์สัญจรได้นั้นคือถนนไปบ้านน้ำพุออกไปสาย 2014 (โป่งซี-ตลาดด่านซ้าย) เด็กๆ ที่มีจักรยานก็มักจะตามพ่อค้าหรือไปเล่นสนุกกันที่บ้านน้ำพุแบบไปกลับได้ในหนึ่งวัน แต่การเดินทางเข้าอำเภอด่านซ้ายหากไปทางโบราณใช้เวลาไปกลับสองวัน (แหว โสประดิษฐ์, สัมภาษณ์ 31 ธันวาคม 2652)

เมื่อมีการตัดถนนคอนกรีตขึ้นบ้านก้างปลาแล้ว การเดินทางเข้าเมืองด่านซ้ายยิ่งทวีสำคัญอย่างมากโดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคที่ตลาดด่านซ้ายคึกคัก ตลาดหน้าศูนย์ราชการเป็นจุดศูนย์กลางของด่านซ้าย (การเป็นศูนย์กลางนับแต่ยุคการต่อสู้กับพรรคคอมมิวนิสต์ในช่วง พ.ศ. 2510-

2520) ผลผลิตจากป่า นา และไร่ จะนำไปขายที่นั่นแทนที่การส่งไปทางแยกโป่งชีหรือหล่มสัก บริเวณนั้นยังเป็นโรงเรียนระดับประถมศึกษา ดังนั้นเมื่อรถยนต์สามารถขึ้นมารับส่งคนในหมู่บ้านและเด็กๆ ได้ ด้วยระยะทางเพียง 5 กิโลเมตรก็ถึงตลาดแล้ว เป็นทางเลือกให้เยาวชนบ้านกำงปลาแดงมาเรียนในเมืองหมด เช่นเดียวกับบ้านกกเหียน ทำให้โรงเรียนบ้านกกเหียนที่คนสองหมู่บ้านนี้เรียนหมดประโยชน์ต่อชุมชน เป็นโครงสร้างพื้นฐานที่ไม่สามารถรองรับการไหลเวียนของชีวิตประจำวันได้อีก

นับตั้งแต่ พ.ศ.2540 เป็นต้นมา ตลาดด่านซ้าย ร้านค้า และโรงแรมต่างๆ เติบโตขึ้นควบคู่กับการเปิดเมืองเป็นเมืองท่องเที่ยว ความเข้าใจเรื่องศูนย์กลางของด่านซ้ายไม่ได้เป็นศูนย์ราชการอีกต่อไป การเดินทางมาอำเภอ คือการเดินทางมา “ตลาด” พวกเขาจะเรียกตัวเมืองด่านซ้ายว่า “ตลาด”⁷ เมื่อพูดถึงตลาดในโลกทัศน์ของคนด่านซ้าย หมายถึงพื้นที่ตอนในของเขตเทศบาลเมืองด่านซ้ายซึ่งเป็นย่านธุรกิจและย่านการศึกษาที่ชาวกำปลาแดงไปสัมผัสกันอยู่ทุกเมื่อเชื่อวัน

ตามที่ยกโครงสร้างชั้นพื้นฐานที่เปลี่ยนแปลงและส่งผลถึงการใช้ชีวิต การผลิต การศึกษา สาธารณสุข การแลกเปลี่ยนและการบริโภคของชาวบ้านกำปลาแดงนี้เพื่อจะใช้เป็นสิ่งยืนยันการเปลี่ยนแปลงตามยุคสมัยที่เกิดจากอิทธิพลภายนอกหรือเกิดจากนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจของภาครัฐที่ทำให้เกิดถนน เกิดตลาด เกิดโรงเรียน หรือโครงสร้างชั้นพื้นฐานต่าง ๆ เหล่านี้ ซึ่งผู้ศึกษามองว่าการมีอยู่ของโครงสร้างพื้นฐานเหล่านี้เป็นจุดตัดสำคัญหรือจุดเปลี่ยน (Turning Point) ที่ส่งผลต่อวิถีการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไปดังจะเสนอต่อไปนี้

4.3.1.2 จากวิถี “บ้านป่า” สู่วิถี “บ้านไร่”

ผู้ศึกษาขอเรียกวิถีการผลิตในยุคบุกเบิกว่า “ยุคบ้านป่า” ในช่วงนี้เป็นไปตามที่ได้อธิบายในส่วนประวัติศาสตร์ ช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 2400-2500 นั่นคือ ผู้คนบ้านกำปลาแดงตั้งถิ่นฐานด้วยการ “เลี้ยงสัตว์” เป็นหลัก จากนั้นจึงเริ่มถางป่าตัดไม้และเพาะปลูกข้าวไร่เพื่อยังชีพ นอกจากนี้ยังอาศัยสัตว์น้ำจากห้วยน้ำอุ่นและสัตว์ป่าหลากหลายประเภทในการดำรงชีวิต

⁷ ผู้ศึกษาเริ่มเข้าไปทำงานภาคสนามในพื้นที่อำเภอด่านซ้ายในปี พ.ศ. 2560 โดยอาศัยในหมู่บ้านหลายแห่ง ในตอนบ่ายผู้ศึกษามักจะเข้ามาที่อำเภอเพื่อทานกาแฟหรือซื้อของใช้จำเป็นบางอย่าง และเมื่อกลับเข้าหมู่บ้านในตอนเย็น ชาวบ้านโดยเฉพาะผู้สูงอายุมักจะถามว่า “ไปตลาดมาหรือ” แม้ผู้ศึกษาจะบอกตามตรงว่าไปบ้านต้นหรือไปอำเภอหรือตอบว่าเข้าเมือง แต่ชาวบ้านก็พูดกันต่อไปว่าวันนี้ผู้ศึกษาไปตลาดมา คำว่า “ตลาด” และ “ตัวเมือง” คือสิ่งเดียวกันเป็นความเข้าใจของผู้สูงอายุ

ในยุคบ้านนี้จึงเป็นยุคแห่งการยังชีพโดยแท้ เราไม่สามารถอนุมานได้ว่าชาวกำปลา มีการทำเกษตรกรรมเป็นหลัก เพราะนอกจากการเก็บของป่าล่าสัตว์ก็เป็นส่วนสำคัญในชีวิต ที่ดินที่ใช้ปลูกข้าวไร่มีขนาดเล็กมาก จากคำบอกเล่าคือมีเพียงคร้วเรือนละ 2-3 ไร่ หรือในพื้นที่ที่ตะโกนเรียกกันถึงระหว่างการปลูกข้าว หากเป็นครอบครัวใหญ่ก็สามารถขยายที่ทำกินได้นับสิบไร่ หรือ หมดแรงถางในหนึ่งวัน แปลงข้าวไร่เหล่านี้มีลักษณะเป็นไร่ขนาดเล็กและเป็นไร่หมุนเวียน (ชาวบ้านกล่าวว่า เป็นไร่เลื่อนลอย) กล่าวคือ เมื่อครอบครัวใดปลูกข้าวและใช้งานดินจนหมดสภาพก็จะย้ายแปลงโดยการถางถางป่าใหม่ แปลงเก่าที่ที่ถูกทิ้งไว้ให้พื้นตัวเรียกว่า “เหล่าฮ้าง” หรือ เหล่าร้าง (ศรีนวล ศิริ, สัมภาษณ์, 2564)

ที่ดินทำข้าวไร่มีขนาดเล็ก เนื่องจากครอบครัวไม่ใหญ่และเป็นคนหนุ่มสาวหรือวัยแรงงาน จากนั้นก็เริ่มมีการชักชวนเพื่อนสนิทหรือญาติสนิทมาถางป่าใกล้ ๆ กัน เพื่อสะดวกแก่การช่วยเหลือยามจำเป็นทั้งจากการทำงานหรือสัตว์ป่าที่อาจมาทำร้าย นอกจากนี้ชาวบ้านไม่ขึ้นไปถางไร่ไกลนักเพราะต้องเดินเท้าใช้เวลาและเสี่ยงอันตราย ลักษณะการถือครองที่ดินขนาดเล็กทำให้พอทราบว่าประชากรวัยพึ่งพิงยังไม่มาก (เด็กและผู้สูงอายุ) จนกระทั่งช่วงปี พ.ศ. 2490-2509 ที่มีโรงเรียนบ้านกำปลา แสดงว่าในช่วงนี้เริ่มมีประชากรวัยเรียนมากขึ้นสอดคล้องกับการสนับสนุนการศึกษาในประชากรวัยแรงงานด้วย

ช่วง พ.ศ. 2510-2519 เป็นการตั้งถิ่นฐานถาวรที่เปลี่ยนจากการเลี้ยงสัตว์ ไปสู่การทำไร่ข้าวมากขึ้น การเก็บของป่าและตัดไม้ก็เกิดอย่างเข้มข้นตามปัจจัยหนุนด้านโรงเลื่อยไม้ที่บ้านโป่งซีและที่หล่มสัก ประชากรวัยแรงงานบางส่วนไปรับจ้างก่อสร้างถนนกับแขวงทาง บางส่วนเริ่มบุกเบิกที่ดินใหม่จากป่าไม้ที่ถูกตัดขาย แต่ยังคงทำข้าวไร่แบบ “ไร่หมุนเวียน”

ช่วง พ.ศ. 2520 เป็นต้นมา พื้นที่ป่าภูเรือ ภูชี้เกล้า ภูเป้อย เสื่อมโทรมลงอย่างหนัก การตัดไม้และเก็บของป่ายากลำบากยิ่งขึ้นโดยเฉพาะบริเวณรอบ ๆ หมู่บ้าน ในที่สุดรัฐมีการประกาศให้พื้นที่นี้เป็นพื้นที่ป่าสงวนในปี พ.ศ.2526 ส่งผลให้ชาวบ้านกำปลาไม่สามารถทำไร่หมุนเวียนได้อีกต่อไป พื้นที่เริ่มถูกควบคุมอย่างหนักจากการที่มีหน่วยงานราชการที่เข้มแข็งที่ถูกส่งมาควบคุมด่านซ้าย ในช่วง พ.ศ.2510 เวลานี้พวกเขาเริ่มจัดระเบียบชุมชนบ้านป่าต่าง ๆ ส่งผลให้ชาวกำปลา มีการจับจองที่ดินถาวรยิ่งขึ้น ประกอบกับช่วงเวลานี้ประชากรรุ่นที่ 2 (เกิดและโตที่บ้านกำปลา) เริ่มเติบโตเข้าสู่วัยแรงงานทำให้มีความต้องการที่ดินปลูกข้าวมากขึ้นมากขึ้น เก็บของป่าได้ยากลำบาก และการขยายที่ดินยังมีอยู่บ้างตามวัฒนธรรมที่เมื่อลูกชายเติบโตต้องออกไปหาที่ทำกิน ซึ่งการขยายที่ดินนี้เป็นไปในลักษณะการลักลอบในความเข้าใจของภาครัฐ

ช่วง พ.ศ. 2520 - 2540 ได้มีการนำเข้าเทคโนโลยีทางการเกษตรจากถนนหลวงที่เชื่อมโยงเมืองใหญ่ ๆ ดีขึ้น บ้านเมืองสงบสุขหลังจากการล่มสลายของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ตลาดด้านซ้ายเริ่มมีการนำเข้า “รถอีต๊อก” โดยใช้เครื่องยนต์ แบบรถไถนาเดินทางเหมือนที่พบเห็นทั่วไปในภาคอีสาน แต่ได้รับการออกแบบใหม่ให้เป็นรถ 4 ล้อ เหมาะแก่การเดินทางและทำงานบนเขาสูง การทำงานบนที่ดินที่ไกลออกไปจากหมู่บ้านจึงไม่ใช่เรื่องยากอีกต่อไป การใช้เครื่องจักรชนิดนี้ทำให้ไม่มี “เหล่าฮ้าง” ที่ถูกทิ้งไว้อีกต่อไป ที่ดินที่อยู่ไกลออกไปถูกใช้งานเต็มที่ มีการถางป่าที่เสื่อมโทรมได้กว้างขวางสะดวกและรวดเร็ว ดังนั้นชาวบ้านก้างปลาได้ปรับวิธีการผลิตจาก “บ้านป่า” ที่ทำไร่หมุนเวียนมาสู่ยุค “บ้านไร่” ที่มีการใช้ที่ดินอย่างถาวร ในช่วงประชากรรุ่นที่สองของหมู่บ้าน

ความเป็น “บ้านไร่” คือการที่ระบบการผลิตของชุมชนเริ่มที่จะมุ่งเน้นการผลิตพืชเชิงเดี่ยว มีการใช้ที่ดินอย่างเข้มข้น เริ่มมีการนำพืชอื่น ๆ มาปลูกร่วมกับข้าว ซึ่งเป็นพืชพันธุ์หลักได้แก่ มันสำปะหลัง ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ข้าวโพดพื้นเมือง ผักสวนครัว เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อให้มีผลผลิตส่วนเกินสำหรับขายที่ตลาดและส่งไปกับพ่อค้าคนกลางที่อาศัยถนนหนทางที่สะดวกสบายยิ่งขึ้น สอดคล้องกับระบบตลาดโดยรวมของพื้นที่ด้านซ้ายที่มีพ่อค้าคนกลาง ร้านเคมีพันธุ์ ร้านเมล็ดพันธุ์ที่เติบโตขึ้นเป็นอย่างมาก รายได้จากการผลิตนำไปซื้อหาปัจจัยการผลิตเพิ่มเติมสำหรับฤดูกาลรอบถัดไป

ในช่วง พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา เกิดเหตุการณ์กว้านซื้อที่ดินจากเกษตรกรพื้นเมืองจากนายทุนและผู้อพยพรายใหม่จากภาคใต้ของไทยเข้าสู่ด้านซ้าย เพื่อหาพื้นที่ป่าเสื่อมโทรมสำหรับปลูก “ยางพารา” ซึ่งเป็นที่นิยมในขณะนั้น ชาวก้างปลาบางส่วนได้เริ่มปลูกยางพารารวมถึงขายที่ดินบางส่วนให้กับนายทุนจากภาคใต้เพื่อทำสวนยางพาราด้วย อย่างไรก็ตามการปลูกยางพาราเป็นการทำเกษตรที่ลงทุนสูงและใช้เวลานานกว่าจะได้ผลตอบแทน จึงขัดกับวิธีการทำข้าวไร่และการปลูกพืชไร่แบบปีต่อปีของชาวก้างปลา สวนยางพาราจึงไม่เป็นที่นิยมสำหรับชาวก้างปลานัก

ช่วง พ.ศ. 2550-2560 เป็นยุคทองของการทำ “ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์” เนื่องจากผลตอบแทนค่อนข้างสูงรวดเร็วและสามารถใช้ผืนดินสลับกับการปลูกข้าวไร่หรือมันสำปะหลังได้ในรอบหนึ่งปี ที่ดินบนภูเขาที่อยู่ห่างไกลจากชุมชนกลายเป็นแปลงผลิตขนาดใหญ่ เนื่องจากในช่วงทศวรรษที่ 2540 ที่ผ่านมามีการสะสมทุนทางการผลิตโดยเครื่องจักร ปุ๋ย และเมล็ดพันธุ์ที่มีการกระจายสู่ชุมชนอย่างกว้างขวาง รัฐบาลได้สร้างกองทุนหมู่บ้าน สหกรณ์การเกษตร และสถาบันการเงินต่าง ๆ ปล่องเงินกู้แก่เกษตรกร ตัวแทนจำหน่ายเมล็ดพันธุ์โดยเฉพาะของบริษัท Pioneer เข้ามาติดต่อกับเกษตรกรบ้านก้างปลาโดยตรง ทั้งหมดทำให้ที่ดินทางการเกษตรเปลี่ยนไปเป็น “ไร่” สำหรับผลิตเพื่อป้อนตลาดอาหารสัตว์

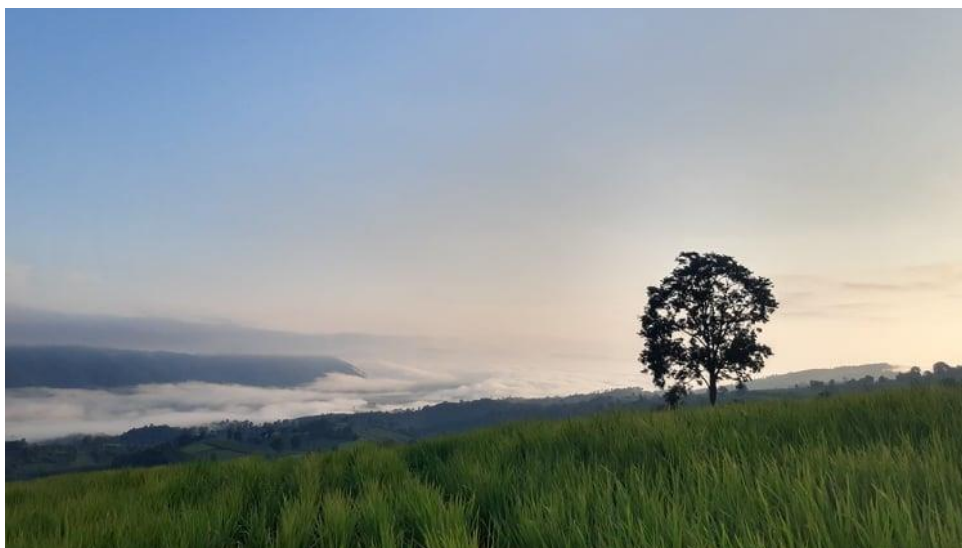
ดังนั้นการผลิตข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ทำให้มีการใช้ที่ดินที่มีอย่างเข้มข้น ใช้สารเคมีอย่างต่อเนื่อง ที่ดินจึงไม่มีเวลาจะพักตัวและปล่อยให้รกร้าง ปฏิทินการผลิตจึงถูกเติมเต็มด้วยพืชไร่เชิงพานิชย์ แม้ว่าในช่วงฤดูแล้งที่ไม่อาจปลูกข้าวโพดได้ เกษตรกรบ้านก้างปลาสามารถปรับที่ดินที่ว่างนั้นไปปลูกพืชอื่นที่ทนแล้ง โดยเฉพาะมันสำปะหลัง เป็นพืชที่ปลูกง่าย เกษตรกรบ้านก้างปลาที่ใช้ที่ดินปลูกพืชไร่ 7-20 ไร่ สามารถใช้แรงงานในครัวเรือนปลูกมันสำปะหลังแล้วเสร็จใน 3-7 วัน (ส่วนมากจะเก็บพันธุ์เอง และใช้ปุ๋ยที่เหลือจากการทำข้าวโพด) ในช่วงนี้จึงเป็นเวลาว่างที่จะออกไปรับจ้างหรือค้าขายหรือปลูกพืชชนิดอื่น

ครัวเรือนจำนวน 3 ใน 4 ของบ้านก้างปลา เริ่มตระหนักในปัญหาของการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ เนื่องจากการใช้ที่ดินอย่างต่อเนื่องหลายปีทำให้พวกเขาต้องลงทุนซื้อปุ๋ยและสารเคมีอื่นมากขึ้น เหตุผลอีกอย่างที่สำคัญ คือ ในฤดูแล้งพวกเขาไม่สามารถใช้ที่ดินเพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจได้เลย เพราะมันสำปะหลังที่ลงทุนต่ำผลตอบแทนก็ต่ำ ทำให้ประชากรวัยแรงงานส่วนหนึ่งอพยพไปทำงานที่อื่นในช่วงฤดูแล้ง อีกหนึ่งอาชีพที่เป็นที่นิยม คือ การออกไปเดินเร่ขายล็อตเตอรี่ ในด้านการเกษตรนั้นชาวบ้านก้างปลาเริ่มหันมาสนใจพืชที่ปลูกครั้งเดียว ทนแล้ง และให้ผลผลิตต่อเนื่องในฤดูแล้ง นั่นคือ แก้วมังกร พืชชนิดนี้กลายเป็นที่นิยมมากในปัจจุบัน (พ.ศ. 2560-2564)

บ้านไร่ ในความหมายแรก คือ ไร่ข้าว จากเงื่อนไขในการตั้งถิ่นฐานถาวรทำให้มีการใช้ที่ดินถาวร โดยมีเป้าประสงค์เพื่อปลูกข้าวเป็นหลัก เนื่องจากข้าวเป็นผลผลิตสำคัญของคนในชุมชน ซึ่งจะเห็นได้จากช่วงก่อน พ.ศ. 2500 เล็กน้อย ถึงช่วง พ.ศ. 2510 ที่เริ่มมีการตั้งหลักแหล่งถาวรขึ้น จากนั้นชาวบ้านก้างปลาจึงเริ่มเพาะปลูกพืชชนิดอื่น ๆ โดยมุ่งเน้นพืชไร่ทางเศรษฐกิจหรือพืชไร่เชิงเดี่ยวที่สำคัญ เช่น มันสำปะหลัง แก้วมังกร ยางพารา ฯลฯ ทั้งนี้ยังคงปะปนกับการเก็บของป่าหรือล่าสัตว์อยู่ตลอดปี แต่จากปฏิทินการผลิตแล้ว พืชไร่เชิงเดี่ยวเหล่านี้ทำให้บ้านก้างปลาเป็น “บ้านไร่” ในอีกความหมายหนึ่งที่ไม่ใช่แค่ไร่ข้าวที่เป็นพืชหลัก ดังนั้นจึงเรียกได้ว่าเมื่อพ้นช่วง พ.ศ. 2520-2539 เป็นต้นมา วิธีการผลิตได้เริ่มปรับเข้าสู่การผลิตแบบผสม (Hybride) ระหว่างการเกษตรแบบยังชีพและการเกษตรเชิงเดี่ยว

4.3.1.3 ชุมชนเกษตรกรรมไฮบริด: ความมั่นคงทางเศรษฐกิจแบบผสมผสานในสมัยใหม่

ข้าวไร่ ยังคงเป็นพืชหลักของก้างปลา แต่การผลิตข้าวไร่อย่างเดียวได้ได้ซับซ้อนนัก ในเชิงเทคนิค และยังเอื้อให้เกิดการผลิตอื่น ๆ ในรอบปีอีกหลายอย่าง

ภาพที่ 5 แปลงปลูกข้าวไร่มักจะอยู่บนยอดดอยสูง

เนื่องจากสภาพทางใต้ต่ำกว่าที่ดินตามหุบเขา และยังคงเป็นพืชหลักที่ชาวก้ำปลา “ต้อง” ปลูก เพื่อใช้ในการยังชีพ ไม่ว่าจะที่ดินจำนวนมากจะถูกเปลี่ยนไปปลูกพืชไร่เชิงพาณิชย์ชนิดอื่นแล้ว (ที่มาภาพ:

ฐิตินันท์ ไกล่ซิด, 2563)

“แค่หวาน ๆ หยอด ๆ ไร่ แล้วค่อยขึ้นไปดู ไม่ต้องทำอะไรมากห่วงแต่เรื่องฝน” ผู้ศึกษาได้ยินคำกล่าวนี้บ่อยมากเมื่อถามชาวบ้านก้ำปลาวาข้าวปีนี้เป็นอย่างไรบ้าง คำตอบที่ได้รับนั้นดูเหมือนว่าข้าวไร่เป็นข้าวที่ไม่ได้อาศัยการดูแลที่ซับซ้อนเช่นการผันน้ำเข้าออกแบบข้าวนาในหมู่บ้านบนที่ราบ แต่ก็เต็มไปด้วยความกังวลเรื่องฝน หากปีใดฝนตกต่อเนื่องน้ำในลำน้ำหมันสมบูรณ์ดียิ่งทำให้ข้าวไร่มีความเสี่ยงสูง เนื่องจาก “ข้าวงามเกินไป” เพราะเมื่อต้นข้าวออกงามดีข้าวไร่จะอวบใหญ่และล้มทับกันจนรวมข้าวที่งอกออกมานั้นถูกทับอยู่ชั้นล่างเมล็ดจะลีบแบน และหากโชคร้ายเมื่อข้าวหมักหมมอยู่ด้านล่างกับความชื้นจะนำแมลงนานาชนิดมากัดกินต้นพืชต่อมาคือการเริ่มหาทำเลที่ปลูกข้าวไร่ นั่นเป็นสิ่งที่ต้อง “ต่อรอง” ที่ดินนั้นเป็นมรดกที่สืบทอดจากรุ่นพ่อแม่มา

ปัจจุบันมีการซื้อขายที่บนเขาด้วยปากเปล่า (ไม่มีสัญญาซื้อขาย) แต่กระนั้นก็ไม่จำเป็นต้องซื้อขายหากเจรจาขอเช่าที่ได้ก็จะมอบผลผลิตส่วนหนึ่งให้เจ้าของที่ตามแต่ตกลง ซึ่งสิ่งหนึ่งที่กำหนดปัจจัยการจับจองที่ทำไร่บนเขาในฤดูกาลเพาะปลูกแต่ละปีจะต้องวางอยู่บนความสัมพันธ์ที่สนิทสนมและไว้วางใจอยู่มาก เพราะที่ดินบนเขาหลายส่วนนั้นอยู่ในความคลุมเครือทางกฎหมายว่าเป็นที่ทำกินหรือที่ป่าสงวนกันแน่

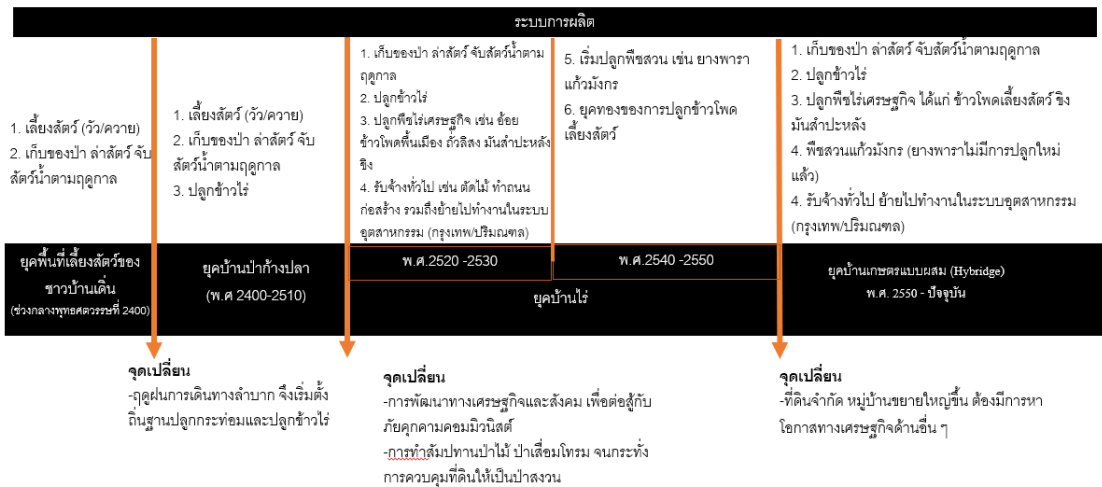
ครั้งได้จับจองพื้นที่ที่จะปลูกข้าวแล้ว (แต่ละปีจะมีการต่อรองปรับเปลี่ยนที่ปลูกข้าวตามแต่ความเหมาะสม) ก็จะใช้แรงงานในครัวเรือนจะทำการเผาหน้าดินหรือถากหน้าดินและกำจัด

วัชพืชให้หน้าดินสะอาด แล้วรอฟนตกให้หน้าดินหมาดได้ที่ จึงเริ่มใช้เหล็กหรือไม้แหลมแทงดินแล้วหยอดเมล็ดพันธุ์ จากนั้น 1 เดือนมาคอยตรวจตราดูหญ้าและวัชพืช ซึ่งแล้วแต่ครอบครัวจะปล่อยทิ้งไว้หรือกำจัดหญ้าก็ได้ตามกำลังที่ตนมี สำหรับพื้นที่บ้านก้างปลาพบว่าปัญหาที่สำคัญของการดูแลหญ้าที่ขึ้นท่วมข้าว คือ เวลาและแรงงานนั้นต้องจัดสรรไปทำไร่อย่างอื่นด้วย เพราะชาวก้างปลาไม่ได้ทำข้าวอย่างเดียวยังมีพืชไร่อีกหลายชนิดตั้งแต่มันสำปะหลัง ยางพารา และแก้วมังกรให้ต้องจัดการดูแล ตารางชีวิตเกษตรกรบ้านก้างปลาจึงค่อนข้างรัดตัวและยืดหยุ่นได้น้อย

การที่ต้องจัดการพืชหลายชนิด ทำให้การทำข้าวไร่ไม่ได้ทำกันทุกครัวเรือนเพื่อให้เหลือผลผลิตส่วนเกิน ข้าวไร่ในหมู่บ้านที่สูงนั้นทำเพียงเพื่อบริโภคในครัวเรือนเท่านั้น ดังนั้นหากครัวเรือนใดมีสมาชิกในครอบครัวมากก็จำเป็นที่จะต้อง “ขอเช่า” ที่ดินจากญาติพี่น้อง โดยเฉพาะคนที่ต้องดูแล “พ่อแม่” ที่ไม่สามารถทำงานได้

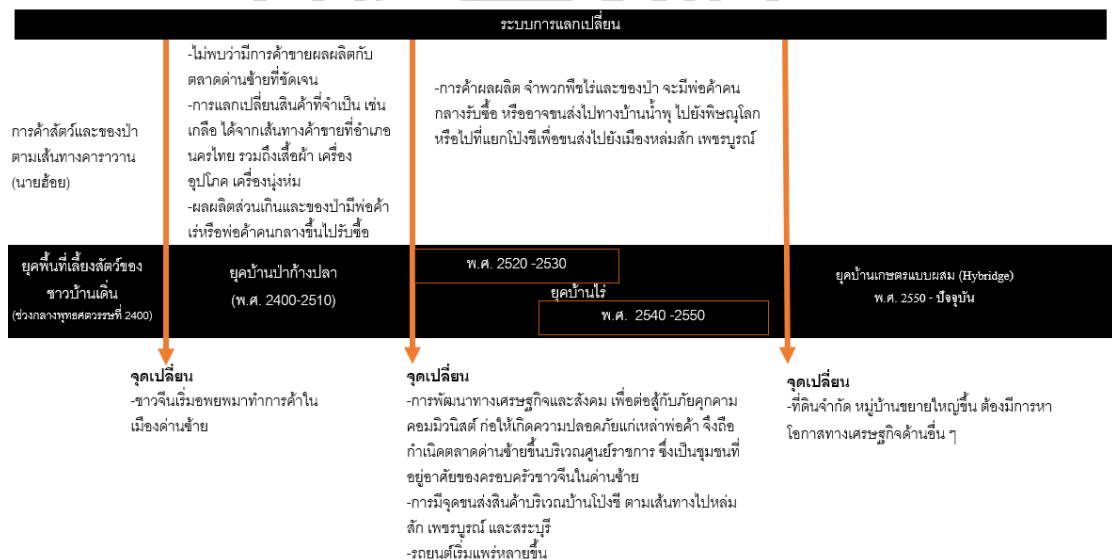
ในช่วง พ.ศ. 2540-ปัจจุบัน เครื่องจักรอย่างรถแทรกเตอร์ เป็นกลไกสำคัญที่สามารถทำงานไร่ได้รวดเร็วและได้ปริมาณมาก ดังนั้นปริมาณการถือครองที่ดินในบ้านไร่ก็นับว่ามี การครองที่ดินมาก ผู้เขียนพบว่าครัวเรือนที่ทำไร่ข้าวโพดรายหนึ่งที่มีรถแทรกเตอร์ขนาดใหญ่ในบ้านก้างปลาถือครองที่ดินถึง 100 ไร่ แต่การดูแลพืชไร่บนที่ดินที่กว้างขวางแม้จะมีเครื่องจักรช่วยแต่ก็ทำได้ยากในหนึ่งครัวเรือน เพราะการดูแลพืชไร่ไม่ใช้การบุกเบิกที่ดินการดูแลนั้นต้องลงทุนสูงกว่า จึงมีที่ดินร้างเหลือให้ผู้ถือครองที่ดินน้อยกว่าและทำงานไหวสามารถขอเช่าใช้งานได้ เช่น บางครัวเรือนปลูกพืชไร่ทั้งหมด 10-20 ไร่ สามารถดูแลได้ด้วยแรงในครอบครัว และอาจมีกำลังแรงงานเหลือเพื่อที่จะเข้าไปขอเช่าที่ดินจากเจ้าของที่ 100 ไร่ ที่ดูแลไม่ทันในบางปีได้อีก ดังนั้นการขอเช่าพื้นที่ว่างที่ครอบครัวอื่นทำไร่ไม่ไหวเพื่อทำ “ข้าวไร่” ไว้บริโภคนับเป็นวิธีการสำรองอย่างหนึ่งไม่ให้เกิดกระทบกับขนาดที่ดินที่ลงทุนทำพืชไร่เชิงเดี่ยวอื่น ๆ ไร่

จะเห็นว่าวิถีการปลูกข้าวไร่ไม่ได้ซับซ้อนด้วยกระบวนการปลูกข้าวเอง และไม่สามารถทำให้ครัวเรือนมีผลผลิตตลอดปีได้ ดังนั้นปฏิทินการผลิตของชุมชนจึงเกี่ยวพันกับการเก็บสะสมอาหารจากป่าและการเพาะปลูกอื่น ๆ ตามยุคสมัย ซึ่งผู้ศึกษาได้รวบรวมการผลิตทั้งในแง่การเพาะปลูกและการเก็บของป่าที่สำคัญได้วางแผนภาพที่จะแสดงนี้

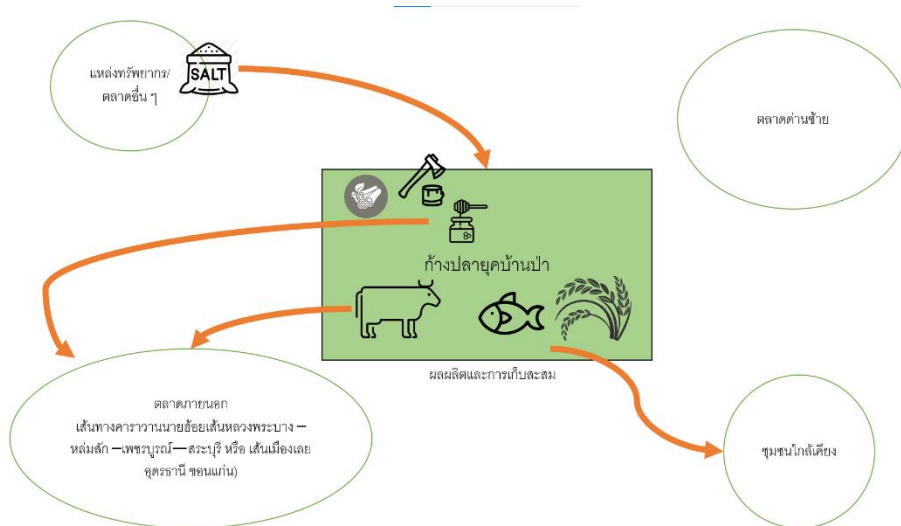
ภาพที่ 6 ตารางสรุปแบบแผนการผลิตของบ้านก้างปลาในแต่ละช่วง (period) ตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ 2400 - ปัจจุบัน

วิถีการผลิตแบบผสมผสาน ยังหมายรวมถึงการค้าทรัพยากรและแรงงานหรือการเคลื่อนย้ายไปทำงานในเมือง ซึ่งเป็นกลไกที่สำคัญอย่างหนึ่งที่ขับเคลื่อนการผลิตของชุมชน ปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดในช่วง พ.ศ. 2520-2529 ก่อนหน้านี้มีการแลกเปลี่ยนกับชุมชนข้างเคียงอย่างประปราย แต่ระบบตลาดเพิ่งเข้ามากระทบกับชุมชนในช่วงเวลาใกล้เคียงกับการเกิดขึ้นของตลาดด่านซ้ายตั้งที่กล่าวในหัวข้อ 4.3.1.1 ในเรื่องการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก แต่สำหรับบ้านก้างปลาพบว่าอิทธิพลของระบบตลาดแพร่กระจายมาจากทิศใต้ซึ่งเป็นถนนหลวงสายสำคัญ บ้านก้างปลาเชื่อมโยงกับตลาดด้วยถนนไม่ใช่เส้นทางเท้าที่เชื่อมหมู่บ้านกับตัวเมืองด่านซ้าย การแลกเปลี่ยนสำคัญในแต่ละช่วงเป็นดังแผนภาพนี้

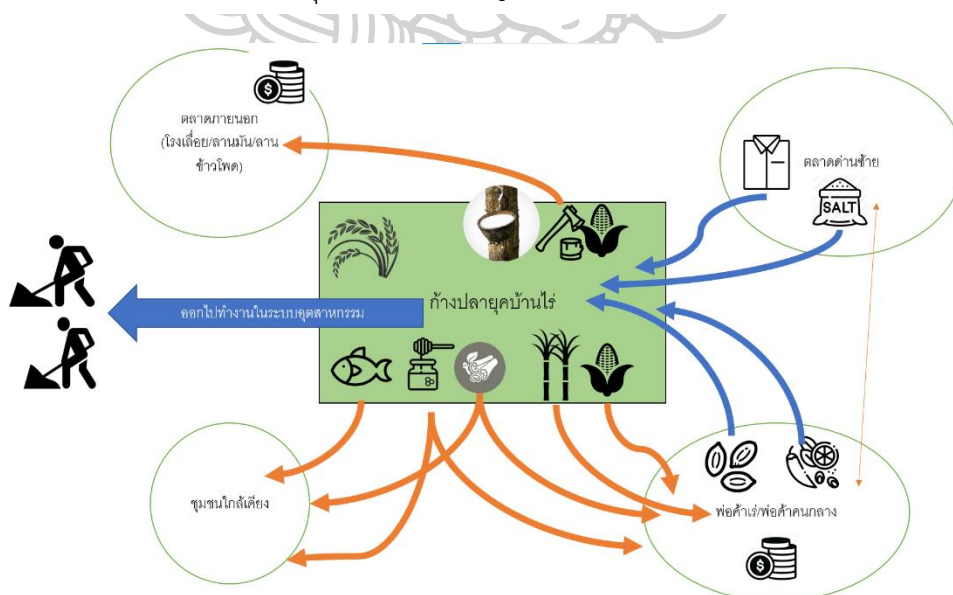

ภาพที่ 7 ตารางสรุปแบบแผนการแลกเปลี่ยนของบ้านก้างปลาในแต่ละช่วง (period) ตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ 2400 - ปัจจุบัน

ผู้ศึกษาได้ทำการจำแนกประเภทผลผลิตสำคัญที่บ้านกำงปลาผลิตและแลกเปลี่ยนมาตลอดระยะเวลา 100 ปีนี้ จากคำบอกเล่าและสภาพแวดล้อม รวมถึงข้อมูลทางเศรษฐกิจ ในปัจจุบัน ออกเป็น 3 ยุคเช่นเดียวกับแบบแผนการผลิต คือ 1) ยุคบ้านป่า พ.ศ.2400-2500 2) ยุคบ้านไร่ พ.ศ.2500-2530 และ 3) ยุคบ้านเกษตรผสม พ.ศ.2530-ปัจจุบัน ดังแผนภาพจำแนกนี้

ภาพที่ 8 แผนภาพการนำเข้าและส่งออกผลผลิตในยุคบ้านป่า (พ.ศ. 2400-2500) โดยส่วนใหญ่แล้วเป็นของป่า ได้แก่ ไม้ สมุนไพร นำผึ้ง ปลา ส่วนผลผลิตทางการเกษตร ได้แก่ ข้าว และ ปศุสัตว์ สินค้าสำคัญที่ต้องนำเข้ามา คือ เกลือ

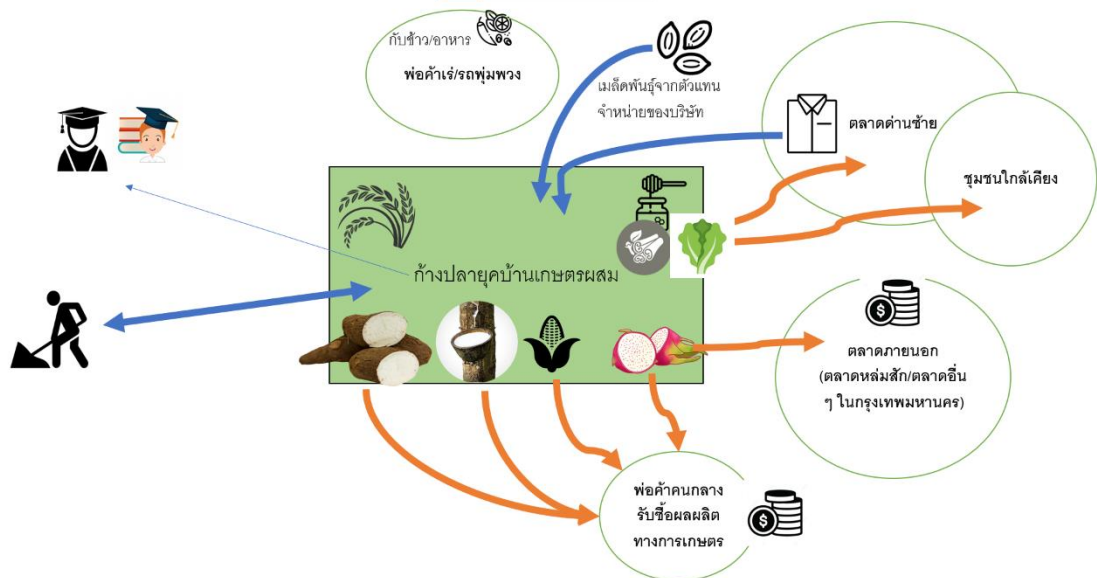

ภาพที่ 9 แผนภาพการนำเข้าและส่งออกผลผลิตในยุคบ้านไร่ (พ.ศ. 2500-2530) จากแผนภาพที่แสดงการแลกเปลี่ยนในยุคบ้านไร่ และเห็นความหลากหลายของ

จากแผนภาพที่แสดงการแลกเปลี่ยนในยุคบ้านไร่ และเห็นความหลากหลายของสินค้าเนื่องจากการเกิดขึ้นของระบบตลาดจากภายนอก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “เมล็ดพันธุ์” ทำให้ชาว กังปลาเพิ่มการผลิตพืชไร่จากเมล็ดพันธุ์ใหม่ ๆ โดยเฉพาะข้าวโพด ในช่วง พ.ศ. 2540-2550 ก็เริ่มมีการลงทุนปลูกยางพาราอยู่บ้างแต่ก็ไม่ใช่เป็นที่นิยมเท่าข้าวโพด และผลผลิตเหล่านี้ถูกเปลี่ยนเป็นเงินตรา การแลกเปลี่ยนที่สำคัญอีกอย่างคือการส่งแรงงานในหมู่บ้านออกไปนอกพื้นที่นั่นเอง

ต่อมาในยุคบ้านเกษตรผสม แรงงานบางส่วนได้ทยอยกลับมาทำการเกษตรที่บ้านอีกครั้ง โดยต้องไม่ลืมว่ามีประชากรรุ่นใหม่ที่เกิดหลังจากปี 2540 ที่กำลังออกไปทำงานนอกพื้นที่และแสวงหาโอกาสทางเศรษฐกิจใหม่ ๆ ผ่านระบบการศึกษาอย่างต่อเนื่อง ประชากรรุ่นที่เกิดหลังปี 2540 กำลังอยู่ในช่วงการศึกษา และประชากรวัยทำงานที่เคยอพยพไปทำงานนอกเมือง ไม่ได้ไปอยู่ถาวรแต่ไปในลักษณะไปกลับ คือ ไปทำงานในช่วงที่พื้นที่เกษตรแล้งจัดหรือขาดทุนในการเพาะปลูก เมื่อทำงานรับจ้างลี้กระยะสะสมทุนได้แล้วจะกลับมาอีกครั้ง

ทั้งนี้เป็นผลจากพื้นที่เกษตรกรรมจำกัดและการลงทุนในพืชเชิงเดี่ยวไม่คุ้มค่าอีกต่อไป ในด้านประชากรที่ต้องทำเกษตรอยู่จึงมีการเพิ่มการผลิตพืชพันธุ์ให้หลากหลายยิ่งขึ้น เช่น แก้วมังกร ผักสวนครัว มันสำปะหลัง (กลับมาเป็นที่นิยมอีกครั้งเนื่องจากปลูกง่าย) เป็นต้น

ภาพที่ 10 บ้านกังปลาในยุคเกษตรผสม (2540-ปัจจุบัน)

มีตลาดมากขึ้น มีผลผลิตหลากหลาย

อนึ่งในยุคบ้านเกษตรผสมนี้ แม้จะมีตลาดหลากหลายแต่จะเห็นว่าปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิตอย่าง “อาหาร” ชาวแก่งปลาไม่ได้พึ่งพาสถานหลักของด่านซ้ายเลย แต่พึ่งพาพ่อค้าเร่จากหมู่บ้านที่ไกลออกไปทางทิศใต้ใกล้กับอำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ ในแง่นี้สะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนบ้านแก่งปลากับเมืองด่านซ้าย หรือตลาดด่านซ้ายมาตั้งแต่อดีตว่าความสัมพันธ์ในเชิงเศรษฐกิจของบ้านแก่งปลากับเมืองด่านซ้ายนั้นเบาบาง แต่ถึงกระนั้นในแง่ของการปกครองและการจัดการทางสังคมนับว่ามีความแน่นแฟ้นมาก (จะกล่าวในหัวข้อต่อไป)

ทั้งประเด็นเรื่องของการผลิตและการแลกเปลี่ยน จะสังเกตเห็นปัจจัยหนึ่งที่คงอยู่และไม่เปลี่ยนแปลงในแต่ละยุค คือ การผลิตข้าว “ข้าวยังคงเป็นผลผลิตที่ใช้แลกเปลี่ยนและบริโภคมาทุกยุค ซึ่งเป้าหมายที่ผู้ศึกษาหยิบภาพรวมทั้งมวลของการผลิตและแลกเปลี่ยนมาแสดงเพื่อให้เห็นว่า “ที่ดิน” “ข้าว” และ “แรงงาน” ในชุมชน (แม้จะอพยพออกไปก็เพื่อสะสมทุนเพื่อกลับเข้ามาเพื่อลงทุนผลิตต่อไป) เป็นแกนกลางความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจมาทุกยุค พลวัตยาวนานตั้งแต่ยุคบ้านป่าถึงปัจจุบันคือการปรับปรุงและใช้งานพื้นที่ทางการเกษตร จากเดิมที่หมุนเวียนปล่อยให้รกร้างแล้วถางใหม่ในยุคบ้านป่า สู่การจับจองโดยครัวเรือนในยุคบ้านไร่ และเข้าสู่การผสมผสานพืชพันธุ์หลากหลายในยุคสมัยปัจจุบัน

กล่าวโดยสรุป ในเรื่องของการเปลี่ยนแปลงทางระบบเศรษฐกิจ การผลิต การแลกเปลี่ยนที่ยกมานี้ มีสองประเด็นคือ 1) การเปลี่ยนแปลงจากภายนอก (External Force) ซึ่งผู้ศึกษาได้ยกเอาพัฒนาการของสาธารณูปโภคและเหตุการณ์สำคัญในพื้นที่ด่านซ้ายมากล่าวถึง 2) พัฒนาการการตั้งถิ่นฐานของชาวแก่งปลาที่อาศัยความเหมาะสมของการผลิตมาตั้งถิ่นฐาน ซึ่งเป็นพลวัตภายในของพื้นที่ (Internal Dynamics) ซึ่งสองส่วนนี้เกี่ยวล่อกันไปตามคาบเวลาสำคัญแบ่งได้ 3 ยุค 1) ยุคบ้านป่า พ.ศ.2400-2500 2) ยุคบ้านไร่ พ.ศ.2500-2540 และ 3) ยุคบ้านเกษตรผสม พ.ศ.2540-ปัจจุบัน

พลวัตการผลิตและแลกเปลี่ยนของชุมชนที่สอดคล้องกับปัจจัยพื้นฐานจากภายนอกสะท้อนให้เห็นความสำคัญของแบบแผนการผลิต ซึ่งเป็นวัฒนธรรมหนึ่งของสังคมเกษตรกรรมอย่างบ้านแก่งปลา ที่ยังคงผลิตข้าวเป็นสำคัญและส่วนที่เหลือเป็นการเก็บของป่าล่าสัตว์ และในยุคหลังจึงมีการขายแรงงานแต่เป็นไปเพื่อสะสมทุนสำหรับการกลับมาผลิตบนแปลงเกษตรอีกครั้งหนึ่ง

เพื่อจะให้เห็นภาพชัดขึ้นว่าประวัติศาสตร์ หรือพัฒนาการทางเศรษฐกิจ หรือพัฒนาการของกิจกรรมทางการเกษตรของชาวแก่งปลาตามที่ไล่เรียงข้างต้นนี้ สัมพันธ์อย่างยิ่งยวดกับโครงสร้างส่วนอื่นของชุมชน ในหัวข้อต่อไปจะแสดงให้เห็นรูปแบบทางสังคมอย่างเฉพาะเจาะจงยิ่งขึ้น

4.4 การจัดการทางสังคม: ระบบเครือญาติและโครงสร้างอำนาจในชุมชน

ข้อมูลการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์และระบบเศรษฐกิจของเมืองด่านซ้ายและชุมชนบ้านก้างปลาที่ได้อภิปรายข้างต้นเป็นส่วนสำคัญที่แสดงความสัมพันธ์ของวิถีคิดหรือรูปแบบสังคมวัฒนธรรมของผู้คนในบ้านก้างปลาเป็นอย่างดี กล่าวคือ ในเบื้องต้นแบบแผนทางสังคมวัฒนธรรมของบ้านก้างปลาอาศัยรูปแบบของชาวด่านซ้าย และชาวด่านซ้ายมีรูปแบบทางสังคมวัฒนธรรมที่อ้างถึงชาวล้านช้างหลวงพระบางได้จากรากเหง้าทางประวัติศาสตร์ อย่างไรก็ตามด้วยเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงเฉพาะกรณีของบ้านก้างปลา อีกนัยคือการกระทำของผู้คนในพื้นที่ที่เรียกว่าบ้านก้างปลาอยู่อย่างมีแบบแผนทางสังคมวัฒนธรรมที่จำเพาะของตนขึ้น สิ่งแรกที่สามารถเห็นได้ชัดคือระบบเครือญาติภายในชุมชนดังจะอธิบายต่อไปนี้

4.4.1 โครงสร้างอำนาจของชุมชน

เนื้อหาส่วนนี้จะมุ่งเน้นพลวัตของความสัมพันธ์ในชุมชน (Internal Dynamics) เป็นหลัก ซึ่งจะแสดงความเชื่อมโยงระหว่างแบบแผนการจัดการทางสังคมในมิติเครือญาติและแบบแผนวัฒนธรรมในการจัดสรรทรัพยากร ซึ่งล้วนเป็นความสัมพันธ์ในมิติแรงงาน

4.4.1.1 อำนาจปกครอง

ด้วยว่าบ้านก้างปลาเป็นหมู่บ้านที่คนด่านซ้ายอพยพขึ้นมาจากสายสกุลหลัก คือ “เชื้อบุญมี” ซึ่งเป็นนามสกุลเก่าแก่ของคนด่านซ้าย หรือของบ้านเดินตัวเมืองด่านซ้ายปัจจุบัน ชาวบ้านก้างปลามีการแต่งงานและมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติแน่นแฟ้นมาก ปัจจุบันหากจะแบ่งตามการอยู่อาศัยตาม “คุ้ม” หรือกลุ่มบ้านเรือน จะมองได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่ ตั้งบ้านห่างกันบนเนินเขาคนละลูก หรือเรียกว่า “คุ้มบน” และ “คุ้มล่าง”

คุ้มบน คือบริเวณศาลากลางหมู่บ้าน และที่ทำการผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน บ้านเรือนชาวบ้านก้างปลาบริเวณนี้มักจะเป็นเครือญาติสายตรงของสายตระกูลเชื้อบุญมี หากพิจารณาว่า “ผู้ใหญ่บ้าน” ในอดีตผู้นำชาวบ้านมักเป็นบุคคลที่มีความสามารถ นำเคารพและนำเชื่อถือ หรืออาจเป็นผู้อาวุโสของหมู่บ้าน เมื่อลูกบ้านมีเรื่องเดือดร้อน หรือเป็นผู้มีบารมีที่สามารถรวบรวมกำลังคนพัฒนาหมู่บ้านด้านต่าง ๆ เช่น การพัฒนาถนน วัดประจำหมู่บ้าน การพัฒนาแหล่งน้ำและศาลาอเนกประสงค์ เป็นต้น สายเครือญาติคุ้มบนจะสืบทอดความเป็นผู้นำในกิจกรรมทางสังคมเหล่านั้น เพราะรายนามของผู้ใหญ่บ้านตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันเป็นลูกหรือหลาน สกุลเชื้อบุญมี หรือเป็น “เขย” ของคนนามสกุลเชื้อบุญมี รายนามผู้ใหญ่บ้านมีดังนี้

1. นายธรรมมา เชื้อบุญมี
2. นายกก เชื้อบุญมี
3. นายวัน เชื้อบุญมี
4. นายหวัน ลาดบุญตา
5. นายชิน เชื้อบุญมี
6. นายกวี เชื้อบุญมี
7. นายบัวลอง ศิริ (ผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน)

ส่วนคุ่มล่าง อาจเป็นกลุ่มที่อพยพมาภายหลัง พวกเขาจากบ้านปากหมัน บ้านนาเจียง บ้านเต็น บ้านน้ำพุ ฯลฯ มักเป็นสายสกุลอีกสาย เช่น สกุลสารมะโน ศรีแสง พิมสารี เป็นต้น ปัจจุบันนี้คุ่มล่างและคุ่มบนก็มีการแต่งงานข้ามกันไปมาไม่ได้แบ่งสายเครือญาติกันได้ชัดเจนอีกแล้ว จากตำแหน่งที่ตั้งบ้านเรือนใกล้ห้วยน้ำอุนแหล่งน้ำสำคัญของบ้านก้างปลาแล้ว ต้นตระกูลของคนกลุ่มบ้านนี้น่าจะมีอิทธิพลเกี่ยวข้องกับการอพยพกลับมาหาแหล่งทำกินเดิมมากทีเดียว

อย่างไรก็ตาม ความเป็นผู้นำหรืออำนาจนำในการปกครองจากการเป็นผู้ใหญ่บ้านที่มักสืบทอดจากสายตระกูลเชื้อบุญมีเป็นหลักนั้นน่าจะทำให้ประจักษ์ข้อเท็จจริงอย่างหนึ่งว่าบ้านก้างปลาไม่ได้มีแค่ผู้นำที่เป็นทางการอย่างผู้ใหญ่บ้าน เพราะแม้กระทั่งผู้ใหญ่บ้านก็มาจากการเลือกของกลุ่มเครือญาติในชุมชน ผู้ศึกษาจึงเรียกที่มาของอำนาจนั้นว่าอำนาจดั้งเดิม

4.4.1.2 อำนาจปกครองแบบดั้งเดิม

การจัดการทางสังคมของบ้านก้างปลาไม่ได้ใช้แค่ผู้ใหญ่บ้านแต่ยังมีผู้นำทางจิตวิญญาณด้วย ผู้นำทางจิตวิญญาณหรือคนทรงจะเรียกว่า “พ่อกวน”

กวนคนแรกของหมู่บ้านคือ นายหมาน เชื้อบุญมี คนที่สองนายบั้ง เชื้อบุญมี คนที่สามนายเมื่อง เชื้อบุญมี พ่อกวนมักจะเป็นผู้อาวุโสในหมู่บ้านที่สืบทอดตำแหน่งและรับเอาความรู้และอำนาจในการติดต่อสื่อสารกับผีเจ้านาย (ของรักษา) หรือผีเชื้อ (ผีบรรพบุรุษ) มาจากญาติใกล้ชิด ซึ่งตำแหน่งกวนบ้านเป็นตำแหน่งที่เป็นธรรมเนียมเก่าแก่ของชาวด่านซ้ายทั้งหมด อนุমানได้ว่ารับมาจากวัฒนธรรมของชาวล้านช้างหลวงพระบางอีกทีหนึ่ง เพราะ “กวนบ้าน” เป็นผู้ปกครองชุมชนระดับเล็กที่สุดในระบบอาณาจักรล้านช้างโบราณ⁸

กวนบ้านมักเป็นชายวัยกลางคนถึงวัยสูงอายุ มีบทบาทในการทำพิธีกรรมและเป็นผู้นำในกิจกรรมต่าง ๆ มาตั้งแต่ครั้งอดีต และสืบทอดผ่านสายเลือด วิธีการสืบทอดนั้นไม่มีชื่อเรียกที่ชัดเจน แต่ชาวบ้านมักกล่าวว่าขึ้นอยู่กับเจ้าตัวว่าจะ “รับ” หรือไม่ กล่าวคือเมื่อกวนคนเก่าสิ้นชีวิตแล้ว วิญญาณของเจ้านายที่คอยสื่อสารกับกวนคนเก่าจะเริ่มติดต่อกับกวนคนใหม่ หากกวนคนใหม่รับ

⁸ ระบบการปกครองอาณาจักรล้านช้างโบราณ ดูเพิ่มใน สิริวัฒน์ คำวันสา, 2523: 3

ก็จะแสดงให้เห็นว่าวันหนึ่งเขามีความสามารถนำพิธีกรรม ด้วยการจดจำรูปแบบคำสอนและทำพิธีรับจิตวิญญาณเจ้านายตนนั้นไว้บนหิ้งประจำบ้าน ซึ่งชาวบ้านจะรับรู้ทั่วกันจากการปฏิบัติเช่นนั้น

ปัจจุบัน ผู้ใหญ่บ้านในระบบการปกครองสมัยใหม่มีบทบาทในการทำกิจกรรมทางสังคมมากกว่าตำแหน่งกวน แม้กระทั่งในด้านพิธีกรรมทางศาสนา หากเป็นพิธีกรรมพุทธผู้ใหญ่บ้านจะเป็นผู้นำคนสำคัญทั้งการอำนวยความสะดวกแก่พระสงฆ์ สร้างศาลา ตลอดจนเป็นมัคนายกนำพิธีในโบสถ์ ตำแหน่งกวนจะมีหน้าที่ในการติดต่อทางจิตวิญญาณและนำพิธีเก่าแก่ทางจิตวิญญาณหรือผีเจ้านายที่มีอาณาบริเวณในเขตตงห่อและในชุมชนเท่านั้น ในประเด็นเรื่องผีนี้จะกล่าวถึงในหัวข้อถัดไปในที่นี้จะยกมาพอให้เห็นว่าพิธีกรรมเกี่ยวกับบ้านเรือน ป่าเขา และชุมชนนั้นจะเป็นฝ่ายกวน หรือผู้อาวุโสในชุมชน

ผู้เฒ่าผู้แก่ หรือ ผู้อาวุโส จะมีบทบาทอย่างมากในการจัดการปกครองทางจิตใจที่เกี่ยวข้องกับ “ร่างกาย” “บ้าน” และ “หมู่บ้าน” ในที่สุด กล่าวคือ ในอดีตนั้นบ้านก้างปลาผีผู้เชี่ยวชาญหรือ “หมอ” เช่นเดียวกับหมู่บ้านอื่นในด้านซ้าย มักจะเป็นผู้เฒ่าผู้แก่ที่มีภูมิปัญญาในเรื่องต่าง ๆ ความชำนาญนั้นจะถูกเรียกว่าหมอ เช่น หมอสูตร หมอขวัญ หมอยา เป็นต้น โดยเฉพาะหมอยาซึ่งช่วยได้อย่างยิ่งเวลาชาวบ้านเจ็บป่วย และช่วยได้ยิ่งกว่าเมื่อการเจ็บป่วยนั้นไม่รู้สาเหตุมักพึ่งหมอยาม (ผูกดวง) เพื่อดูว่า การเจ็บป่วยนั้นมาจากสาเหตุอะไร จากผี หรือของรักษา หรือผีไร่ผีนา และผู้เฒ่าผู้แก่จะหาวิธีจัดการตามพิธีกรรมตามขั้นตอนที่เรียนรู้มาจากบรรพบุรุษต่อไป แม้กระทั่งผู้เฒ่าในบ้านก็จะเป็นผู้ติดต่อและทำพิธีกับ “ของรักษา” ในบ้าน⁹ โดยเฉพาะฝ่ายหญิง

การจัดการบ้านโดยฝ่ายหญิงเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้บ้านก้างปลาคงความเป็นชุมชนเกษตรกรรมไว้ ธรรมเนียมโบราณของชุมชนเกษตรกรรมมักจะให้ฝ่ายชายแต่งเข้าบ้านฝ่ายหญิง ทำให้ครอบครัวฝ่ายหญิงมีอำนาจต่อรองทั้งทางด้านเศรษฐกิจและทางความเชื่อ กล่าวคือ ด้านเศรษฐกิจนั้นที่ดินของบ้านจะสืบทอดผ่านลูกหญิง บ้านหรือเรือนของฝ่ายหญิงจึงเป็นมรดกของพ่อแม่บรรพบุรุษ เช่นนั้นก็ส่งผลกับมิติทางความเชื่อ คือ ผีหรือจิตวิญญาณที่ติดอยู่กับบ้านจะส่งผ่านเรือนนั้นฝ่ายหญิงจะต้องทำการรักษา “ของ” หรือผีเจ้านายของเรือนไว้ จะเห็นชัดเมื่อมีแขกมาบ้าน ฝ่ายหญิงหรือแม่ย่า (ภาษาอีสาน/ลาวใช้เรียกแม่ยาย) หรือผู้สูงอายุในบ้านจะบอกกล่าวแก่ของรักษาและเป็นผู้จัดแจงห้องหับที่หลับที่นอนแก่แขก พร้อมกับจัดแจงบอกกับแขกว่าส่วนไหนของบ้านเข้าไม่ได้เพราะส่วนนั้นเป็นพื้นที่ของรักษา

กล่าวได้ว่า บ้านก้างปลาอำนาจปกครองแบบดั้งเดิมอยู่มาก โดยผู้อาวุโสหรือผู้รู้ในบ้านก้างปลานั้นปกครองร่างกายของลูกบ้าน ผ่านความเชื่อและความรู้เกี่ยวกับยา ขวัญ ดวง และฤกษ์ยาม ปกครองบ้านด้วยจิตวิญญาณของเจ้านายหรือของรักษา และท้ายที่สุดโครงสร้างอำนาจของ

⁹ บ้างก็เรียก “ของรักษา” บ้างก็เรียก “เจ้านาย” ขึ้นอยู่กับว่าบ้านใครบูชาผิตนใดบนหิ้ง

ผู้อาวุโสเกิดจากรวมกลุ่มกันด้วย “การแต่งงาน” ที่เป็นเครือข่ายความสัมพันธ์แบบชุมชนในที่สุด การจัดการทางสังคมของชาวกำปงปลาลจึงเริ่มตั้งแต่ในบ้านจนถึงคุ้ม (หมู่) บ้านโดยมีระบบกลไกของเครือญาติและความเชื่อเป็นเครื่องมือ ดังจะอธิบายต่อไป

4.4.2 ระบบเครือญาติ การสืบทอดมรดก และความสัมพันธ์ของแรงงานในชุมชน

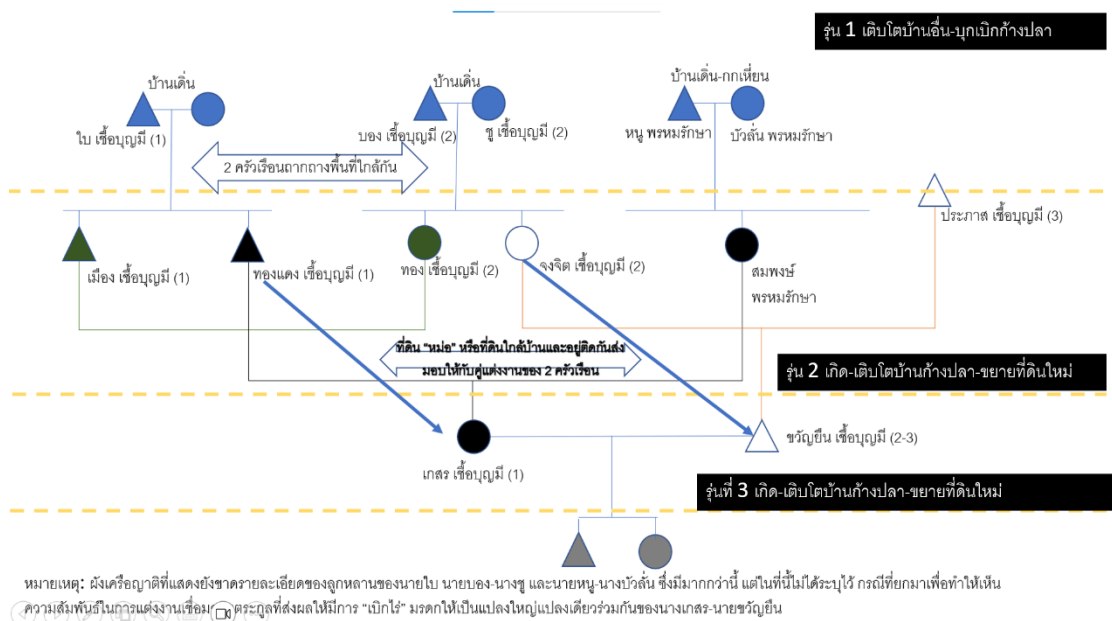
การแต่งงานแบบย้ายเข้าบ้านฝ่ายหญิงข้างต้นเป็นรูปแบบมาตรฐานที่ชาวบ้านกำปงปลากล่าวอ้างถึง เพราะนี่เป็นรูปแบบรวม ๆ ของสังคมด้านชายหรือสังคมภาคอีสานอื่น ๆ ด้วย แต่เมื่อพิจารณาลงไปด้วยบริบทเฉพาะ จะพบว่าการแต่งงานในบริบทบ้านกำปงปลานั้นมีมิติมากกว่า การย้ายเข้าบ้านฝ่ายหญิง แต่มีลักษณะการสร้างเครือข่ายทางสังคมเพื่อขยายและบุกเบิกที่ดินทำกินให้มากขึ้นในระดับชุมชนหรือในระดับที่เป็นการควมรวมหลายสายตระกูลที่ทำให้บ้านกำปงปลา มีลักษณะครอบครัวขยายขนาดใหญ่

สิ่งที่ทำให้มีความซับซ้อนสูงมักเกิดจากการแต่งงานภายในชุมชนหรือระหว่างเครือญาติ หากพิจารณาจากข้อมูลทางประวัติศาสตร์ก็จะเห็นว่าคนกลุ่มแรกที่เริ่มถางป่าปลูกพืชไร่มีสถานะเป็นแค่ “เพื่อน” หรือ “คนรู้จักเท่านั้น” แต่เมื่อมีหลักแหล่งถาวรและประชากรลูกรุ่นที่หนึ่งเติบโตขึ้นมา หากพวกเขาแต่งงานกันเองหรือไม่ก็ไม่ส่งผลกับที่ดินและการผลิต เพราะที่ดินมีจำนวนมากและพวกเขาต้องร่วมมือกันทำงานเพื่อให้ผลผลิตเพียงพอ พวกเขาจะ “เอาแรง” กันได้อย่างไม่อึดออด

แต่เมื่อเวลาผ่านไปที่ดินถูกจำกัดด้วยเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ และประชากรรุ่นลูกมีจำนวนมากขึ้น พวกเขาจะอย่างไรให้สามารถบริหารจัดการแรงงานและที่ดินได้ จากเรื่องเล่าเกี่ยวกับชีวิตวัยเด็กของประชากรกำปงปลาเล่าว่า พ่อแม่จะเริ่มแบ่งที่ดินหรือ “ที่เหล่า” ให้กับลูกๆ พวกเขาส่งลูกเขยและลูกสาวคนโตออกไปถางป่าที่ไกลขึ้น หากเป็นเหล่าเก่า (แปลงเกษตรเก่า) นั่นคือกรรมสิทธิ์ของพ่อแม่ แต่หากพวกเขาขยันพวกเขาก็จะขยายที่ดินกว้างขึ้นได้แต่ที่ดินที่มีเพิ่มขึ้นนำมาซึ่งคำถามว่าที่ดินที่เพิ่มขึ้นนั้นเป็นกรรมสิทธิ์ของครอบครัวใด พ่อแม่ฝ่ายชายหรือฝ่ายหญิง หรือเป็นของคนที่บุกเบิกเอง คำตอบควรเป็นอย่างหลังคือเป็นของคนที่บุกเบิก เพราะคนที่บุกเบิกไม่จำเป็นต้องได้รับมรดกใด ๆ จากพ่อแม่แล้ว เพราะพ่อแม่แบ่งงานที่ห่างไกลออกไปให้กับลูกคนแรกทีออกเรือนแล้ว ดังนั้นที่ดินที่ดี ที่ใกล้บ้าน (ที่หม่อ) ที่ดินที่ราบเรียบ (ที่เพียง) มักจะเป็นที่ดินที่พ่อแม่ยังพอใช้ทำกินได้จนกว่าลูกคนเล็กที่สุดจะออกเรือน นั่นเป็นเหตุผลที่ทำให้คนเข้าใจว่าลูกคนเล็กมักได้รับมรดกเป็นเรือนจากพ่อแม่เพราะดูแลพ่อแม่ แต่ในทางหนึ่ง ด้วยพ่อแม่ยังต้องใช้ที่ดินเหล่านั้นทำงานอยู่จนกว่าลูกคนสุดท้ายออกเรือนก็จะหมดวาระหรือแก่ชรา ทำให้สินทรัพย์สุดท้ายตกอยู่กับลูกคน

สุดท้ายโดยปริยาย แบบแผนการสืบทอดมรดกจึงเกิดขึ้นจากเงื่อนไข เงื่อนไขของเวลาหรือเงื่อนไขของปฏิบัติการทางการเกษตรที่ยาวนาน

ชาวแก้งปลามีกลไกหรือแบบแผนการจัดการทางสังคมที่สัมพันธ์กับการผลิตอีกทางหนึ่ง คือ “การแต่งงาน” เพื่อควบรวมที่ดิน ผู้ศึกษาขอยกตัวอย่างผังเครือญาติของประชากรรุ่นบุกเบิก รุ่นที่ 1 ถึงรุ่นที่ 2 ซึ่งประชากรรุ่นที่ 2 ที่แต่งงานการส่งผลให้ที่ดิน “ที่ดี ที่หอม ที่เพียง” ของครัวเรือนรุ่นบุกเบิกสองครัวเรือนกลายเป็นผืนเดียวกัน

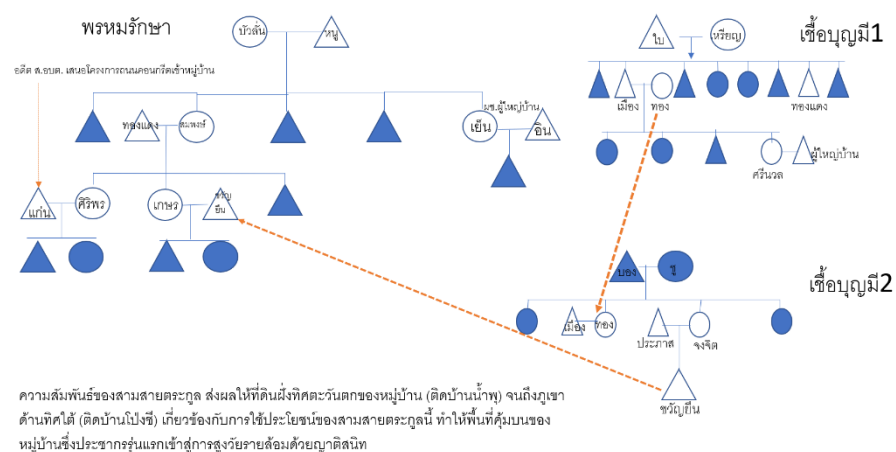
ภาพที่ 11 ความสัมพันธ์ของเครือญาติหลายตระกูลที่ถือครองที่ดินคนละแปลง

ได้นำที่ดินมาควบรวมกันอีกครั้งเมื่อมีการแต่งงานของนางเกสร เชื้อบุญมี และ นายขวัญยืน เชื้อบุญมี

การอธิบายแผนภาพนี้จำเป็นต้องย้อนไปที่เรื่องราวการบุกเบิกที่ดินในรุ่น 1 กล่าวคือการเริ่มถางป่าและเผาเพื่อปลูกข้าวไร่ แต่จะไม่ขึ้นไปทำเพียงครัวเรือนเดียว มักจะพาครัวเรือนของพี่น้องหรือเพื่อนฝูงไปถางป่าใกล้ ๆ กันในระยะการเรียกถึง แปลงเกษตรที่ถางถางกระจายเป็นไร่มหุณเวียนไม่มีการจับจองที่แน่ชัดแต่รู้ว่าที่ตรงไหนเป็นของครอบครัวใด ครอบครัวของนายไบ เชื้อบุญมี และนายบอง เชื้อบุญมี เป็นกรณีตัวอย่างการอพยพจากต่างหมู่บ้าน (บ้านดิน/เมืองด่านซ้าย) ใ้มาบุกเบิกที่ดินใหม่ เช่นเดียวกับนายหนู พรหมรักษา (บ้านกกเทียน) เมื่อพวกเขามีลูก (ประชากรรุ่น 2) ก็ได้ส่งมอบภารกิจทางการเกษตรในแปลง ลูกชายหรือลูกคนแรกมักได้ที่ดินไกลออกไปในเขตสัมปทานป่าไม้ ส่วนที่ใกล้บ้าน คือ “ที่ดี ที่หอม ที่เพียง” ยังคงสงวนไว้สำหรับรุ่น 1 ที่ยังพอมิแรงทำงานเกษตรอยู่

เมื่อถึงช่วง พ.ศ. 2520 ที่ดินจำกัดเริ่มมีการใช้ที่ดินซ้ำ ๆ ซึ่งเป็นวาระของประชากรรุ่นที่ 2 ที่ดินที่สามารถบุกเบิกได้มีจำกัดแล้ว ตามตัวอย่างข้างต้นเมื่อนางเกสร ลูกสาวของนายทองแดง เชื้อบุญมี (รุ่น 2) หลานของนายใบ เชื้อบุญมี (รุ่น 1) ออกเรียนในขณะที่พ่อแม่ยังสามารถทำงานอยู่นั้นการส่งมอบที่ดินและภารกิจทางการเกษตรบนที่ดินบริเวณ “ที่หม้อ” หรือที่ใกล้หมู่บ้านให้กับลูกสาวสอดคล้องกับแบบแผนการส่งมอบมรดกแบบ Matrilineal แต่กรณีนายขวัญยืนสามี ที่ดินใกล้บ้านที่ควรมอบแก่ลูกสาวกลับกลายเป็นมรดกหรือภารกิจทางการเกษตรให้กับลูกชาย หากพิจารณาผิวเผินคงเป็นความบังเอิญที่พ่อแม่ฝ่ายชายและหญิงมีที่ดินติดกันแต่ลักษณะเช่นนี้เกิดขึ้นกับอีกหลายครอบครัว เมื่อพิจารณากลับไปยังประวัติศาสตร์ของการบุกเบิกที่ดินในรุ่นบุกเบิก (รุ่น 1) จะพบว่ามีกร่วมมือกันถากถางป่าเพื่อผลิตข้าวมาแต่เดิม ดังนั้นการ “เลือก” ที่ดินให้กับลูกหลานจะพิจารณาความร่วมมือทางเศรษฐกิจเพื่อความ “มั่นคง” ในชีวิตของครัวเรือน ไม่ใช่เฉพาะคู่บ่าวสาว แต่เป็นระดับ “ครัวเรือน” และยังเป็นความมั่นคงในระดับชุมชนอีกด้วย เพราะที่ดินที่ถูกควมรวมเป็นแปลงเดียวเกี่ยวพันกับครอบครัวถึง 4 ครัวเรือน (เชื้อบุญมี 1, 2, 3 และ พรหมรักษา)

ครอบครัวใหม่ที่เพิ่งเกี่ยวข้องกันของเกสร-ขวัญยืน เชื้อบุญมี ที่เกี่ยวพัน 3-4 สายตระกูล ครอบครัวความสัมพันธ์ของกลุ่มบุคคลผู้อพยพมาบุกเบิกหมู่บ้านและเกิดที่บ้านก้างปลาทุกคน (รุ่น 0-1) ทำให้พวกเขากำลังมีสถานะที่แข็งแกร่งและมีบทบาทในการจัดการมอบภารกิจทางการเกษตร ดังแผนภาพ

ภาพที่ 12 ความสัมพันธ์ของ 3 สายตระกูลใหญ่ที่เคยแยกกันบุกเบิกที่ดินสามารถควมรวที่ดินแปลงใหญ่ได้หากมีการแต่งงานและมีความยินดีจากพ่อแม่เจ้ามรดก

ตัวอย่างข้างต้นนี้เป็นเพียงหนึ่งครัวเรือนที่เห็นความเชื่อมโยงระหว่างการแต่งงาน และการจัดการมรดกที่ดินข้ามสายตระกูลได้ชัด แต่ในบ้านก้างปลาครัวเรือนตามทะเบียนบ้านถึง 60 - 80 หลังคาเรือน โดยเนื้อแท้คือเครือญาติขนาดใหญ่ที่เกี่ยวข้องกันด้วยการแต่งงานลักษณะคล้ายกับกรณีของเกสร-ขวัญยืนนี้ ส่งผลให้ที่ดินเป็นสินทรัพย์ที่ทั้งถูกแบ่งและถูกควมรวมเสมอเมื่อมีการแต่งงาน ดังนั้นการปลูกข้าวหรือการทำการเกษตรจึงต้องมีการ “ต่อรอง” ภายในเครือญาติเสมอเมื่อเริ่มต้นฤดูกาล ดังที่ผู้ศึกษาอธิบายไว้ในหัวข้อ 4.3.1.3 ในเรื่องแบบแผนการผลิตข้าว การต่อรองที่ว่านี้ส่งผลให้ “เจ้าของที่ดิน” หรือพ่อแม่ผู้เฒ่าผู้แก่มีบทบาทสำคัญพอ ๆ กับแรงงานในวัยฉกรรจ์หรือลูกหลานของพวกเขา เพราะที่ดินทั้งหมดที่ว่านี้ไม่ได้มีเอกสารสิทธิ์เพื่ออ้างสิทธิ์ทางกฎหมาย กลไกทางอำนาจเรื่องการเพาะปลูกจึงเป็นเรื่องราวภายในของครอบครัว เครือญาติ และชุมชน

นอกจากนี้ญาติลูกหลานที่เป็นผู้หญิงจะเป็นผู้สร้างสายสัมพันธ์จากการแต่งงานเข้าแบบ Matrilocal ในขณะที่ลูกหลานชายมีเพียงไม่กี่รายที่จะอยู่ในหมู่บ้านและได้รับการสืบทอดที่ดินที่ดี ที่หม่อ ที่เพียง จากพ่อแม่ การแต่งงานในบริบทบ้านก้างปลานั้นมีลักษณะการสร้างเครือข่ายทางสังคมเพื่อขยายและบุกเบิกที่ดินทำกินให้มากขึ้นในระดับชุมชนหรือในระดับที่เป็นการควมรวมหลายสายตระกูลที่ทำให้บ้านก้างปลา มีลักษณะครอบครัวขยายขนาดใหญ่

อีกตัวอย่างหนึ่ง คือการใช้กลไกทางเครือญาติและแบบแผนการสืบทอดที่ดินเป็นเครื่องมือการต่อรองในการกิจการเกษตร คือ การใช้กลไก “การดูแล” พ่อแม่ที่ไม่สามารถทำงานได้แล้ว กรณีนี้ผู้ศึกษาขอใช้นามสมมติ

นายโม ปัจจุบันอายุ 80 ปี เดิมทีเป็นคนบ้านปากหมัน อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ในชีวิตวัยหนุ่มเป็นคนโลดโผน ท่องเที่ยวและทำงานในที่ต่าง ๆ บ้างก็รับจ้างแบกหามในโรงสีข้าวที่บ้านเด่นหรือเมืองด่านซ้าย ซึ่งผู้ใช้แรงงานในขณะนั้นนิยมสูบฝิ่น เขาเสพติดฝิ่นเช่นกัน ต่อมาเมื่อถึงเวลาลงหลักปักฐานสร้างครอบครัว เขาก็อพยพขึ้นมาอยู่ที่บ้านก้างปลาโดยมีเป้าหมายเพื่อ “ออกฝิ่น” เมื่อลงหลักปักฐานและเริ่มถากถางพื้นที่ทางการเกษตรของตัวเอง ก็พบว่าบริเวณเนินเขารอบบ้านก้างปลาถูกจับจองไว้มากแล้ว เขาจึงเข้าไปถากถางบริเวณหุบเขารกซึ้งและยอดเขาห่างไกลอีกลูกหนึ่ง ซึ่งใช้เวลามากกว่าเนินเขาใกล้หมู่บ้านที่เป็นป่าโปร่งไม่รกทึบ

ประกอบกับช่วงเวลา พ.ศ. 2520-2530 ได้มีการนำเครื่องจักรกลมาช่วยในการถางป่าและผลิตพืชไร่ ชาวบ้านเรียกว่า “รถอีต๊อก” ที่ดินบริเวณป่าโปร่งยิ่งถูกบุกเบิกอย่างกว้างขวางหลายครอบครัวมีที่ดินถือครองรวมกันหลายสิบไร่ บางรายมีถึง 100 ไร่ อย่างไรก็ตามที่ดินเหล่านั้นอยู่

ไกลออกไป ในเวลาต่อมาการปลูกพืชเศรษฐกิจอย่างมันสำปะหลัง ข้าวโพด และยางพาราเป็นที่นิยมอย่างมาก ที่ดินห่างไกลถูกเปลี่ยนเป็นสวนและไร่สมัยใหม่ทำให้ต้องใช้แรงงานเครื่องจักรมากขึ้น

ภารกิจทางการเกษตรของนายโมถูกส่งต่อให้ลูกหลาน โดยเฉพาะลูกสาวที่แต่งงานและแบ่งปันที่ดินบางส่วนไป ลูกชายไปทำงานที่ต่างอำเภอเป็นเวลานาน ทำให้ลักษณะการป้อนมรดกเหมือนจะเป็นไปตามแบบแผนของสังคม Matrilocal แต่ทว่าเมื่อเวลาที่ลูกชายต้องการสร้างครอบครัวที่มั่นคง ที่ดินที่ดี “ที่ดี ที่หม่อ ที่เพียง” ถูกมอบให้บุตรชายที่ได้ลูกสะใภ้มาจากต่างอำเภอ ลูกชายคนโตผู้นี้จึงเป็นผู้บริหารจัดการภารกิจต่อจากพ่อแม่และเป็นคนดูแลพ่อแม่ในบ้านปลาย

อย่างไรก็ตาม ที่ดินที่ถูกทำให้เป็นไร่เชิงเดี่ยวก่อนหน้านี้กำลังส่งผลกระทบต่อครอบครัวนี้อย่างไม่น่าเชื่อ บุตรชายคนโตของนายโมต้องดูแลครอบครัวขยายขนาดใหญ่ ซึ่งต้องพึ่งพาผลผลิตหลัก คือ ข้าว ไม่เช่นนั้นเขาก็ต้องกลับไปรับจ้างอย่างอื่นเพื่อหาเงินมาดูแลครอบครัว เขาและภรรยาต้องจัดการผลผลิตให้เพียงพอ และต้องสร้างรายได้ให้เพียงพอสมาชิกในครัวเรือนทั้ง 8 คน โดยมีพ่อและแม่เป็นผู้สูงอายุตอนปลายมากแล้ว

วิธีการที่บุตรของนายโม หรือ นายสร สาระมโน ปฏิบัติการทางการเกษตร คือ การวางแผนผลิตข้าวไร่เพิ่มขึ้นให้เพียงพอบริโภคในหนึ่งปีจากที่ดินที่จำกัด (ที่ดินแปลงอื่นเป็นพืชเชิงเดี่ยวที่ตัดทิ้งก็ไม่ได้ และราคาก็ตกต่ำลง) และเพื่อให้เกิดผลผลิตส่วนเกินสำหรับจำหน่ายแบบปลีกในตลาด และเพื่อเป็นสื่อกลางในการเช่าที่ดิน หรือเป็นการตอบแทนคืนในลักษณะอื่น แต่ด้วยนายสรต้องดูแลพ่อแม่ น้อง และหลานอีกหลายคน ดังนั้นความสัมพันธ์ของนายโม และ สายเครือญาติอื่นๆ ในบ้านก้างปลา ก็เริ่มทำงาน มีการแสดงความห่วงใยและสร้างระบบเกื้อหนุนทางสังคมแก่ผู้สูงอายุเป็นอย่างดี คนในชุมชน และเครือญาติอื่น ๆ ได้มอบหมายให้นายสรทำข้าวไร่ และพืชไร่อื่นๆ บนที่ดินของตนได้ในบางแปลง

เหตุผลหลักที่ทำให้นายสรหรือนายโม สามารถหาหนทาง “ยืม” ที่ดินจากเครือญาติสายตระกูลอื่นได้นั้นคือ การไม่มีแรงงานที่จะผลิต เป็นผลสืบเนื่องจากประชากรรุ่นสอง (นายสรก็เป็นรุ่นสอง) ของบ้านก้างปลาบางครัวเรือนขยายที่ทำงานอย่างกว้างขวางด้วยเครื่องจักรและเป็นช่วงที่พวกเขากำลังเป็น “แรงงานฉกรรจ์” และพ่อแม่ของพวกเขา (ประชากรรุ่น 1) ยังคงทำงานได้อย่างมากในที่ดินเดิม พวกเขามีแรงงานมากพอที่จะผลิตพืชผลบนพื้นที่ที่ตนถือครองแปลงละหลายสิบไร่ บางรายครอบครองถึง 100 ไร่ (บ้านที่ครอบครองที่ดินน้อยไร่จะมีรถแทรกเตอร์สำหรับไถหน้าดิน) แต่เมื่อประชากรรุ่นแรกไม่สามารถทำงานได้หนักหน่วงเท่าเดิมและบางครอบครัวต้องส่งลูกหลานไปเรียนหรือทำงานต่างจังหวัด ย่อมทำให้เกิดพื้นที่ว่างเปล่าที่ครอบครัวนั้น ๆ ทำภารกิจไม่ไหว ดังนั้น

นายสร หรือเกษตรกรอื่นใดที่มีภาวะเปราะบางย่อมสามารถ “ขอยืม” ได้อย่างง่ายดาย และจ่ายค่าตอบแทนนี้กลับเป็นข้าวไร่ เพิ่มความมั่นคงให้กับครัวเรือนเจ้าของที่ดินไปอีกคำรบ

อย่างไรก็ตาม การขอยืมที่ดินไม่ใช่สิ่งที่ขอกันได้ง่าย ต้องอาศัยความสัมพันธ์ทางสังคมพอสมควร ในปีแรกที่นายสรกลับมาดูแลบ้าน ที่ดินแปลงแรกที่อนุญาตให้นายสรผลิตได้ คือที่ดินของน้องสาวตัวเอง โดยมีเหตุผลเพราะนายสรดูแลพ่อแม่ จากนั้นจึงมีการขยายพื้นที่ไปแปลงคนอื่นๆ สิ่งสำคัญที่เราต้องไม่ลืม คือ นายสรและนายโม มีพื้นที่เกษตรจากการบุกเบิกอยู่ในระดับหนึ่งแล้วแต่เป็นพืชไร่ระยะยาวที่รอวันเก็บผลผลิต เขาจึงไม่ใช่ “ผู้รับ” ที่ดินจากการยินยอม แต่เป็นผู้ “ต่อรอง” ด้วยการอาศัยบทบาทหน้าที่การดูแลสมาชิกในชุมชนเป็น “เครื่องมือ” ในการ “ยืม” ที่ดินสำหรับการเพาะปลูก

เครื่องมือดังกล่าวนี้จะสำเร็จไม่ได้เลย หากไม่มีแบบแผนทางสังคมในเรื่องระบบเครือญาติและการสืบทอดมรดกรองรับ หรือไม่มีการพูดคุยและปฏิบัติการเพื่อต่อรองกับพี่น้องหรือญาติผู้ใหญ่ในชุมชน สำหรับการวางแผนเพาะปลูกในแต่ละปี

โดยสรุปแล้ว กลไกการจัดการทางสังคมโดยระบบเครือญาติของบ้านก้างปลา มีอิทธิพลโดยตรงต่อการจัดการทรัพยากรในหมู่บ้านโดยเฉพาะ “ที่ดิน” การจัดการที่ดินในท้ายที่สุดจะไปเกี่ยวพันกับปฏิบัติการทางการเกษตรในแต่ละรอบ ซึ่งวิธีการผลิตการแลกเปลี่ยนที่เกิดขึ้นหลังจากนั้นล้วนแล้วแต่เป็นปฏิบัติการในชีวิตประจำวันที่เกิดขึ้นในชุมชน ดังกรณีตัวอย่าง 2 ครัวเรือนที่ยกมาเสนอ จะเห็นว่าการแต่งงานหรือการจัดการที่ดินของคนหนึ่งครอบครัวก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์ในระดับชุมชนทั้งสิ้น

อย่างไรก็ตามหัวข้อนี้ยังขาดสิ่งที่ต้องเติมเต็มก็คือ ในเรื่องของ “อำนาจดั้งเดิม” ในชุมชน จะไม่ส่งผลโดยตรงกับการจัดการทรัพยากรที่ดินและปฏิบัติการทางการเกษตร แต่เป็นกลไกในระดับลึกซึ่งเกี่ยวพันกับโลกทัศน์ความเชื่อและพิธีกรรมซึ่งจะกล่าวถึงในหัวข้อต่อไป และผู้ศึกษาจะเน้นย้ำให้ชัดเจนตรงนี้ว่า “โลกทัศน์” ที่แสดงผ่านอำนาจดั้งเดิมในชุมชนเป็นส่วนสนับสนุนให้โครงสร้างหรือแบบแผนระบบเครือญาติในชุมชนมีความแข็งแกร่ง และจัดวางตำแหน่งแห่งที่ของสายตระกูลหลัก ผู้นำชุมชน ตลอดจนสมาชิกอื่นในบ้านก้างปลา ดังจะอภิปรายต่อไป

4.5 โลกทัศน์ของชุมชน: ว่าด้วยระบบความเชื่อและประเพณีพิธีกรรม

เนื้อหาส่วนนี้จะอธิบายโลกทัศน์ของชุมชนโดยแบ่งเป็นสามส่วนสำคัญ คือ 1) ภูมิทัศน์ของระบบความเชื่อในชุมชน ประเด็นนี้จะชี้ให้เห็นภูมิทัศน์ของพื้นที่ทางความเชื่อบ้านก้างปลาทั้งในมิติทางกายภาพและมิติทางจิตวิญญาณ 2) พิธีกรรมสำคัญของชุมชน ประเด็นนี้จะสะท้อนโลก

ทัศน์ของชุมชนได้ชัดเจนขึ้น ในท้ายที่สุดคือส่วนที่ 3) อิทธิพลของโลกทัศน์และพิธีกรรมที่ส่งผลต่อระบบที่ดินและปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน ดังที่ผู้ศึกษาทิ้งท้ายในหัวข้อที่แล้วว่าโลกทัศน์ทางความเชื่อนี้เองเป็นแรงหนุนเสริมให้แบบแผนของระบบเครือญาติแข็งแกร่ง

4.5.1 ภูมิทัศน์ทางความเชื่อ

ภูมิทัศน์ทางความเชื่อของชาวกำปลาจะยึดโยงกับความเชื่อหลักของสังคมด้านซ้ายทั้งหมด นั่นคือ การนับถือจิตวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ (Spiritual) ควบคู่ไปกับพระพุทธศาสนา ในหัวข้อนี้จะกล่าวถึง 1) หลักความเชื่อทั่วไปในมิติทางจิตวิญญาณ 2) พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในมิติทางกายภาพ ในส่วนหลังนี้จะทำให้เห็นพื้นที่ประกอบพิธีกรรมที่จะกล่าวถึงหัวข้อต่อไปได้อย่างชัดเจนขึ้น

4.5.1.1 ระบบความเชื่อในมิติทางจิตวิญญาณ

ระบบความเชื่อของชาวกำปลา เป็นระบบความเชื่อแบบเดียวกับชาวด่านซ้ายหรือวัฒนธรรมร่วมกันของคนด้านซ้ายลุ่มน้ำหมัน มีโครงสร้างทางความเชื่อเป็นการถือจิตวิญญาณศักดิ์สิทธิ์หรือผีเป็นหลัก โดยเชื่อว่าผีดูแลรักษาบ้านเมืองมีอยู่ทุกที่ ภูเขา ป่า ถ้ำ แม่น้ำหรือแม้กระทั่งในเขตหมู่บ้านเองก็มีผีอยู่ หากทำอะไรที่ขัดต่อธรรมเนียมประเพณีหรือข้อปฏิบัติถึงแม้จะเล็กน้อยก็ถือว่าผิดผี เกิดอาการเจ็บไข้ได้ป่วยอย่างไม่มีสาเหตุ วิธีแก้ก็คือการให้หมอยามทำนายทายทักเหตุการณ์ และลำดับสาเหตุความเป็นมาต่าง ๆ ว่าเป็นเพราะเหตุใดจึงป่วย พร้อมด้วยวิธีแก้ด้วยการจัดแต่งสำหรับเครื่องเช่นเพื่อขอขมาในลำดับต่อไป อาการไม่ดีต่าง ๆ จะทุเลาลงหรือหายไป

วัฒนธรรมของคนลุ่มน้ำหมันหรือด้านซ้ายมีผู้นำพิธีกรรมทางจิตวิญญาณแบ่งเป็นฝ่ายชายและฝ่ายหญิง ฝ่ายชาย เรียกว่า “กวน” พ่อกวน หรือ กวนบ้าน หรือ จ้า ตามแต่ชาวบ้านจะเรียกกัน สำหรับบ้านกำปลาจะเรียกพ่อกวนจ้า มีหน้าที่เป็นผู้นำในการทำพิธีกรรมประจำปี และมี “แสน” หรือ พ่อแสน ทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยของกวนบ้าน บางหมู่บ้านหรือไม่มีก็ได้ สำหรับบ้านกำปลา กวนคนแรกของหมู่บ้านคือ นายหมาน เชื้อบุญมี คนที่สองนายบั้ง เชื้อบุญมี คนที่สามนายเมือง เชื้อบุญมี

ระบบความเชื่อของบ้านกำปลา สัมพันธ์กับคนบ้านเดินหรือด้านซ้ายมาก เพราะมีประวัติศาสตร์และเรื่องเล่าประจักษ์ชัดว่าบรรพบุรุษอยู่บ้านเดิน (เมืองด้านซ้ายปัจจุบัน) มาก่อน ฉะนั้นพิธีกรรมทางความเชื่อจะเชื่อมโยงกับระบบ “เจ้าพ่อกวน” ของเมืองด้านซ้าย กล่าวคือชาวด่านซ้ายด้านซ้าย มีกวน 1 คน เรียกว่าเจ้าพ่อกวน และแสน 19 คน แบ่งออกเป็นแสนใหญ่ 10 คน สำหรับดูแลศาลหรือตูป (ศาลผี) 10 หลัง และแสนน้อย 9 คน เป็นผู้ช่วยของแสนใหญ่ และผู้นำฝ่ายหญิงหรือผู้นำทางแม่ประกอบด้วย นางเทียม และนางแตงที่เป็นผู้ช่วยอีก 4 คน ผู้นำทางจิตวิญญาณของคนด้านซ้ายนี้จะทำพิธีกรรมเกี่ยวกับพระธาตุศรีสองรัก และการเลี้ยงหอน้อย และหอลวงที่เมืองด้าน

ซ้าย ตลอดจนเป็นผู้นำประกอบพิธีกรรมใหญ่อย่างบุญหลวงหรือที่รู้จักกันในชื่อประเพณีการละเล่นผีตาโขน

แม้ว่ารากฐานความเชื่อของบ้านก้างปลาจะมีความสัมพันธ์กับคนด้านซ้ายพื้นราบมานาน แต่ก็มีลักษณะจำเพาะที่แตกต่างเล็กน้อยในรายละเอียด ซึ่งผู้ศึกษาจะอธิบายผ่านที่สถิตยของจิตวิญญาณเหล่านั้นตามพื้นที่สำคัญของบ้านก้างปลา ดังนี้

4.5.1.2 พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในมิติทางกายภาพ

พื้นที่ทางกายภาพที่เป็นที่อยู่ของจิตวิญญาณ จะทำให้เห็นปฏิสัมพันธ์ของพิธีกรรมในรอบปี แบ่งได้ดังนี้

- *เฮือน* ด้วยว่าความเชื่อเกี่ยวกับผีของชาวก้างปลาสามารถแบ่งประเภทออกเป็น ผีเจ้านาย (ของรักษา) หรือผีเชื้อ (ผีบรรพบุรุษ) มาจากญาติใกล้ชิด มักจะสถิตบนหิ้งภายในบ้านของผู้ “รักษา” ซึ่งคือลูกหลานที่ส่งต่อกันมา เช่น นางบัวลั่น พรหมรักษา และครอบครัว เคยปลูกบ้านไม้สองชั้นใต้ถุนสูงแบบดั้งเดิม (ต่อไปจะเรียก “เฮือน” เนื่องจากคำว่า “บ้าน” ในภาษาถิ่นหมายถึง หมู่บ้าน) ในช่วงที่อพยพจากบ้านกกเทียนมาตั้งถิ่นฐานในบ้านก้างปลา เวลานั้น “ของรักษา” ตามมาจากบ้านกกเทียนด้วย นางบัวลั่นจะตั้งหิ้งไว้เพื่อเป็นที่สถิตของผีหรือ “ของรักษา” นั้นบนชั้นสองใกล้ บ่อนนอน (ที่นอน) เสมือนเป็นหัวใจของเฮือน เมื่อเวลาผ่านไปเฮือนเก่าผุพังลง ลูกสาวคือนางบานเย็น พรหมรักษา ได้ปรับเฮือนหลังเก่าเป็นเฮือนปูนชั้นเดียวตามวัสดุก่อสร้างสมัยใหม่ที่ทำได้ง่ายกว่าไม้ที่โดนรัฐควบคุมแล้ว “ของรักษา” ก็ย้ายลงมาอยู่ในห้องปูนชั้นหนึ่งที่ไม่มีหิ้งที่ชัดเจน แต่มีสัญลักษณ์ของชั้นวางและพานดอกไม้ ไม่เหมือนหิ้งพระเสียทีเดียว แต่พื้นที่นั้นยังคงเป็นเสมือนใจเฮือน คนนอกห้ามเข้าห้องนั้นหากไม่ได้รับอนุญาตเพราะจะผิดผี ลักษณะของผีที่สถิตยบนหิ้งไม่ใช่ “ผีเรือน” หรือภูมิจำที่ แต่มีลักษณะที่เป็นทั้งบรรพบุรุษหรือเจ้านายที่ครอบครัวนั้นยังคงต้องดูแลรักษา ซึ่งเป็นภารกิจสืบเนื่องมาจากอดีตจากพ่อแม่ถึงลูกหลาน ผีบนหิ้งหรือของรักษาในบ้าน

ภาพที่ 13 แผนที่แสดงพื้นที่ทางพิธีกรรมที่สำคัญ

(ที่มาภาพ: Google Map เข้าถึงได้จาก

<https://www.google.com/maps/@17.2559025,101.1814249,567m/data=!3m1!1e3?hl=en>)

- ดงหอ จิตวิญญาณของชุมชนจะสถิตอยู่ใน “หอ” ต่างจากของเฮือนที่สถิตบน “หิ้ง” ดงหอมักจะเป็นป่ารกชัฏใกล้แหล่งน้ำ หรืออาจเป็นป่าต้นน้ำ แต่โดยรวมแล้วเป็นพื้นที่หวงห้าม จะใช้ในการประกอบพิธีกรรมเลี้ยงหอ ลักษณะเป็นการเลี้ยงผีเจ้านาย เนื่องจากผีที่สถิตในดงหอมีความสัมพันธ์กับผีเจ้านายที่สถิตอยู่ในดงหอหลวงใกล้กับพระธาตุศรีสองรัก คือ เจ้าองค์หลวง เจ้าองค์ไทย-องค์ลาว สำหรับบ้านก้างปลาหรือหมู่บ้านเล็ก ๆ ที่กระจายรอบด้านซ้ายมักจะมีหอเจ้านางน้อย ซึ่งเป็นผีเจ้านายฝ่ายหญิง ดงหอบ้านก้างปลาตั้งอยู่ในหุบเขาเขาระหว่างคุ่มล่างและคุ่มบน พื้นที่โดยรอบนอกจากจะใช้ประกอบพิธีกรรมแล้วยังเป็นที่สาธารณประโยชน์ใช้ปลูกพืชผักแก่ผู้ที่ขาดแคลนรายได้ในชุมชนได้เป็นอย่างดีเนื่องจากตั้งใกล้แหล่งน้ำ

- วัด/วัดป่า/สำนักสงฆ์ ในอดีตพิธีกรรมสำคัญในรอบปี ชาวบ้านก้างปลาจะเดินทางลงมาที่บ้านเดินเพื่อเข้าร่วมกับชาวบ้านเดินหรือแม้กระทั่งพิธีกรรมทางพุทธศาสนาก็จะต้องมาที่วัดโพนชัยซึ่งเป็นวัดกลางเมืองด้านซ้ายที่อยู่ใกล้ถนนที่สุดและนับว่าเป็นศูนย์กลางของเมือง ต่อมาปี พ.ศ. 2536 ได้เริ่มก่อสร้างวัดศรีมงคลขึ้นที่บ้านก้างปลา นอกจากนี้ ในปี พ.ศ. 2555 ได้สร้างสำนักสงฆ์ (วัดป่า) ขึ้นอีกแห่งอยู่บริเวณทิศตะวันออกของหมู่บ้าน พิธีกรรมทางพุทธศาสนาจึงทำที่หมู่บ้าน

แม้ปัจจุบันชาวบ้านก้างปลาจะประกอบพิธีทางพุทธศาสนาที่หมู่บ้านได้ แต่พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเลี้ยงผีต้องมาทำที่บ้านเดินก่อน จากนั้นจึงค่อยเลี้ยงผีที่บ้านของตน กล่าวคือ บุญเลี้ยงหอหลวงของชาวบ้านก้างปลานั้นจัดในเดือน 7 ก่อนประเพณีบุญหลวงซึ่งเป็นประเพณีที่สำคัญที่สุดของคนบ้านก้างปลา สำหรับพิธีเลี้ยงหอหรือการเลี้ยงศาลผีเจ้านาย ของหมู่บ้านอื่นๆ จะจัดขึ้นในเดือน 8 ของทุกปี (ส่วนมากจะเป็นขึ้น 9 ค่ำหรือ 10 ค่ำ) บริเวณที่ใช้ประกอบพิธี เรียกว่า ดงหอ เป็นพื้นที่ป่าชุมชนของบ้านก้างปลา บริเวณเชิงเขาที่จะขึ้นมา “คุ่มบน” หรือพื้นที่ป่าสาธารณะระหว่างคุ่มบนและคุ่มล่างของบ้านก้างปลา

ทั้งสองหัวข้อย่อยที่กล่าวข้างต้นจะทำให้เห็นภูมิทัศน์ทางความเชื่อทั้งในมิติจิตวิญญาณและในเชิงพื้นที่ทางกายภาพของชุมชนแล้ว สิ่งที่จะทำให้เกิดเห็นปฏิบัติการทางความเชื่อชัดเจนขึ้น คือ พิธีกรรมสำคัญ

4.5.2 ประเพณีพิธีกรรมสำคัญในรอบปี

ลักษณะทางความเชื่อของคนบ้านก้างปลาที่อิงอยู่กับความเชื่อของชาวบ้านก้างปลามวลมากทำให้เข้าใจผิดว่าประเพณีพิธีกรรมสำคัญในรอบปีจะต้องเป็นไปตาม ฮีต 12 หรือประเพณี 12 เดือน ซึ่งเป็นจารีตดั้งเดิมของคนในวัฒนธรรมลาว โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มชนที่มีสายสัมพันธ์กับบรรพบุรุษหลวงพระบางอย่างแน่นแฟ้น หัวข้อนี้ผู้ศึกษาขอเน้นย้ำไว้แต่ต้นว่าชาวบ้านก้างปลาไม่ได้มุ่งทำประกอบพิธีกรรมให้ครบทั้ง 12 เดือน เช่นเดียวกับชาวบ้านก้างปลาที่มีการปรับเปลี่ยนวงจรพิธีกรรมจากฮีต 12 ของคนลาว-ไทยอีสานทั่วไป ดังเช่นบุญหลวงซึ่งเป็นหัวใจหลักของความเชื่อผีในด้านซ้าย ก็

เป็นการรวมเอาประเพณีใหญ่ 3 ประเพณีในฮีต 12 มาทำในคราวเดียว คือบุญผะเหวด (เดือน 4 ตามฮีต 12) และบุญบังไฟ (เดือน 6 ตามฮีต 12) มารวมกันทำเป็น บุญช่าชะ ในเดือน 7 คราวเดียว ด้วยลักษณะของบุญหลวงที่มีความสำคัญมากกับคนด่านซ้าย แบบแผนของฮีต 12 ในหมู่บ้านอื่น ๆ จะปรับตามไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งบ้านก้างปลาที่มีบรรพบุรุษจำนวนมากอพยพมาจากบ้านเดินศูนย์กลางของด่านซ้าย ซึ่งมีสายสกุลหลัก คือ “เชื้อบุญมี” ที่เป็นสายสกุลที่เชื่อว่าเป็นเจ้าเมืองผู้ปกครองดินแดนมาแต่ครั้งโบราณ

ผู้ศึกษาจะยกประเพณีที่สำคัญในรอบปีมาอธิบายรายละเอียดเท่าที่เห็นว่าจำเป็นแก่การแสดงปฏิสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชน และจะขอชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ของประเพณีพิธีกรรมกับปฏิบัติการทางการเกษตรที่วางอยู่บนพื้นฐานของระบบที่ดินไปด้วยในคราวเดียว (ตารางเปรียบเทียบกับช่วงเวลาทางการเกษตรใน รูป 1) เพราะความสัมพันธ์นี้เป็นหัวใจหลักของงานศึกษานี้ ผู้ศึกษาจะไล่เรียงประเพณีไปตามเดือนจันทรคติ ตามลำดับดังนี้

เดือนอ้าย เข้ากรรม

จารีตเข้ากรรม หรือ ปรีวาสกรรม เป็นจารีตของสงฆ์เป็นหลัก เป็นพิธีกรรมที่พระสงฆ์ต้องออกไปปักกลดหรือตั้งปะรำที่ห่างไกลผู้คนเพื่อปลงกิเลส เสร็จแล้วจึงมาปลงอาบัติเพื่อถือว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ปราศจากกิเลสทั้งปวง แต่สำหรับชาวบ้านในอดีตนาน (บ้านเดิน) จะทำพิธีกันที่วัดโพธิ์ชัย คณะเจ้าพ่อกวาน พ่อแสน และชาวบ้านจะรวมกันทำตุงหรือหอสำหรับให้สงฆ์มาประจำที่นั่น สงฆ์จะได้รับความทรนทานจากการนอนในที่คับแคบ ฉันทน์ในที่คับแคบ จนกว่าจะถึงวันที่ 9 จึงจะมีการชำระกิเลสและจบพิธี

ลักษณะของประเพณีที่ใช้พระสงฆ์เป็นหลักไม่เอื้อกับชาวก้างปลา เพราะบ้านก้างปลาเพิ่งมีวัดเมื่อปี 2536 และมีสงฆ์หมื่นเวียนมาบ่อยครั้งไม่ค่อยประจำวัดเป็นเวลานาน ในอดีตนานชาวบ้านบางส่วนอาจไปร่วมพิธีที่บ้านเดินแต่ก็ไม่ถือว่าเป็นส่วนสำคัญในรอบปี ในปัจจุบันเมื่อถึงช่วงเดือน 15 ค่ำ เดือนอ้าย ก็จะทำบุญใหญ่กันที่วัดเหมือนวันพระหรือวันสำคัญทางศาสนาทั่วไป

เดือนยี่ บุญคุณลาน/บุญข้าวเปลือกข้าวสาร

เดือนยี่หรือเดือนสอง เป็นช่วงที่การเก็บเกี่ยว “ข้าวนา” แล้วเสร็จ พร้อมกับการนำข้าวขึ้นเล้า (ยุ้งฉาง) ชาวบ้านในที่ราบลุ่มน้ำหมั้นจะประกอบพิธีการ “คุณลาน” หรือนำข้าวใหม่มากองรวมกันเพื่อสู่ขวัญข้าว แล้วจะนำข้าวทั้งหมดนั้นบริจาคให้วัดหรือขายเพื่อนำเงินไปพัฒนาหมู่บ้าน แต่สำหรับบ้านก้างปลาไม่ได้ทำข้าวนาเป็นหลัก เพราะข้าวไร่มิ่ววันเวลาเก็บเกี่ยวที่ยืดหยุ่นกว่า บางบ้านอาจเกี่ยวเสร็จตั้งแต่เดือน 10-11 (พฤศจิกายน) จนถึงเดือน 1 (ธันวาคม) หรืออาจล่าช้าไป

จนถึงเดือน 3 (กุมภาพันธ์) ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสภาพน้ำฝนที่เหมาะสม (ฝนน้อยจะทำให้ข้าวไร้ได้ผลดีจะเก็บเกี่ยวได้ไวขึ้น) จึงไม่ได้ทำการคูณลานในช่วงเดือนสอง

เดือนสาม บุญข้าวจี๋/บุญข้าวเปลือกข้าวสาร

สำหรับชาวตำบลชัย จะเป็นงานทำบุญพระใหญ่ นมัสการพระพุทธบาทจำลอง ถวายผ้าป่าและจัดทำข้าวจี๋ให้พระสงฆ์ฉันท์ ซึ่งชาวกำปลาในอดีตอาจมีการเดินทางไปเข้าร่วม แต่ปัจจุบันชาวกำปลาแค่ทำบุญวันพระในเดือนสาม เหมือนทำบุญวันพระทั่วไป

อย่างไรก็ตาม หากปีใดการเก็บเกี่ยวมีความเหมาะสมหรือสมาชิกในชุมชนเห็นสมควรก็จะมีการทำบุญข้าวเปลือกข้าวสาร ในวันขึ้น 2 ค่ำ เดือน 3 เป็นวันเตรียมงานในตอนเช้าจะมีการบายศรีบริเวณที่นำข้าวเปลือกที่นำมารวมกันตามกำลังศรัทธา จากนั้นก็จะพิจารณากันตามเหมาะสมว่าจะนำข้าวเหล่านั้นไปขายเพื่อถวายวัด พัฒนาหมู่บ้าน หรือเก็บไว้เป็นธนาคารข้าวตามการสนับสนุนของภาครัฐ (บริเวณกลางหมู่บ้านมีทุ่งฉางเก่าถูกพัฒนาเป็นธนาคารข้าวโดยกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ราวปี 2552) กระบวนการนี้คล้ายบุญคูณลานในเดือนสองของผู้คนที่ทำ “ข้าวนา”

เดือนสี่ เลี้ยงเฮือน

พิธีกรรมนี้เป็นจุดเริ่มต้นของช่วงเวลาการเลี้ยงผีที่จะยาวไปถึงเดือน 7-8 กล่าวคือเป็นการเลี้ยงหิ้งผีนเฮือนของพ่อกวน พิธีกรรมนี้จะประกอบขึ้นที่เฮือนเจ้าพ่อกวนเมืองตำบลชัย หรือพ่อกวนถาวร เชื้อบุญมี เป็นหลัก เนื่องจากเป็นการเข้าทรง “เจ้าเมืองวัง” ซึ่งมีแต่เจ้าพ่อกวนเท่านั้นที่ทรงได้ นอกจากนี้เครื่องประกอบพิธีจะถูกนำมาจากหมู่บ้านต่าง ๆ เช่น ชันหมากพลู ของข้าวหรืออาวุธจะถูกนำไปลับคมที่ห้วยน้ำอุ่นทางขึ้นบ้านกำปลา และมีการตระเตรียมเครื่องไหว้ให้เหล่าหน้าหิ้งเจ้าเมืองวังที่เฮือนเจ้าพ่อกวน นอกจากนี้จะมีการเชิญเจ้าแสนเมืองลงมาประทับทรงร่างเจ้าพ่อกวน เพื่อสื่อสาร ทักทายลูกหลาน ชาวบ้าน ตอบข้อสงสัยให้กับชาวบ้าน ตลอดจนแนวปฏิบัติตนในการแก้ปัญหาที่ชาวบ้านประสบ หรือแนะนำในเรื่องทางในศีลธรรม

ท้ายที่สุดในการทรงเจ้าเมืองวังและเจ้าแสนเมืองนี้จะนำไปสู่การกำหนดพิธีการต่าง ๆ ของการเลี้ยงหอนเดือนต่อ ๆ ไป อีกด้วย

สำหรับชาวกำปลา แม้จะไม่มีพิธีกรรมในลักษณะการตั้งไหเหล้าและเข้าทรง (เพราะไม่มีใครมีสิทธิ์อำนาจเข้าทรงได้นอกจากเจ้าพ่อกวนประจำเมืองตำบลชัย) ก็จะมีการทำความสะอาดหิ้งหรือตั้งเครื่องไหว้ผีนหิ้งในเฮือนตนตามปกติ เพื่อเตรียมตัวสำหรับการนำเครื่องไหว้หรือสิ่งของที่บนบานกับผีนนั้นไปแก้บนกับพระธาตุศรีสองรักในช่วงเดือน 6 ต่อไป

เดือนห้า เลี้ยงเจ้าเมืองกลาง และ เทศกาลสงกรานต์

เดือนห้าเป็นช่วงพิธีกรรมเลี้ยงผีระดับเมืองที่มีความสำคัญแต่ก็ยังเป็นช่วงตรุษสงกรานต์อีกด้วย โดยวันที่ 13 เมษายน บ้านก้างปลาจะมีการนำพระพุทธรูปออกมาชำระล้างทำความสะอาดมีการสรงน้ำพระ และรดน้ำดำหัวผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชน วันที่ 14 ถือเป็นวันสำคัญ เรียกว่าวันเนา วัน همین ให้เป็นวันหยุดงานพักคราดพักไถพักเบ็ด จดเว้นการจอบเวรหรือการกระทำทุกอย่าง เพราะถือว่าเป็นบาป แบบแผนนี้ทำกันแทบจะทุกหมู่บ้าน

แต่กิจกรรมทางวัฒนธรรมที่สำคัญของชาวด่านซ้ายในช่วงนี้ คือ การเลี้ยงเจ้าเมืองกลาง ซึ่งบทบาทของพิธีกรรมนี้จะเป็นบ้านเจ้าแม่นางเทียม (ปัจจุบัน คือ นางสาวประกายมาศ เชื้อบุญมี) ซึ่งเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณฝ่ายหญิงหรือบรรพบุรุษชาวลาว ต่างจากการเลี้ยงเฮือนหรือเลี้ยงเจ้าเมืองวังในเดือนสี่ที่บ้านเจ้าพ่อกวน

ในคืนวันที่ 14 เมษายน คณะนางแต่งฝ่ายหญิงและผู้ศรัทธาจะไปรวมกันที่เฮือนเจ้าแม่นางเทียม เพื่อเตรียมเครื่องคาวหวาน ไข่คั่ว ข้าวต้ม ข้าวหวาน เป็นต้น จากนั้นจะมีการเซิ้ง (ทำความสะอาดหิ้ง ที่สถิตของเจ้าเมืองกลาง) เวลาค่ำคืนจะมีมหรสพการละเล่น

เช้าวันที่ 15 วันขึ้นปีใหม่ เจ้าแม่นางเทียมทำพิธีเลี้ยงเจ้าเมืองกลาง ให้เจ้าเมืองกลางลง องค์นางท้าว นางจันทร์ นางจวด ลงประทับร่างเจ้าแม่เทียมแล้วเลี้ยงตามพิธีประเพณี เหมือนกับที่เจ้าพ่อกวนทรงเจ้าเมืองวังในเดือนสี่ จากนั้นเจ้าพ่อกวนตั้งขบวนจากเฮือนเจ้าพ่อกวน แห่ดอกไม้ นิมิตพระสงฆ์ 4 รูปจากวัดโพนชัย ผ่านหน้าเฮือนเจ้าแม่นางเทียม แห่ดอกไม้ไปถวายพระธาตุศรีสองรัก จะมีการเชิญพระสงฆ์เทศน์มาลัยแสน ในช่วงเย็นจะนำกระทงใหญ่ที่เตรียมอุปกรณ์ไว้ตั้งแต่วันที่ 14 ไปแห่ดอกไม้กลับไปทำพิธีที่วัดโพนชัย ไปปักธง ไหว้พระ รัชสีล ทำพิธีชักธงขึ้นวัดโพนชัย

จากนั้นราวเวลาตี 2 มีการเตรียมข้าวเหนียวนำมาเป็นข้าวพันก้อน และแห่ข้าวพันก้อนในช่วงเช้ามืด โดยเริ่มจากเฮือนเจ้าพ่อกวน พร้อมด้วยชาวบ้าน ผ่านเฮือนเจ้าแม่นางเทียมและคณะเจ้าแม่นางเทียมร่วมขบวนรอบพระธาตุศรีสองรัก 3 รอบ จากนั้นนำข้าวพันก้อนมาถวายไว้พระเจ้าใหญ่ ณ อารามวัดโพนชัย เป็นการทำบุญขึ้นปีใหม่ในเทศกาลสงกรานต์

จะเห็นได้ว่าพิธีกรรมส่วนใหญ่ที่เกี่ยวกับรากฐานทางความเชื่อของผีเจ้านาย จะเริ่มทำกันในเดือน 5-6 ที่ศูนย์กลางเมือง คือ พระธาตุศรีสองรักและวัดโพนชัย ดังนั้นชาวบ้านก้างปลาที่นับถือผีเจ้านายหรือมีเชื้อสายโดยตรงในการที่จะต้องเข้าร่วมพิธีจะต้องมาเข้าร่วมที่เฮือนของเจ้าพ่อกวนหรือเจ้าแม่นางเทียมตามแต่กรณีไป เนื่องจากต้องไม่ลืมว่าบรรพบุรุษก้างปลา คือ สายสกุลเชื้อบุญมี ที่มีความเกี่ยวข้องกับเมืองด่านซ้ายโดยตรง พิธีกรรมในสองเดือนนี้จึงไม่ได้สัมพันธ์โดยตรงกับ

สมาชิกทั้งหมดในบ้านก้างปลา แต่ก็แสดงให้เห็นรากฐานทางความเชื่อและลำดับชั้นของผีเจ้านายได้อย่างดี ซึ่งประเพณีเดือนต่อไปจะเห็นชัดขึ้น

เดือนหก บูชาธาตุ/แจกธาตุ

อาจกล่าวได้ว่าการขนทรายเข้าวัดในฮีต 12 ของชาวอีสาน-ลาว โดยทั่วไปไม่ได้ทำกันในช่วงสรานต์แต่นับจากวันมหาสงกรานต์ไป 1 แรม หรืออาจ 1 เดือนตามความเหมาะสม เรียกว่า “ตบปะทาย” สำหรับชาวต๋านซ่ายเช่นเดียวกัน ในเดือนหกจะมีกิจกรรมทางวัฒนธรรมที่คล้ายกับการสรงน้ำพระแต่เป็นการทำความสะอาดพระธาตุศรีสองรักซึ่งนับเป็นศูนย์กลางทางจิตวิญญาณ ก่อนถึงวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 6 จะมีการป่าวประกาศให้ทราบทำให้ชาวบ้านเตรียมอุปกรณ์ทำความสะอาดหน่วยงานท้องถิ่นเตรียมน้ำเตรียมสถานที่ล่วงหน้า 1 สัปดาห์ เจ้าพ่อกวนและเจ้าแม่นางเทียมจะทำการล้างพระธาตุเป็นคนแรก จากนั้นจะมีการปิดทองพระธาตุรวมถึงพระประธานต่าง ๆ ให้แล้วเสร็จก่อนจัดงาน เมื่อถึงวันขึ้น 11 ค่ำพ่อแสนจะแต่งขันดอกไม้ไปบอกกล่าวกับผีเจ้านายที่หอหลวง และทอน้อย (หอผีเจ้าแสนเมือง) ส่วนเจ้าแม่นางเทียมให้แต่งขันดอกไม้กลับไปให้หิ้งเจ้าเมืองกลางที่เฮือนของตนว่าจะจัดงานพระธาตุแล้ว

วันขึ้น 12 ค่ำ ตอนเช้ามีการทำบุญใส่บาตรเพื่อฉลองการปิดทอง

วันขึ้น 13 ค่ำ จึงให้มีการล้างพระธาตุโดยประชาชนทั่วไป

ภาพที่ 14 ประชาชนทั่วไปทำการล้างพระธาตุในวันขึ้น 13 ค่ำ เดือน 6

(ที่มาภาพ: ฐิตินันท์ ไกล่ซัด, 2562)

วันขึ้น 14 ค่ำ จะเริ่มมีการเตรียมสถานที่ในการแจกธาตุ ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของงานพระธาตุ มีการสู่ขวัญธาตุและทำบายศรีเตรียมไว้สำหรับการบวชพระธาตุหรือรวมเอาบุญบวช (บุญบวชของชาวอีสานมักจะจัดในช่วงบุญผะเหวด เดือน 4 – 5) ไว้ด้วยกัน ดังนั้นชายหนุ่มชาวด่านซ้ายที่ได้ทำพิธีบวชในงานพระธาตุถือว่าเป็นกุศลที่สุด ในวันขึ้น 14 ค่ำนี้จะเป็นการบวชนาคที่วัดโพนชัย

วันขึ้น 15 ค่ำ เป็นวันงาน จะมีการแห่ต้นผึ้งและแห่นาคไปพระธาตุพร้อมกัน เมื่อนำต้นผึ้งถวายพ่อกวนเสร็จก็จะสร่งน้ำพระธาตุอีกครั้ง แล้วจึงตั้งพานบายศรีที่เตรียมไว้ทั้งสี่ทิศ ทิศตะวันออกเฉียงใต้เป็นพานบายศรีของเจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียมอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของประชาชนอยู่ด้านตะวันตกเฉียงเหนือ และด้านตะวันตกเฉียงใต้มีการสู่ขวัญโดยพ่อ เสร็จแล้วนำลูกผึ้งหรือขี้ผึ้งจากต้นผึ้งที่แห่มาพร้อมนาคมัดรวมเป็นกำแล้วทำพิธีเวียนเทียนต่อไป

จากนั้นจึงเป็นพิธีสงฆ์ทำบวชพระในโบสถ์ ส่วนเจ้าพ่อกวนจะมอบดินพระธาตุที่พี่น้องมาบูชาไปเป็นสิริมงคล การทำพิธีมอบดินธาตุ พิธีบวชพระ และจบด้วยพิธีจุดบั้งไฟ จะทำพร้อมกัน เสร็จแล้วประมาณ 6 โมงกว่า หากปีใดมีนาคมากคนก็อาจใช้เวลาจนถึงดึกดื่น งานธาตุเดือนหกเป็นประเพณีระดับเมืองสำคัญที่ผู้คนจากทุกหมู่บ้านในด่านซ้ายเข้ามาร่วม ไม่เว้นแม้แต่ชาวแก้งปลา แต่ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสะดวก

เดือนเจ็ด เลี้ยงหอลหลวงและเลี้ยงบ้าน

หากพิจารณาจากเดือน 4 เป็นต้นมา จะเห็นว่าผีบนหิ้งของเจ้าพ่อกวน และเจ้าแม่ นางเทียม ซึ่งเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณของฝ่ายชายและหญิงได้รับการไหว้บูชาหรือการเลี้ยงแล้ว พระธาตุได้รับการบูชาแล้ว ในเดือนเจ็ดก็ถึงวาระของผีที่ลำดับสูงที่สุดคือผีเสื้อเมืองหลักเมืองที่สถิตอยู่ใน “ดงหอลหลวง” ห่างจากพระธาตุศรีสองรักไปราวหนึ่งร้อยเมตร และผีประจำบ้าน (หมู่บ้าน) ที่สถิตใน “ดงหอน้อย” ของบ้านเดินหรือตัวเมืองด่านซ้าย ดงหอน้อยโดยพื้นฐานทางความเชื่อแล้วไม่คล้าย “ดงหอ” ของบ้านแก้งปลา ต่างตรงที่เป็นดงหอประจำหมู่บ้านของเจ้าพ่อกวน ผู้ซึ่งมีความสามารถเข้าทรงเจ้าแสนเมืองได้เพียงคนเดียว (แสนเมืองเป็นตำแหน่งอุปฮาดหรืออุปราชของกษัตริย์ตามระบบการปกครองอาณาจักรล้านช้าง) ดังนั้นการ “เลี้ยงบ้าน” ของบ้านเดิน จึงส่งผลต่อแบบแผนพิธีกรรมในทุกชุมชน ดังจะกล่าวต่อไป

ลำดับแรกขอกกล่าวถึงการเลี้ยงหอลหลวงเสียก่อน กำหนดการเลี้ยงหอลหลวง คือ ขึ้น 8 ค่ำ เดือน 7 เป้าประสงค์ คือ เพื่อแก้บนต่อผี มีการเตรียมควายเลี้ยงปีไว้หนึ่งตัวโดยมีคณะพ่อแสนและชาวบ้านต่าง ๆ เก็บรวบรวมเงินมาซื้อควายมาแก้บนประจำปีเป็นเครื่องสังเวทยหลัก จากนั้น

การทำพิธีจะเป็นการจำลองขบวนแห่อย่างเจ้าเมืองสมัยโบราณ คือ เจ้าพ่อกวนจะต้องเชิญเจ้าเมืองวังจากหิ้งที่เฮือนลงมาเพื่อนำขบวนแห่ พ่อแสนแต่งขันเชิญอาวุธและเครื่องทรง กษัตริย์ลงจากหิ้ง เอาฆ้อง คันทาด ตาดชัย เป็นเครื่องประกอบ 3 ยก จากนั้นขบวนแห่จะแห่ไปตามเส้นทางเลียบลำน้ำหมันผ่านผ่านเฮือนเจ้าแม่นางเทียม ซึ่งแต่งอีกขบวนรอรับซึ่งประกอบด้วยหอก ดาบ คันทาด ตาดชัย เป็นเครื่องประกอบพิธีเลี้ยงหอก จากนั้นขบวนจะมุ่งไปยังหอหลวง พิธีกรรมตลอดวันจะเป็นการเข้าทรงของผีเจ้าเมืองวัง เจ้าองค์หลวง เจ้าองค์ไทย/องค์ลาว ลงประทับเจ้าพ่อกวน ส่วนฝ่ายเจ้าแม่นางเทียมจะมี เจ้าเมืองกลาง เจ้านางเค้า เจ้านางจวง เจ้านางน้อย ซึ่งเป็นผีเจ้านายที่มาร่วมกิจกรรมของเจ้าพ่อกวนแก่บนประจำปี ที่มาชมเครื่องถวายอันมีควายปีเป็นเครื่องหลัก ระหว่างนี้ภายในดงหอหลวงจะห้ามคนเข้าคนออก

ภาพที่ 15 ขบวนแห่เจ้าเมืองวัง พร้อมเครื่องประกอบฆ้อง คันทาด ตาดชัย

เดินสู่บริเวณดงหอหลวงเพื่อเริ่มพิธี (ที่มาภาพ: ฐิตินันท์ ไกล่ชิด, 2564)

ครั้นเสร็จพิธีในวันรุ่งขึ้นจะเป็นการเลี้ยงบ้าน หรือ หอน้อย ซึ่งมีเฉพาะการเข้าทรงของเจ้าแสนเมืองและเจ้าเมืองวังผ่านเจ้าพ่อกวนเท่านั้น เครื่องถวายที่ให้เจ้าแสนเมืองใช้จะไม่ใช่ควาย แต่จะเป็นไก่หรือตุ๋นเป็นหลัก ในการเลี้ยงหอน้อย คือ วันสำคัญที่จะเป็นวันกำหนดงานเทศน์มหาชาติ หรือ บุญผะเหวดในวันใด โดยการที่พ่อแสนหรือตัวแทนจะถามผีเจ้าแสนเมืองหรือเจ้าเมืองวังที่ประทับร่างพ่อกวนนั้นว่ากำหนดงานขึ้นในวันใด

ประเด็นสำคัญประการสุดท้าย คือ มันเกี่ยวกับบ้านก้างปลาอย่างไร? นอกจากการที่สมาชิกในชุมชนผู้ศรัทธาจะมาเข้าร่วมพิธีใหญ่นี้เป็นบางคนเท่านั้น ความสำคัญ คือ เมื่อการเลี้ยงก

หลวง ตลอดจนการเลี้ยงบ้านหรือหอน้อยบ้านเดินเป็นหมุดหมายว่า ต่อไปชาวบ้านรอบนอกจึงจะ “เลี้ยงหอ” หรือ “เลี้ยงบ้าน” ที่หมู่บ้านตัวเองได้

เดือนแปด เลี้ยงตงหอบ้านก้างปลาและบุญหลวงด่านซ้าย

หลังจากงานเลี้ยงหอหลวงในวันขึ้น 8 ค่ำ เดือน 7 ชาวบ้านก้างปลาจะกำหนดวันเลี้ยงหอของตนหลังจากนั้นคือ ในช่วงขึ้น 9-10 ค่ำ เดือน 8 นำโดยพ่อกวนเมือง เชื้อบุญมี และนางแตงเตรียมเครื่องแกบและเครื่องสังเวยประกอบด้วยไก่ ตุ่น หรือหมู อย่างไรก็ตามชาวบ้านก้างปลาจัดทำหลังจากงานบุญหลวงด่านซ้าย หากบุญหลวงไม่ล่าช้าเกินไป

บุญหลวง ถือว่าเป็นกิจกรรมที่ใหญ่ที่สุดในประเพณีทั้งสิบสองเดือน เพราะรวมเอาฮีตเดือน 4 (บุญผะเหวด/เทศน์มหาชาติ) ฮีตเดือน 6 (บุญบั้งไฟ) และฮีตเดือน 7 (บุญข้าชะ/บูชาบรรพบุรุษ) ในเชิงรายละเอียดผู้ศึกษาไม่ขอกล่าวถึงในส่วนนี้แล้ว (โปรดดูเพิ่มใน ศรีศักร วัลลิโภดม, ภัคดี สืบบุญการณ และวลัยลักษณ์ ทรงศิริ, 2550) ซึ่งข้อสังเกตอย่างหนึ่ง คือ ในช่วงรอยต่อระหว่างเดือน 7 - เดือน 8 เป็นช่วง ฮีตชำระ หรือการปิดป่าสิ่งไม่ดีในชุมชน การบูชาผีบรรพบุรุษ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ในชุมชน หากในพื้นที่อื่น ๆ ของอีสานเป็นช่วงการเลี้ยงปู่ตาไหว้หลักบ้าน เป็นต้น ดังนั้นช่วงรอยต่อของการทำบุญชำระในพื้นที่ด่านซ้าย จึงมีลักษณะการเลี้ยงบ้านของหมู่บ้านอีสานทั่วไป ชาวบ้านก้างปลาจึงใช้ช่วงเวลาของฮีตชำระ ทำพิธีเลี้ยงหอในหมู่บ้านของตน

พิธีกรรมการเลี้ยงหอวันแรกเป็นวันเบิกป่าการรวมดอกไม้ที่บ้านพ่อกวนบ้านในตอนเช้าและการเบิกป่า ชาวบ้านจะนำดอกไม้มารวมกันที่บ้านของพ่อกวนซึ่งได้มีการเตรียมขันไว้รอรับดอกไม้ตั้งแต่เช้า หลังจากนั้นจึงเริ่มการปรับปรุงภูมิทัศน์พื้นที่โดยรอบตั้งแต่ทางเดินเท้าเข้าไปในบริเวณลานพิธีในตงหอ จะมีการรวบรวมไก่เป็น จำนวน 5 ตัวมาเตรียมไว้

วันถัดมา เริ่มทำพิธีเลี้ยงโดยใช้ไก่และเหล้า ตามที่ชาวบ้านแต่ละหลังคาเรือนได้บนไว้กับผีบรรพบุรุษของตน โดยแยกส่วนกันกับไก่ 5 ตัวที่เป็นของไหว้ส่วนกลางของหมู่บ้าน นอกจากไก่แล้ว บางครั้งจะมีหมู ที่ทุกหลังคาเรือนในหมู่บ้านร่วมกันซื้อมา 1 ตัว บูชาหิ้งต่อจากการบูชาดอกไม้ในลำดับถัดไป พ่อกวนและผู้ช่วยยกข้าวโพน และแต่งกวาชั้นถวายเป็นถวาย หลังจากนั้น นำข้าวโพนและแต่งกวาลงมาแล้วเผาต่อมา นำไก่เป็นทั้ง 5 ตัว มาทำต้มไก่แล้วให้พ่อกวนนำขึ้นถวาย ผ่านไป 10-15 นาที จึงยกกลซึ่งถือว่าผีเจ้านายได้กินเรียบร้อยแล้ว เสร็จจากการเลี้ยงหอ แล้วจึงเริ่มทำการแกบของชาวบ้านเป็นรายกรณีไป หลังจากเสร็จพิธีการเลี้ยงหอประมาณเที่ยงวัน ชาวบ้านทุกคนก็กลับไปที่บ้านพ่อกวนอีกครั้งเพื่อสู่ขวัญให้พ่อกวนเป็นเสร็จพิธี

ในส่วนประเพณีทางพุทธศาสนา ก็ยังเป็นช่วงถวายเทียนเข้าพรรษา ซึ่งก็มักจะกระทำร่วมกันในบางปี คือหลังจากเลี้ยงหอหรือก่อนเลี้ยงหอไม่คาดเคลื่อนจากกันนัก

เดือนเก้า ข้าวประดับดิน

ข้าวประดับดินเป็นพิธีกรรมการเลี้ยงผีที่ชาวกำแพงปลาค่อนข้างให้ความสำคัญสืบเนื่องจากสภาพของชุมชนรายล้อมด้วยป่าเขาซึ่งเป็นที่สถิตของผีและวิญญาณหลากหลายที่ตนไม่อาจล่วงรู้ทั้งผีที่ให้คุณให้โทษตลอดจนบรรพบุรุษที่ล่วงลับ โดยเฉพาะในช่วงคืนเดือนดับของเดือนเก้า หรือวันแรม 14 ค่ำ เดือน 9 เป็นวันที่ประตูนรกเปิด ยมบาลจะปล่อยให้ผีในนรกออกมาเยี่ยมญาติพี่น้องของตนบนโลกมนุษย์ในคืนนี้ และประตูจะปิดลงจนกว่าจะถึงเดือนสิบ ดังนั้นวันนี้จึงเป็นโอกาสที่คนบนโลกจะได้เลี้ยงอาหารผีที่ออกมาจากนรก ไม่ใช่แค่บรรพบุรุษของตน แต่รวมถึงผีไร้ญาติ สัมภเวสี และอื่น ๆ

ในวันพระแรม 14 ค่ำ เดือน 9 จะนำข้าวปลาอาหารคาวหวาน ผลไม้หมากพลู บุหรี่อย่างละเล็กอย่างละน้อย นำมาห่อรวมกันด้วยใบตองเรียกว่า ห่อข้าวน้อย แบ่งเป็นสองส่วน ส่วนแรกเก็บไว้ถวายพระ อีกส่วนหนึ่งให้นำไปวางไว้ตามโคนต้นไม้ใหญ่หรือตามพื้นดินบริเวณวัดศรีมงคลและวัดป่า (สมาชิกในชุมชนจะแบ่งกันไปวัด) บางคนอาจขุดดินฝังห่อข้าวน้อยนั้นลงไปด้วย ทั้งนี้เพื่ออุทิศของเหล่านั้นแก่ภูตผีและวิญญาณต่าง ๆ ให้มารับแล้วจะยังไม่ปล่อยให้กลับไปยังภพภูมิของตนจะต้องรอไปจนถึงงานบุญข้าวสากที่จะจัดขึ้นในเดือนสิบก่อน

เดือนสิบ ข้าวสาก

หนึ่งเดือนหลังจากข้าวประดับดิน คือขึ้น 15 ค่ำ เดือน 10 ในอดีตชาวบ้านจะสานตอกไม้ไม่เป็นกรวยหรือชะลอมสำหรับบรรจุข้าวและของถวายพระ เรียกว่า “กวยสาก” ต่างจากบุญข้าวประดับดินที่ใช้ใบตองทำเป็นห่อข้าว ปัจจุบันเมื่อถึงวันทำบุญข้าวสากจะมีกวยสากขายที่ตลาดด่านซ้ายวางขายอยู่เป็นจำนวนมาก ชาวบ้านนิยมไปซื้อมาเตรียมไว้ก่อนวันทำบุญหนึ่งวัน

รุ่งเช้าชาวกำแพงปลาจะแบ่งกลุ่มไปวัดที่มีอยู่สองแห่ง คือ วัดศรีมงคล นำโดยผู้ใหญ่บ้าน และสมาชิกในชุมชน บริเวณบนซึ่งเป็นญาติพี่น้องที่สนิทกัน ส่วนวัดป่านั้น เพิ่งมีการสร้างขึ้นใหม่บนเขาสูงเหนือวัดศรีมงคลเดิมไปราว 2 กิโลเมตร โดยสมาชิกในหมู่บ้านคนหนึ่งจะไปแสวงโชคที่ต่างประเทศแล้วมีเงินมากพอจึงได้ทำบุญด้วยการสร้างวัดแห่งนั้นให้พระที่เคยมีพระคุณ ดังนั้นชาวกำแพงปลาบางส่วนที่สนิทสนมกับผู้อุปถัมภ์วัดป่าหรือญาติใกล้ชิดจะไปทำบุญที่นั่น จากการสังเกตการณ์จะเป็นสายตระกูลพรหมรักษา

ภาพที่ 16 กวยสากที่ใช้ในการถวายพระสงฆ์ในบุญข้าวสาก

(ที่มาภาพ: รัฐินันท์ ไกลชิด, 2563)

การทำบุญข้าวสากนั้น จะเอาอาหารภายในกวยสากแบ่งเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่งนำไปถวายพระพร้อมปัจจัย โดยทำวัตรปกติเหมือนทำบุญพระใหญ่ โดยในกวยสาก จะเขียนชื่อของญาติผู้ล่วงลับอย่างเฉพาะเจาะจงลงในกระดาษแผ่นเล็ก ๆ (แผ่นชื่อนี้คือ สลาก หรือ สาก เป็นที่มาของข้าวสากด้วย) เพื่อให้สงฆ์ได้อ่านชื่อนั้นตอนรับของถวาย นอกจากชื่อผู้ล่วงลับแล้วจะลงท้ายชื่อด้วยสิ่งศักดิ์สิทธิ์และเจ้ากรรมนายเวร เช่น

“ขออุทิศให้ นาย..... เชื้อบุญมี เจ้ากรรมนายเวร แถนไต้แลนาคน้อยธรณี”

ต่างจากการถวายข้าวประดับ คือ ข้าวประดับดินไม่มีการระบุชื่อผู้รับของถวายอย่างเฉพาะเจาะจง ทำให้การเลี้ยงผีในข้าวประดับดินเป็นการเลี้ยงอย่างกว้าง แต่ข้าวสากเป็นการทำให้อาหารผู้ตายโดยตรง

เมื่อแบ่งข้าวถวายพระสงฆ์จัดเป็นสำรับแล้ว อีกส่วนจะนำไป “ยาย” หรือกระจายในป่าหลังสำนักสงฆ์ บางส่วนนำไปเลี้ยงผีตาแฮกในที่ดินของตน ทำให้ผีตาแฮกพอใจและช่วยดูแลข้าวให้ออกงามดี

เดือนสิบเอ็ด ออกพรรษาผาสาทผึ้ง

ประตูของสามโลกเปิดอีกครั้งในวันที่ 15 ค่ำ เดือน 11 ประเพณีออกพรรษาเป็นกิจกรรมที่ยิ่งใหญ่อีกประเพณีหนึ่ง คือ การแห่ปราสาทผึ้ง หรือ “ผาสาทผึ้ง” ชาวบ้านเชื่อว่าการแห่

ปราสาทต้นผึ้งจะทำให้ได้บุญสูงสุด เพราะผึ้งเกี่ยวพันกับการเฝ้าอุปัฏฐากพระพุทธเจ้าในช่วงที่พระองค์จำพรรษากลางป่าเป็นเวลาสามเดือน ดังที่ปรากฏในพุทธประวัติตอนปาลีไลยลึง¹⁰

ก่อนวันออกพรรษาชาวแก่งปลาจะมีการรวมกลุ่มกันสร้างผาสาดผึ้ง ซึ่งต้องใช้เวลาและอุปกรณ์จำนวนมาก อีกทั้งยังต้องอาศัยฝีมือในการแทงหยวกประกอบหยวกกล้วยเข้ากับโครงไม้ให้เป็นปราสาทที่สวยงาม ฝ่ายชายจะทำหน้าที่การตัดไม้และแทงหยวก ฝ่ายหญิงจะจัดหาดอกผึ้งและตกแต่งทำความสะอาดปราสาทรอบนอก โดยดอกผึ้งนั้นทำโดยนำขี้ผึ้งใส่ถ้วยหรือขัน ละลายในน้ำร้อนที่ตั้งไฟอ่อนให้ขี้ผึ้งละลาย แล้วใช้ผลมะละกอดิบ มาปอกเปลือกตรงส่วนก้น ให้มีความเว้าคล้ายกลีบดอกไม้ จุ่มลงในขี้ผึ้งที่ละลายแล้ว ก่อนยกลงจุ่มในน้ำเย็น ดอกผึ้งก็จะหลุดล่อนออกมา แล้วจึงนำดอกผึ้งไปตกแต่งปราสาท โดยใช้ไม้กลัดเสียบดอกบานไม่รู้โรย วางลงตรงกลางดอกผึ้งเป็นเหมือนเกสรดอกไม้

ฝ่ายหญิงบางส่วนจะทำหน้าที่แม่ครัว รวมตัวกันห่อข้าวต้ม ทำอาหารสำหรับทำบุญและกินเลี้ยงในหมู่บ้าน ในอดีตมีการเล่นกะโปก (กระบอกไม้ไผ่เจาะรูอัดด้วยแก๊สส้มผลไม้ เมื่อใช้ไฟจุดจะมีเสียงระเบิดที่รุนแรงเหมือนปะทัดยักษ์) เพื่อส่งเสียงว่าถึงเทศกาลออกพรรษาแล้ว

หลังจากทำบุญฟังเทศน์เสร็จในช่วงเช้าของวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 ชาวบ้านจะไปรวมตัวกันที่บริเวณที่ทำผาสาดผึ้ง มีการกินเลี้ยง และดื่มสุรารองรับรื่นเริง (กล่าวกันว่า เนื่องจากวันออกพรรษาเป็นการอนุญาตให้ดื่มเหล้าได้เป็นครั้งแรก หลังจากการเข้าพรรษายาวนานกว่า 3 เดือน) เมื่อถึงช่วงเย็นจึงมีการแห่ผาสาดผึ้งนั้นไปยังวัด มีการละเล่นร้องเพลงอย่างสนุกสนาน เมื่อแห่มาถึงวัดแล้วก็จะทำการถวายปราสาทต้นผึ้งและต้นผ้าป่าให้แก่พระสงฆ์จากนั้นก็ทำการอุทิศส่วนกุศลให้แก่เจ้ากรรมนายเวรเป็นอันเสร็จพิธี

จากข้อมูลด้านพิธีกรรมที่เล่าเรียงมา จะเห็นว่าพิธีกรรมหลักของบ้านแก่งปลาจะเป็นพิธีกรรมที่เกี่ยวกับความเชื่อแบบผี และส่วนมากจะเชื่อมโยงกับพิธีกรรมหลักของเมืองด่านซ้าย จะมีก็แต่พิธีกรรมการเลี้ยงหอนในเดือน 8 ข้าวประดับดินในเดือน 9 ข้าวสาก เดือน 10 จนถึงออกพรรษา

¹⁰ พระพุทธเจ้าเสด็จไปจำพรรษา ณ ป่ารกชัฏวัน ไกลป่าเลไลยก์ในพรรษาที่ 9 โดยช่างปารีไลยกะกับลิงเป็นผู้อุปัฏฐาก ไม่มีมนุษย์อยู่เลย ตลอด 3 เดือน ช่างจัดน้ำและผลไม้ถวาย ส่วนลิงนำรวงผึ้งมาถวาย เมื่อพระองค์ทรงรับแล้วก็เสวย ลิงเห็นก็ดีใจมาก ขึ้นไปจับกิ่งไม้เขย่งกิ่งไม้หักตกลงมาเสียบอกลิงตาย จึงไปเกิดเป็นเทพบุตรวิมาน ครั้นถึงวันออกพรรษา พระพุทธเจ้าเสด็จสู่เมืองโกสัมพี ช่างคิดถึงพระพุทธเจ้ามาก หัวใจแตกตาย ไปเกิดเป็นเทพบุตรวิมาน พระพุทธเจ้าทรงนึกถึงความดีของช่างและลิงที่เฝ้าอุปัฏฐากตลอดพรรษา 3 เดือน จึงทรงนำเอาผึ้งรวงมาเป็นดอกไม้ประดับในโครงปราสาท เป็นปราสาทที่เกิดขึ้นในจินตนาการของผู้ที่มารับ ระหว่างเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

เดือน 11 ที่ชาวบ้านก้างปลาสามารถดำเนินพิธีกรรมได้โดยไม่ยึดโยงกับเมืองด้านซ้าย อีกส่วน คือ พิธีกรรมทางพุทธศาสนา เนื่องจากวัดศรีมงคลของบ้านก้างปลา มีพระสงฆ์จำพรรษาน้อย บางครั้งก็ไม่มีเลย ทำให้การทำพิธีกรรมทางศาสนาที่มีพระสงฆ์เป็นหลักเช่น บุญเข้ากรรมในเดือนหนึ่งค่อนข้างยากลำบาก ในอดีตพิธีทางพุทธศาสนาต้องไปประกอบที่หมู่บ้านอื่นหรือที่ด้านซ้าย

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
เมืองด้านซ้าย	เข้ากรรม	คุณทาน	บุญข้าวจี	เลี้ยงเฮือน	เลี้ยงเจ้าเมือง กลาง/สงกรานต์	แจกธาตุ	เลี้ยงหอ หลวง/เลี้ยง บ้าน	บุญหลวง	ข้าว ประดับ ดิน	ข้าวสาก	ออกพรรษา- ผาสดฝั่ง- ไหลเรือไฟ	บุญกฐิน
บ้านก้างปลา	-	-	บุญ ข้าวเปลือก	-	สงกรานต์	-	-	เลี้ยงหอ	ข้าว ประดับ ดิน	ข้าวสาก	ออกพรรษา- ผาสดฝั่ง	
วิถีการผลิต	เก็บเกี่ยว-ปลูกพืชผัก		ฤดูแล้ง (ปลูกพืชทนแล้ง รับจ้างแรงงาน)				ฤดูทำข้าวไร่ - ปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์					

ภาพที่ 17 แผนภาพแสดงความสัมพันธ์ของพิธีกรรมระหว่างเมืองด้านซ้ายและบ้านก้างปลา เปรียบเทียบกับปฏิทินทางการเกษตร

อย่างไรก็ตาม พิธีกรรมที่มีสมาชิกในชุมชนเข้าร่วมอย่างเหนียวแน่น คือ พิธีกรรมตั้งแต่ เดือน 8-11 (กรกฎาคม-ตุลาคม) นอกนั้นเป็นการร่วมกับที่อื่น หรือแทบจะไม่มีการจัดเลย ผู้ศึกษามองว่าส่วนหนึ่งที่พิธีกรรม ช่วงเดือน 8-11 (กรกฎาคม-ตุลาคม) มีนัยยะสำคัญ คือ เป็นช่วงหลังจากการ “ปลูกข้าว” โดยเฉพาะข้าวไร่ที่ต้องเริ่มทำหลังข้าวนา เนื่องจากให้เวลาเก็บเกี่ยวเร็วกว่า และช่วงเวลานี้ในรอบปีเป็นช่วงที่มีความไม่มั่นคงสูง กล่าวคือ หากฝนตกมากข้าวจะงามเกินไปจนเมล็ดลีบ หากฝนตกน้อยไปข้าวจะแห้งกรัง อีกทั้งการเดินทางขึ้นไร่เป็นไปอย่างยากลำบาก เรียกได้ว่าเกษตรกรมีความกังวลเป็นอย่างสูงในช่วงเวลานี้

อนึ่ง การประกอบพิธีกรรมในช่วงเดือน 8-11(กรกฎาคม-ตุลาคม) จะเน้นพิธีกรรมเกี่ยวกับผีบรรพบุรุษและผีเจ้านาย ตลอดจนผีต่าง ๆ ในนรก ซึ่งก็ทำควบคู่กับพิธีพุทธในฐานะผีอีกองค์ ทั้งการเลี้ยงผีตาแฮกในบุญข้าวสาก หรือการเลี้ยงผีในดงหอเพื่อปัดเป่าความทุกข์ยากในเดือนแปด ล้วนแล้วแต่มีการคาดหวังให้บรรพบุรุษหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์บันดาลความสมบูรณ์และความมั่งคั่งแก่ชีวิตทั้งสิ้น นอกจากนี้พิธีกรรมทางผียังต้องใช้ผู้นำพิธีซึ่งเป็นผู้สูงอายุในประชากรุ่นที่ 1 ของหมู่บ้าน หรืออีกนัยหนึ่งผู้นำพิธีกรรมคือบรรดาผู้ครอบครองที่ดินทางการเกษตรในพื้นที่บ้านก้างปลา หรืออาจกล่าวได้ว่าในทางหนึ่งพิธีกรรมรอบปีในช่วงเดือน 8-11(กรกฎาคม-ตุลาคม) เป็นช่วงที่ช่วยส่งเสริมบทบาทของผู้สูงอายุในฐานะผู้ที่เชื่อมระหว่างบรรพบุรุษและชีวิตในโลกปัจจุบันของพวกเขาตนเอง

4.6 ประวัติศาสตร์และวิธีการเกษตร: แบบแผนทางสังคมของบ้านก้างปลาในบริบทด้านซ้าย

จากเนื้อหาทั้งหมด 5 หัวข้อใหญ่ ไล่เรียงจากสภาพที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของพื้นที่หุบเขาลุ่มน้ำหมัน ประวัติศาสตร์ของการตั้งถิ่นฐานและความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างชาวด้านซ้ายและชาวบ้านก้างปลา เพื่อเน้นย้ำให้เห็นความสำคัญของปฏิบัติการ “บุกเบิก” พื้นที่ทางการเกษตรใหม่ ๆ ซึ่งเป็นกระบวนการที่ใช้เวลายาวนานชั่วรุ่น นอกจากนี้ยังได้อธิบายปัจจัยการเปลี่ยนแปลงจากภายนอกในแง่ของนโยบายทางเศรษฐกิจและนโยบายทางการปกครองของประเทศที่ส่งผลต่อการปักหลักตั้งถิ่นฐานอย่างถาวร และยังคงส่งผลต่อวิถีการผลิตของชาวก้างปลาในแต่ละช่วงเวลา (Period) วิถีการผลิตที่เกิดขึ้นจากปัจจัยภายนอกและพลวัตภายในทำให้เกิดรูปแบบความสัมพันธ์หรือการจัดการทางสังคมที่สัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้นกับการจัดการทรัพยากรที่ดินหรือระบบการผลิต ในท้ายที่สุดคือโลกทัศน์ที่สะท้อนผ่านพิธีกรรมสำคัญต่าง ๆ ในรอบปี นอกจากนี้จะให้เห็นความเชื่อมโยงกับรากฐานทางวัฒนธรรมกับชาวด้านซ้ายทั้งหมดแล้ว ยังเสริมให้เห็นช่วงเวลาของพิธีกรรมสำคัญ คือ ช่วงเดือน 8-11 (กรกฎาคม-ตุลาคม) ที่เกี่ยวข้องกับระบบการผลิตสำคัญหรือข้าวไร่

รูปแบบวิถีชีวิตชาวก้างปลาที่ผู้ศึกษาอภิปรายมานี้ เพื่อจะให้เห็นสิ่งที่เรียกว่า “แบบแผนทางสังคมวัฒนธรรม” ในอีกภาษาหนึ่ง คือ โครงสร้างทางสังคมของชาวก้างปลาที่เหมือนทั้งมีส่วนเหมือนและแตกต่างจากชาวด้านซ้าย แบบแผนในชีวิตเหล่านี้เล่าผ่าน “ประวัติศาสตร์” ของประชากรจากรุ่น 0 หรือรุ่นอพยพจนถึงรุ่นที่ 2 ที่อยู่ในวัยแรงงาน เพื่อจะกล่าวถึงปฏิบัติการทางสังคมที่เกิดขึ้นของประชากรรุ่นที่ 1 ซึ่งกำลังอยู่ในสถานะผู้สูงอายุในปัจจุบัน

เนื้อหาในบทนี้ คือ ภาพอย่างกว้างของสังคมบ้านก้างปลาผ่านช่วงเวลาสำคัญต่าง ๆ ที่นำเราไปยังปฏิบัติการทางการเกษตรซึ่งเป็นหัวใจหลักของสังคมแห่งนี้ วิถีชีวิตและการตัดสินใจของปัจเจกชน ตลอดจนผู้สูงอายุที่ในงานศึกษานี้เรียกว่า ผู้กระทำหรือผู้แสดง (Actor) พวกเขาจะมีแบบแผนทางวัฒนธรรมที่ถูกสร้างจากกระบวนการทางประวัติศาสตร์เหล่านี้เป็น “เครื่องมือ” ในการใช้ตัดสินใจกระทำการต่อรองกับผู้คนในครอบครัว เครือญาติ และคนในชุมชนที่แวดล้อมพวกเขาในวาระต่าง ๆ แบบแผนเหล่านี้จะกลายเป็น “กลไก” ของพฤติกรรมของพวกเขาได้อย่างไร? นั่นคือ ประเด็นที่จะนำเสนอในบทต่อไป

บทที่ 5

ว่าด้วยการสูงอายุในบริบทกึ่งปลา

บริบทของบ้านกึ่งปลาที่อภิปรายในบทที่แล้วแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชนที่วางอยู่บนพื้นฐานการใช้ที่ดินในการเกษตรกรรมและการตั้งถิ่นฐานอย่างแน่นหนาจนจนก่อนอุปสงค์หมู่บ้านสมัยใหม่ในปัจจุบัน กล่าวอีกอย่างได้ว่าแสดงให้เห็นวิถีชีวิตหรือปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของคนในสังคมนี้ยึดโยงกับที่ดินและกิจวัตรทางการเกษตรมายาวนาน เมื่อพิจารณาตามช่วงเวลาตั้งแต่บรรพบุรุษรุ่นบุกเบิก

เนื้อหาบทนี้ จะอภิปรายการเข้าสู่ภาวะ “สูงอายุ” ในฐานะที่เป็นผลพวงของการพัฒนาจากภาครัฐซึ่งเป็นพลังจากภายนอกสังคม (External Force) และพลวัตภายในที่ปัจจุบันประชากรรุ่นที่ 1-2 ของนับได้ว่าเป็นประชากรสูงอายุตามการนิยามการเกษียณที่ 60 ปีโดยทั่วไปแล้ว

โดยจะในส่วนแรกจะเรียบเรียงเชิงแนวคิดเพื่อชี้ให้เห็นว่าการกำหนดนิยามการสูงอายุ เปลี่ยนแปลงไปพร้อมกับการพัฒนาท้องถิ่นในมิติต่าง ๆ ซึ่งผลพวงการพัฒนาเหล่านี้เป็นประวัติศาสตร์ที่กระทบกับชีวิตของคนในสังคมบ้านกึ่งปลาทั้งมิติชีวิตประจำวันทั่วไป และมิติของการสูงอายุซึ่งจะใช้ข้อมูลจากภายในสนามมาคลี่คลายให้เห็นพลวัตดังกล่าว

ส่วนที่สองจะนำเสนอ “ปฏิบัติการทางสังคม” ของกรณีตัวอย่าง ที่สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ของมิติต่าง ๆ ในสังคม เพื่อจะนำไปสู่บทวิเคราะห์ต่อไป

5.1 ผู้สูงอายุ: นิยามความหมายจากภายนอกและพลวัตในระดับชุมชน

ผู้สูงอายุเป็นสถานภาพของปัจเจกบุคคลที่มีฐานะเป็น “กระบวนกร” ทางกายภาพ ประวัติศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรม เห็นได้จากการพยายามกำหนดนิยามกำหนดความหมายแก่การสูงอายุตลอดประวัติศาสตร์ ทั้งการสูงอายุในแง่กายภาพที่มองว่าการสูงอายุเป็น “พยาธิสภาพ” ที่ส่งผลต่อการสูญเสียชีวิต การสูงอายุเป็นการเลื่อนสถานะทางสังคมในมุมมองทางสังคมวิทยา (ดูเพิ่มใน(ศรีศักร วัลลิโภดม และคณะ, 2550) (ศรีศักร วัลลิโภดม และคณะ, 2550) ที่สำคัญที่สุดคือการสูงอายุในมิติด้านรัฐกิจ หรือ การบริหารจัดการในภาครัฐ เพราะการสูงอายุของประชากรในอัตราที่สูงนำมาซึ่งผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคม รวมถึงหลักเหตุผลเชิงประจักษ์ที่ว่า การสูงอายุ ทำให้ร่างกายของมนุษย์อ่อนแอลงส่ง ผลต่อการใช้แรงงาน จึงต้องพึ่งพาระบบสาธารณสุขในการจัดการทางการแพทย์มากขึ้น ดังนั้นจึงได้เริ่มมีการกำหนดบทบาทของผู้ที่อยู่ในภาวะแก่ชราให้ยุติบทบาทการ

ทำงานไม่ว่าทางตรง เช่น การบังคับเกษียณอายุ หรือลดบทบาทการทำงานในระบบอุตสาหกรรมลง (มนสิการ กาญจนะจิตรา สุภางค์ จรัสสิทธิ และชื่นฤทัย แจ่มจันทร์, 2555; รสรินทร์ เกรย์ และคณะ, 2556) อีกทั้งยังต้องจัดให้มีสวัสดิการทางสังคมมาเป็นเครื่องมือป้องกันการถูกครหาว่าขูดรีดแรงงาน (Phillipson and Barrs, 2007 อ้างใน กมลชนก ขำสุวรรณ, 2560: 133-156) การบังคับใช้วิธีการจัดการผู้สูงอายุนำมาสู่การกำหนดนิยามทางกฎหมายหรือนโยบายพัฒนาสวัสดิการที่มอบแก่ผู้สูงอายุ หรือการกำหนดวัย “เกษียณ” ซึ่งต่างกันไปตามอายุ 55 - 70 ปีตามบริบทของรัฐหรือประเทศ และที่สำคัญที่สุด คือ ไม่ใช่คนทุกคนที่อยู่ในระบบอุตสาหกรรมที่มีการเกษียณอย่างแน่ชัดแต่ประชากรทุกคนในรัฐย่อมถูกนิยามตามอำนาจทางกฎหมายแห่งรัฐ

ตามบริบทของประเทศไทยมีกำหนดนิยามวัยสูงอายุตามลายลักษณ์อักษรที่ชัดเจนคือการกำหนด “วัยเกษียณ” ในสมัยรัชกาลที่ 5 ตามพระราชบัญญัติเบี้ยบำนาญทหารและข้าราชการพลเรือนฉบับแรก ระบุว่าให้ข้าราชการได้รับเบี้ยบำนาญหลังจากเกษียณอายุที่ 55 ปี แต่สามารถต่ออายุการทำงานได้คราวละหนึ่งปี และไม่เกินอายุ 60 ปี ขณะที่คนในอาชีพอื่นๆ ยังไม่มีกำหนดอายุที่ต้องหยุดทำงาน ในกฎหมายตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมามักจะระบุว่ากลุ่มคนที่มีอายุ 55-60 ปีขึ้นไปเป็น “คนชรา” ต่อมามีการจัดทำสำมะโนประชากรและเริ่มเล็งเห็นความสำคัญของผู้สูงอายุมากขึ้น เริ่มมีการบัญญัติคำว่า “ผู้สูงอายุ” แทน โดยให้มีแผนผู้สูงอายุแห่งชาติ ฉบับที่หนึ่ง ปี พ.ศ. 2525-2545 และมีการกำหนดคำว่าผู้สูงอายุลงในพระราชบัญญัติผู้สูงอายุ พ.ศ. 2546 ตามอำนาจแห่งรัฐธรรมนูญ ฉบับ พ.ศ. 2540 ในพระราชบัญญัติฉบับนี้ กำหนดให้บุคคลซึ่งมีอายุเกินหกสิบปีบริบูรณ์ขึ้นไปและมีสัญชาติไทยถือเป็นผู้สูงอายุ (มาตรา 3) จะเห็นได้ว่า ผู้สูงอายุตามความหมายในพระราชบัญญัตินี้พิจารณาจากอายุเป็นเกณฑ์สำคัญ

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาจากมาตรา 45 ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ฉบับ พ.ศ. 2540 บัญญัติว่า “บุคคลซึ่งมีอายุเกินหกสิบปีบริบูรณ์และไม่มีรายได้เพียงพอแก่การยังชีพ มีสิทธิได้รับความช่วยเหลือจากรัฐ ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ” และตามมาตรา 80 วรรคสอง ระบุว่า “รัฐต้องสงเคราะห์คนชรา” แต่ในพระราชบัญญัติผู้สูงอายุแห่งชาติใช้คำว่า “ผู้สูงอายุ” แทนคำว่า “คนชรา” เนื่องจากในทางการแพทย์ถือว่าความชราภาพอาจเกิดขึ้นในบุคคลที่มีอายุน้อยหรือบุคคลที่มีอายุยังไม่ถึงหกสิบปีก็ได้ ดังนั้น จึงใช้คำว่า “ผู้สูงอายุ” โดยถืออายุเป็นเกณฑ์จะมีความชัดเจนและเหมาะสมกว่า (ยงยุทธ ภูประดับกฤต, 2547)

กล่าวได้ว่า การบัญญัติข้อกำหนดเกี่ยวกับผู้สูงอายุลงในกฎหมายแม่บทสำคัญ ทำให้เกิดแผนยุทธศาสตร์และการดำเนินแนวนโยบายที่สำคัญต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “เบี้ยยังชีพ”

ผู้สูงอายุ ที่พัฒนาขึ้นมาหลังจากมีพระราชบัญญัติผู้สูงอายุแห่งชาติ พ.ศ.2546 ซึ่งกำหนดความสูงอายุ จากเกณฑ์อายุ 60 ปี อย่างชัดเจน ดังนั้นสำหรับบ้านก้างปลา อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย จึงมีสมาชิก ในชุมชนที่มีเกณฑ์อายุตรงตามนิยามดังกล่าว 26 ราย

อย่างไรก็ตาม งานศึกษานี้ศึกษาผู้สูงอายุในระดับชุมชน ซึ่งตีความการสูงอายุเลื่อน ไหลไปตามบริบททางวัฒนธรรม สอดคล้องกับงานวิจัยด้านผู้สูงอายุหลายเรื่องที่มองว่าในสังคมหนึ่ง อาจกำหนดนิยามการสูงอายุให้ต่างออกไปตามการนิยามในมิติทางสังคมและวัฒนธรรม

นิยามความหมายในระดับชุมชนบ้านก้างปลา

การสูงอายุทางสังคมนั้นมีความซับซ้อนและประกอบด้วยเงื่อนไขหลายด้าน ด้านที่สำคัญคือการเปลี่ยนแปลงบทบาทและสภาพซึ่งเป็นแนวคิดทางสังคมวิทยา ตัวอย่าง เช่น การที่บุคคล เลื่อนสถานะจากพ่อแม่เป็นปู่ย่าตายาย หรือมีหลานก่อนที่จะอายุ 60 ปี ทำให้บุคคลนั้น อาจต้องลด บทบาทการทำงานเพื่อเลี้ยงดูหลานแทนพ่อแม่ของหลานที่กำลังอยู่ในวัยแรงงานฉกรรจ์ ซึ่งกรณี เช่นนี้เกิดขึ้นกับชุมชนที่เป็นครอบครัวขยาย คือ อยู่บ้านเดียวกันหลายครัวเรือน เช่นเดียวกับบ้าน ก้างปลา

ครอบครัวนายป๋ม (นามสมมติ) อายุ 56 ปี เป็นชาวบ้านก้างปลาแต่กำเนิดมีการ แต่งงานแล้วบุกเบิกที่ดินทำกินรวมแล้วกว่า 100 ไร่ ทำให้ผู้คนในบ้านก้างปลา มองว่าเขาเป็นคนขยัน เพราะการที่คนหนึ่งครอบครัวต้องทำไร่ข้าวโพดนี้ร้อยละห้าต่อปีเป็นสิ่งที่ต้องลงทุนลงแรงมหาศาล เขา มีลูกสองคน แต่คนเล็กเมื่อเข้า 21 ปี บริบูรณ์ถูกเกณฑ์เข้ารับราชการทหาร ซึ่งลูกคนเล็กได้ แต่งงานและมีลูกน้อยแล้วหนึ่งคน ทำให้ครอบครัวสูญเสียแรงงานวัยฉกรรจ์ไป 1 คน และต้องดูแลแม่ ลูกอ่อนและเด็กทารกอีกหนึ่งคน ทำให้นายป๋มและภรรยาในฐานะปู่และย่าต้องปรับลดบทบาทการทำ เกษตรกรรมบนที่ดินกว่าหนึ่งร้อยไร่ลงมาดูแลทารก และให้แม่ของทารกหรือลูกสะใภ้เพิ่มบทบาท ทางด้านการเกษตรเมื่อยามที่ไม่ได้เลี้ยงดูบุตร

ในเรื่องนี้ทำให้คนในชุมชนรุ่นราวคราวเดียวกับนายป๋ม กล่าวถึงเขาว่า “เฒ่าแล้ว” เพราะเป็น “ปู่” แล้ว ในวงสนทนายามเย็นของกลุ่มผู้ชายวัยแรงงาน อายุราว 40-60 ปี มักหยอกเย้า นายป๋มเสมอว่า “ยังไม่ได้เป็นคนของราชการเลย เฒ่าแล้ว” นี่เป็นตัวอย่างหนึ่งของการนิยาม “การ สูงอายุ” โดยคนในชุมชนที่พิจารณาจากการเลื่อนบทบาททางสังคม จากพ่อเป็นปู่ และจากการลด บทบาทจากคนวัยแรงงานไปเป็นคนที่ต้องเลี้ยงดูทารกซึ่งเป็นสมาชิกคนใหม่ในสังคม

ตัวอย่าง คำพูดของชายวัยแรงงานบ้านก้างปลาที่ว่า “คนของราชการ” สะท้อน บทบาทสำคัญของกฎหมาย และอำนาจรัฐที่กำหนดความชรา คำว่า “คนของราชการ” ไม่ได้หมายถึง

การสูงอายุตามเกณฑ์ 60 ปี บริบูรณ์เท่านั้น แต่ยังเป็นคนที่คนผู้นั้นได้รับสิทธิประโยชน์หรือสวัสดิการของรัฐ คำพูดของชาวบ้านก้างปลาที่มักจะมาพร้อมกับความเป็นคนของราชการ คือ “ได้เงินเดือน” หรือ การได้รับเบี้ยยังชีพผู้สูงอายุนั้นเอง

การได้รับเบี้ยยังชีพจึงเป็นปฏิบัติการที่เป็นรูปธรรมที่สุดในการเป็นผู้สูงอายุ ดังนั้นการสูงอายุสำหรับบ้านก้างปลา มีการรวมเอาความหมายทางกฎหมายในแง่ของผลที่เกิดจากกฎหมายในที่นี้ คือ เรื่องของเบี้ยยังชีพ และยังพิจารณาความหมายของการสูงอายุลักษณะทางกายภาพสถานภาพและบทบาทซึ่งเป็นลักษณะทางสังคมของสมาชิกในชุมชน

จะเห็นได้ว่าการสูงอายุมีสองส่วนที่ต้องพิจารณา คือ 1) การสูงอายุเป็นภาวะที่มี “อำนาจ” กำหนดแบบแผนการใช้ชีวิตประจำวัน สถานะทางสังคม และบทบาทหน้าที่ ทั้งการนิยามด้วยข้อกฎหมาย ข้อกำหนด หรือนโยบายของภาครัฐที่เป็น “พลังจากภายนอก” 2) การสูงอายุเป็นภาวะที่มี “อำนาจ” กำหนดนำจากสังคมในบริบทเฉพาะบ้านก้างปลาเอง ที่เป็น “พลังภายใน” ดังนั้นสองส่วนนี้ล้วนเป็นปฏิสัมพันธ์ที่เกิดในพื้นที่และชีวิตประจำวัน ซึ่งจะอภิปรายดังต่อไปนี้

5.1.1 พลังจากภายนอก: แนวคิด นโยบาย และปฏิบัติการของภาครัฐต่อชีวิตสูงอายุในชุมชน

เนื้อหาส่วนนี้ ต้องการชี้ให้เห็นว่าการนิยามความหมายของคำว่า “สูงอายุ” ความหมายของการสูงอายุโดยภาครัฐ เป็นการนิยามเพื่อสร้างความชอบธรรมให้เกิดการ “พัฒนา” หรือการ “บริหารจัดการ” สังคมสูงอายุในวงกว้าง สำหรับรัฐไทย สามารถไล่เรียงได้ตั้งแต่ 1) สมัยกำหนดอายุเกษียณในรัชกาลที่ 5 ถึงสงครามโลกครั้งที่สอง พ.ศ. 2400 - 2500 2) ยุคประชากรเกิดล้าน หรือ Baby boom ของไทยช่วง พ.ศ. 2500 - 2520 3) ยุคหลังสงครามเย็นสู่แผนผู้สูงอายุแห่งชาติ ช่วง พ.ศ. 2530-2540 และ 4) ยุคสังคมสูงวัยสมบูรณ์ กระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น และแผนผู้สูงอายุฉบับที่ 2 พ.ศ. 2540-2560 โดยแต่ละช่วงมี “ปฏิบัติการ” ที่สำคัญของภาครัฐที่ส่งผลไปยังท้องถิ่นทุกภาคส่วนในประเทศ

โดยการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของความหมายในแต่ละยุค ส่งผลให้การเข้าสู่การสูงอายุของแต่ละคนเหลื่อมกัน จะอภิปรายที่ละช่วงดังนี้

1) ช่วงรัชกาลที่ 5 ถึงสงครามโลกครั้งที่สอง (พ.ศ. 2400 - 2500)

ในช่วงนี้เป็นการเริ่มต้น “กำหนด” หมายเหตุของการเกษียณอายุของข้าราชการที่อายุ 55 ปี นับเป็นก้าวแรกที่ภาครัฐเริ่มวางแผน “สวัสดิการ” ในบั้นปลาย ซึ่งยังจำกัดวงอยู่แค่ข้าราชการทหารและพลเรือนเท่านั้น เพราะในภาคเอกชนยังไม่มีกำหนดที่ชัดเจน อีกทั้งแรงงาน

ภาคเอกชนส่วนใหญ่เป็นแรงงานต่างชาติทั้งผู้จ้างและผู้รับจ้าง ส่วนประชากรในราชอาณาจักรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ซึ่งไม่สามารถกำหนดการเกษียณที่ชัดเจนได้ อย่างไรก็ตาม ในช่วงรัชกาลที่ 5 เริ่มมีการปฏิรูปประเทศโดยการจัดทำข้อมูลสำมะโนประชากรตามหัวเมืองต่าง ๆ เพื่อสะดวกแก่การเรียกเก็บภาษีทดแทนระบบการสักเลกหรือระบบไพร่ทาสแบบดั้งเดิมที่ไพร่ทาสสังกัดมูลนายเจ้าของที่ดิน แต่ไม่ได้ระบุข้อมูลประชากรหรือจำแนกเพศ อายุ อาชีพที่ชัดเจนนัก

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 7 ได้เกิดวิกฤตเศรษฐกิจลุกลามไปทั่วโลก แม้แต่ในสยามก็มีการใช้นโยบายรัดเข็มขัดปลดข้าราชการชั้นผู้น้อยและงดเว้นการให้เบี้ยบำนาญ จนกระทั่งเกิดความไม่พอใจหลายส่วนในด้านการบริหารเศรษฐกิจและการเมืองจนมีการอภิวัฒน์สยาม ใน พ.ศ. 2575 มีการพยายามกำหนดลัทธิเสรีภาพของพลเมืองหลายด้านตามหลักสำคัญหกประการของคณะราษฎร ได้แก่ *เอกราช ความปลอดภัย เศรษฐกิจ เสมอภาค เสรีภาพ และการศึกษา* สิ่งที่เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุ คือ หลักการพัฒนาเศรษฐกิจ โดย “ให้มีการบำรุงความสมบูรณ์ของราษฎรในทางเศรษฐกิจ รัฐบาลจะจัดหางานให้ราษฎรทำ จะวางโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ ไม่ปล่อยให้ราษฎรอดอยาก” (ศศิพัฒน์ ยอดเพชร, 2533)

การปฏิบัติตามหลักทั้งหกนั้น จะเห็นได้ชัดเจนขึ้นในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลย์สงคราม กล่าวคือ เริ่มมีการระบุ “คนชรา” เป็นส่วนหนึ่งของผู้ด้อยโอกาส ขอบทาน และคนเร่ร่อน

ในขณะที่บ้านก้ำปลาหรือพื้นที่อำเภอด่านซ้ายทั่วไปมีการนियามการสูงอายุ หรือความแก่เฒ่าจากหลายปัจจัย แต่ที่โดดเด่น คือ การสูงอายุตามสภาพร่างกาย และการสูงอายุตามบทบาท กล่าวคือการสูงอายุตามสภาพร่างกายหรือทางชีวภาพนั้นส่งผลต่อบทบาทการทำงานในแปลงไร่นา ผู้ที่เปลี่ยนตัวเองมาอยู่กับบ้านดูแลงานด้านความเชื่อ พิธีกรรม การแต่งงานและการจัดแบ่งมรดกหรือการจัดการที่ดิน ในขณะที่การสูงอายุตามบทบาทพบว่าเป็นการเลื่อนสถานจากพ่อเป็นปู่ แม้อายุจะยังไม่ถึง 55 ปี

อย่างไรก็ตาม อำนาจของผู้สูงอายุในชุมชนบ้านก้ำปลาในยุคของคณะราษฎรยังปรากฏไม่แน่ชัดเนื่องจากเป็นช่วงก่อตั้งหมู่บ้าน ผลพวงจากโครงสร้างอำนาจภายนอกในหัวข้อต่อไปต่างหากที่จะเป็น “อำนาจ” สำคัญจากภายนอกที่ส่งผลกระทบต่อการเข้าสู่การเป็นสังคมสูงอายุของบ้านก้ำปลา

2) ยุคประชากรเกิดล้าน: แนวโน้ม การพัฒนา วัฒนธรรม และอำนาจทางสังคม

ในส่วนนี้จะชี้ให้เห็นว่าผู้สูงอายุแต่ละรายในบ้านก้ำปลาในปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นการสูงอายุตามชีวภาพหรือการสูงอายุตามบทบาททางสังคม ล้วนได้รับผลจากการพัฒนาประเทศในช่วง

สงครามเย็น ที่ประชากรทั่วประเทศเกิดปีละล้านคน และกำลังเข้าสู่การสูงอายุพร้อมกัน ซึ่งผู้สูงอายุ บ้านกึ่งปลาจึงอยู่ใต้บริบทการพัฒนาสังคมในช่วงนี้ด้วย

ปรากฏการณ์ “Baby Boom” เป็นปรากฏการณ์สำคัญที่ส่งผลกระทบต่อแนวโน้มด้านประชากรทั่วโลก ที่ “อัตราการเกิดของประชากร” เพิ่มสูงมากในสหรัฐอเมริกาในช่วง ค.ศ. 1946-1964 ส่งผลให้วิถีคิด วิถีผลิต โครงสร้างสังคมวัฒนธรรมของประเทศขยับเคลื่อนเพื่อตอบสนองต่ออัตราประชากรที่เพิ่มสูง ดังจะเห็นวิถีคิดเรื่องการมีบ้าน มีรถ มีลูกครอบครัวที่อบอุ่น มีการศึกษาระดับสูง มีความมั่นคงในอาชีพการงานหรือร่ำรวย (American Dream) และเมื่อเด็กในยุคบูมเมอร์เติบโตเป็นวัยรุ่นก็ทำให้วัฒนธรรมบันเทิง ทั้งเพลง ภาพยนตร์ แฟชั่น จนถึงอุดมการณ์ทางการเมือง แพร่หลายและเบ่งบาน ดังนั้นในทศวรรษที่ 1970-1980 นี้จึงเป็นช่วงที่การศึกษา การพัฒนา วัฒนธรรมบันเทิง การพัฒนาเทคโนโลยีอวกาศ การพัฒนาเศรษฐกิจ เติบโตตามไป ซึ่งการพัฒนาทางวัฒนธรรม การศึกษา และการทหารของสหรัฐอเมริกาในช่วงนี้นอกจากจะเป็นไปเพื่อแข่งขันกับสหภาพโซเวียตในสงครามเย็นแล้ว ยังตอบสนองกับภาวะประชากรในแรงงานที่เพิ่มพูนเต็มที่ในยุค Baby Boomer ด้วย

ในขณะที่ประเทศไทยนั้น การเกิดภาวะ Baby Boomer ไม่ได้เป็นไปในช่วงเวลาเดียวกับสหรัฐอเมริกา แม้ว่าจะมีอัตราการเกิดสูงขึ้นในช่วงเวลาเดียวกัน คือ ช่วงปี ค.ศ. 1946-1964 หรือ พ.ศ. 2489-2509 แต่จุดสูงสุดของอัตราการเกิดในไทยจะเหลื่อมกว่าหรือช้ากว่าสหรัฐอเมริกาอยู่ราวสิบปี คือ ระหว่างปี ค.ศ. 1963 - 1984 หรือ พ.ศ.2506-2527 ไทยมีอัตราประชากรเกิดใหม่เฉลี่ยปีละมากกว่า 1 ล้านคน

หากเทียบกับอายุเฉลี่ยในปัจจุบันตอนนี้คนไทยที่เกิดใน ยุค American Baby Boom คือ ค.ศ.1946-1964 (พ.ศ. 2489-2509) คือช่วงอายุ 57-100 ปีขึ้นไป มีชีวิตอยู่ 13,741,598 คน (รุ่น Boomer) ในขณะที่คนไทยที่เกิดในช่วง ค.ศ.1963-1984 (พ.ศ.2506-2527) คือช่วงวัย 37-56 ปี (รุ่น X) มีอยู่ 20,368,829 คน (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2562) ส่วนประชากรที่เกิดหลังจากนั้นคือ Generation Y, Z และ Alpha คือรุ่นวัยกำลังเกิด วัยเด็ก วัยเรียนที่กำลังเข้าสู่วัยทำงาน คิดรวมกันเป็นประชากร 30 กว่าล้านคน แสดงให้เห็นว่าคนวัฒนธรรมของคนรุ่น X คือวัฒนธรรมที่มีอำนาจทั้งด้วยจำนวนคนและด้วยอิทธิพลของสถานภาพทางสังคมในปัจจุบัน ด้วยจำนวนที่มากและเป็นผู้ครอบครองอำนาจทางเศรษฐกิจ

คนรุ่น X ของไทยในช่วง พ.ศ.2506-2527 เรียกอีกชื่อว่ารุ่น “เกิดล้าน” และไม่ใช่เกิดล้านธรรมดา แต่เกิดล้านกว่าคนต่อเนื่องยาวนานนับ 20 ปี ขณะที่คนรุ่น Boomer มีอัตราการเกิด

แบบถึงล้านบ้าง ไม่ถึงบ้างสลับกันไป ดังนั้นประชากรคนรุ่น X หรือรุ่นเกิดล้านคือคนในยุค Boomer ที่จริงของไทย หรือ Thai Boomer อย่างไรก็ตามในวิถีคิดนี้ Thai Boomer จะยังไม่ใช่ “ผู้สูงอายุ” หากเรานับว่า ผู้สูงอายุ คือคนอายุ 60 ปีขึ้นไป แต่ก็เป็นคนลึกลับใหญ่มากเมื่อคนรุ่นนี้จะเกษียณอายุพร้อมกันปีละ 1 ล้านคน (ถ้าคิดในแง่ว่าทุกคนมีชีวิตถึงเกษียณ) ยาวนานต่อเนื่องถึง 20 ปี

คลื่นประชากรที่เพิ่มพูนในระลอกนี้เป็นสิ่งที่ภาครัฐให้ความสำคัญมาก สอดคล้องกับการพัฒนาประเทศหลายด้านที่ส่งผลโดยตรงจากอดีตถึงปัจจุบัน ซึ่งไม่ใช่แค่การกำหนดยุทธศาสตร์เพื่อรองรับการเกษียณ แต่โครงสร้างขั้นพื้นฐานหลายสิ่งเกิดขึ้น ล้วนมีอำนาจช่วยกำหนดแบบแผนสังคมวัฒนธรรมของคนในประเทศและส่งผลถึงการกลายเป็นผู้สูงอายุในปัจจุบันด้วย

หากพิจารณาเรื่องการนิยามการสูงอายุจากมุมมองของคนบ้านก้างปลาที่ผู้ศึกษาได้ยกตัวอย่างมาในช่วงต้น จะเห็นว่าการสูงอายุทางบทบาทหรือสถานภาพสังคมได้เกิดก่อนวัย 60 ปี ดังนั้นประชากรรุ่น 2 ในบ้านก้างปลาจำนวนหนึ่งมีสถานะเป็นผู้สูงอายุตามบริบทสังคมแล้ว ก่อนจะสูงอายุตามการเป็น “คนของราชการ หรือคนวัยเกษียณ” ดังนั้นหากมองจากภาพรวมแล้วจะเห็นว่าประชากรสูงวัยของชาวก้างปลาจึงนับเริ่มที่ประชากรรุ่น X ตอนต้นและ รุ่น Boomer ล้วนมีชีวิตอยู่ท่ามกลางช่วงเวลาของการพัฒนาอย่างเข้มข้นของรัฐ ดังจะอธิบายดังนี้

การพัฒนาโครงสร้างขั้นพื้นฐานในรุ่นประชากรเกิดล้าน

1) แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ

ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 2500 สถานการณ์โลกอยู่ในช่วงการแข่งขันระหว่างสองขั้วอำนาจโลก ประเทศไทยดำเนินนโยบายเป็นมิตรกับโลกเสรีนำโดยประเทศสหรัฐอเมริกา ผลตอบแทนที่ได้รับคืองบประมาณช่วยเหลือพัฒนาประเทศจำนวนมหาศาลจากธนาคารโลกโดยฝั่งโลกเสรี ทั้งนี้เพื่อต่อต้านการแทรกแซงการช่วยเหลือด้านการเงินและการพัฒนาจากสหภาพโซเวียตหรือฝั่งคอมมิวนิสต์ ในการนี้รัฐบาลจำเป็นต้องสร้างแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติเป็นแผนระยะยาว 5 ปี ตามแบบแผนของธนาคารโลกเพื่อพัฒนาประเทศไปสู่ประเทศอุตสาหกรรมโลกที่ 1 ดังนั้น แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 พ.ศ. 2504-2509 มีความสำคัญมากในฐานะเครื่องมือทางอำนาจที่จะส่งพลังของรัฐไปทั่วอาณาเขตของประเทศ โดยเฉพาะในชนบทที่เป็นเขตเคลื่อนไหวของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย

สาระสำคัญของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 คือการมุ่งเพิ่มผลผลิตในภาคเกษตรกรรมเป็นหลัก หมายรวมถึงการกำหนดอาณาเขตป่าสงวนและแปลงที่ดินและระบบการขนส่ง ในส่วนของอุตสาหกรรมและพาณิชยกรรมจะให้ภาคเอกชนมีส่วนช่วยขับเคลื่อน โดยกำหนดเป้าว่าเมื่อดำเนินการ

โครงการเขื่อนและชลประทานทั้งหลายเสร็จจะสามารถเพิ่มผลผลิตข้าวได้อัตราร้อยละ 5 ต่อปีเป็น อย่างน้อย และผลผลิตเกษตรกรรมอื่น ๆ จะเพิ่มพูนเช่นกัน นอกจากนี้ยังมีการสำรวจแร่ ทำเหมือง และทำอุตสาหกรรมป่าไม้เป็นลำดับเป็นลำดับ (สภาพพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, มปป.: ออนไลน์)

อย่างไรก็ตาม แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 ยังได้ระบุไว้ว่าจะมีการพัฒนาระบบสาธารณสุข โรงพยาบาล ป้องกันและปราบปรามโรคติดต่อ ซึ่งให้ความสำคัญน้อยมาก ทั้งนี้ด้วยพึ่งพางบประมาณ ของรัฐเป็นหลัก ต่างจากโครงการด้านการโยธาและเศรษฐกิจได้รับเงินสนับสนุนจากต่างประเทศกว่า ร้อยละ 90 ของแผน โดยเฉพาะการอุดหนุนสร้างถนนเส้นสำคัญ รวมถึงโครงการขนาดใหญ่เช่นเขื่อน ภูมิพล (สภาพพัฒนาฯ, มปป.: ออนไลน์)

2) สาธารณูปโภค

จากยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 จะเห็นว่าโครงการ ก่อสร้างสาธารณูปโภคสำคัญที่จะส่งผลถึงพื้นที่บ้านก้างปลา อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย คือ การ จัดทำเขตที่ป่าสงวนและพื้นที่อุตสาหกรรมป่าไม้ เกิดโรงเลื่อยขึ้นในเทือกเขาเพชรบูรณ์ ตลอดจนการ ขยายพื้นที่การเกษตรเพื่อผลิตข้าวให้ได้ตามเป้าหมายที่รัฐบาลกำหนด (จึงมีการขยายพื้นที่นาตาม ประวัติศาสตร์ด้านซ้าย ดังรายละเอียดในบทที่ 4) สาธารณูปโภคที่สำคัญ คือ ถนนหลวงสาย 21 ที่ เชื่อมต่อด่านซ้าย หล่มสัก เพชรบูรณ์ และกรุงเทพฯ ทำให้พืชผลทางการเกษตรและทรัพยากรป่าไม้ หลังไหลสู่เมืองหลวงอย่างมหาศาล

ถนนหลวงสาย 21 เกิดในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 ระยะที่ 2 พ.ศ. 2507-2509 แต่ เมื่อพิจารณาการเกิดขึ้นของที่ตั้งหน่วยงานราชการที่นำโดยค่ายทหาร ค่ายตำรวจตระเวนชายแดน ที่ นำอำนาจของภาครัฐเข้ามาในพื้นที่แล้ว ถนนสาย 21 เป็นมากกว่าสาธารณูปโภคที่ส่งเสริมเศรษฐกิจ หรือการระบายสินค้าเกษตร แต่ยังเป็นเครื่องมือของกองทัพและหน่วยราชการมาควบคุมดูแลชายแดน แห่งนี้ ด้วยเป็นเขตก่อการของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยที่มีศูนย์กลางคือภูหินร่องกล้า

อย่างไรก็ตาม ถนนสายนี้เป็นสิ่งที่ทำให้เห็นว่า มีการขยายตัวของผู้คนเพื่อปลูกข้าว หาของป่า อีกทั้งยังทำให้ชาวบ้านกลายเป็นแรงงานของรัฐในการสร้างถนน ตลอดจนโครงสร้าง สาธารณูปโภคอื่น ๆ ตลอดสองฟากทาง

ในส่วนการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานอื่น ได้แก่ ตลาด ถนน โรงเรียน โรงพยาบาล ในช่วง พ.ศ. 2510-2520 ผู้ศึกษาได้อธิบายโดยละเอียดไว้ในบทที่ 4 ที่ผ่านมาแล้ว เพื่อชี้ให้เห็นว่า ตัวแทนอำนาจจากภายนอกหรืออำนาจรัฐที่ย่ำเข้ามาในพื้นที่อำเภอด่านซ้าย ประกอบด้วย ทหาร/

ตำรวจ เจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครอง ครู และเจ้าหน้าที่สาธารณสุข เป็นตัวละครสำคัญ (Actor) ของรัฐ แต่อยากให้เห็นภาพเพิ่มเติมในที่นี่ว่า การพัฒนาดังกล่าวอยู่ภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้ส่งผลต่อการเคลื่อนย้ายและสะสมทุนของชุมชนบ้านก้างปลาเป็นอย่างมาก การสะสมทุนในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 ได้ส่งผลถึงการเป็นผู้สูงอายุในปัจจุบัน

ตัวอย่างเช่น การเดินทางเข้ารับบริการสาธารณสุขที่มีความพร้อมอย่างมากในการรองรับประชากรรุ่น “เกิดล้าน” บ้านก้างปลาอยู่ใกล้โรงพยาบาลด้านซ้าย แต่การเดินทางไปโรงพยาบาลสำหรับผู้สูงอายุเป็นเรื่องที่ยากลำบาก จะต้องมี “รถยนต์” หรือการพึ่งพาลูกหลานและญาติพี่น้อง ดังนั้นรถยนต์เป็นอีกหนึ่งปัจจัยสำคัญที่หากลูกหลานของผู้สูงอายุคนใดครอบครองไว้ จะได้รับความนับถือและสร้างความมั่นคงทางสาธารณสุขหรือทางสุขภาพให้กับคนในชุมชนได้อย่างดี ทั้งสามารถเรียกร้องความช่วยเหลือด้านอื่นๆ ได้ภายหลัง

ดังนั้นความมั่นคงทางเศรษฐกิจต้องเป็นเรื่องที่เกิดควบคู่กัน ชาวก้างปลาอาศัยที่ดินที่ขยายรอบหมู่บ้านออกไปปลูกพืชไร่เลี้ยงเดี่ยว อาศัยถนนและสาธารณูปโภคที่เป็นผลพวงจากการพัฒนาเหล่านี้สร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจขึ้นมาได้อย่างดี และการพัฒนาเหล่านี้เองก็เกิดขึ้นเพราะการที่มีประชากรเกิดขึ้นพร้อมกันและแก่ชราลงพร้อมกันจำนวนมากอีกด้วย

3) ระบบสาธารณสุขมูลฐาน และ แผนผู้สูงอายุแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2525-2545)

นับแต่ พ.ศ. ที่ 2520 ถึง 2539 ได้เกิดสิ่งที่เรียกว่า “ระบบสาธารณสุขมูลฐาน” ในประเทศไทย ตามกฎบัตรอัลมาตา ซึ่งได้ลงนามไว้ในปี พ.ศ. 2523 เพื่อใช้เป็นแผนพัฒนาสาธารณสุขซึ่งอยู่ใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 พ.ศ. 2520-2524 จึงได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการการสาธารณสุขแห่งชาติ ขับเคลื่อนการพัฒนาาระบบสาธารณสุขมูลฐาน ได้แก่ ด้านสุขศึกษา ด้านโภชนาการ ด้านอนามัยแม่และเด็ก ด้านสุขภาพจิตและจิตสำนึกด้านสุขภาพ ด้านการส่งเสริมภูมิคุ้มกันโรค ด้านควบคุมและป้องกันโรคติดต่อประจำถิ่น ด้านการพยาบาลเบื้องต้น และด้านการจัดหาที่จำเป็น ให้ครอบคลุมทุกหมู่บ้านทุกตำบลตลอด ซึ่งใช้เป็นแนวทางพัฒนาสาธารณสุขตั้งแต่แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 4 – 8 (พ.ศ.2520-2544) ช่วงเวลาดังกล่าวนี้ก่อให้เกิดการร่วมมือระหว่างภาครัฐและชุมชนโดยเฉพาะการเกิดขึ้นของ ผสส. หรือ ผู้สื่อข่าวสาธารณสุข ที่ยกระดับเป็น อสม. หรืออาสาสมัครสาธารณสุขชุมชน ที่ทำให้งานสาธารณสุขของรัฐและการดูแลสุขภาพคนในหมู่บ้านของคนในชุมชนด้วยกันกลายเป็นเรื่องเดียวกัน

ช่วงเวลาดังกล่าวนี้จะสอดคล้องกับการตื่นตัวในเรื่องประเด็นปัญหาเรื่อง “การเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ” ของไทยที่เริ่มชัดเจนตั้งแต่ปี พ.ศ. 2525 เนื่องจากการเข้าร่วมประชุม “สมัชชาว่า

ด้วยผู้สูงอายุ” ที่จัดโดยสหประชาชาติ ณ กรุงเวียนนา ประเทศออสเตรเลีย เพื่อกระตุ้นให้ประเทศสมาชิกเล็งเห็นถึงความสำคัญและปัญหาของผู้สูงอายุที่จะเกิดขึ้นในอนาคต และเพื่อให้เกิดแผนปฏิบัติการนานาชาติเกี่ยวกับผู้สูงอายุเพื่อไปประยุกต์ใช้ในแต่ละประเทศ ประเทศไทยนำโดยพลเอกสิทธิ จิรโรจน์ ผู้เป็นหัวหน้าคณะรัฐบาลไทยในการสมัชชาขึ้น ได้นำข้อมูลและความสำคัญปัญหาที่ได้รับมาเสนอต่อที่ประชุมคณะรัฐมนตรี ทำให้มีมติตั้ง “คณะกรรมการผู้สูงอายุแห่งชาติ” เพื่อกำหนดนโยบายวางแผนและดำเนินการเกี่ยวกับผู้สูงอายุ ดังนั้น “แผนผู้สูงอายุแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ.2525-2544)” จึงถือกำเนิดขึ้น และเป็นหมุดหมายในการปฏิบัติการเพื่อรองรับสังคมผู้สูงอายุในไทยนับแต่นั้นมา

แผนผู้สูงอายุแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ระหว่างปี 2525-2530 นั้น กรมการแพทย์กระทรวงสาธารณสุขเป็นผู้ดูแล และยังไม่มีการดำเนินงานที่ชัดเจนการเมื่อเข้าสู่ ปี 2530 ต่อมามีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับผู้สูงอายุจำนวนมาก โดยเฉพาะด้านการแพทย์และสาธารณสุข เนื่องจากการตระหนักในปัญหาด้านสุขภาพที่จะส่งผลกระทบต่อระบบโรงพยาบาลและบริการสาธารณสุขต่าง ๆ ในภาพรวม ดังนั้น กระทรวงสาธารณสุขจึงได้ประกาศใช้แผนพัฒนาสาธารณสุขแห่งชาติ ฉบับที่ 6 (พ.ศ.2530-2534) ให้มีโครงการควบคุม “โรคผู้สูงอายุ” เกิดขึ้นแสดงให้เห็นถึงการเล็งเห็นว่าประชากรกลุ่มนี้มีความเสี่ยงสูงด้านสุขภาพกำลังเป็นที่ได้รับความสนใจ จากนั้นวันที่ 25-26 เมษายน 2533 กรมการแพทย์ ได้จัดสัมมนาในระดับชาติครั้งที่ 2 ในเรื่อง “บริการสุขภาพผู้สูงอายุ” และได้แต่งตั้ง “คณะทำงานจัดตั้งสถาบันสุขภาพผู้สูงอายุ” เพื่อหาทวิวิธีการบริการสุขภาพผู้สูงอายุให้ครอบคลุมทั่วถึงและทันต่อการเปลี่ยนแปลงของโรค โดยมีนายแพทย์บรรลุ ศิริพานิช อดีตรองอธิบดีกรมการแพทย์ (พ.ศ. 2522-2525) ทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาโครงการผู้สูงอายุ จากนั้นในปี พ.ศ. 2534 ได้มีการออกบัตรประจำตัวผู้สูงอายุที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไป และสนับสนุนให้มีชมรมผู้สูงอายุเกิดขึ้นในโรงพยาบาลและโรงพยาบาลชุมชนทั่วประเทศเพื่อขับเคลื่อนงานด้านผู้สูงอายุ

ขณะเดียวกัน กระทรวงมหาดไทย ได้มอบหมายให้กรมประชาสงเคราะห์จัดสร้างสถานสงเคราะห์คนชราเพิ่มขึ้นในจังหวัดต่างๆ เช่น สถานสงเคราะห์คนชราวาสนะเวศม์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (พ.ศ. 2530) สถานสงเคราะห์คนชราบ้านภูเก็ต (พ.ศ. 2537) สถานสงเคราะห์คนชราเฉลิมราชกุมารี (หลวงพ่อบึงอู่ปลั้ม) จังหวัดนครปฐม (พ.ศ. 2539) สถานสงเคราะห์คนชราบ้านศรีตรัง จังหวัดตรัง (พ.ศ. 2540)

รัฐบาลสมัยนายอานันท์ ปันยารชุน ในปี 2535 เริ่มพิจารณานโยบายช่วยเหลือผู้สูงอายุที่ยากจน กระทั่งปี พ.ศ. 2536 รัฐบาลจึงออกระเบียบกระทรวงมหาดไทยว่าด้วยหลักเกณฑ์การจ่ายเบี้ยยังชีพผู้สูงอายุ เพื่อช่วยเหลือผู้สูงอายุที่ยากจนในโครงการเบี้ยยังชีพผู้สูงอายุ โดย

คัดเลือกผู้สูงอายุที่ยากจนหมู่บ้านละ 3-5 คน และจ่ายเบี้ยยังชีพคนละ 200 บาทต่อเดือน ดำเนินการ โดยกรมประชาสงเคราะห์

อนึ่ง หลังการประชุมสมัชชาว่าด้วยผู้สูงอายุที่นำไปสู่การจัดทำ “แผนผู้สูงอายุแห่งชาติ” ในท้ายที่สุดสถานีนอมนัยและโรงพยาบาลชุมชนจึงกลายเป็นผู้รับผิดชอบหลักในการดูแลผู้สูงอายุ หรือกล่าวได้ว่าภาระงานหลักของ ศสมช. คือการดูแลประชากรที่เพิ่มพูนขึ้นมาในช่วงประชากรเกิดล้าน และเมื่อผ่านเวลากว่าสองถึงสามทศวรรษ ประชากรส่วนหนึ่งเริ่มทยอยเข้าสู่การสูงวัย ทำให้ภาระกิจของการสาธารณสุขมูลฐานเข้าสู่การเตรียมคนในท้องถิ่นเพื่อเข้าสู่การสูงวัยเพื่อยืดระยะเวลาและอาการเจ็บป่วยไม่ให้ตกค้างในโรงพยาบาล โดยมีภาคส่วนอื่นเข้ามามีส่วนร่วม โดยเฉพาะ “กระทรวงมหาดไทย” ที่จะส่งผลให้มีการ “กระจายอำนาจ” การบริหารจัดการดูแลสวัสดิการออกไปสู่พื้นที่ในท้องถิ่นมากขึ้น

โครงสร้างของแผนผู้สูงอายุ และการพัฒนาที่ตามมาจากแผน ส่งผลต่อประชากรรุ่น B ที่เป็นรุ่นพ่อแม่ของประชากรรุ่น X ที่เกิดล้านนั้น หรือเป็นประชากรรุ่นที่ 1-2 ของบ้านก้ำปลา ที่เติบโตและสะสมประสบการณ์การพัฒนาต่าง ๆ จากอิทธิพลแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมทั้งสิ้น ทั้งในด้านการพัฒนาสาธารณสุขมูลฐาน ซึ่งเป็นมาตรการทางสังคม ประชากรรุ่น Boomer หรือรุ่นสูงวัยในปัจจุบัน จึงเป็นทั้งผู้ได้รับอิทธิพลจากการพัฒนาดังกล่าวและเป็นผู้มีส่วนสร้างสรรค์การพัฒนาเหล่านั้นในพื้นที่ หรือในบริบทที่อยู่อาศัยของตนเมื่ออำนาจของนโยบายรัฐกระจายลงมาสู่ท้องถิ่น

4) รัฐสวัสดิการผู้สูงอายุ ท้องถิ่น และแผนผู้สูงอายุแห่งชาติ ฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2545-2564)

เนื้อหานี้เป็นช่วงเวลาต่อเนื่องมาถึงพ.ศ.ที่ 2540-2560 จะเห็นได้ว่าในช่วง พ.ศ. ที่ 2530 เป็นยุคทองของการพัฒนาระบบสาธารณสุขมูลฐานให้กระจายไปตามตำบลและหมู่บ้าน ในขณะที่เดียวกันก็มีการพัฒนาองค์ความรู้ด้านผู้สูงอายุที่มุ่งเน้นในเรื่องความเสี่ยงด้านสุขภาพ และในช่วงเวลาทศวรรษที่ 2540 นี้ยังเป็นช่วงของการเติบโตของระบบการปกครองท้องถิ่นประกอบกันไปด้วยสองสิ่งนี้อาศัยกันและกันทำให้เป็นทุนที่ดีในการเป็นระบบรองรับประชากรรุ่น Boomer (ตรงกับรุ่น 1 ของบ้านก้ำปลา) ที่เข้าสู่วัยเกษียณแล้ว

การกำหนดให้ผู้สูงอายุได้รับเบี้ยยังชีพในช่วงแรกเป็นไปตามโดยระบบการคัดเลือก “ผู้ยากไร้” ที่เริ่มในปี พ.ศ. 2536 เมื่อมีการเริ่มต้นแผนผู้สูงอายุแห่งชาติฉบับที่ 1 ในปี พ.ศ. 2545 ได้ถ่ายโอนภารกิจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (จากเดิมกรมประชาสงเคราะห์) ให้พิจารณา

ประชากรสูงวัยในเขตพื้นที่ชนที่เข้าข่ายไม่มีหลักประกันรายได้ “ทุกคน” จากเดิมที่มุ่งเน้นการสงเคราะห์ผู้ยากไร้เท่านั้น ต่อมาในปี พ.ศ. 2552 จึงให้จ่ายเบี้ยยังชีพผู้สูงอายุแก่ประชากรสูงวัย “ทุกคน” ในเขตพื้นที่ เดือนละ 500 บาท และในปี พ.ศ. 2554 พร้อมกับการเพิ่มแบบอัตราขั้นบันได คือ อายุ 60-69 ปี เดือนละ 600 บาท อายุ 70-79 ปี เดือนละ 700 บาท 80-89 ปี เดือนละ 800 บาท 90 ปีขึ้นไป เดือนละ 1,000 บาท การดำเนินการขึ้นทะเบียนและแจกจ่ายนี้ให้เป็นไปด้วยการบริหารตัวเอง ส่วนงบประมาณนั้นเป็นงบประมาณอุดหนุนจากส่วนกลางจ่ายผ่านสภาองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นรูปแบบต่าง ๆ โดยมีสมาชิกสภาท้องถิ่นเป็นผู้ให้การรับรอง อย่างไรก็ตาม ในปี พ.ศ. 2561-2562 เริ่มมีการปรับปรุงการดำเนินงานโดยกรมบัญชีการจะส่งจ่ายโดยตรงเข้าบัญชีผู้สูงอายุ หรือกล่าวได้ว่าการบริหารจัดการสวัสดิการนี้กลับเข้าสู่มือส่วนกลางสิ้นเชิงแล้ว

การพัฒนาระบบสวัสดิการผู้สูงอายุ จึงมีความสัมพันธ์ในแง่ของการพัฒนาความเข้มแข็งขององค์การปกครองท้องถิ่นด้วย อย่างไรก็ตามกระบวนการทั้งหมดนี้เกิดจากการให้อำนาจของ “รัฐธรรมนูญ พ.ศ.2540” ที่ให้กำเนิดคณะกรรมการผลักดันข้อกฎหมายอื่น ๆ และแนวปฏิบัติมากมาย ต่างจากการพัฒนางานผู้สูงอายุก่อนหน้านี้ ปี พ.ศ. 2540 ที่ตกอยู่ภายใต้ “แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ” ที่มุ่งเน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นหลัก

อำนาจภายนอก (External) โดยรัฐและบริบทของโลกได้เริ่ม “นิยาม” การสูงอายุ และต้องพัฒนาระบบสวัสดิการทุกอย่างให้รองรับสังคมสูงอายุนี้ แม้ขยายไปในปัจเจกบุคคลตั้งแต่การเริ่มกำหนดนิยามความเป็นผู้สูงอายุ จากนั้นโลกก็มุ่งเน้นการพัฒนาทางเศรษฐกิจซึ่งผลพวงจากการพัฒนาสาธารณสุขไปไกลในช่วง พ.ศ. 2500 – 2530 เป็นการพัฒนาในช่วงชีวิตของประชากรรุ่น Boomer ในช่วงวัยแรงงาน และประชากรรุ่นเกิดล้านหรือรุ่น X ในช่วงต้นของชีวิตถึงวัยแรงงาน (เทียบกับบ้านก้างปลาแล้ว รุ่น 1 คือรุ่น Boomer รุ่น 2 คือรุ่น X) สืบเนื่องมาจนถึงการพัฒนาระบบสวัสดิการทางสังคมและทางสาธารณสุขที่เติบโตละเบ่งบานในช่วงที่คนรุ่น Boomer เป็นผู้สูงอายุและคนรุ่น X จำนวนหนึ่งทยอยเข้าสู่การสูงอายุ ซึ่งเนื้อหาที่อธิบายนี้เป็น “ปฏิบัติการ” ที่เกิดจากพลังภายนอก ที่มีผลต่อความรู้สึกนึกคิดของคนในบ้านก้างปลา

อย่างเช่น คำว่า “คนของราชการ” ไม่ได้หมายถึงข้าราชการ แต่หมายถึงบุคคลผู้ได้รับเบี้ยยังชีพผู้สูงอายุ ที่ถูกกำหนดมาตั้งแต่รัชกาลที่ 5 จนกระทั่งเป็นผู้ด้อยโอกาสตั้งแต่ยุคคณะราษฎร จนถึงยุคของการจัดทำแผนผู้สูงอายุแห่งชาติที่ต้องเริ่มพิจารณาการสร้างสวัสดิการเพื่อรองรับสวัสดิการคนเกิดล้าน โครงสร้างอำนาจจากแผนต่าง ๆ เหล่านี้ส่งผลต่อคนทั่วประเทศไม่เว้น

บ้านก้างปลา ดังนั้นแม้คนรุ่น X จะยังไม่เข้าสู่การสูงวัยโดยสมบูรณ์แต่นับว่ามีการกำหนดเกณฑ์การสูงอายุไว้แล้วจากนิยามของรัฐ

ในส่วนตัวต่อไปจะพิจารณาว่าในพื้นที่บ้านก้างปลาในฐานะ “ชุมชนเกษตรกรรมหนึ่ง” มีพลวัต (Internal) และการปรับตัวอยู่ร่วมและต่อรองกับอำนาจการพัฒนาต่าง ๆ ที่อธิบายไว้ข้างต้น

5.1.2 พลวัตภายใน: การปรับตัวของชุมชนและการเกิดขึ้นของผู้สูงอายุในบริบทบ้านก้างปลา

ดังที่อธิบายในช่วงต้นว่า “ความเป็นผู้สูงอายุ” ของบ้านก้างปลา มีสองความหมาย เมื่อพิจารณาร่วมกับบริบทของพื้นที่ คือ *ความหมายแรก* คือผู้ที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป ปฏิบัติการภายใต้ความหมายนี้เป็นไปเพื่อกำหนดบทบาท หน้าที่การงาน (เกษียณ) และสวัสดิการที่รัฐพึงจัดหาให้ *ความหมายที่สอง* คือ การสูงอายุทางสังคม ซึ่งเป็นการเลื่อนสถานะจากพ่อเป็นปู่ย่าหรือตายายแม้อายุจะไม่ถึง 60 ก็ตาม ซึ่งความหมายในแง่นี้เป็นความหมายที่พบในบริบทบ้านก้างปลาผ่านการใช้ชีวิตประจำวัน อย่างไรก็ตามบริบทของโลกและชุมชนเป็นสิ่งที่ต้องดำเนินไปด้วยการแต่ปรับตัวต่างกันออกไป บ้านก้างปลาได้รับอิทธิพลจากอำนาจที่นิยามความหมายผู้สูงอายุ ขณะเดียวกันก็สร้างความหมายการสูงอายุด้วยบริบทจำเพาะของตน ในส่วนนี้จะพิจารณาว่าพลวัตของบริบทบ้านก้างปลาในฐานะ “ชุมชนเกษตรกรรมหนึ่ง” มีส่วนกำหนดความหมายและตำแหน่งแห่งที่ของการสูงอายุในบ้านก้างปลานั้นเป็นอย่างไร

5.1.2.1 พลวัต การปรับตัว และการต่อรองกับพลังภายนอกของสมาชิกในชุมชนบ้านก้างปลา

หัวข้อนี้จะไล่เรียงลำดับตามโครงสร้างอำนาจภายนอกที่อธิบายข้างต้น ว่าผลพวงจากการพัฒนาประเทศตั้งแต่ยุคคณะราษฎร ยุคสงครามเย็น จนถึงการพัฒนาเศรษฐกิจในยุค 2540 นั้นชาวก้างปลาทำอะไรบ้าง

1) การขยายที่ทำกินและแบบแผนจารีตจากเมืองด่านซ้าย กับการกลายเป็นผู้สูงอายุในรุ่น 1

จากข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (บทที่ 4) ผู้ศึกษาได้แบ่งประชากรรุ่นแรกที่ถูกเบิกพื้นที่ป่าห้วยน้ำอุ่นเป็นประชากรรุ่น 1 การขยายพื้นที่ทำกินในก่อน พ.ศ.2500 เป็นไปตามเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ทั้งจากภายใน (Internal Dynamic) ที่เกิดจากการพื้นที่ “ทำนา” ในบริเวณที่ราบของด่านซ้ายมีจำกัด อีกส่วนคือพลังจากภายนอก คือ อำนาจเศรษฐกิจโลกและการพัฒนาเศรษฐกิจภายในประเทศเองที่กระตุ้นให้เกิดการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรโดยเฉพาะ “ข้าว”

ซึ่งเป็นทั้งอาหารหลักของชาวด่านซ้าย และยังเป็นตัวรับประกันความมั่นคงทางอาหารในชุมชนอีกด้วย ดังนั้นประชากรบ้านเดินหรือเขตเมืองด่านซ้ายส่วนหนึ่งจึงเริ่มบุกเบิกที่ทำกินบนที่สูงในช่วงเวลาเดียวกับที่รัฐเริ่มสำรวจป่าเพื่อทำขอบเขตและอุตสาหกรรมป่าไม้

ประชากรรุ่น 1 ของบ้านก้างปลา ในช่วงเวลา ก่อน พ.ศ. 2500 ยังนับเป็นประชากรในวัยแรงงานที่แสวงหาโอกาสใหม่ ๆ ในชีวิตด้วยการบุกเบิกที่ทำกินใหม่ ซึ่งเป็นแบบแผนจารีตของชาวด่านซ้ายมาแต่อดีต กล่าวคือ เมื่อแต่งงานเข้าบ้านฝ่ายหญิงไปเป็นชายแล้ว เขาจะต้องบุกเบิกที่ทำกินอย่างขยันขันแข็งเพื่อย้ายออกจากเรือนของพ่อแม่ไปตั้งเรือนตนเองให้ได้ หากที่ทำกินรอบ ๆ มีจำกัดจึงบีบคั้นให้ต้องขยายไกลออกจากชุมชนไป อย่างไรก็ตามประชากรรุ่น 1 ในช่วงแรกยังมีความเชื่อมโยงกับบ้านเดินหรือเมืองด่านซ้ายสูงเมื่อเผชิญวิกฤตโรคระบาดและสลายตัวไปทำให้ยังไม่มีการพัฒนาแบบแผนของชุมชนตัวเองอย่างชัดเจน ในการศึกษาที่ผู้ศึกษามุ่งเน้นการพัฒนาแบบแผนของการใช้ “ที่ดิน” เป็นหลัก เพราะการจัดการที่ดินในพื้นที่ราบของด่านซ้ายหรือระบบบ้านนาอันมีแนวโน้มการบริหารที่ดินแบบ “นาแปลงใหญ่” คือให้ลูกหลาน “ช่วยกันทำ” เข้ากองกลาง ไม่ใช่แบ่งเป็นแปลงให้ทำต่างคนต่างทำ

ต่อมาในช่วง พ.ศ. 2508 เป็นต้นมา ประชากรบางส่วนเริ่มกลับมาตั้งถิ่นฐานถาวรในพื้นที่บ้านก้างปลาปัจจุบัน สอดคล้องกับช่วงการพัฒนาสาธารณูปโภคสำคัญของรัฐ โดยเฉพาะถนนหลวงสาย 21 ที่ส่งผลทั้งแง่เศรษฐกิจและการเมืองคือการส่งกำลังบำรุงของรัฐป้องกันและปราบปรามการขยายตัวของกองกำลังพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ในช่วงนี้ประชากรบ้านก้างปลาในรุ่น 1 จึงใช้พลังจากภายนอกช่วยค้ำจุนการตั้งถิ่นฐาน ทั้งความปลอดภัยในชีวิตจากการขยายตัวของงานสาธารณสุข และความปลอดภัยในทรัพย์สินจากการขยายตัวของฝ่ายปกครองทหาร ตำรวจ ที่เข้ามาปกครองพื้นที่ อีกทั้งยังสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจได้จากการคมนาคมติดต่อกับพื้นที่ใกล้เคียงโดยอาศัยเส้นทางของภาคเอกชนที่เข้ามาทำสัมปทานป่าไม้ในพื้นที่ ทำให้บริเวณบ้านก้างปลาเหมาะแก่การตั้งถิ่นฐานทำกินและค้าขายของป่าในช่วงเวลานั้น เมื่อการตั้งถิ่นฐานมั่นคงประชากรรุ่น 1 จึงให้กำเนิดประชากรรุ่นที่ 1 ที่บ้านก้างปลาอย่างแท้จริง

กล่าวได้ว่า การปรับตัวอยู่ร่วมกับการพัฒนาประเทศอย่างเข้มข้นในช่วงเวลาที่อธิบายมานี้ คือ การตั้งถิ่นฐานถาวรและการขยายที่ทำกินออกไปตามพื้นที่ป่าที่พังทลายลงจากการทำอุตสาหกรรมป่าไม้ กลายเป็นชุมชนที่เป็นตัวเองและ “กำลัง” เริ่มสร้างแบบแผนทางสังคมวัฒนธรรมในแบบตัวเอง

2) ประชากรรุ่นที่ 1 – 2 ยุคเกิดล้านท่ามกลางผลพวงการพัฒนาประเทศ

ยุคประชากรเกิดล้าน เป็นช่วงที่ส่งผลต่อพื้นที่บ้านก้างปลา ในฐานะส่วนหนึ่งของเมืองด่านซ้ายที่สุด โดยเฉพาะในแง่ของการพัฒนาด้านสาธารณสุขที่ส่งผลให้ประชากรเกิดใหม่มีอัตราอยู่รอดสูงขึ้น หลักฐานที่ยืนยันถึงประชากรที่เพิ่มพูน คือ ระบบการผดุงครรภ์ที่ก้าวหน้าอย่างมากในช่วง พ.ศ. 2480 – 2530 หมอตำแยในท้องถิ่นจำนวนมากได้รับการอบรมจากส่วนกลางเพื่อเป็นนางผดุงครรภ์ประจำสถานีอนามัยด่านซ้าย (ต่อมายกระดับเป็นศูนย์การแพทย์ และโรงพยาบาลในที่สุด) กัลยา สิงสถิต วัย 77 ปี นางผดุงครรภ์ที่ปฏิบัติงานในช่วงเวลาราว พ.ศ. 2490 เป็นต้นมา ระบุว่า การมีนางผดุงครรภ์และอาสาผดุงครรภ์ (หมอตำแยที่ได้รับการอบรมสมัยใหม่ หลัง พ.ศ. 2508-2510) ช่วยให้อัตราการรอดของแม่และเด็กอยู่ในระดับที่สูงต่อเนื่องหลายปี (กัลยา สิงสถิต, 2561: สัมภาษณ์)

อัตราการเกิดในยุคประชากรเกิดล้านเป็นไปด้วยนโยบายการพัฒนาสาธารณสุข สอดคล้องกับการเกิดหมู่บ้านใหม่ ๆ ในด่านซ้าย เมื่ออัตราการเกิดสูงของประชากรรุ่นที่ 2 ของบ้านก้างปลาก็เกิดขึ้น (เกิดในพื้นที่บ้านก้างปลาปัจจุบัน) ทำให้บ้านก้างปลากลายเป็นชุมชนถาวร ในช่วง พ.ศ. 2520-2530 ประชากรรุ่นที่ 2 นี้ ได้เข้าสู่วัยแรงงานทำให้มีการสร้างแบบแผนทางสังคมวัฒนธรรมที่เป็นของบ้านก้างปลาโดยเฉพาะ

“แต่ก่อนนี้พ่อแม่ไม่ได้แบ่งว่าดินใครเป็นดินใคร ทุกคนก็ไปช่วยกันปลูกข้าวไร่ร้องเรียกหากันไต่ยีน แต่ต้องออกบ้านแต่เช้าแต่ไม่กลับค่ำ ใครใครอยู่ไกลก็อาจจะไม่กลับอยู่นอนทำงานสามวันบ้างสี่วันบ้าง เพราะถนนหนทางไม่ได้เหมือนเดี๋ยวนี้ แต่พอเริ่มโตก็มีรถไถ รถมอเตอร์ไซด์เข้าไปได้ ก็แบ่งกันทำงานบางที่ผู้หญิงกลับบ้านตอนกลางวันมาเตรียมอาหารได้”

ศรินวล เชื้อบุญมี จัดเป็นประชากรรุ่นที่ 2 ได้อธิบายถึงการทำงานบนที่ดินที่มีการบุกเบิกและขยายออกไปภายหลัง ในช่วงที่ประชากรรุ่น 2 เข้าสู่วัยแรงงาน ที่ต้องเผชิญปัญหาการเดินทางที่ยากลำบากในช่วงแรก แต่เมื่อเวลาผ่านไปเครื่องยนต์หลายชนิดมีบทบาทสำคัญที่ทำให้ “ผู้หญิง” สามารถเดินทางกลับบ้านและที่ดินแปลงเกษตรของตนได้ในวันเดียว สิ่งนี้สะท้อนให้เห็นว่าชาวบ้านก้างปลาเริ่มที่จะจัดการแปลงที่ดินของตนใหม่ และนำไปสู่การเตรียมการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรเพื่อออกขายตามระบบเศรษฐกิจแบบตลาดที่มีอิทธิพลอย่างมากตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา

ดังที่ได้อธิบายในบทที่แล้วว่าพ่อแม่ผู้บุกเบิกที่ดินได้จัดสรรที่ดินตามความสำคัญ 2 แบบ กล่าวคือ ที่ดินที่ดี คือ “ที่ดินหอม” และ “ที่ดินเพียง” ที่ดินหอมคือที่ดินที่อยู่ใกล้เรือนใกล้บ้านหรือใกล้ชุมชน ส่วนที่ดินเพียงคือที่ดินที่มีความราบเรียบหรือตามหุบเขา เนื่องจากบ้านก้างตั้งบนเขตภูเขาเต็มได้ด้วยที่ลาดชัน โดย “ที่ดินดี” มักจะจัดสรรให้ลูกคนเล็กไม่ว่าชายหรือหญิงด้วย เป็นคนที่จะออกเรือนเข้าสู่ศตวรรษให้มีเวลาดูแลพ่อแม่ ส่วนที่ดินบนเขตเขาสูงซึ่งครั้งหนึ่งเคยเป็นเขตสัมปทานป่าไม้นั้นจะมอบให้ลูกคนโตหรือลูกชายหรือลูกเขย ลักษณะการแบ่งที่ดินนี้แม่ไม่สามารถแบ่งให้เป็นสิทธิขาดดังเช่นการแบ่งเป็นโฉนดในปัจจุบัน (ป่าสงวนไม่สามารถออกโฉนด) แต่เป็นการ “แบ่งให้ทำ” ไม่ใช่การทำการรวมกัน กล่าวคือ ให้ลูกหลานในรุ่นที่ 2-3 เป็นครอบครัวใหม่ออกไปทำกินบนที่ดินที่กว้างขวางเหล่านั้นด้วยตัวเองไม่ต้องใช้ระบบนาส่วนกลางอีกต่อไป

วิธีการผลิตของบ้านก้างปลาจึงต่างไปจากวิถีผลิตข้าวบ้านนาในพื้นที่ราบด้วยลักษณะข้างต้นนี้ เป็นไปเพื่อปรับตัวและต่อรองกับเงื่อนไขทางเศรษฐกิจใหม่ คือ ระบบตลาดที่เข้ามาสู่ด้านซ้ายตามแรงการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ นั่นคือ พืชไร่เชิงพาณิชย์ โดยเฉพาะข้าวโพดเลี้ยงสัตว์และมันสำปะหลัง ซึ่งเหมาะสมกับพื้นที่เกษตรกรรมบนที่สูงและกว้างขวางของชาว ก้างปลาเป็นอย่างดี

ดังนั้นประชากรรุ่นที่ 1 คือประชากรยุคบุกเบิกหรือยุค “บ้านป่า” ในขณะที่รุ่น 2 จึงเป็นรุ่นที่ปรับตัวอยู่กับการผลิตแบบ “บ้านไร่” ซึ่งใช้เวลาทำงานมาก ใช้แรงงานสูงและต่อเนืองยาวนาน ในขณะเดียวกันนี้เมื่อประชากรรุ่นที่ 2 ให้กำเนิดประชากรรุ่นที่ 3 ประชากรรุ่นที่ 1 ก็เข้าสู่การสูงอายุแล้ว นี่จึงเป็นการมีผู้สูงวัยครั้งแรกในบริบทบ้านก้างปลา

การกลายเป็นผู้สูงอายุของชาว ก้างปลาจึงไม่อาจพิจารณาด้วยแบบแผนดั้งเดิมจากด้านซ้ายได้ เพราะวิธีการผลิตแบบระบบไร่ ต่างจากการผลิตแบบระบบนาพอสมควร การที่เจ้าของที่ดินอายุถึง 60 ปี ยังไม่ได้ทำให้สภาพร่างกายพ้นจากฐานะของแรงงานในไร่หรือแรงงานในหมู่บ้าน พวกเขายังคงเป็นส่วนหนึ่งของการผลิต แต่การใช้แรงงานอย่างเข้มข้นนั้นลดลงไป เพราะการสูงอายุสำหรับเกษตรกรไม่ได้หมายถึงอายุที่สูงขึ้นแต่คือการเลื่อนสถานะสูงขึ้นจากการมี “หลาน” ในที่นี้ คือ ประชากรรุ่นที่ 3 ดังนั้นที่ดินที่ขยายอย่างกว้างขวางก็หดแคบลงเมื่อต้องแบ่งส่วนให้ครอบครัวของลูกได้ทำกิน ขณะที่ภาระดูแลที่ดินที่กว้างขวางของตนก็ลดลงไปด้วย

ผลพวงของการพัฒนาเศรษฐกิจระดับประเทศ ในช่วง พ.ศ. 2500 - 2530 ที่กล่าวมานี้ จึงก่อให้เกิดการ “ปรับตัว” ในเชิงวิธีการผลิตของบ้านก้างปลา ให้เป็นลักษณะบ้านไร่ที่เน้นหนักในการผลิตพืชเชิงพาณิชย์ และเริ่มวางโครงสร้างทางสังคมให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนการผลิตยิ่งขึ้น

นั่นคือการจัดการครอบครัวซึ่งเป็นแรงงาน ให้สอดคล้องกับแปลงผลิตที่กว้างขวาง ต่างจากแปลงผลิตในระบบบ้านนาที่มีความคับแคบ คือให้คนที่โตที่สุดไปทำงานในที่ดินที่ไกลออกไป ขณะที่เจ้าของที่ดินหรือคนรุ่นบุกเบิกเริ่มมีอายุแล้วจะทำกินในที่ใกล้และที่ดินที่ดี ซึ่งที่ดินที่ดี หรือ “ที่หม่อ ที่เพียง” เหล่านี้จะถูกส่งต่อให้ลูกคนเล็กที่ออกเรือนหลังสุด การจัดสรรเช่นนี้ยังประโยชน์ให้เจ้าของที่ดินทำงานได้จนกว่าจะหมดเรี่ยวแรงหรือติดเตียงและเสียชีวิตในที่สุด ดังนั้นพลวัต (Internal) ของการผลิตในบ้านก้างปลาที่เปลี่ยนไปคือการ “ปรับตัว” รับกับการพัฒนาประเทศ และการสร้างระบบที่ดินใหม่ คือ “การต่อรอง” ที่เกิดขึ้นทั้งจากอำนาจทางเศรษฐกิจภายนอก และจากประชากรรุ่นใหม่ที่เกิดขึ้นมา หรือเป็นการต่อรองกับคนในครอบครัวเอง เพื่อให้เจ้าของที่ดินอยู่ในระบบการผลิตยาวนานที่สุด

3) จากรุ่น 1 สู่นับปลาย

การสูงอายุของประชากรในบ้านก้างปลาเกิดขึ้นครั้งแรกเมื่อประชากรรุ่น 1 หรือรุ่นบุกเบิกกลายเป็นปู่ตายาย หากพิจารณาจากผังเครือญาติของสายตระกูลหลัก ประชากรรุ่นที่ 2-3 ของสายตระกูลหลักในชุมชนเริ่มเพิ่มจำนวนในช่วง พ.ศ. 2530-2540 หรือเป็นหลานของประชากรรุ่น 1 และ การสูงอายุที่แท้จริงเริ่มในช่วง พ.ศ. ที่ 2530 เป็นต้นมา โดยช่วงเวลาดังกล่าวตรงกับช่วงเวลาของการเริ่มต้นแผนผู้สูงอายุแห่งชาติ ฉบับที่ 1

ในส่วนของการพัฒนาด้านสวัสดิการสาธารณสุขและสวัสดิการทางสังคม ตั้งแต่ พ.ศ. 2530 เป็นต้นมาเป็นสิ่งที่กระทบกับผู้สูงอายุและคนในชุมชนบ้านก้างปลาน้อยมาก เพราะแทบจะไม่พบความสัมพันธ์ใดที่ชุมชนหรือคนในชุมชนได้ประโยชน์โดยตรงหรือมีส่วนร่วมกับกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ยกเว้นก็แต่การมีอาสาสมัครสาธารณสุขหมู่บ้านประจำบ้านก้างปลา ซึ่งมีบทบาทน้อยมากเมื่อเทียบกับเจ้าหน้าที่สาธารณสุขจากโรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชด่านซ้ายที่สามารถมาดำเนินกิจกรรมทางสุขภาพต่าง ๆ ได้รวดเร็ว เพราะบ้านก้างปลาอยู่ห่างจากโรงพยาบาลเพียง 3-5 กิโลเมตร

การพัฒนาระบบส่งเสริมศักยภาพผู้สูงอายุในชุมชนหรือในระดับท้องถิ่นด่านซ้ายริเริ่มในช่วง พ.ศ. 2533 สอดคล้องกับการเร่งดำเนินการแผนผู้สูงอายุแห่งชาติฉบับที่ 1 คือการตั้งชมรมผู้สูงอายุขึ้นในโรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชด่านซ้าย เริ่มชักชวนผู้สูงอายุมาร่วมงานกับโรงพยาบาลได้ก่อให้เกิดสัมพันธภาพที่ดีระหว่างชุมชน และโรงพยาบาลของรัฐ มีการรื้อฟื้นองค์ความรู้และวัฒนธรรมท้องถิ่นมากมาย นำไปสู่การดูแลเยียวยาเพื่อแลพื้นฟูผู้ป่วยโดยมีชุมชนเป็นฐาน มีการนำยาต้มยาสมุนไพรมาใช้ในโรงพยาบาล ส่งเสริมผู้สูงอายุให้ถ่ายทอดความรู้และทำวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น (ภักดี สืบบุญการณ์, 2562: สัมภาษณ์) ปัจจุบันผู้สูงอายุในเขตเมืองได้รวมกลุ่มจัดตั้งชมรมของตัวเองใน

ชื่อ “กลุ่มไบบุญ” และมีการรวมกลุ่มทำกิจกรรมออกกำลังกายและทำนุส่งเสริมประเพณีวัฒนธรรมอย่างต่อเนื่อง หากพิจารณาจากระยะทศวรรษที่ 2530-2560 ในปัจจุบันก็เป็นเวลา 30 ปี ที่มีการขับเคลื่อนกิจกรรมहनุนเสริมและพัฒนาผู้สูงอายุในเขตตำบลชายที่เริ่มต้นโดยโรงพยาบาลหรือกระทรวงสาธารณสุข แต่ไม่เคยมีเรื่องราวเกี่ยวกับผู้สูงอายุบ้านก้างปลาเข้าไปเกี่ยวข้องกับกิจกรรมใดๆ ทั้งสิ้นเป็นเวลากว่า 30 ปี ทั้งที่บ้านก้างปลาอยู่ห่างจากโรงพยาบาล (ชมรมผู้สูงอายุ) และเมืองตำบลชายเพียง 3-5 กิโลเมตร จึงเป็นข้อยืนยันอย่างหนึ่งว่าผลการहनุนเสริมภายใต้แผนผู้สูงอายุฉบับที่ 1 ไม่ได้ส่งผลถึงชีวิตคนบ้านก้างปลาแม้เพียงน้อย

อย่างไรก็ตาม ในช่วงพ.ศ.ที่ 2530 จะมีเพียงการบริการทางสาธารณสุขเดียวที่ชาว ก้างปลาได้รับบริการเป็นประจำ คือ โครงการตรวจคัดกรองเบาหวานความดัน ซึ่งเป็นโครงการต่อเนื่องยาวนานมาหลายปี ทำให้ชาว ก้างปลาที่เริ่มมีอายุมากขึ้นและมีความเสี่ยงโรคดังกล่าวได้เข้าพบเจ้าหน้าที่สาธารณสุขเพื่อเฝ้าระวังโรคของตัวเอง ซึ่งลักษณะโครงการนี้เป็นการทำให้ประชาชนพึ่งพาตัวเองก่อนพึ่งพิงโรงพยาบาล ดำเนินการโดยสถานีอนามัยที่พบเห็นได้ทุกท้องถิ่นทั่วไป (ปัจจุบันเป็นโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพระดับตำบล สังกัดสำนักงานสาธารณสุขอำเภอ) แต่สำหรับบ้านก้างปลา แม้จะอยู่รอบนอกแต่ด้วยความที่อยู่ใกล้โรงพยาบาล จึงอยู่ในเขตของหน่วยบริการสุขภาพขั้นปฐมภูมิของโรงพยาบาลตำบลชาย การดูแลสุขภาพในส่วนนี้จึงเป็นความเชื่อมโยงและยึดเหนี่ยวชีวิตสูงอายุไว้กับรัฐที่สำคัญ เป็นกิจวัตรรายสัปดาห์และรายเดือนที่ผู้สูงอายุหรือ “กำลังจะ” สูงอายุต้องลงเขาไปเข้ารับการตรวจคัดกรองเสมอตั้งแต่ ช่วงปลาย พ.ศ. 2530 – ปัจจุบัน

อีกส่วน คือ การพัฒนาสวัสดิการทางสังคมจากท้องถิ่นตลอดจนการสร้างสาธารณูปโภคจำเป็นที่ดำเนินการโดยองค์การปกครองท้องถิ่น ที่โดดเด่นขึ้นมาในช่วง ปี พ.ศ.2540 สำหรับบ้านก้างปลาจะสังกัดอยู่องค์การบริหารส่วนตำบลศรีสองรัก ก่อนจะยกฐานะเป็นเทศบาลตำบลศรีสองรักในปัจจุบัน ในอดีตบ้านก้างปลามีสมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบล (ส.อบต.) ที่สามารถนำเรื่องความเดือดร้อนเสนอต่อสภา โดยทุกปี ส.อบต. จะนำเรื่องเดิมเข้าสู่สภา นั่นคือปัญหาในการคมนาคม ทำให้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2544 เป็นต้นมา บ้านก้างปลามักจะได้รับการตัดถนนออกซอยเข้าสู่หมู่บ้านและเข้าไร่ไปทีละเล็กละน้อย แต่ก็แสดงให้เห็นว่าความจำเป็นของชุมชนคือ “ถนนเข้าสู่พื้นที่การผลิต” สิ่งนี้เหนือกว่าอื่นใด (แหว พรหมรักษา, 2563: สัมภาษณ์)

ต่อมาในช่วงต้น ปีพุทธศตวรรษที่ 2550 ระบบการจ่ายเบี้ยยังชีพจะใช้ระบบการแจกจ่ายถึงที่บ้าน คือ ให้เจ้าหน้าที่หรือพนักงานส่วนตำบลเบิกเงินขึ้นไปจ่ายให้ถึงตัวผู้สูงอายุ แต่ด้วยบ้านก้างปลาขณะนั้นมีผู้สูงอายุเพียง 13-14 ราย ทำให้เจ้าหน้าที่ตำบล ผู้ใหญ่บ้าน และสมาชิกสภา

ท้องถิ่น ตกลงกันรับมอบอำนาจเพื่อนำเงินขึ้นไปแจกจ่ายลูกบ้านเอง ส่วนนี้แสดงให้เห็นว่าความสำคัญ ขององค์การปกครองส่วนท้องถิ่นที่ส่งผลต่อบ้านกึ่งปลามีน้อยมาก น้อยกว่าเจ้าหน้าที่สาธารณสุขเสีย อีก

อีกส่วนที่ยืนยันในเรื่องที่ว่าองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นมีผลต่อแบบแผนในชุมชน บ้านกึ่งปลาน้อยมาก คือ ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 2550 คณะรักษาความสงบแห่งชาติยังไม่ให้มีการเลือกตั้งสภาท้องถิ่นตลอด 8 ปี สมาชิกสภาของบ้านกึ่งปลามีปัญหาทางกฎหมายบางประการ (ขอ สงวนเหตุในที่นี้) ทำให้บ้านกึ่งปลาไม่มีสมาชิกสภาเทศบาลเพื่อคอยประสานงานกิจกรรมและ โครงการต่าง ๆ มาที่หมู่บ้าน รวมถึงเรื่องเบียดบังด้วย นายกเทศมนตรีตำบลศรีสองรักได้ปรารภกับผู้ ศึกษาเรื่องเบียดบังว่า

“แต่เดิมนั้นเราแจกจ่ายเบียดบังที่หมู่บ้าน เราเข้าไปในหมู่บ้านเวลาเห็น ผู้สูงอายุเดือนร้อนเราจะช่วยได้ทันที ได้พบได้คุยกัน บางหมู่บ้านคนน้อยสมาชิก เทศบาลเขาไปดูแลเอง แต่มันก็ยังได้พบหน้าพบตา เดียวนี้ไอ้ไอ้เข้าบัญชีหมดแล้ว มันทำให้ความสัมพันธ์นี้หายไป” (เวทิน เพียรวิทยา, 2563: สัมภาษณ์)

บ้านกึ่งปลาจึงเป็นหนึ่งในหมู่บ้านที่ขาดความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นกับโครงสร้างการบริหารขององค์การปกครองส่วนท้องถิ่น จะมีก็แต่สายสัมพันธ์ของนายกฯ และผู้ใหญ่บ้านบัวลอง ศิริ ที่มีความใกล้ชิดด้วยเป็นเพื่อนที่รู้จักกันมานาน

นอกจากนี้ยังมีข้อมูลเพิ่มเติมเกี่ยวกับรายงานแผนปฏิบัติงานด้านผู้สูงอายุของ เทศบาลตำบลศรีสองรัก ในโครงการและกิจกรรมที่ช่วยปรับปรุงคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ ช่อมแซมที่อยู่อาศัย รวมถึงการช่วยเหลือส่วนตัวของนายกฯ จะเกิดขึ้นในพื้นที่หมู่บ้านอื่นที่มีขนาดใหญ่กว่าบ้าน กึ่งปลา (เทศบาลศรีสองรัก, 2563)

สอดคล้องกับการให้สัมภาษณ์ของนักพัฒนาชุมชนปฏิบัติการประจำเทศบาลตำบล ศรีสองรักระบุว่า “กิจกรรมต่าง ๆ ที่เราจัดให้ผู้สูงอายุ ชาวบ้านกึ่งปลามักจะไม่ค่อยเข้าร่วม จะมีก็ แต่กิจกรรมที่เกี่ยวกับการเกษตรหรือการส่งเสริมอาชีพ เพราะคนทั้งหมู่บ้านคือเกษตรกร ตั้งแต่เด็กถึง คนแก่ล้วนเป็นเกษตรกรอยู่ เขาไม่มีเวลาร่วมทำกิจกรรมของเรา” คำพูดนี้จะเป็นการอธิบายการ ดำเนินงานด้านผู้สูงอายุโดยรัฐกว่า 30 ปี ที่ไม่ส่งอิทธิพลใด ๆ ถึงชาวกึ่งปลา ราวกับว่าชีวิตบ้าน กึ่งปลานั้นต้องการเพียงปัจจัยการผลิตเพื่อผลิตพืชไร่จากวัยเด็ก วัยแรงงานจนถึงบั้นปลายชีวิต

อนึ่ง ในช่วง พ.ศ.ที่ 2540 นอกจากระบบสวัสดิการด้านสุขภาพของรัฐจะมีการพัฒนาจนถึงขั้นสุดแล้ว ในขณะที่เดียวกันด้านเศรษฐกิจก็เกิดการเคลื่อนไหวสำคัญในพื้นที่นั้นคือการ “ตื่นยาง” ผู้ศึกษาขอใช้คำนี้เพื่ออธิบายเหตุการณ์ในช่วง พ.ศ. 2544-2549 การปลูกยางพาราได้รับความนิยมนเป็นอย่างมากโดยเฉพาะในเขตเกษตรกรรมเชิงเดี่ยวหรือเกษตรกรรมบนที่สูง บ้านก้างปลา ก็เป็นหนึ่งในพื้นที่นั้น จากการสำรวจพบว่าพื้นที่เกษตรกรรมของชาวก้างปลาเป็นสวนยางพาราเก่า บางส่วนบุกเบิกใหม่จากการรุกที่ป่าในเขตที่ไกลจากบ้านก้างปลาออกไป เช่น บ้านน้ำพุ บ้านกกเหียน เป็นต้น การลงทุนทำเกษตรในช่วงเวลานี้นับเป็นช่วงเวลาที่ทุกคนในบ้านไม่ได้หยุดพัก เกษตรกร/ประชากรรุ่นที่ 1-2 ที่เข้าสู่การสูงอายุแล้วยังต้องช่วยกันแปลงดินเพื่อทำพืชไร่ชนิดใหม่ นอกจากนี้ด้วยการเข้าถึงแหล่งทุนและแหล่งเงินกู้แบบใหม่ ได้แก่ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ กองทุนหมู่บ้าน สหกรณ์การเกษตร ฯลฯ ทำให้เกษตรกรรุ่นที่ 2 - 3 บางส่วนครอบครองปัจจัยการผลิตสำคัญ ได้แก่ รถแทรกเตอร์ รถกระบะเครื่องพ่นยา ฯลฯ ที่สามารถทำเกษตรบ้านไร่หรือเกษตรเชิงพานิชย์ได้อย่างเข้มข้น

ดังนั้น การเปลี่ยนวิธีการผลิตสู่บ้านไร่ ตั้งแต่ช่วงพ.ศ. 2520 - 2540 เป็นต้นมานั้น เป็นช่วงเวลาของการทำเกษตรที่เข้มข้นขึ้นเรื่อย ๆ อย่างต่อเนื่อง แม้เวลาจะทำให้ประชากรรุ่นที่ 1 บางคนจากไปแล้ว แต่รุ่นที่ 2 ยังคงอยู่ในกระบวนการผลิตแบบเข้มข้นอยู่ และต้องทำต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบันเนื่องจากปัจจัยการผลิตที่ช่วยให้พวกเขาทำไร่ในอาณาเขตที่กว้างขวางของบ้านก้างปลาได้รวดเร็วขึ้นเป็น “หนี้สิน” ที่ใช้เวลายาวนานในการผ่อนชำระ จึงกล่าวได้ว่าการมอบที่ดินหรือการ “แบ่ง” ที่ดินให้ประชากรรุ่นที่ 2 ในวิธีการผลิตแบบบ้านไร่ นำไปสู่การผลิตอย่างเข้มข้นและต่อเนื่องยาวนานไปจนบันปลายชีวิต นี่เป็นเงื่อนไขสำคัญที่เมื่อภาครัฐและหน่วยงานของรัฐในระดับท้องถิ่น นำเอาโครงการหรือกิจกรรมด้านสุขภาพหรือด้านสังคมเข้ามาปฏิบัติการในพื้นที่แล้วไม่มีการเข้าร่วมเนื่องจาก “ประชากรสูงอายุ” และ “กำลังจะสูงอายุ” ยังเป็นแรงงานสำคัญของชุมชนไม่ใช่คนวัยเกษียณ งานพัฒนาสังคมสูงอายุที่รัฐคิดสร้างขึ้นอย่างซับซ้อนดังที่ผู้ศึกษาได้อธิบายมาตั้งแต่ต้นบทว่ามีปัจจัยอะไรบ้างที่ส่งผลถึงผู้สูงอายุ จึงถูกท้าทายด้วยการไม่เข้าร่วมหรือไม่เป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาทั้งหมดเหล่านั้น นี่คือการ “ต่อรอง” อย่างหนึ่งกับกิจกรรมหรือนโยบายที่ไม่เข้ากับวิถีชีวิตของตัวเอง

จากที่กล่าวมานี้ คือ พลวัตภายใน (Internal Dynamic) ของบ้านก้างปลาในบริบทด้านซ้ายที่เกิดขึ้นเกี่ยวล่อกันไปกับพลังจากภายนอก (External Force) คือเศรษฐกิจและการเมืองโลก ตลอดจนนโยบายการพัฒนาของประเทศ ซึ่งมีส่วนสัมพันธ์กับชีวิตของประชากรในบ้าน

ก้างปลาในรุ่นต่าง ๆ ปัจจัยการปรับตัว ต่อรอง ต่อการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่อธิบายมายังเป็นส่วนหนึ่งของ “วงจรชีวิต” หรือประวัติศาสตร์ของการกระทำที่กินเวลายาวนานเท่าชีวิตของบุคคลหนึ่ง ๆ

5.1.3 สรุปลักษณ์ของพลังภายนอกและพลวัตภายในที่มีอิทธิพลต่อการสูงอายุในบริบทก้างปลา

ภาพรวมของอำนาจภายนอกและภายในที่อธิบายมาข้างต้น ผู้ศึกษาจะสรุปให้เห็นว่าอะไรคือปัจจัย/พลังอำนาจที่สำคัญที่ส่งผลต่อชีวิตชาวก้างปลาบ้าง โดยเฉพาะในประเด็นของผู้สูงอายุ ดังนี้

- 1) การนิยามผู้สูงอายุมีมาก่อนการมีภาวะสูงอายุในบ้านก้างปลา เห็นได้จากการมีระบบเบี้ยบำนาญในรัชกาลที่ 5 ตั้งแต่อายุ 55 ปี ถือว่าเกษียณ ต่อมาในยุคจอมพล ป. พิบูลย์สงคราม มีการกำหนดให้ผู้สูงอายุเป็น 60 ปี และจัดอยู่ในผู้ด้อยโอกาส
- 2) การพัฒนาเศรษฐกิจระดับโลกและระดับชาติเกิดควบคู่กับการสะสมทุนหรือช่วงการใช้ชีวิตวัยแรงงานของผู้สูงอายุปัจจุบันของบ้านก้างปลา สอดคล้องกับอัตราการเติบโตของประชากรประเทศในยุคเกิดล้าน ซึ่งเป็นประชากรรุ่นที่ 2 ของบ้านก้างปลา
- 3) การขยายที่ดินทำกินและตั้งถิ่นฐานถาวรของบ้านก้างปลา ที่สอดคล้องกับการเติบโตของประชากรประเทศและการพัฒนาทางเศรษฐกิจ ทำให้มีประชากรรุ่นที่ 2-3 เพื่อเป็นแรงงานผลิตในที่ดินที่ขยายออกไปในเขตป่า ก่อให้เกิดแบบแผนทางสังคมวัฒนธรรมที่จำเพาะ คือ การระบบการใช้ที่ดิน (ระบบจัดการที่ดินแบบบ้านไร่ การแบ่งแปลงผลิตให้ประชากรรุ่นที่ 2-3 การแต่งงานการสืบมรดก ฯลฯ) ในช่วงนี้ประชากรรุ่นที่ 1 กลายเป็นผู้สูงอายุทั้งทางกฎหมาย (อายุเกิน 60 ปี) และทางสังคม (การเลื่อนขึ้นเป็นปู่ย่าตายาย)
- 4) การพัฒนาระบบสวัสดิการทางสุขภาพและทางสังคมในช่วง พ.ศ. 2530-2540 กลายเป็นบทบาทหน้าที่สำคัญขององค์การปกครองท้องถิ่น เกิดควบคู่กับการเข้าสู่วัยสูงอายุทางกฎหมายและทางสังคมของประชากรก้างปลาในรุ่นที่ 1-2
- 5) การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ในช่วง พ.ศ. 2530-2540 ก่อให้เกิดการทำเกษตรกรรมต่อเนื่อง เพิ่มความหมาย/บทบาทของผู้สูงอายุบ้านก้างปลา ไม่ใช่แค่ผู้สูงอายุ แต่เป็น “เกษตรกรสูงอายุ” หรือ “ผู้สูงอายุเกษตรกร”

ทั้งหมดที่อธิบายมานี้ คือ พลังภายนอก และ พลังภายใน คือส่วนหนึ่ง “กระบวนการยาวนานของปฏิบัติการ” ที่ก่อรูปแบบแผนทางสังคมวัฒนธรรม (Cultural Schema) ตลอดจนเป็นแนวทางกำหนดบทบาทและความหมายของการสูงอายุในหมู่ประชากรในบ้านก้ำปลา

ดังนั้น ปัจจัยหรือเงื่อนไขที่ก่อให้เกิดพลังอำนาจของเกษตรกรรุ่นที่ 1-2 ทั้ง 5 ประการที่สรุปข้างต้น เป็นวัตถุดิบสำคัญที่จะนำไปสู่การวิเคราะห์ว่าจุดเปลี่ยนหรือคำอธิบายที่สร้าง “พลัง” หรือ “อำนาจ” ให้เกิดแก่ประชากรสูงวัยในปัจจุบันเกิดขึ้นจาก “อดีต” หรือประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาและการก่อตัวของความหมายและการใช้ชีวิตของเกษตรกร ซึ่งผู้ศึกษาจะนำไปวิเคราะห์ในบทถัด ๆ ไป

จากเนื้อหาส่วนต้นเห็นแล้วว่าการสูงอายุในบริบทบ้านก้ำปลามีความแน่นแฟ้นกับเงื่อนไขการพัฒนาของภาครัฐในแต่ละยุค ขณะที่พลวัตภายในนั้นการสูงอายุเพียงจะเกิดกับประชากรรุ่นที่ 1 และรุ่นที่สองบางรายที่เข้าสู่การสูงวัยตามบทบาททางสังคม

เนื้อหาในบทนี้จะเป็นการยกกรณีตัวอย่างเพื่ออภิปรายให้เห็นว่า “การกระทำการ” หรือ “ไม่กระทำการ” ของผู้สูงอายุหรือคนในครอบครัวผู้สูงอายุล้วนมีปฏิสัมพันธ์กับเงื่อนไขในประวัติศาสตร์และแบบแผนทางวัฒนธรรมที่ก่อตัวขึ้นแต่ละยุค ซึ่งสะท้อนให้เห็น “กระบวนการที่ยาวนาน” ของการสูงอายุ

ด้วยงานศึกษานี้ใช้แนวคิดปฏิบัติการทางสังคม ที่มองว่าไม่มีอำนาจของแบบแผนทางสังคม (ในที่นี้ คือ ระบบที่ดิน) จะควบคุมปัจเจกชนได้อย่างเบ็ดเสร็จ มันมีการขัดแย้งและต่อรองเพื่อควบคุมอำนาจเสมอ (Power Dialectic ใน Othner, 2006) ปฏิบัติการของเกษตรกรสูงอายุ ในอีกภาษาหนึ่ง คือ “ประวัติศาสตร์การกระทำ” ของเกษตรกรบ้านก้ำปลาเองก็มีส่วนกำหนดแบบแผนทางสังคมวัฒนธรรมเช่นกัน ในบทที่แล้วได้อภิปรายในส่วนแบบแผนทางสังคมวัฒนธรรมที่มี “ตัวละคร” หลักคือรัฐ ไปแล้ว ยังขาดอีกส่วน คือ ส่วนของปฏิบัติการของเกษตรกรสูงอายุเอง ดังจะอธิบายดังนี้

5.2 ปฏิบัติการของเกษตรกรสูงอายุ

ส่วนนี้เป็นข้อมูลที่ได้จากวิธีการการสังเกตการณ์และสัมภาษณ์เพื่อเรียบเรียง “ประวัติศาสตร์ชีวิต” ผู้ศึกษาเห็นว่ามีส่วนที่คล้ายคลึงกับทฤษฎีปฏิบัติการทางสังคมที่ว่า “ปฏิบัติการคือประวัติศาสตร์ยาวนานของการกระทำ” (ดูเพิ่มใน Othner, 2006 และ ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2561) โดยจะเรียบเรียงจากกรณีศึกษาให้เกี่ยวล้องกันไปกับพลังอำนาจภายนอกและพลวัตภายในที่นำเสนอไปหัวข้อข้างต้น

อนึ่ง ข้อมูลบางประการมีความเปราะบาง และอาจส่งผลเสียถึงเจ้าของข้อมูลที่ยังมีชีวิตอยู่ในชุมชนบ้านก้างปลา ดังนั้นผู้ศึกษาจึงจะขอเสนอข้อมูลเท่าที่จำเป็น ทั้งยังใช้นามสมมติใน ส่วนของชื่อและ “สายตระกูล” ซึ่งเป็นเครื่องมือหลักที่ใช้รวบรวมข้อมูล นอกจากนี้จะเป็นการปกป้อง สิทธิของผู้ให้ข้อมูลและดำรงไว้ซึ่งจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์แล้ว ชื่อสมมติของสายตระกูลจะสะท้อน เครื่องมือวิจัยและระเบียบวิธีของงานวิจัยนี้ด้วย

5.2.1 นางบังอร: ประชากรรุ่นที่ 1

“ปวดเมื่อยจัง นั่งจกครวก่อน” หญิงชราอย่างเข้า 80 ปี รำพึงรำพันถึงอาการปวด เมื่อยของเธอให้ฟัง ขณะพุงตัวมาอยู่บริเวณหน้าบ้านชั้นเดียว หลังจากทำพิธีไหว้บอกผีเจ้าบ้านให้ผู้ ศึกษาได้นอนพักอาศัยในบ้านของเธอ

หลังจากนั้นเธออธิบายกับผู้ศึกษาว่ามีเขตห้องบางเขตเข้าไม่ได้ เป็นบริเวณ “หิ้ง” ซึ่งเป็นที่สถิตของผีบรรพบุรุษ และยังแนะนำอาณาบริเวณรอบหมู่บ้านด้วยว่าตรงไหนคือดงหอ ท่ามกลางอากาศข้างนอกบ้านที่ร้อนผ่าวในช่วงบ่าย ผู้ศึกษาจึงถามว่า “ไม่ร้อนหรือยาย ในบ้านเย็น กว่า”

“ยายนั่งข้างนอกนี่แหละเบื่งคนผ่านไปมา เดียวก็มียายบ้านนู้นเดินมาเล่นด้วย” เธอ กล่าวพร้อมกับนั่งรอเพื่อนรุ่นเดียวกันจากบ้านหลังถัดไปอีกสามหลัง

ในช่วงบ่ายในหมู่บ้านไม่มีคนออกมาเดินให้เห็นมากนัก นอกจากเด็กๆ ที่ไม่ได้ไป โรงเรียนและผู้สูงอายุที่มักจะออกมานั่งอยู่ตามชานหน้าบ้านหรือศาลาหน้าบ้าน ที่ยังเดินไหวก็เดินเก็บ ผักริมรั้ว บ้างก็จับกลุ่มนั่งนอนพูดคุย หญิงชราวัยแรงงานส่วนใหญ่จะยังไม่กลับจากไร่ โดยปกติแล้ว เมื่อพวกเขาออกไปไร่จะจัดเตรียมอาหารกลางวันนั้นและกลับบ้านเมื่อพระอาทิตย์ตกดิน

ไม่นานนักหลานชายของนางบังอร ก็เดินยกพาข้าว (สำหรับ) ออกมาให้พร้อมเตือนว่า อย่าลืมหินยา โดยที่เพื่อนของยายยังเดินมาไม่ถึง บังอรก็ค่อยๆ กระทบเข้าไปในบ้านแล้วรับประทาน อาหารและกินยาประจำตัว ซึ่งภายในถุงผ้าคาดว่าจะเป็นยาเกี่ยวกับความดันโลหิต จากนั้นก็นอน พักผ่อนบริเวณโถงกลางบ้าน

กิจวัตรของบังอรเป็นเช่นนี้ทุกเมื่อเชื่อวัน บางครั้งรู้สึกดีขึ้นจากอาการปวดเมื่อยก็จะ ลูกมาปิดกวาดบ้าน ทำความสะอาดรอบหิ้ง ในบางวันที่หมู่บ้านมีกิจกรรมสำคัญ อย่างเช่น งานบุญ หรือ งานแต่งงาน บริเวณหน้าบ้านของนางบังอรจะเป็นพื้นที่สำหรับทำขันหมากเบ็ง หรือพานบายศรี แล้วแต่กรณี ซึ่งจะมีผู้หญิงหลายรุ่นมาช่วยกันทำ

แม้ว่า บังอร จะอาศัยอยู่ในบ้านกับหลานในตอนกลางวันในช่วงเวลาปกติ แต่ในระยที่เสียงร้องเรียกถึงนั้นรายล้อมไปด้วยคนสนิทและคนรู้จักมักคุ้น บ้านหรือ “เฮือน” ของบังอรเป็นอาณาเขตที่ได้รับความยำเกรงเนื่องจาก บังอรเป็นผู้ที่เชื่อมต่อกับ “เพิ่น” หรือผีเจ้านายและผีประจำตระกูล

ในช่วงเดือน 8-11 ซึ่งมีพิธีกรรมสำคัญอย่างการเลี้ยงห่อ ข้าวประดับดิน บังอรจะเป็นผู้ที่มีหน้าที่ในการสื่อสารและช่วยเตือนความจำสมาชิกในชุมชนว่าจะต้องทำอะไรและจะต้องเตรียมอะไรบ้างสำหรับการเลี้ยงผีบรรพบุรุษ

นางเย็นฤดี ผู้เป็นบุตรสาวของบังอร นอกจากจะทำหน้าที่ดูแลแม่แทนพี่น้องแล้ว ยังเป็นหนึ่งในผู้นำชุมชนที่ต้องคอยจัดกิจกรรมสำคัญต่าง ๆ กล่าวเสมอว่า

“ทุกครั้งที่มีการจัดพิธีกรรมหรือจัดงานอะไรให้ถ้ามายก่อนว่างานนั้นจัดอย่างไร ต้องมีอะไรบ้างจากนั้นแม่บ้านจะจดบัญชีไว้ว่าต้องซื้อหรือหาของอะไรมาบ้าง แล้วฝ่ายชายจะออกไปหาทั้งการตัดไม้ หาใบตอง หรือซื้อของจากในเมือง ในส่วนของชั้นตอนมีพ่อกวนช่วยอยู่แล้ว แต่การเตรียมของต้องให้ยายช่วย”

นอกจากนี้ ในการแก้เคล็ดหรือ “ชะล้า” หรือ “ซัด” ซึ่งเป็นความประพฤติที่ผิดจากจารีตประเพณีของลูกหลาน นางบังอรก็จะเป็นผู้สื่อสารกับผีบรรพบุรุษแล้วแนะแนวเตรียมสิ่งของที่จำเป็นสำหรับการแก้ซัด ตลอดจนการแนะแนววิธีการเตรียมสิ่งที่เป็นสำหรับบนบานผีเจ้านายเพื่อเป็นขวัญกำลังใจแก่ลูกหลาน

นางบังอร เป็นประชากรรุ่น 1 ที่ยังมีชีวิตอยู่ ตั้งเดิมนั้นนามสกุลโสภาก เป็นชาวบ้านกกเหียน ซึ่งพ่อแม่คือนายหล้า และนางมิ่ง เป็นหนึ่งในผู้บุกเบิกที่ทำกินแถบห้วยน้ำอุ่นขึ้นไปจนปักหลักบริเวณบ้านกกเหียน ต่อมานางบังอรแต่งงานกับนายนันท์ พรมา เป็นชาวบ้านเดินย้ายมาอยู่บ้านภรรยาบ้านกกเหียน ราว พ.ศ. 2490-2500 จากนั้นเกิดไฟไหม้บ้านกกเหียนจึงได้อพยพกลับลงมาที่บ้านเดินนาน 3 ปี ซึ่งเป็นช่วงเวลาเดียวกับที่เกิดโรคระบาดแถบนั้น (บ้านก้างปลา กกเหียน น้ำพุ) เมื่อทราบข่าวว่าบริเวณดังกล่าวเริ่มมีคนกลับเข้ามาอยู่อาศัยจึงได้อพยพขึ้นมาและได้ลงหลักบริเวณบ้านก้างปลาใหม่ ที่อยู่ไม่ไกลจากบ้านกกเหียนนัก

นางบังอร เป็นผู้ที่มีสืบทอดองค์ความรู้ด้านยาสมุนไพรและการจับยาม (หมอยาและหมอยาม) มาจากผู้เป็นแม่ (นางมิม) ซึ่งเคยอยู่บ้านกกเหียน ในช่วงกลับมาบุกเบิกตั้งถิ่นฐานที่บ้าน ก้างปลาใหม่ (หลัง พ.ศ. 2508)

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 2510 นางบังอรเริ่มสร้างครอบครัวโดยมีประชากรรุ่นที่ 1-2 ซึ่งเป็นรุ่นลูก 5 คน เมื่อลูกเติบโตขึ้น ได้ขยายพื้นที่ทำกินไปบนเขตเขาเขตห้วยคอกติดกับเขตบ้าน น้ำพุ ลูกสาวคนเล็กได้ออกไปทำงานต่างจังหวัด จนกระทั่งสามีนางบังอรเสียชีวิต ลูกสาวจึงกลับมาอยู่ดูแลแม่หรือนางบังอร ได้ขยายพื้นที่ขึ้นไปบนเขาสูงติดกับโป่งซี ซึ่งเป็นเขตป่าสงวน

เมื่อเข้าสู่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 2550 การทำข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เติบโตมาก ฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัวพัฒนาอย่างรวดเร็วมีการกู้ยืมเพื่อลงทุนในด้านปัจจัยการผลิต ได้แก่ การซื้อรถยนต์ รถอีต๊อก เมล็ดพันธุ์และสารเคมีด้วยต้นทุนสูง จึงมีการกู้ยืมเพิ่มสภาพคล่อง

ขณะเดียวกันเมื่ออายุมากขึ้น นางบังอรก็เริ่มโรยราทางร่างกาย ในขณะที่ประชากรรุ่นหลานหรือรุ่นที่ 3 ของบ้านก้างปลา ได้ถือกำเนิดขึ้น บังอรจึงต้องอาศัยเวลาเลี้ยงดูหลาน ด้วยการที่ต้องอยู่ติดบ้าน ทำให้บ้านเป็นพื้นที่นางบังอรสามารถใช้เวลา ความรู้ และประสบการณ์ที่มีดูแลอย่างเต็มที่ โดยเฉพาะในด้านความเชื่อ

ลูกหลานที่รายล้อมสามารถดูแลได้อย่างดี นอกจากจะหลานชายที่คอยอยู่บ้านเวลาที่ผู้ใหญ่ในบ้านออกไปทำไร่ช่วงกลางวันแล้ว ยังมีลูกและหลานที่อาศัยปลูกบ้านในบริเวณใกล้เคียงกัน คือบริเวณคุ่มบอนของหมู่บ้านที่สามารถมองเห็นบังอรได้เสมอ นอกจากนี้ภายในครัวจะมีลูกหลานทั้งชายหญิงจากบ้านข้างเดินเข้าออกได้ตลอดเวลา บ้านหลังนี้จึงไม่เคยลงกลอน

ในบรรดาลูกทั้งหมด ลูกสาวคนเล็ก เป็นผู้ที่ต้องดูแลนางบังอรมากที่สุด นั่นคือการอาศัยอยู่ในบ้านหลังเดียวกันกับบังอร ซึ่งส่งผลให้ครอบครัวของลูกสาวคนเล็กทุ่มเทและลงทุนสูงในช่วง ปี 2563 นางบังอรสิ้นลมในท้องน้ำ ด้วยสภาพบ้านตั้งในที่ลาดชันทำให้การเดินขึ้นลงบนและห้องน้ำยากลำบาก ลูกสาวคนเล็กและลูกชายต้องนำเงินลงทุนที่วางแผนจะชำระหนี้สหกรณ์การเกษตรกว่า 50,000 บาท มาปรับสภาพบ้านให้ได้ระดับเดียวกัน เพื่อป้องกันการหกหล่ม และสร้างสภาพแวดล้อมที่ดีแก่ผู้สูงอายุ ดังนั้นการแผนการพัฒนาความมั่นคงของครอบครัวในเรื่องหนี้สินจึงถูกปรับเพื่อใช้กับผู้สูงอายุในบ้าน

“ถึงไม่มีเงินอย่างไรก็ต้องทำบ้านให้แก่ แก่เฒ่าเดินไม่สะดวกแล้วถ้าล้มจะยิ่งลำบาก เดี่ยวเขาว่าบ้านข้างไม่ทำอะไรเลย” ลูกเขยวันย่างเข้า 40 ปีที่เป็นอดีตผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน และยังเป็นช่างและเกษตรกรฝีมือดี

ด้านลูกสาวนั้น ด้วยบทบาทการดูแลแม่ ประกอบกับการมีสามีเป็นคนต่างถิ่นที่สามารถแสวงหาช่องทางการค้าขายและการปลูกพืชพันธุ์ใหม่ ๆ ส่งผลให้สถานะทางสังคมของครอบครัวนี้ได้รับการยอมรับนับถือ สามีคนนอกชุมชนได้รับความไว้วางใจในตำแหน่งผู้บริหารชุมชน หรือผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านมายาวนานนับสิบปี จนกระทั่งเมื่อปี 2563 ที่ผ่านมาเขาได้ลาออกเพื่อมุ่งมั่นทำการเกษตรผสมผสานหวังแก้ปัญหาหนี้สินที่สะสมมา แต่ถึงกระนั้นภรรยาซึ่งเป็นลูกสาวของบึงออร์กี้ยังได้รับความไว้วางใจให้เป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านต่อ

จะเห็นได้ว่าแม่ชีวิตของคนดูแลผู้สูงอายุจะผูกติดกับพื้นที่เกษตรกรรม แต่การลงทุนจำนวนมากลงทุนในบ้านที่มีผู้สูงอายุอยู่ เพราะบ้านเป็นพื้นที่ของนางบึงออร์กี้ใช้ชีวิตอยู่รายล้อมด้วยลูกหลาน ดังนั้นจึงสะท้อนความมั่นคงในชีวิตของนางบึงออร์กี้ 3 ด้าน คือ ด้านสุขภาพ ที่มีทั้งระบบสาธารณสุขโรงพยาบาลชุมชนเกือบรอบบ้าน ที่สำคัญที่สุดคือลูกสาวและลูกเขยดูแลใกล้ชิดในช่วงวิกฤตชีวิต ด้านการมีส่วนร่วมทางสังคม ผ่านการใช้บ้านเป็นเครื่องมือในการใช้ความรู้ความสามารถด้านยาสมุนไพร และการจับยามตลอดจนการเป็นจุดเชื่อมโยงลูกหลานที่อยู่รายล้อมบ้านนั้น จึงตามมาด้วยด้านความมั่นคง ของตัวนางบึงออร์กี้เองที่อยู่ในสภาพแวดล้อมที่ครอบครัวเริ่มสะสมทุนได้ในระดับหนึ่ง และสามารถใช้ทุนเหล่านั้นพัฒนาคุณภาพชีวิตให้กับตนได้ แต่ถึงกระนั้นด้วยสภาพหนี้สินและการทำงานเกษตรกรรมอย่างหนักของครอบครัวอาจจะส่งผลต่อความมั่นคงในอนาคตของลูกนางบึงออร์กี้เองที่จะเข้าสู่วัยสูงอายุภายในระยะเวลา 20 ปี

5.2.2 นางนวลจันทร์: บทบาทลูกสาว แม่ และยาย

นางนวลจันทร์อยู่ในวัย 50 ต้นๆ เป็นประชากรรุ่นที่ 2 เกิดในสายตระกูลมากบุญ1 (มากบุญเป็นตระกูลใหญ่แบ่งได้หลายสาย) มีฐานะเป็นลูกสาวคนเล็กของนางเงิน มากบุญ หนึ่งในกลุ่มผู้บุกเบิกชุมชน ที่เริ่มตั้งถิ่นฐานและขยายที่ทำกินไปทางทิศตะวันตกตรงเนินเขาติดกับบ้านน้ำพุ

นางนวลจันทร์ แต่งงานกับชาวบ้านน้ำพุ ซึ่งได้รับมรดกที่ดินใกล้ชุมชน ห่างออกไปราว 1 กิโลเมตร และเป็นผู้ที่ต้องอาศัยในบ้านของแม่เพื่อดูแลแม่ ซึ่งเป็นที่นับว่าถือตาในสังคม เพราะแม่ของนางนวลจันทร์แต่งงานกับนายเมือง มากบุญซึ่งเป็นกลุ่มผู้นำทางความเชื่อหรือกวนบ้านในชุมชน

“เป็นลูกสาวก็มักจะได้ที่ดินดี ที่หอม ที่เพียง แต่ก็ต้องเฝ้าพ่อแม่ไปได้ไปไหน” นวลจันทร์ เป็นหนึ่งในผู้ที่อธิบายเกี่ยวกับการส่งมอบมรดกที่ดินให้กับผู้ศึกษา ซึ่งเธอก็เป็นหนึ่งในลูกสาวบ้านก้างปลาที่สืบทอดมรดกที่ดินต่อจากพ่อแม่ที่เธอดูแลพวกเขาจนถึงบั้นปลายชีวิตในบ้านหลัง

เดียวกัน โดยนางทอง มากบุญ แม่ของเธอเพิ่มเสียชีวิตไปไม่นานนี้ในช่วงลูกสาวของนวลจันทร์เพิ่งคลอดลูกชาย

เธอเล่าด้วยว่าในรุ่นที่เธอเป็นสาว แต่ก่อนบ้านกำงปลา มีลูกสาวเยอะ ทำให้ชายหนุ่มหมู่บ้านใกล้เคียงขึ้นเข้ามาทางป่าหรือทำไร่ใกล้ ๆ แล้วแวะเวียนมาในหมู่บ้าน ดังนั้นในอดีตที่ดินจึงแบ่งแยกกันได้ยาก หากชอบพอกับชายหนุ่มในหมู่บ้านหรือต่างหมู่บ้านและมีที่ดินใกล้กันจะสามารถนำมารวมกันได้เป็นแปลงเดียว

ในอดีตเธอจะไม่เหมือนแรงงานในชุมชนเกษตรทั่วไป จากการเป็นลูกสาวที่ต้องคอยเฝ้าอยู่กับบ้านเพราะพ่อแม่ของเธอเข้าสู่วัยชรา ประกอบกับบทบาทการเป็นผู้หญิงที่ต้องดูแลบ้านที่เป็นผู้นำชุมชนทำให้เธออยู่ติดบ้านมากกว่าจะเป็นแปลงเกษตรที่เป็นที่ดินที่เธออธิบาย

ด้วยความที่สายตระกูลนี้เป็นผู้นำชุมชนมาตั้งแต่ยุคบุกเบิก คือ เป็น “กวนบ้าน” ดังนั้นเมื่อถึงเวลาที่ผู้ใหญ่บ้านคนเก่าเกษียณอายุ อำนาจนั้นยังคงอยู่ในสายตระกูล ส่งผลให้ลูกเขยคนสุดท้ายที่มีอายุพอเหมาะกับตำแหน่งขึ้นเป็นผู้นำและยังทำนุบำรุงวัดหรือศาลาพักสงฆ์ ทำให้นางนวลจันทร์และครอบครัวเป็นผู้ที่อุปถัมภ์ด้านความเชื่อไปด้วย

เมื่อสามีขึ้นเป็นผู้นำชุมชน และลูกๆ ก็ออกไปเรียนและทำงานอยู่นอกหมู่บ้าน คงเหลือแต่หลานชายตัวเล็ก ทำให้เธอต้องเป็นผู้ที่อยู่กับบ้านต่อไป แม้ว่าพ่อแม่เธอจะเสียชีวิตแล้ว ดังนั้นหน้าที่การดูแลบ้านเรือนจึงเป็นของนวลจันทร์แทบจะตลอดชีวิต ซึ่งการมีหลายชายทำให้สถานะของเธอไม่ใช่ผู้หญิงที่เป็นลูกสาวหรือแม่คนแล้ว คนในหมู่บ้านก็เรียกเธอว่า “ยายนวล” ตามบทบาทและสถานะของเธอ ต่อให้เป็นคนรุ่นเดียวกันก็ตามที่

นอกจากนี้ ครอบครัวนวลจันทร์ ยังยึดถือเอาธรรมเนียมการแต่งเข้าบ้านฝ่ายหญิงไว้เป็นหลัก เพราะลูกเขยเป็นคนต่างถิ่นที่พัวพันกับลูกสาวของตน ดังนั้นเธอจึงประสงค์จะดูแลหลานชายและให้ลูกสาวและลูกเขยเดินทางกลับมาที่บ้านทุกวันหยุดหรือทุกเทศกาล

อย่างไรก็ตาม สามีของเธอแม้ว่าจะกลายเป็นตา หรือเป็นผู้สูงอายุทางสังคม แต่ยังคงต้องคงบทบาทการเป็นแรงงานที่ต้องทำภารกิจในแปลงเกษตร และทำงานเพื่อสาธารณะอย่างต่อเนื่อง โดยเธอและสามีกล่าวว่า ยังไม่ได้มีการคิดเรื่องจะถ่ายโอนภารกิจทางการเกษตร หรือ การจัดสรรมรดกที่ดินแต่อย่างใด

แม้ว่าด้วยอายุและกายภาพ “นวลจันทร์” ยังไม่ถูกเรียกว่า “ผู้เฒ่า” ได้เต็มปาก ดังนั้นในงานประเพณีพิธีกรรมทางด้านความเชื่อ จึงมักจะเป็น “ศูนย์รวมแม่บ้าน” หรือเป็นคนที่

สามารถชักชวนผู้หญิงในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมกับกิจกรรมทางสังคมหรือขอความช่วยเหลือและเป็นแกนนำในการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ได้ แต่ยังไม่ใช่ศูนย์กลางของประเพณีเหมือนนางบังอร

บทบาทที่สำคัญของคนรุ่นนี้ จะอยู่ที่ “พิธีกรรม” ตลอดชีวิต อย่างเช่น “การแต่งงาน” จากการสังเกตการณ์พบว่า นวลจันทร์เป็นบุคคลสำคัญในการ “เว้าขวัญ” หรือการพูดในพิธีหรือเป็นแม่ย่า (อาจเรียกว่าเป็นแม่สื่อ) ในการดำเนินงาน

ในกรณีของลูกสาวนางบังอร มีการทำพิธีแต่งงานครั้งที่สอง (แต่งงานกับคนเดิมแต่ทำพิธีเพื่อแก้เคล็ด) ก็จะมีนวลจันทร์เป็นผู้ประสานและช่วยอำนวยความสะดวกให้กิจกรรมต่างๆ ดำเนินไปด้วยดี

5.2.3 ครอบครัวของนายโม: การสะสมทุนที่ล่าช้า

นายโม ปัจจุบัน อายุ 80 กว่าปี โดยพื้นเพเป็นคนบ้านปากหมัน หรือชุมชนที่อยู่บริเวณปากลำน้ำหมันบรรจบกับลำน้ำเหืองซึ่งเป็นชายแดนระหว่างประเทศไทยและประเทศลาว ดังนั้นในช่วงวัยเด็กจึงเป็นช่วงก่อน พ.ศ. 2500 ที่มีชีวิตผูกพันกับบริเวณที่ราบในด่านซ้ายเป็นหลัก จึงเติบโตมากับการทำนาและเก็บของป่าล่าสัตว์อย่างวิสัยเด็กชายชาวด่านซ้าย

ต่อมาเมื่ออย่างเข้าสู่วัยหนุ่มเขามีชีวิตวัยหนุ่มที่ต้องอพยพเคลื่อนย้ายหมู่บ้านโดยตลอด เขากล่าวว่าตระเวนไป “หากิน” หลายหมู่บ้าน ตั้งแต่บ้านปากหมัน บ้านนาเจียง (ติดเขตภูเรือ) บ้านนามแห่ง เป็นต้น ลักษณะของการเคลื่อนย้ายก็เป็นการเคลื่อนย้ายเพื่อเลี้ยงสัตว์บ้าง ล่าสัตว์บ้าง เมื่อถึงคราวทำนาจึงกลับบ้านไปทำนาสักครั้งหนึ่ง

วัยแรงงานที่เคลื่อนย้ายไปมานี้ เขาได้เสพติดฝิ่นด้วย เขากล่าวว่าชายหนุ่มร่วมสมัยนั้นนิยมสูบฝิ่น พวกเขาจะเอาเมล็ดฝิ่นไปปลุกทิ้งไว้ตามป่าเขา หรือหัวไร่ปลายนาแล้วจดจำตำแหน่งไว้เมื่อเดินทางเคลื่อนย้ายหรือออกล่าสัตว์เก็บของป่าใกล้บริเวณที่ฝิ่นขึ้นจะจดจำได้ก็จะนำมาสูบ แม้ว่าในสมัยเขาเป็นเด็กจะมีโรงฝิ่นอยู่ในเมืองด่านซ้ายแต่เขาก็ไม่ได้ไปใช้บริการนิยมหาเองตามที่ปลุกไว้เองหรือตามที่คนรุ่นเดียวกันปลุกไว้ตามป่าเขาเช่นกัน เมื่อถึงเวลาภาครัฐเริ่มปราบห้ามสูบฝิ่น ประจวบเหมาะกับได้ยืมข่าวเรื่องมีหมู่บ้านขยายใหม่ใกล้เมืองด่านซ้าย เขาจึงพากรรยายย้ายมา “ออกฝิ่น” บริเวณนั้น นั่นคือบริเวณบ้านก้างปลาปัจจุบัน ซึ่งเป็นพื้นที่บุกเบิกใหม่ไม่คุ้นชิน

หลังจากแต่งงาน ย้ายมาอยู่บ้านก้างปลา เขาก็เริ่มบุกเบิกพื้นที่ทำกินใหม่ คือบริเวณห้วยน้ำอุ่น ซึ่งเป็นป่าหุบป่าห้วยมีความรกร้าง ต่างจากผู้บุกเบิกรายอื่นที่มาก่อนหน้า (ประชากรรุ่น 0) ที่มักจะขยายออกไปบริเวณเนินเขาที่ลาดทางเสร็จแล้วจากการทำอุตสาหกรรมป่าไม้ทำให้คนที่มาก่อนมีพื้นที่กว้างขวาง อย่างไรก็ตามที่ทำการกินบริเวณห้วยน้ำอุ่นนั้นยากลำบากแต่ก็สมบูรณ์ด้วยน้ำและพืชพันธุ์ด้วยเป็นที่ราบระหว่างหุบเขา เมื่อแก่การปลุก “ข้าวนา” ยังชีพเป็นอย่างดี

มาก หากพิจารณาจากวิถีชีวิตวัยเด็กที่เป็นชาวที่ราบของด่านซ้ายมาก่อนจะเห็นว่าการเลือกที่ดิน เช่นนี้เป็นวิถีคิดที่ติดตัวมาก่อน

เมื่อเขามีลูกคนแรกในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 2510 ถึงต้น 2520 เขาเริ่มขยายที่ทำกินขึ้นบนเนินเขาสูงที่ไกลจากหมู่บ้านออกไปเช่นเดียวกันกับประชากรรายอื่น เพื่อรองรับพืชเศรษฐกิจใหม่ที่เข้าสู่พื้นที่นั่นคือ “ข้าวโพด” นอกจากนี้เมื่อลูกสาวและลูกชายของเขาเติบโตขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 2530 เป็นช่วงเดียวกับการที่เครื่องจักรกลแบบใหม่แพร่หลาย คือ “รถอีต๊อก”¹¹ ที่ช่วยให้การทำเกษตรกรรมขนาดใหญ่ทำได้รวดเร็วยิ่งขึ้น พวกเขาจึงมีแรงงานในครอบครัวเพิ่มขึ้นเพื่อขยายที่ดินทำกิน

อย่างไรก็ตาม เมื่อลูกสาวของเขาแต่งงานออกเรือน เขาจำเป็นต้องแบ่งที่ดินบางส่วนคือ ที่ดินบริเวณห้วยน้ำอุ่น แต่ก็เป็นแปลงที่ลาดชันขึ้นเนินเขาแก่ครอบครัวใหม่ของบุตรสาวเพื่อใช้ทำ “ข้าวไร่” ไร่บริเวณในครัวเรือนของตน หรือทำพืชไร่เช่นข้าวโพดหรือมันสำปะหลังไว้เป็นรายได้อื่น ส่วนบริเวณที่ราบลุ่มเขายังคงใช้ทำข้าวนาด้วยตัวเองอยู่นาน ส่วนที่ดินบนเขาที่ใช้ทำพืชไร่ให้ลูกชายเป็นคนทำกิน

เมื่อเข้าสู่ช่วงปี พ.ศ. 2540-2550 มีการขยายแปลงการผลิตเพิ่มเติมด้วยคานาขี้พริก “ยางพารา” ที่แพร่หลายในยุคนั้น ประกอบกับมีการอุดหนุนทุนทางการเกษตรจากสถาบันการเงินหลายด้านทำให้เริ่มมีการ “กู้” เพื่อขยายแปลงผลิตยางพาราเช่นเดียวกับคนอื่น แต่ยางพาราให้ผลผลิตช้า ในเวลาเดียวกันจึงมี “ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์” เป็นทางเลือกสำคัญที่มีระหว่างเกิดวิกฤตเศรษฐกิจราวปี พ.ศ. 2552 ที่พืชผลราคาตกต่ำ ลูกชายของเขาต้องออกไปตระเวนทำงานรับจ้างต่างจังหวัด โดยปกติแล้วการออกไปทำงานรับจ้างเกิดขึ้นในช่วงฤดูแล้งแต่ช่วงต้น พ.ศ. 2552 เป็นการออกไปทำงานเพื่อรวบรวมเงินแทบจะตลอดปี ครั้นได้เงินมาก็จะลงทุนปลูก “ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์” เพราะช่วงเวลาดังกล่าวข้างโพดเลี้ยงสัตว์ราคาดีและงอกงามดีบนผืนดินบุกเบิกใหม่เป็นที่นิยมกว่ายางพาราที่ให้ผลผลิตช้า อย่างไรก็ตามการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์มีต้นทุนสูงขึ้นเรื่อย ๆ จากราคาเมล็ดพันธุ์ ยาฆ่ายา และยาฉีดพ่นอื่น ๆ ทำให้ลูกชายของนายโมต้องออกไปหาเงินทุนช่วยครอบครัวเสมอ

ในช่วงที่ลูกสาวออกเรือนและลูกชายกลายเป็น “แรงงานหลัก” ของครอบครัว นายโมและภรรยาเข้าสู่การสูงอายุแล้ว ทั้งทางสังคมและทางกฎหมาย ดังนั้นจึงลดบทบาทตัวเองในการเป็นแรงงานทาเกษตรลง แต่ก็ยังคงทำหน้าที่ที่ทำได้ เช่น การเกี่ยวข้าว ปักดำ การหยอดเมล็ดข้าวโพด

¹¹ เป็นเครื่องยนต์ดีเซลลากจูงคล้ายกับรถไถนาเดินตาม แต่มีการออกแบบปรับปรุงโครงสร้างใหม่ให้เป็นรถสี่ล้อขนาดเบาสามารถไต่ที่สูงได้เป็นอย่างดี

การหักเมล็ดข้าวโพด ซึ่งเวลาทำงานส่วนใหญ่จะเป็นบริเวณแปลงที่ดินห้วยน้ำอุ่น ซึ่งจัดเป็น “ที่หม่อ และที่เพียง” และช่วยงานในไร่ของลูกสาวหรือญาติที่อยู่ติดกัน ส่วนที่ดินไร่บนภูเขาจะมีลูกชายคอยจัดการดูแล

ในวัยสูงอายุ นายโมและภรรยาจำเป็นต้องจัดสรรและการที่ดินให้แก่ลูกหลาน ซึ่งยังเป็นหน้าที่หนึ่งของระบบการผลิต โดยตามจารีตของชาวด่านซ้ายที่ฝ่ายชายต้องแต่งงานเข้าบ้านฝ่ายหญิง (Matrilocal) และลูกสาวจะได้รับมรดกชิ้นสุดท้ายและ

หน้าที่ในการดูแลพ่อแม่ เพราะลูกชายก็ต้องออกเรือนไปเข้าบ้านผู้หญิงเช่นกัน ในกรณีของนายโมต่างออกไป กล่าวคือ เมื่อลูกสาวแต่งงานกับชายในหมู่บ้านและย้ายออกมาปลูกเรือนในคุ่มล่างใกล้บ้านนายโม จนใครก็คิดว่าลูกสาวจะเป็นคนดูแลพ่อแม่และจะได้รับมรดกชิ้นสุดท้ายคือที่ราบห้วยน้ำอุ่นที่อุดมสมบูรณ์คือ เป็น “ที่ดี ที่หม่อ ที่เพียง” ตามอุดมคติของชาวก้ำปลา แต่ในช่วงที่ร่างกายของเขาและภรรยาไม่อาจออกไปทำงานได้อีกต่อไป ลูกชายเป็นฝ่ายกลับมาอยู่บ้านพ่อแม่เพื่อดูแลพ่อแม่ของตน ขณะที่ลูกสาวก็ยังสามารถดูแลพ่อแม่ได้แต่อยู่คนละเรือนคนละหลังจึงไม่อาจกล่าวได้ว่าจะเป็นคนรับมรดกและดูแลพ่อแม่ในวันปลายเป็นคนสุดท้าย

ภารกิจทางการเกษตรของนายโมถูกส่งต่อให้ลูกหลาน ที่ดินที่ดี “ที่หม่อ ที่เพียง” ถูกมอบให้บุตรชายหรือ นายสร ที่ได้ลูกสะใภ้มาจากต่างอำเภอ ลูกชายคนโตผู้นี้จึงเป็นผู้บริหารจัดการภารกิจต่อจากพ่อแม่และเป็นคนดูแลพ่อแม่ในวันปลาย ทั้งยังต้องดูแลครอบครัวขยายขนาดใหญ่ ซึ่งต้องพึ่งพาผลผลิตหลัก คือ ข้าว ไม่เช่นนั้นเขาก็ต้องกลับไปรับจ้างอย่างอื่นเพื่อหาเงินมาดูแลครอบครัว เขาและภรรยาต้องจัดการผลผลิตให้เพียงพอ และต้องสร้างรายได้ให้เพียงพอสมาชิกในครัวเรือนจำนวน 8 คน หนึ่งในนั้นมีลูกของพี่สาวที่ต้องเลี้ยงกับลูกของตนด้วย

วิธีการที่บุตรของนายโม หรือ นายสร ปฏิบัติการทางการเกษตร คือ จำเป็นต้องวางแผนผลิตข้าวไร่เพิ่มขึ้นให้เพียงพอบริโภคในหนึ่งปี ซึ่งที่ดินส่วนหนึ่งเป็นพื้นที่ไร่ ทั้งจากยางพาราและข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ หากเขาลดจำนวนการผลิตข้าวโพด ก็ต้องมีรายได้จากที่อื่นเพื่อทดแทนในการชำระหนี้สินประจำปี ได้แก่ เงินกู้จากธนาคารเกษตรและสหกรณ์ กองทุนหมู่บ้าน และสหกรณ์การเกษตร ดังนั้นเขามีทางเลือกสองทาง คือ กลับไปทำงานรับจ้างที่ต่างจังหวัด หรือ ขยายที่ดินหรือเพิ่มผลผลิต ซึ่งการขยายที่ดินทำไม่ได้แล้วจากการกวัดขันบังคับใช้กฎหมายป่าไม้ที่เข้มแข็งขึ้น ดังนั้นเขาจึงต้องเลือก “เช่าที่ดิน” จากเจ้าของที่ดินอื่นที่ไม่มีกำลังพอที่จะผลิต

ในปีแรกที่นายสรกลับมาดูแลบ้าน ที่ดินแปลงแรกที่ทำนายสรเช่าผลิตได้ คือ ที่ดินของน้องสาวตัวเอง โดยมีเหตุผลเพราะนายสรดูแลพ่อแม่และหลาน (ลูกของพี่สาว) โดยมุ่งผลิตข้าวเป็นสำคัญ นอกจากนี้ยังได้ทำนาบนที่ดินผืนหลักของผืนห้วยน้ำอุ่นที่จัดว่าเป็นที่ดินที่ดี จากนั้นจึง

ขยายที่ทำกินไปยังที่ดินของคนอื่น ๆ ในหมู่บ้าน เช่น นายป๋ม ค่าเช่าที่ดินมักจะเป็น “ข้าวไร่” หรือ การตอบแทนอย่างอื่นในปีที่ผลผลิตไม่ออกงามเท่าที่ควร เช่น การทดแทนด้วยแรงงาน หรือ การทดแทนด้วยเงินค่าเช่า

ผู้ครอบครองที่ดินจำนวนมากและกินพื้นที่กว้างใหญ่นายเมือง และ นายป๋ม ประเมินว่าเกือบถึง 100 ไร่ ในช่วงเวลาที่นายสรกลับมาดูแลบ้าน เป็นช่วงที่นายป๋มเข้าสู่การสูงอายุ เช่นกัน ทำให้การดูแลที่ดินที่กว้างขวางทำได้ยาก จึงเป็นข้อตกลงที่ดีในการ “ให้ยืมทำ” บนที่ดินที่ไกลออกไป โดยให้การตอบแทนเป็นข้าวปีละ 1-5 ถุง (ราว 30-150 กิโลกรัม) ขึ้นอยู่กับจำนวนผลผลิตที่ได้ หรือ ตามตกลง

นอกจากนี้ ในเรื่องของสุขภาพและสวัสดิการทางสังคมเมื่อนายโมและภรรยาเข้าสู่การสูงอายุ ทั้งสองพึ่งพานายสรและญาติที่อาศัยอยู่รอบข้าง โดยมี นางทองดี ซึ่งเป็นญาติสนิท (ลูกสาวของน้องสาวภรรยา) เป็นประธานอาสาสมัครสาธารณสุขชุมชน (อสม.) ที่สามารถดูแลสุขภาพนายโมและภรรยาในเบื้องต้น รวมถึงญาติอื่นที่อาศัยในละแวกหมู่บ้านเดียวกัน อย่างไรก็ตาม พบว่า การเข้าถึงโรงพยาบาลมีน้อยมาก แต่ที่บ่อยครั้งคือการตรวจคัดกรองเบื้องต้นสำหรับโรคประจำตัวทำให้ นายโมและภรรยาได้รับยาอย่างสม่ำเสมอ ผู้ที่คอยรับส่ง คือ นายสร และหากวันใดนายสรต้องออกไปรับจ้างหรือค้าขายก็จะมีนางทองดีเป็นธุระ เพราะการคัดกรองโรคครั้งหนึ่งไม่ได้มีแค่คนเดียวแต่เป็นผู้สูงอายุและผู้ “กำลังสูงอายุ” ทั้งตำบล

ครอบครัวนายโม ที่ยกมาอธิบายนี้ แสดงให้เห็นระยะการสะสมทุนตลอดชีวิตที่ล่าช้า หรือการเข้าไปบุกเบิกที่ดินที่ล่าช้า กล่าวคือ ในช่วงที่นายโมอพยพขึ้นไปเพื่อ “ออกผืน” เป็นช่วงเดียวกับการเกิดขึ้นของประชากรรุ่นที่ 1 แล้ว ซึ่งประชากรรุ่น 0-1 ได้ขยายที่ดินออกไปอย่างกว้างขวางแล้ว โดยเฉพาะที่ดินเนินเขาที่เกิดจากการทำอุตสาหกรรมป่าไม้ เป็นเนินโล่งเตียนเหมาะแก่การทำข้าวไร่ในช่วงแรกที่ตั้งถิ่นฐาน และเหมาะแก่พืชไร่เมื่อมีการพัฒนาเศรษฐกิจ ดังนั้นนายโมจึงเข้าสู่การสูงอายุขณะที่อยู่ในช่วงการ “บุกเบิก” ที่ทำกิน และลูกชายก็ยังคงเข้ารับช่วงการสะสมทุนและบุกเบิกที่ทำกินต่อภายใต้ความรับผิดชอบครอบครัวใหญ่ที่มีสมาชิก 8 คน

5.2.4 นายป๋ม: เกษตรกรสูงอายุทางสังคม

นายป๋ม เป็นชาวก้างปลาอีกคนหนึ่งที่ตั้งงานกับคนในสายตระกูลมากบุญ 1 มีเรื่องราวในชีวิตที่เป็นตัวอย่างชัดเจนในแง่ของการสูงอายุด้วยมิติทางสังคม ปัจจุบันอายุ 56 ปี ซึ่งนับเป็นประชากรรุ่นที่ 1 หรือรุ่นที่เกิดที่นี้เป็นชาวบ้านก้างปลาแต่กำเนิด ต่อมาแต่งงานแล้วสามารถบุกเบิกที่ดินทำกินรวมแล้วกว่า 100 ไร่ ตลอดระยะเวลา 2530-2540 จากความสามารถในการใช้

เครื่องจักรขนาดใหญ่ ที่ไม่ใช่แค่รถอีต๊อก เพราะเมื่อปลายทศวรรษที่ 2540 เขาสามารถใช้รถ Tractor ขนาดใหญ่เพื่อทำข้าวโพดเลี้ยงสัตว์

วิถีชีวิตประจำวันที่เกี่ยวข้องกับการทำเกษตรอย่างเข้มข้นเช่นนี้ ทำให้ผู้คนในบ้าน ก้างปลามองว่าเขาเป็นคนขยันเพราะการที่คนหนึ่งครอบครัวต้องทำอะไรข้าวโพดนับร้อยไร่ต่อปีเป็นสิ่งที่ต้องลงทุนลงแรงมหาศาล เขามีลูกสองคน แต่คนเล็กเมื่ออย่างเข้า 21 ปี บริบูรณ์ถูกเกณฑ์เข้ารับราชการทหาร ซึ่งลูกคนเล็กได้แต่งงานและมีลูกน้อยแล้วหนึ่งคน ทำให้ครอบครัวสูญเสียแรงงานวัยฉกรรจ์ไป 1 คน และต้องดูแลแม่ลูกอ่อนและเด็กทารกอีกหนึ่งคน ทำให้นายป๋มและภรรยาในฐานะปู่และย่าต้องปรับลดบทบาทการทำเกษตรกรรมบนที่ดินกว่าหนึ่งร้อยไร่ลงมาดูแลทารก และให้แม่ของทารกหรือลูกสะใภ้เพิ่มบทบาททางด้านการศึกษาเมื่อยามที่ไม่ได้เลี้ยงดูบุตร

ในเรื่องนี้ทำให้คนในชุมชนรุ่นราวคราวเดียวกับนายป๋ม กล่าวถึงเขาว่า “เฒ่าแล้ว” เพราะเป็น “ปู่” แล้ว ในวงสนทนายามเย็นของกลุ่มผู้ชายวัยแรงงาน อายุราว 40-60 ปี มักหยอกเย้า นายป๋มเสมอว่า “ยังไม่ได้เป็นคนของราชการเลย เฒ่าแล้ว” นี่เป็นตัวอย่างหนึ่งของการนิยาม “การสูงอายุ” โดยคนในชุมชนที่พิจารณาจากการเลื่อนบทบาททางสังคม จากพ่อเป็นปู่ และจากการลดบทบาทจากคนวัยแรงงานไปเป็นคนที่ต้องเลี้ยงดูทารกซึ่งเป็นสมาชิกคนใหม่ในสังคม

ผู้ศึกษาได้พูดคุยกับนายป๋ม เรื่องว่าตอนนี้ชายหนุ่มวัยฉกรรจ์ในหมู่บ้านที่กล่าวว่าเขา “เฒ่าแล้ว” เขาได้ปรับลดบทบาทในการทำเกษตรลง เพื่อดูแลหลานหรือไม่ เขากล่าวว่า ไม่สามารถลดการทำเกษตรได้ ภรรยา ลูกชาย และลูกสะใภ้เองก็ต้องออกไปทำเกษตรและต้องไปทำงานอื่น ๆ ด้วย เนื่องจากที่ดินที่มีนั้นเป็นที่ดินแปลงใหญ่มาก และรถ Tractor ก็เป็นสินเชื่อที่ต้องหาเงินมาชำระค่างวด

นอกจากนี้ ลูกชายพอมีลูกก็ต้องเกณฑ์ทหารออกไป ทำให้เขาไม่สามารถหยุดการทำงานได้เลย ดังนั้นบ้านครอบครัวนายป๋ม จะเห็นสมาชิกในบ้านเฉพาะตอนค่ำมีดเท่านั้น

อีกกรณีที่น่าสนใจจากครอบครัวนายป๋มคือ ลูกสะใภ้ แต่งเข้าบ้านฝ่ายชาย ต่างจากกรณีนางนวลจันทร์ที่กล่าวไปข้างต้น นายป๋มกล่าวว่า เป็นเงื่อนไขสำคัญมาก ๆ เพราะการที่เขาไม่มีลูกสาวทำให้ลูกสะใภ้ต้องแต่งเข้าบ้านมาเพื่อดูแลแม่ย่าพ่อปู่ (พ่อตาแม่ยาย) ในตอนปลาย นั้นเป็นสิ่งที่เขาและภรรยาวางแผนไว้รองรับในช่วงสูงอายุหรือช่วงเกษียณ ซึ่งเป็นผลพวงหนึ่งจากความ “เฒ่า” ที่ไม่ได้เกิดจากอายุแต่เป็นบทบาททางสังคมที่เปลี่ยนจากพ่อแม่เป็น “ปู่และย่า” ของเขา

การเป็น “พ่อปู่” นี้เองที่ทำให้คนรุ่นเดียวกันมักจะกล่าวล้อเขาเสมอว่า “ยังไม่ใช่คนของราชการเลย เฒ่าแล้ว”

5.2.5 นายบาง

ชายวัย 70 ปี ชื่อนายบางเป็นหนึ่งใน “เขย” ของบ้านก้างปลาที่เข้ามาในช่วงปีพุทธศักราชที่ 2520 ตรงกับช่วงประชากรรุ่นที่ 1 ปัจจุบันอาศัยอยู่กับลูก 2 คน ในหมู่บ้านเดียวกัน เขาบุกเบิกพื้นที่ไร่และครอบครองที่ไร่จำนวนรวมราว 40-50 ไร่ ซึ่งกินพื้นที่ครอบคลุมทั้งบ้านก้างปลาบางส่วนและบ้านน้ำพุซึ่งเป็นหมู่บ้านเดิมของเขา โดยแรกเริ่มก็เป็นการทำข้าวไร่เพื่อยังชีพ เช่นเดียวกับผู้เข้ามาอยู่อาศัยรายอื่น

ปัจจุบันที่ดินส่วนใหญ่เป็นสวนยางพาราและข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ซึ่งในขณะที่ยางพาราของเขาเริ่มได้เก็บเกี่ยวพื้นที่ป่าสงวนเริ่มมีข้อพิพาทกับเจ้าหน้าที่รัฐ และฟางเส้นสุดท้ายคือช่วง คสช. ได้ยึดอำนาจ ได้ทำการฟื้นสวนยางของเขาทิ้งและยึดพื้นที่ไป ดังนั้นเขาจึงไม่ใช่คนไม่ทำงานทำการ ดังที่ผู้เขียนเข้าใจ เขาต่อสู้ทางกฎหมายเข้าร่วมกับกลุ่มคนที่โดนยึดที่เพื่อต่อรองและยืนยันว่าสวนยางพาราคือที่ทำกินของเขา อย่างไรก็ตามเขายังคงเหลือสวนยางพาราใกล้บ้านราว 5 ไร่ และลูกชายทำไร่ข้าวของญาติ ส่วนลูกสาวขายลอตเตอรี่ และหลานทำงานที่กรุงเทพฯ ฯ เพื่อค้ำจุนครอบครัวต่อไป

นายบาง เป็นที่รู้จักกันดีในบ้านก้างปลาในฐานะ “ผู้เฒ่ามกม่วน” ในยามเช้าที่บรรยากาศดี ๆ แดดอ่อนและไม่มึนในไร้ ผู้เขียนจะเห็นเขาเดินถือขวดเหล้าชายผสมเครื่องดื่มชูกำลังเข้ามาหาและชวนกินเหล้าแต่เช้า จากนั้นเขาเดินไปรอบๆ คุ้มบ้าน ช่วงเทศกาลออกพรรษาเป็นอีกหนึ่งเทศกาลที่ชาวตำบลน้ำพุกินเหล้าอย่างบ้าคลั่งเนื่องจากงดเหล้ามา 3 เดือน (สมัยนี้ไม่เคร่งงดเหล้าเท่าได้นักแต่การดื่มเหล้าในวันออกพรรษายังคงดุเดือดอยู่) ในขบวนแห่วันออกพรรษา เขาและเพื่อจะเป็นคนนำการเต้นฟ้อนอยู่หน้าขบวนและจบท้ายด้วยการหมตสตีหัวทิมเป็นประจำ ราวกับว่าเขาไม่ทำงานทำการอะไรในแต่ละวัน

ดังนั้นบุคลิก “ป้ามกม่วน” ของเขา คือ สิ่งหนึ่งที่เขาใช้เข้าร่วมกลุ่มกับคนหนุ่มวัยแข็งแรง นอกจากนี้เขายังคงทำงานในไร่ข้าว ร่วมกับลูกชายอยู่บ้างตามกำลัง ทำให้บทสนทนาที่เกิดขึ้นกับคนหนุ่มในหมู่บ้านเป็นเรื่องราวในไร่แบบคนทำงานคุยกัน และที่สำคัญที่ทำกินที่เป็นแหล่งรายได้ของสวนยางพาราของเขาถูกพรากไป เขาเป็นคนเดียวในบ้านก้างปลาที่เข้าร่วมกับชาวบ้านน้ำพุหมู่บ้านใกล้เคียงและกลุ่มชาวใต้เพื่อต่อสู้ทางกฎหมาย เมื่อเสร็จธุระจากไร่หรืองานกฎหมายมักจะเห็นเขาสังสรรค์อย่างบ้าคลั่ง หากวันใดเป็นวันพิเศษเช่นงานเลี้ยงฉลอง หรือการสังสรรค์ทั่วไปชาวบ้านมักจะหยอกล้อเขาด้วยการเรียกเขาว่า “ผู้ป้า” “ผู้ป้าใหญ่มาแล้ว”

แม้ชาวบ้านหลายคนจะบอกว่า ที่ดินของเขาส่วนใหญ่ก็เป็นลูกๆ ทำกินแล้วเพราะนายบาง อายุมากแล้วทำไม่ไหว แต่กระนั้นนายบาง กล่าวกับผู้ศึกษาขณะที่ถือเสียมสับหญ้าบริเวณ

บ้านว่า “ถึงอย่างไรก็ต้องไหวและก็ต้องทำนั่นแหละหลาน ที่ของเธอทำมาแล้ว” ซึ่งเป็นการพูดถึงที่สวนยางพาราบริเวณติดกับบ้านน้ำพุของนายบาง โดนบังคับคดีถูกฟันทิ้งไปมากกว่ากว่าครึ่ง ในช่วงนโยบายทวงคืนผืนป่าที่ผ่านมาที่เขายังคงเดินทางไปร้องเรียนและทำเรื่องขุดเซยอยู่โดยตลอดแม้จะมีอายุมากแล้ว

แม้จะแสดงตัวว่าเป็นคน “มักม่วน” ซึ่งชอบการสังสรรค์ แต่ในยามที่เขาต้องรับภารกิจเป็น “ผู้เฒ่า” ในชุมชน ก็ยังคงแสดงออกอย่างชัดเจนอย่างเช่นในงานพิธีกรรมสำคัญของหมู่บ้าน

กรณีที่ยกมาคือ ในประเพณีออกพรรษา สำหรับชาวตำบลช้าย หรือบ้านก้างปลา จะมีการแห่ปราสาทผึ้ง ซึ่งจะเริ่มตัดกล้วยและแมงหยวกก่อนหน้าวันออกพรรษาหนึ่งวัน การทำปราสาทผึ้งเป็นงานฝีมือที่ค่อนข้างซับซ้อน นายบางเป็นหนึ่งในผู้เฒ่าที่มีฝีมือด้านการตัดแต่งและแทงหยวกพร้อมองค์ความรู้ที่ครบครันว่าจะต้องเตรียมสิ่งใดบ้างสำหรับขบวนแห่

ไม่เพียงเท่านั้น ในช่วงวันออกพรรษา เขาและลูกหลาน หรือเพื่อฝั่งชายยังสามารถรวมตัวกันเป็นแรงงานในการยก แบก เครื่องประกอบพิธี รวมถึงเข้าร่วมเป็นผู้ดำเนินพิธีในบางช่วงได้ แม้หลังจากนั้นจะเข้าสู่ช่วงแห่ที่ต้องตีมโหรีสังสรร (วันออกพรรษาเป็นวันออกเหล่า ซึ่งผู้ที่ถือศีลในช่วงเข้าพรรษาจะออกมาฉลองด้วยการตีมโหรีตลอดทั้งวัน จัดว่าเป็นงานใหญ่ของชาวตำบลช้ายและชาวตำบลช้าย)

ดังนั้น ด้วยบทบาทการเป็นผู้สูงอายุหรือผู้เฒ่าที่เป็นแกนนำในการจัดเตรียมพิธีกรรมทางสังคมก็ทำให้นายบางได้รับความนับถืออย่างดีจากคนในชุมชน

5.3 ปฏิบัติการ: ในฐานะของอำนาจที่จะกระทำการ

เรื่องราวของผู้สูงอายุที่ยกมาอธิบายข้างต้น เพื่อชี้ให้เห็นว่าความเป็นมาของพวกเขาเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับลูกหลาน และวิถีเกษตรกรรมซึ่งผูกพันแน่นแฟ้นกับที่ดิน ที่ทำให้เกษตรกรสูงอายุยังต้องแสดงปฏิบัติการที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรอยู่ ไม่ใช่ว่างหลังเกษียณอายุ ดังที่ผู้ศึกษาได้สร้างข้อถกเถียงมาตั้งแต่ต้นคือวัยเกษียณและพุดมพลังคือแนวคิดที่สร้างจากผู้สูงอายุในสังคมอุตสาหกรรม ในขณะที่สังคมเกษตรกรรมผู้สูงอายุจะต้องแสดงบทบาทและทำงานไปจนร่างกายจะไม่ไหว ดังนั้นเรื่องราวที่ยาวนานของพวกเขาคือสิ่งที่แสดงปฏิสัมพันธ์ของประวัติศาสตร์ของชีวิต ความสัมพันธ์ของผู้คน และแรงบีบบังคับให้เขาต้อง “ทำงาน”

ในการอภิปรายนี้ ผู้ศึกษาใช้คำว่า “ภาวะพุดมพลัง” ซึ่งสะท้อนผ่าน “อำนาจ” ที่จะกระทำการ ไม่กระทำการ หรือถูกกระทำการของผู้สูงอายุก็ย่อมได้ ซึ่งภาวะทางอำนาจดังกล่าว

ผูกพันกับพลวัตทางสังคมที่อภิปรายในหัวข้อใหญ่หัวข้อแรก และนำมาแจกแจงแสดงให้เห็นเครือข่ายความสัมพันธ์ที่ครอบคลุมทั้งชุมชนทั้งในมิติการจัดการทางสังคม วัฒนธรรม ความเชื่อ และอำนาจทางการเมืองในชุมชนที่ปรากฏขึ้นมา

5.3.1 ปฏิบัติการที่มีอำนาจทางเศรษฐกิจ

ปฏิบัติการนี้เกี่ยวข้องกับ “ความมั่นคงที่ดี” ของครอบครัวหรือตัวผู้สูงอายุเอง จากตัวอย่างแรก คือ เรื่องราวของนางบังอร ความสัมพันธ์ทางอำนาจปรากฏชัดในแง่ของความเป็นแม่ และเป็นผู้ที่มีองค์ความรู้ด้านยาและด้านยามของหมู่บ้าน ก่อนข้างได้รับความนับหน้าถือตา นอกจากนี้หากพิจารณาความสัมพันธ์ร่วมกับสายตระกูลอื่นอีกสองสายที่อาศัยอยู่ในละแวกเดียวกัน หรือคุ้มบ้านเดียวกันจะพบว่ามี การเกี่ยวดองและส่งผลต่อการใช้ที่ดินของลูกหลาน ดังที่ได้เคยอธิบายไปแล้วในบทที่ 4

ผู้สูงอายุและผู้กำลังจะสูงอายุสายตระกูลมากบุญ 1 และมากบุญ 2 จากตัวอย่างที่ยกมาข้างต้น อาศัยอำนาจที่สืบต่อเนื่องมาจากการตั้งรกรากในหมู่บ้าน จะทำให้เห็นว่าสองสายตระกูลดังกล่าวสืบทอดที่ดินรอบ ๆ หมู่บ้านหรือ “ที่ดี ที่หม่อ ที่เพียง” มาอย่างยาวนาน ในขณะที่สายตระกูลพราแมจะเข้ามาอยู่ในหมู่บ้านในช่วงเดียวกันแต่ลักษณะการถือครองนั้นอยู่ไกลออกไป การเกี่ยวดองของสายตระกูลสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจในแง่ที่ว่าลูกหลานทั้งสามสายตระกูลสามารถใช้ที่ดิน โยกย้ายสับเปลี่ยนการผลิตได้โดยอาศัยความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ซึ่งเป็น “แบบแผนทางวัฒนธรรม” ของชาวด่านซ้ายและบ้านก้างปลาที่ต่างจากบริบทอื่น ๆ

ขอสังเขปประเด็นอีกครั้งว่า การแต่งงานในบริบทก้างปลาสัมพันธ์กับระบบที่ดิน มีความซับซ้อนสูง ส่วนหนึ่งเกิดจากการแต่งงานภายในชุมชนหรือระหว่างเครือญาติ หากพิจารณาจากข้อมูลทางประวัติศาสตร์ก็จะเห็นว่าคนกลุ่มแรกที่เริ่มถางป่าปลูกพืชไร่มีสถานะเป็นแค่ “เพื่อน” หรือ “คนรู้จักเท่านั้น” แต่เมื่อเวลาผ่านไปที่ดินถูกจำกัดด้วยเงื่อนไขทางภูมิศาสตร์ และประชากรรุ่นลูกมีจำนวนมากขึ้น พวกเขาจึงต้องสร้างกระบวนการจัดสรรและต่อรองภายในชุมชนให้สามารถบริหารจัดการแรงงานและที่ดินได้

ในการบริการจัดการปัญหาดังกล่าว ชาวก้างปลามีการใช้วัฒนธรรมร่วมของชาวด่านซ้ายในการแบ่งที่ดินที่ดีให้ลูกสาวคนเล็กเพราะเป็นคนที่ต้องดูแลพ่อแม่ ขณะเดียวกันก็มีความยืดหยุ่นสูงอย่างเช่นการมอบที่ดินที่ดีให้นายขวัญแดนซึ่งเป็นชาย ซึ่งเป็นกลไกหรือแบบแผนการจัดการทางสังคมที่สัมพันธ์กับการผลิตอีกทางหนึ่ง คือ “การแต่งงาน” เพื่อควรวมที่ดิน “ที่ดี ที่หม่อ ที่เพียง” ของครัวเรือนรุ่นบุกเบิกสองครัวเรือนกลายเป็นผืนเดียวกัน ครอบครัวยุคใหม่ที่เพิ่งเกี่ยวดองกันของ

อาการ-มากบุญ มากบุญ ที่เกี่ยวพันถึง 3 สายตระกูล ครอบคลุมความสัมพันธ์ของกลุ่มบุคคลผู้อพยพมากบุญเบิกหมู่บ้านและเกิดที่บ้านก้างปลาทุกคน (รุ่น 1-2) ทำให้พวกเขากำลังมีสถานะในการบริหารจัดการที่ดินที่แข็งแกร่ง

นอกจากนี้ ความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกัน 3-4 สายตระกูลยังส่งผลให้ครอบครัวของนาง “นวลจันทร์” ลูกของนางทองได้รับความนับน้าถือตาและส่งผลให้เป็นผู้นำทั้งทางด้านการเมืองและด้านความเชื่อคือเป็นทั้งผู้อุปถัมภ์วัด และการดำเนินกิจกรรมทางความเชื่อท้องถิ่นซึ่งมีพ่อกวนบ้านเป็นหนึ่งในสมาชิกของตระกูล

ผู้สูงอายุในรุ่นที่ 1-2 ของหมู่บ้านจึงมีความสำคัญในฐานะผู้บุกเบิกและผู้จัดสรรที่ดินอย่างแท้จริง เป็นตัวยึดโยงของสมาชิกในครอบครัวและสายเครือญาติ ดังนั้นคนที่ทำหน้าที่ดูแลหรืออยู่ร่วมเรือนเดียวกับผู้สูงอายุเจ้าของที่จึงมีบทบาทในการจัดสรรทรัพยากรที่ดินที่มีจำกัดเหล่านั้นด้วย

บทบาทในการจัดสรรทรัพยากร จึงมักเป็นของผู้หญิงหรือลูกสาวในฐานะผู้ดูแลผู้สูงอายุในบ้าน ส่งผลต่อการจัดการที่ดินมรดกของตนและจัดการบทบาทในสังคม หน้าฉากของผู้นำในชุมชนจึงเป็นชายที่มีฐานะเป็นชาย ดังที่เห็นในแผนผังข้างต้นว่าชายที่เป็นชายจากต่างหมู่บ้านได้รับตำแหน่งสำคัญทั้งผู้ใหญ่บ้าน ผช.ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกสภาท้องถิ่น ซึ่งตำแหน่งสำคัญเหล่านี้ผูกพันกับความเป็นส่วนหนึ่งของสายตระกูลที่ทรงอิทธิพลที่สุดในชุมชนทั้งสามสายนี้ และยิ่งใครใกล้ชิดผู้สูงอายุในบ้านมากเท่าไรจะยิ่งมีบทบาทมากกว่าพี่น้องร่วมท้องเดียวกัน

ตัวอย่างเช่น ครอบครัวนางบังอร ที่แม้จะมีลูกตั้งเรือนอยู่รายล้อมแต่บุตรสาวและบุตรชายที่อยู่ร่วมบ้านหลังเดียวกับบังอรเป็นผู้แทนชุมชนในการตัดสินใจปัญหาสำคัญอย่างเป็นทางการ เป็นผู้ประสาน และจัดหาทรัพยากรต่าง ๆ เพื่อประกอบพิธีกรรมหรือกิจกรรมสำคัญในหมู่บ้าน

5.3.2 ปฏิบัติการ ที่มีอำนาจด้านการมีส่วนร่วมทางสังคม

พิธีกรรมและประเพณีในรอบปีและพิธีกรรมในชีวิต เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เห็นบทบาทสำคัญของผู้สูงอายุ ดังที่กล่าวไว้ในช่วงบทที่สี่ว่า ช่วงเดือน 8-11 พิธีกรรมสำคัญในรอบปี ซึ่งเกี่ยวเนื่องกับระบบการผลิต อย่างเช่น การเลี้ยงหอย บุญข้าวประดับดิน หรือประเพณีออกพรรษา

พิธีกรรมต่าง ๆ แม้จะมีประชากรรุ่น 2 เป็นผู้ขับเคลื่อนกิจกรรม แต่ศูนย์กลางที่คอยชี้แนะ และมีองค์ความรู้ที่จะบอกกล่าวยังเป็นประชากรรุ่น 1 เช่น นางบังอร หรือ นายบาง ในขณะที่นางนวลจันทร์ เป็นผู้รวบรวมแรงงานฝ่ายหญิงมาช่วยงาน

นอกจากนี้ในระดับครัวเรือน ผู้สูงอายุยังมีบทบาทสำคัญในฐานะที่เป็นผู้สื่อสารกับ परिवรรพบุรุษ เมื่อเกิดเหตุที่อธิบายไม่ได้ หรือเป็นเหตุ “ซิด” ก็จะได้รับ การชี้แนะจากผู้สูงอายุเพื่อเป็นขวัญกำลังใจ

5.3.3 ปฏิบัติการ ที่ไม่มีอำนาจของครอบครัวที่ยังสะสมทุน

ตัวอย่างของนายโม และ นายบาง ยกมาเพื่อชี้ให้เห็นมาครอบครัวที่ยังอยู่ในช่วงของการสะสมทุนและเครือข่ายเครือญาติยังจำเป็นต้องใช้แรงงานอย่างเข้มข้น แต่สามารถหิบบิยพื้นที่ทางการเกษตรของผู้ที่มีที่ดินเหลือเฟือ คือ จากกลุ่มที่ดินของสามสายตระกูลที่กล่าวข้างต้นและจากภายในครอบครัวตัวเอง โดยอ้างความสัมพันธ์ของการบุกเบิกที่ดินเมื่อครั้งตั้งรกรากหรือเป็น “เพื่อน” หรือเป็นญาติที่ห่างออกมาได้

ในส่วนของนายบุ้ม จะชี้ให้เห็นว่าเกษตรกรที่ยังไม่สูงอายุทางกฎหมายก็สามารถเป็นผู้สูงอายุได้ เมื่อเปลี่ยนบทบาทเป็นปู่หรือตา และที่ดินที่ขยับขยายอย่างกว้างขวางนั้น สามารถส่งต่อให้กับสมาชิกอื่นๆ ในชุมชนได้เพื่อไม่ให้ที่ดินว่างเปล่าไม่เกิดการใช้ประโยชน์

ส่วนของนายบาง คือ ตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่ายังมีผู้สูงอายุเกษตรกรที่ยังทำงานหรือเสมือนว่าทำงานในแปลงเกษตรอยู่ ด้วยเงื่อนไขทางเศรษฐกิจและทางกฎหมายที่เขาต้องต่อสู้กับภาครัฐเพื่อสิทธิบนที่ดินและไร่ยางพาราของตน และเหนืออื่นใดเขายังเข้าร่วมกิจกรรมกับชุมชนอย่างต่อเนื่อง

นายบาง กับลูกมีการสืบทอดที่ดินแบบ “ช่วยกันทำ” ด้วยพื้นที่ไร่ที่กว้างขวางจากการบุกเบิกในประวัติศาสตร์ที่ถากก่อนปลูกที่หลังกมาสู่ยุคที่การเกษตรเชิงเดี่ยวต้องลงทุนสูงและใช้แรงงานมากแต่ได้ผลตอบแทนต่ำดังนั้นเขาไม่อาจมอบหมายให้ลูกทำแต่เพียงผู้เดียวทางที่ทำได้คือต้องใช้ชีวิตแบบเดิมคือเป็นแรงงานในระบบการผลิตร่วมกับลูก เมื่อพิจารณาบทบาทกับขอบสังสรรร่วมกับแรงงานฉกรรจ์ในหมู่บ้านจะเห็นว่าเป็นแบบแผนพฤติกรรมที่แสดงออกในช่วงการผ่อนคลายจากความเมื่อยล้าหลังทำงาน จนชาวบ้านยังเรียกเขาว่า “ผู้บ่าว”

โดยสรุปแล้ว บทนี้ชี้ให้เห็นลักษณะของผู้สูงอายุที่เป็นเกษตรกรที่ไม่อาจนิยามได้ด้วยแบบแผนเดียว ในขณะที่วัยกันปัจเจกภายนอกและภายในของพื้นที่บ้านก้างปลาได้ส่งผลกระทบต่อชีวิตของผู้คนตลอดประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน ซึ่งพอกพูนเป็นปัจเจกพื้นฐานให้แก่ปัจเจกบุคคล เมื่อให้กำเนิดลูกหลานและขยายพื้นที่ทำกินประวัติศาสตร์และความสัมพันธ์แบบเครือญาติกลายเป็นรากฐานที่จะทำให้ผู้สูงอายุในชุมชนเกษตรบริบทก้างปลานี้มีความมั่นคงที่ดี มีสุขภาพที่ดี และมีการมีส่วนร่วมทางสังคมที่ดีต่างกันไป

จากข้อมูลที่ยกมาชี้ชัดว่า กลุ่มผู้สูงอายุที่อยู่ในอาณาบริเวณของสามสายตระกูลหลัก มี “ทุน” ที่สะสมไว้มาก เมื่อพิจารณาพร้อมกับเครือข่ายเครือญาติภายในสายตระกูลเอง จึงส่งผลให้ตัวผู้สูงอายุเองและครอบครัวมีโครงข่ายทางสังคมที่ดีในการรองรับการเจ็บป่วยและการมีส่วนร่วมในกิจกรรมทั้งทางศาสนาหรือความเชื่อที่มีลูกหลานของตนเป็นผู้นำในพิธีกรรม หรือความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสุขภาพที่ต่างก็มีลูกหลานของตนเป็นผู้ครอบครองปัจจัยการผลิตอย่างที่ดิน และเป็นผู้นำพาสวัสดิการหรือนโยบายต่าง ๆ จากภาครัฐมาสู่ชุมชนได้

บทที่ 6

ว่าด้วยพดุมพลัง และ ปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจ

เนื้อหาในบทนี้จะเป็นการนำข้อมูลทั้งหมดมาวิเคราะห์ร่วมกับแนวคิดทฤษฎีที่ได้ ทบทวนไว้ เพื่ออภิปรายคำถามสำคัญของงานศึกษานี้คือ เงื่อนไข/กลไก/ลักษณะพดุมพลังของเกษตรกร สูงอายุในพื้นที่บ้านก้างปลาเป็นอย่างไร และพดุมพลังเหล่านั้นก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจอย่างไรบ้าง โดยพิจารณา ปฏิบัติการทางสังคมที่เกิดขึ้นในชุมชนแห่งนี้

โดยเริ่มจากสังเขปแนวคิดพดุมพลังว่าเป็นเรื่องของอำนาจที่กำหนดแบบแผนของ การเป็นผู้สูงอายุอีกครั้งโดยสังเขป และเพื่อให้เห็นว่าการศึกษานี้จะมุ่งเน้นที่บริบทเฉพาะจึงต้องนำ เนื้อหาด้านชาติพันธุ์วรรณนาที่แสดงให้เห็นการสะสมทุนและแบบแผนการใช้ “ที่ดิน” ของชาว ก้างปลา ซึ่งมีเงื่อนไขของพดุมพลัง และพดุมพลังเป็นอำนาจที่ส่งผลต่อผู้คนในครอบครัว สายตระกูล และชุมชน หรือเป็นการวิเคราะห์ว่าพดุมพลังที่เกิดจากปัจจัยพื้นฐานของที่ดินมีปฏิสัมพันธ์ทางอำนาจ อย่างเป็นอย่างไร เพราะหากพดุมพลังคืออำนาจ ดังนั้นการแสดงออกหรือปฏิบัติการหรือการกระทำ/ไม่ กระทำ/ไม่สามารถที่จะกระทำย่อมเป็นปฏิสัมพันธ์ทางอำนาจ

เพื่อจะชี้ให้เห็นว่า “ปฏิบัติการที่ยาวนาน” ในประวัติศาสตร์ก่อรูป “ระบบที่ดิน” และระบบที่ดินเป็นแหล่งที่มาของอำนาจที่จะกระทำการ/ไม่กระทำการ หรือปฏิบัติการ เพราะจาก การทบทวนแนวคิดปฏิบัติการทางสังคมใด ๆ ล้วนเป็น “พดุมพลัง” ที่ต่างกันเพียงว่าใครมีมาก มีน้อย หรือไม่มีเลย

โดยเนื้อหาในส่วนที่สองจะนำแนวคิดและทฤษฎี รวมถึงผลการศึกษาจากงานวิจัยที่ เกี่ยวข้องมาร่วมอภิปรายกรณีศึกษา เพื่อชี้ให้เห็นว่าบริบทของบ้านก้างปลานั้น อะไรคืออำนาจของ ผู้สูงอายุบ้าง

เนื้อหาส่วนสุดท้าย เมื่ออภิปรายเงื่อนไขของพดุมพลังในบริบทก้างปลาแล้ว จะต้อง นำกลับมาวิพากษ์แนวคิดหลักหลังจากการทบทวนแนวคิดเกี่ยวกับพดุมพลัง และ กรอบนโยบาย ของพดุมพลังที่แจกแจงไว้โดยในบทที่ 2

เนื่องจากผู้ศึกษาเห็นว่าหลังนำข้อมูลภาคสนามและการวิเคราะห์เนื้อหาแล้วเสร็จ “ตัวแบบพดุมพลัง” จากแนวคิดทฤษฎีมีข้อจำกัดอยู่ 3 ระดับ เพราะตัวแบบพดุมพลังพื้นฐานเกิด จากบริบทของสังคมอุตสาหกรรมในโลกตะวันตก ซึ่งนิยามไว้อย่างกว้างขวาง ทำให้เกิดข้อจำกัดใน

การนำมาใช้ในบริบทสังคมเกษตรกรรมแบบเอเชียหรือสังคมเกษตรในประเทศไทยเอง ทั้งสามระดับนี้ ได้แก่

1) ระดับแนวคิดพื้นฐาน ในฐานะแนวคิดการพัฒนาผู้สูงอายุในโลกอุตสาหกรรมที่มีการกำหนดวัยเกษียณอายุอย่างชัดเจน

2) ในระดับการวิเคราะห์ “ปัจจัยกำหนดภาวะพลพลง” โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ปัจจัยทางสังคมวัฒนธรรม

3) ระดับการนำไปปรับใช้ในสถานการณ์จริงหรือในระดับ “ปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน” คือ เมื่อปรับแนวคิดพื้นฐานมาเป็นนโยบายพัฒนาแล้วมักไม่เข้ากับปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของผู้คนในบริบทสังคมวัฒนธรรมเฉพาะพื้นที่ ในระดับที่สามนี้จะเห็นว่าในระดับปฏิบัติการนั้นเกี่ยวข้องกับเรื่องราวทางสังคมวัฒนธรรมที่เป็นเงื่อนไขสำคัญในการดำรงชีวิต บริบททางสังคมวัฒนธรรมนี้จึงมีอิทธิพลต่อปัจจัยกำหนดทั้งหลายทั้งในส่วนของตัวกำหนดทางพฤติกรรม ปัจจัยส่วนบุคคล สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ สิ่งแวดล้อมทางสังคม ตัวกำหนดทางเศรษฐกิจ

โดยเนื้อหาส่วนนี้จะนำเอาบริบทและตัวอย่างที่ได้อธิบายไว้ในบทที่ 4-5 ยกมาประกอบพร้อมกรอบการวิเคราะห์ตามทฤษฎีที่ระบุไว้ในบทที่ 2 เพื่อวิเคราะห์ย้อนกลับจากล่างขึ้นบน กล่าวคือ เริ่มเสนอประเด็นจากปฏิบัติการทางสังคมจากบริบททางสังคมวัฒนธรรมในพื้นที่ (ระดับที่ 3) เพื่อวิเคราะห์เงื่อนไข/ปัจจัยกำหนดภาวะพลพลงที่สำคัญในบริบทเฉพาะพื้นที่ (ระดับที่ 2) และนำไปสู่ข้อเสนอในการปรับปรุงหรือสนับสนุนแนวคิดพื้นฐานของภาวะพลพลง (ระดับที่ 1)

ในการนี้การนำแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับ *ปฏิบัติการทางสังคม* มาช่วยในการอธิบาย/ตีความปรากฏการณ์ตลอดจนความสัมพันธ์ของผู้คนในบ้านก้างปลา จะเป็นส่วนช่วยในการขยายขอบเขตความเข้าใจเงื่อนไขทางสังคมได้แจ่มชัดขึ้น เพื่อจะนำความแจ่มชัดนี้ไปสร้างข้อเสนอกรอบพลพลงใหม่ที่สนับสนุนแนวคิดพื้นฐานของภาวะพลพลงเดิมขององค์การอนามัยโลก ทั้งนี้ ข้อเสนอดังกล่าวคือผลที่ได้จากการศึกษา

6.1 ปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจของ “พลพลง” และ “ทุน”

ในขั้นต้นนี้ขอทบทวนแนวคิดเกี่ยวกับพลพลงโดยสังเขปอีกครั้ง เพื่อชี้ให้เห็นว่าพลพลงไม่ใช่แค่แนวคิดทฤษฎี แต่เป็น “ตัวแบบ” ที่มี “อำนาจ” กำหนดลักษณะหรือความเป็นผู้สูงอายุที่ดีที่ไม่สร้างผลกระทบต่อสังคมและเศรษฐกิจ ซึ่งล้วนเป็นตัวแบบที่จัดตั้งขึ้นจากโลกอุตสาหกรรมตะวันตก มีข้อจำกัดอยู่สามระดับ แต่ละระดับมีอำนาจกำกับเข้มข้นต่างกันไป ยิ่งเข้าใกล้

ระดับพื้นที่เท่าไรยังแสดงให้เห็นว่าคนที่จะมีสุขภาพที่ดี มีส่วนร่วมทางสังคมที่ดี และมีความมั่นคงที่ดี ล้วนต้องการ “ทุน” ที่สะสมอย่างยาวนานในประวัติศาสตร์

6.1.1 ข้อจำกัดของพหุพลัง

ระดับที่ 1 แนวคิดพหุพลังเหมาะกับโลกอุตสาหกรรม

แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับพหุพลังนี้ริเริ่มตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สอง อุตสาหกรรมขาดแคลนแรงงาน แต่ยังมีประชากรวัย 65 ปี ยังแข็งแรงสามารถทำงานได้ จึงมีการหนุนเสริมผู้สูงอายุเหล่านี้ให้มีส่วนร่วมในกิจกรรมสังคม งานอาสาสมัคร หรือการจ้างงานรูปแบบอื่น ๆ ตามสมควร เพื่อ “ยืด” ระยะเวลาการสูงอายุขึ้นทำให้ผู้สูงอายุมีช่วงบั้นปลายที่ยังสามารถ “แสวงหาความหมายชีวิต” เพื่อบั้นปลายที่มีคุณค่า แนวคิดนี้เรียกว่า Active Aging

นอกจากนี้ยังมีแนวคิดว่าพหุพลังเกิดจาก “การสูงอายุตามเงื่อนไขทางสังคม” ประกอบกับ “เงื่อนไขทางสรีระ” ที่มีส่วนกำหนดให้ปัจเจกบุคคลกลายเป็นผู้สูงอายุและทำให้ผู้สูงอายุนั้นมี “บทบาท” ตามที่สังคมกำหนด (ศศิพัฒน์ ยอดเพชร 2544) ต้องมีการปรับตัวลดกิจกรรมบางอย่างลงเพื่อยืดเวลาการเจ็บป่วย เพื่อมีส่วนร่วม และให้ความต่อเนื่องเพื่อปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงเชิงสรีระและบทบาทไปพร้อมกัน ในฐานะ “กระบวนการ” หนึ่งทางสังคม ซึ่งความสัมพันธ์ของการสูงอายุที่เป็นเงื่อนไขทางสรีระและทางสังคมนำมาสู่การสร้างตัวแบบพหุพลังขององค์การอนามัยโลก กลายเป็นกรอบคิดเชิงนโยบาย (Policy Framework) ในช่วงปี พ.ศ. 2545 แบ่งออกเป็น 3 เสาหลัก ได้แก่ 1) สุขภาวะที่ดี (Healthy) 2) การมีส่วนร่วมทางสังคม (Participation) และ 3) มีหลักประกันความมั่นคงในอันจะเสริมสร้างคุณภาพชีวิตเมื่อสูงวัย (Security)

สามเสาหลักขององค์การอนามัยโลกนี้ จัดวางให้ “พหุพลัง” เป็น “กระบวนการ” ที่เหมาะสมเพื่อมีสุขภาพที่ดี มีส่วนร่วมทางสังคมที่ดี และมีความมั่นคงที่ดีในอันจะเสริมสร้างคุณภาพชีวิต และยังมีการกำหนดวิธีการเข้าสู่ภาวะพหุพลัง ว่าจะต้องคำนึงถึง 2 ปัจจัย คือ 1) ปัจจัยตัดขวาง ได้แก่ “เรื่องเพศ และ วัฒนธรรม” ของผู้สูงอายุ 2) ปัจจัยกำหนด ประกอบด้วย 6 ปัจจัย ได้แก่ ตัวกำหนดทางระบบบริการทางสุขภาพและสังคม ตัวกำหนดทางพฤติกรรม ปัจจัยส่วนบุคคล สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ สิ่งแวดล้อมทางสังคม ตัวกำหนดทางเศรษฐกิจ (WHO 2002, 16-17, 21-32)

สำหรับประเทศไทยได้สร้างดัชนีชี้วัดพหุพลัง โดย พ.ศ.2545 ประเทศไทยนำกรอบพหุพลัง มาพัฒนาดัชนีชี้วัดภาวะความ Active Aging ในเชิงพื้นที่ขึ้นมา (AAI: Active Aging

Index) โดยเพิ่มกระบวนการจากกรอบคิดเดิมของ WHO จาก 3 เส้าเป็นทั้ง 4 เส้า มีและ 4 เส้ามี ดัชนีชี้วัดรวมกัน 16 ตัวชี้วัด โดยสร้างจากฐานข้อมูลการสำรวจสถิติในปี พ.ศ. 2557 (ดูเพิ่มใน เล็ก สมบัติ ศศิพัฒน์ ยอดเพชร และธนิษานต์ ศักดาพร 2554; สุภจักษ์ แสงประจักษ์สกุล 2557)

อุดมคติของ “ผู้สูงอายุพดพล้ง” หรือ Active Aging มีการยืนยันข้อเท็จจริงด้วย ตัวเลขเชิงสถิติ ที่มักจะนำไปสู่การสร้างนโยบายต่าง ๆ เพื่อ “พัฒนาผู้สูงอายุ” ตั้งแต่การกำหนดว่า การสูงอายุต้องเริ่มที่เท่าไร ควรมีรายได้เท่าไรจึงมั่นคง ต้องประพุดิตัวอย่างไรให้มีสุขภาพดี ต้องมีส่วนร่วมในสังคม สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นอำนาจกำหนดการการกระทำ และทำให้เกิดข้อตรงข้ามว่ามี ผู้สูงอายุที่ดี คือผู้มีพดพล้ง และผู้สูงอายุที่เสื่อมถอยโรยรา ต้องรับการพัฒนาไม่เช่นนั้นจะเป็นปัญหา ของสังคมและประเทศชาติ จึงมีการกำหนดดัชนีชี้วัดต่าง ๆ เพื่อระบุความ มี/ไม่มี พดพล้ง

ผู้ศึกษามองว่าการแจกแจงภาวะพดพล้งด้วยดัชนีชี้วัดใดๆ ล้วนเป็นการใช้ประเมิน พดพล้งที่ทำให้บริบทของชุมชนและครอบครัวกลายเป็นตัวเลขที่ขาดมุมมองในชีวิต มีความจำเป็น อย่างยิ่งที่จะต้องพิจารณาบริบทเฉพาะให้ละเอียดขึ้น ทั้ง “ดัชนี” และตัวเลขสำหรับประเมินล้วนเป็น การใช้ชี้วัดพดพล้งแบบบนลงล่าง (Top-Down) ที่ละเลยบริบทของชุมชนและครอบครัวของ ผู้สูงอายุจำนวนมากที่กระจายอยู่ทั่วประเทศไทย เป็นจุดอ่อนเมื่อนำกรอบการมองภาวะพดพล้ง ในบริบทพื้นที่หนึ่ง ๆ ที่มีลักษณะเฉพาะ จึงต้องมีการวิเคราะห์ที่บริบทด้วยเงื่อนไขทางสังคม วัฒนธรรมมากยิ่งขึ้น

ระดับที่ 2: การวิเคราะห์ปัจจัยกำหนดพดพล้ง

ดังในบริบทของผู้สูงอายุ หรือ “เกษตรกรที่สูงอายุ” ของบ้านก้างปลา ย่อมมี เงื่อนไข/กลไกของการมีพดพล้งที่ต่างออกไป โดยผู้ศึกษาเทียบเคียงจากงานศึกษาของ ปณิธิ บรรณ (2557) ที่มีเป้าประสงค์คือค้นหา “กลไก” ที่อยู่เบื้องหลังภาวะพดพล้งเพื่อขับเคลื่อน “กลุ่ม/ชมรม” ผู้สูงอายุ ซึ่ง ปณิธิ (2557) พบว่า พดพล้ง มี “ทุนทางสังคม” เป็นกลไกสำคัญหรือเป็น “อำนาจ” ที่ ผู้สูงอายุใช้เพื่อเข้าสู่ภาวะการประสบความสำเร็จหรือเข้าสู่ภาวะพดพล้งของสมาชิกผู้สูงอายุ “บาง คน” และผู้สูงอายุ “บางกลุ่ม” เช่นชมรมผู้สูงอายุมีประสบความสำเร็จในการทำกิจกรรมและพบว่า ผู้นำชมรม คือ ผู้สูงอายุที่มีทุนทางสังคมระดับหนึ่ง ส่วนใหญ่เป็นข้าราชการวัยเกษียณที่สามารถ ชักชวนเพื่อนหรือคนใกล้เคียงเข้าร่วมกิจกรรมได้ ข้าราชการวัยเกษียณสามารถใช้องค์ความรู้เขียน โครงการเพื่อขอรับการสนับสนุน ทั้งยังใช้กระบวนการกลุ่มมาเป็นเครื่องมือในการต่อรองเชิงอัต ลักษณ์ใหม่ที่ไม่ได้เป็นผู้สูงอายุที่พึ่งพิงเพียงอย่างเดียว “พดพล้ง” ในข้อค้นพบของ ปณิธิ คือ พดพล้งในการนิยามความหมายใหม่ของผู้สูงอายุมีหลายรูปแบบขึ้นกับ “ทุน” ที่พวกเขามีและใช้ในการ ขับเคลื่อนงานผู้สูงอายุ (ปณิธิ บรรณ 2557, 98-120)

สำหรับบ้านก้างปลา ผู้ศึกษาไม่ได้ใช้กลุ่มเฉพาะหรือ “ชมรม” ที่ ปณิธิ ใช้วิเคราะห์ เนื่องจาก ปณิธิ ตีความว่าผู้สูงอายุผู้นำชมรมคือคนวัยเกษียณ แต่ข้อมูลที่ผู้ศึกษาแสดงในบทที่ 5 ชี้ชัด

ว่าการเลื่อนสถานะเป็นผู้สูงอายุในบ้านก้างปลาโดยไม่ต้องถึงวัย 60 เพียงแค่เลื่อนบทบาทจากพ่อแม่สู่ ตายายตามทฤษฎีการสูงอายุที่ ศศิพัฒน์ ยอดเพชร (2544) กล่าวถึง ดังเช่นกรณีของนายป๋ม และ นางนวลจันทร์ ที่เลื่อนบทบาทสู่การเป็นตาและยายในวัย 56 ปี และลดบทบาทการเป็นเกษตรกรลง แม้นายป๋มจะครอบครองที่ดินมากเกือบ 100 ไร่

ดังนั้น ภายในชุมชนและครอบครัวของผู้สูงอายุย่อมมีปัจจัยกำหนดทางสังคม วัฒนธรรมที่เฉพาะเจาะจงมากกว่าการเป็นตัวเลข โดยผู้ศึกษาได้เสนอว่าปัจจัยกำหนดพฤติกรรม หรือ ปัจจัยกำหนดอำนาจผู้สูงอายุสำหรับบ้านก้างปลาคือเครือข่ายเครือญาติและวิธีการจัดการมรดกที่ดิน ซึ่งจะอภิปรายในหัวข้อถัดไป

ระดับที่ 3 ระดับปฏิบัติการทางสังคม ที่มีความแตกต่างหลากหลายในชีวิตประจำวัน

เนื่องจากการกำหนดดัชนีชีวิตเป็นตัวเลข ไม่อาจใช้ได้ในระดับนี้ ที่ชีวิตประจำวันเต็มไปด้วยการแสดงออก และมีความสัมพันธ์ที่เหนียวแน่นกับครอบครัวเครือญาติที่อิงกับวิถีการผลิตแบบ เกษตรกรรม สืบเนื่องจากข้อวิพากษ์แรกที่ว่าพฤติกรรมนั้นถูกออกแบบบนโลกอุตสาหกรรมที่มีการ เกษียณ แต่ชีวิตในสังคมเกษตรกรรมไม่มีเวลาที่ชัดเจน จึงต้องพิจารณาจากการกระทำหรือ ปฏิบัติการที่เกิดขึ้น ซึ่งเป็นปฏิบัติการที่มีความหมายทางสังคม และการจะตีความปฏิบัติการได้นั้น ต้องเข้าใจว่าโครงสร้างสังคมวัฒนธรรมนั้นเป็นอย่างไร ดังจะอธิบายต่อไป

6.1.2 ความสัมพันธ์เชิงอำนาจของผู้สูงอายุ ระบบที่ดิน และครอบครัว

การวิเคราะห์ส่วนนี้ เป็นการชี้ให้เห็นว่าแนวคิดเกี่ยวกับที่ดินของชาวก้างปลา “ที่ดี ที่หม่อ ที่เพียง” คือสิ่งที่มีค่าอย่างยิ่ง และเป็นส่วนสำคัญของชีวิต เป็นโครงสร้างสังคมวัฒนธรรมหลัก ของชุมชน ดังนั้นผู้ที่ครอบครองที่ดินลักษณะนี้ มีทางเลือกที่จะจัดสรรมรดก และแบ่งปันบทบาทการ ทำงานให้กับลูกหลานทั้งการทำงานในแปลงเกษตร จนถึงการดูแลครอบครัวและผู้สูงอายุเอง ผู้ครอง ที่ดินที่ดีเหล่านี้ล้วนเป็นผู้สูงอายุนุ่กเบิกที่มีอำนาจในการกระทำต่างกันตามเงื่อนไขของเวลาที่ เข้ามาบุกเบิกที่ดิน

ตามแนวคิดพฤติกรรมที่ทบทวนไว้ ระบุชัดว่า การมีพฤติกรรมคือการที่ผู้สูงอายุ “มี อำนาจ” ที่จะกระทำบางอย่างได้มากกว่าการจำยอมทำตามระเบียบแบบแผนหรือโครงสร้าง สังคมวัฒนธรรม ซึ่งที่มาของอำนาจนั้นย่อมต้องผ่านการสะสมอำนาจ หรือมี “ทุน” ที่มากพอ ดังที่ เกร็นไปเป็องตันว่ากลไก/เงื่อนไขของพฤติกรรมสูงอายุก้างปลา อาศัยการศึกษาเทียบเคียง กับ ปณิธิ บราวน์ (เทศบาลตำบลศรีสองรัก, 2563) ที่ค้นพบว่า “ทุนทางสังคม” คือเงื่อนไขของพฤติกรรม

จากบทที่ 4 ที่ผู้ศึกษาได้อภิปรายบริบทจำเพาะของบ้านก้างปลา ประกอบกับบทที่ 5 ที่ได้ชี้ให้เห็นว่าเราไม่อาจแยกผู้สูงอายุเป็นปัจเจกชนให้ขาดออกจากครอบครัวและปัจจัยพื้นฐาน หรือประวัติศาสตร์ตลอดชีวิตของเขาได้ โดยปัจจัยพื้นฐานแห่งชีวิตของชาวก้างปลาคือการบุกเบิก ขยายที่ดินและจัดการแบ่งปันปัจจัยพื้นฐานที่มีจำกัดนั้นให้แก่สมาชิกในครอบครัว สายตระกูล และ ชุมชน นั่นคือมี “ระบบที่ดิน” เป็นแกนกลางของชีวิต

ข้อมูลพื้นฐานและชาติพันธุ์วรรณนาที่ได้แสดงในบทก่อน เห็นแล้วว่าปัจจัยพื้นฐาน ในการดำรงชีวิตของสามสายตระกูลหลักบ้านก้างปลาวางอยู่บน “ที่ดิน” และ “การใช้ที่ดิน” ที่อยู่ รอบๆ ชุมชน พื้นฐานนี้ก่อให้เกิดแบบแผนทางวัฒนธรรมหรือแบบแผนในการสืบทอดที่ดินที่เหมือนจะ อิงกับโครงสร้างวัฒนธรรมของชาวด่านซ้ายทั้งหมด แต่เมื่อพิจารณาเฉพาะกรณีจะเห็นว่าชาวก้างปลา เองมีการสร้างแบบแผนที่ยืดหยุ่นผดแผกจากสังคมด่านซ้าย หรือแม้กระทั่งวัฒนธรรมหลักของชาว อีสาน

ดังเห็นได้จากกรณีของการแต่งงานของ นางเกสร และนายขวัญยืน ซึ่งอยู่ในสาย ตระกูล “มากบุญ1” และ “มากบุญ2” จะเห็นว่าการส่งต่อที่ดิน “ที่ดี ที่หม่อ ที่เพียง” ซึ่งเป็นทุนที่ดี ที่สุดของสังคมบ้านก้างปลาให้กับลูกชายไม่ใช่ลูกสาวเพื่อควบรวมที่ดินที่ดีนั้นให้เป็นดินผืนใหญ่ ซึ่ง ไม่ใช่แบบแผนของโครงสร้างสังคมด่านซ้ายเดิม แต่เป็นไปอย่างยืดหยุ่นเพื่อให้ 2-3 สายตระกูล สามารถควบรวมที่ดินที่ใกล้บ้านไว้ให้สายเครือญาติที่ใกล้ชิด

ตัวอย่างสำคัญของการ “สะสมทุน” ผ่านที่ดิน ผู้ศึกษาได้อธิบายไว้บ้างแล้วในหัวข้อ ที่ 4.4.2 ซึ่งจะยกมาสังเขปไว้อีกครั้ง โดยเริ่มจากประวัติศาสตร์ของพื้นที่ โดยเฉพาะในเรื่องที่ดินซึ่ง เป็นแกนกลางความสัมพันธ์และจุดเริ่มต้นของประวัติศาสตร์แห่งการกระทำของชาวบ้านก้างปลา

หลังจากคนก้างปลารุ่นแรกบุกเบิกหมู่บ้านโดยมาเลี้ยงวัวและถางป่าปลูกข้าวไร่ จน เริ่มปลูก “ตูป” หรือกระท่อมบนเขาและสุดท้ายก็ปักหลักทำมาหากินบริเวณนี้ จากนั้นก็มีการชักชวน เพื่อหรือญาติจากหมู่บ้านใกล้เคียงทั้งบ้านเด่นและบ้านกกเหียนมาอยู่ด้วยกัน การสำรวจพื้นที่รอบ ๆ หมู่บ้านและเริ่มถางป่าและเผาเพื่อขยายที่ปลูกข้าวไร่ จะไม่ขึ้นเพียงครัวเรือนเดียวแต่มีพี่น้องหรือ เพื่อนฝูงไปถางป่าใกล้ ๆ กันในระยะการเรียกถึง เมื่อดินหมดความสมบูรณ์จะย้ายแปลงแล้วถางป่า ใหม่ไปเรื่อย ๆ แล้วปล่อยให้ไร่เดิมทิ้งไว้ ลักษณะไร่หมุนเวียนเช่นนี้ทำให้ทุกคนในชุมชนทราบวา บริเวณใดเป็นไร่ หรือ “เหล่าฮ้าง” ของครอบครัวใด พวกเขาจะไม่ไปใช้พื้นที่นั้นเพราะเมื่อป่าฟื้นตัว ครอบครัวเดิมจะหวนกลับมาถางป่าที่เดิมให้เป็น “เหล่าใหม่”

ต่อมาชุมชนก็ขยายตัว พื้นที่ทำกินก็มากขึ้นและกระจัดกระจายไปตามป่าเขา หนึ่งครอบครัวมีแปลงข้าวมากกว่า 2-10 แปลง และเจ้าของที่ดินมีที่ดินสลับกันไม่ได้เป็นไร่แปลงใหญ่ ลักษณะดังกล่าวนี้ไม่ได้จริงยั่งยืน ราวพุทธศตวรรษที่ 2520-2530 เมื่อมีลูกหลานรุ่นที่ 2-3 ประกอบกับมีครอบครัวอพยพมาเพิ่มเติมทำให้ที่ดินที่มีอย่างจำกัดนั้นไม่เพียงพอต่อการถากถางใหม่แล้ว ช้างยังมีการบังคับใช้กฎหมายป่าไม้อย่างกว้างขวางในช่วงเวลาดังกล่าว และผู้บุกเบิกชุมชนในยุคแรกเริ่มเข้าสู่วัยชราจึงมีการแบ่งที่ดินให้แก่คนรุ่นลูก

ลูกชายคนแรกมักจะได้ที่ดินที่อยู่ห่างไกลออกไป เพราะการเติบโตก่อนทำให้มีกำลังและออกเรือนได้ก่อนใคร เมื่อพ่อแม่เข้าสู่วัยชรา “ที่ดินที่ดี ที่หม่อ ที่เพียง” หรือที่ดี ที่ใกล้บ้าน ที่ดินที่ราบเรียบ สงวนไว้สำหรับบุตรสาวหรือลูกชายคนเล็กเพราะการออกเรือนช้าทำให้มีเวลาในการอยู่กับพ่อแม่อย่างยาวนาน ระหว่างนั้นพ่อแม่ไม่ได้ละทิ้งภารกิจการเกษตรอย่างสิ้นเชิง ที่ดินที่อยู่ใกล้บ้าน (ที่หม่อ) ยังคงเป็นพื้นที่ทำกินของพ่อแม่ผู้กำลังชราและเตรียมส่งต่อให้บุตรคนสุดท้าย

ลักษณะการส่งต่อที่ดินเช่นนี้ กลายเป็นภาพจำแก่คนจำนวนมากว่านี่คือ “วัฒนธรรม” การสืบทอดของสังคมเกษตรกรรมไทย ที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางครอบครัวและเครือญาติ ที่ยืนอยู่บนพื้นฐานอันก่อให้เกิดความร่วมมือทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง และศาสนา ทำให้ระบบสืบทอดมรดกของชาวนาไทยมีแบบแผนชัดเจน ซึ่งแบบแผนนั้นอาจมีในรูปแบบธรรมเนียมหรือ “ฮีดคอง” ในระบบเครือญาติที่เน้นการแต่งงานเข้าบ้านฝ่ายหญิง (Matrilocal) และมอบมรดกที่เป็นบ้านให้แก่บุตรสาวคนเล็กหรือคนที่ต้องดูแลบ้าน (พุม วิระประเสริฐ, 2539, 40)

สำหรับบ้านก้างปลาแล้ว ไม่เป็นเช่นแบบแผนข้างต้นเสมอไป การส่งมอบที่ดินและภารกิจการเกษตรมีความเป็นพลวัตสูง พวกเขาไม่จำเป็นต้องให้มรดกสุดท้ายแก่ลูกสาว เพราะบ้านก้างปลาเกิดจากการอพยพของคนหลายกลุ่มทำให้มีการ “แต่งงาน” ภายในหมู่บ้าน และทำให้ความเป็นญาติพี่น้องใกล้ชิดกันเป็นอย่างมากจนไม่จำเป็นที่จะต้องรอลูกทุกคนออกเรือน เพราะรุ่นลูกในรุ่นที่สอง แทบจะแต่งงานกันภายในทั้งหมด ทำให้ที่ดินซึ่งแต่เดิมกระจัดกระจายกันเนื่องจากในรุ่นพ่อถากป่าเป็นเพื่อกันทำให้มีแปลงไร่ใกล้กัน แล้วก็ให้ลูกของตนแต่งงานกันทำให้มีการมอบที่ดินแก่ลูกสาวหรือลูกชายที่เป็นแปลงใกล้กันเพื่อเบิกที่ดินให้เป็นแปลงเดียวกัน ส่งผลให้ผืนดินมรดกของรุ่นที่สองมีขนาดใหญ่ขึ้น

ตัวอย่างในบทที่ 5 ผู้ศึกษาได้ยกกรณีการเชื่อมโยงสามสายตระกูลให้เป็นปึกแผ่นในช่วงประชากรรุ่นที่ 2 กรณี นางอาภรณ์-ขวัญแดน ที่ออกเรือนในขณะที่พ่อแม่ยังสามารถทำงานอยู่

ดังนั้นการส่งมอบที่ดินและภารกิจทางการเกษตรบนที่ดินบริเวณ “ที่หม่อ” หรือที่ใกล้หมู่บ้านให้กับลูกสาวสอดคล้องกับแบบแผนการส่งมอบมรดกแบบ Matrilocal

แต่กรณีนายขวัญแดนผู้เป็นสามี ที่ดินใกล้บ้านที่ควรมอบแก่ลูกสาวกลับกลายเป็นมรดกหรือภารกิจทางการเกษตรให้กับลูกชาย หากพิจารณาผิวเผินคงเป็นความบังเอิญที่พ่อแม่ฝ่ายชายและหญิงมีที่ดินติดกันแต่ลักษณะเช่นนี้เกิดขึ้นกับอีกหลายครอบครัว เมื่อพิจารณากลับไปยังประวัติศาสตร์ของการบุกเบิกที่ดินในรุ่นบุกเบิก (รุ่น 1) จะพบว่ามีการร่วมมือกันถากถางป่าเพื่อผลิตข้าวมาแต่เดิม ดังนั้นการ “เลือก” ที่ดินให้กับลูกหลานจะพิจารณาความร่วมมือทางเศรษฐกิจเพื่อความ “มั่นคง” ในชีวิตของครัวเรือน ไม่ใช่เฉพาะคู่บ่าวสาว แต่เป็นระดับ “ครัวเรือน” และยังเป็นความมั่นคงในระดับชุมชนอีกด้วย เพราะที่ดินที่ถูกควมรวมเป็นแปลงเดียวเกี่ยวพันกับครอบครัวถึง 3 สายตระกูล (มากบุญ 1, 2 และ พรมา)

ครอบครัวใหม่ที่เพิ่งเกี่ยวดองกันของอาภรณ์-ขวัญแดน มากบุญ ที่เกี่ยวพันถึง 4 ตระกูล ครอบคลุมความสัมพันธ์ของกลุ่มบุคคลผู้อพยพมาบุกเบิกหมู่บ้านและเกิดที่บ้านก้างปลาทุกคน (รุ่น 1-2) ทำให้พวกเขากำลังมีสถานะที่แข็งแกร่งและมีบทบาทในการจัดการมรดกภารกิจทางการเกษตรให้คนรุ่นใหม่ เมื่อพวกเขากลายเป็นผู้สูงอายุแล้ว ลูกหลานทั้งหมดก็ยังต้องพึ่งพาอาศัยอำนาจในการจัดการนี้ บุคคลกลุ่มแรกที่ตอนนี้กลายเป็นผู้สูงอายุวัยปลาย (70-80 ปี) ที่มีระยะเวลาการ “สะสม” เครือข่ายเครือญาติและทรัพยากรพื้นฐานอย่างที่ดินมายาวนานจึงมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจและทางสังคมพอสมควร ดังนั้นครอบครัวที่อพยพมาทีหลัง จะมีกระบวนการสะสมน้อยกว่า โดยเฉพาะการได้ครอบครองพื้นที่ทางการเกษตรที่ห่างไกลจากหมู่บ้าน ส่งผลกระทบต่อชีวิตในบั้นปลายอย่างมีนัยยะสำคัญ

ผู้ศึกษาได้ยกอีกกรณีตัวอย่างหนึ่ง ที่มีกระบวนการสะสมทุนที่ล่าช้า คือ นายโม ที่ได้อธิบายว่าเมื่อลงหลักปักฐานและเริ่มถากถางพื้นที่ทางการเกษตรของตัวเอง ก็พบว่าบริเวณเนินเขารอบบ้านก้างปลาถูกจับจองไว้มากแล้ว เขาจึงเข้าไปถากถางบริเวณหุบเขารกซึกและยอดเขาห่างไกลอีกลูกหนึ่ง ซึ่งใช้เวลามากกว่าเนินเขาใกล้หมู่บ้านที่เป็นป่าโปร่งไม่รกทึบ

ประกอบกับช่วงเวลาระหว่างพุทธศตวรรษที่ 2520-2530 ได้มีการนำเครื่องจักรกลมาช่วยในการถากป่าและผลิตพืชไร่ ชาวบ้านเรียกว่า “รถอีต๊อก” ที่ดินบริเวณป่าโปร่งยังถูกบุกเบิกอย่างกว้างขวาง หลายครอบครัวมีที่ดินถือครองรวมกันหลายสิบไร่ บางรายมีถึง 100 ไร่ อย่างไรก็ตามที่ดินเหล่านั้นอยู่ไกลออกไป ในเวลาต่อมาการปลูกพืชเศรษฐกิจอย่างมันสำปะหลัง ข้าวโพด และ

ยางพาราเป็นที่นิยมอย่างมาก ที่ดินห่างไกลถูกเปลี่ยนเป็นสวนและไร่สมัยใหม่ทำให้ต้องใช้แรงงานเครื่องจักรมากขึ้น

ภารกิจทางการเกษตรของนายโมถูกส่งต่อให้ลูกหลาน โดยเฉพาะลูกสาวที่แต่งงานและแบ่งปันที่ดินบางส่วนไป ลูกชายไปทำงานที่ต่างอำเภอเป็นเวลานาน ทำให้ลักษณะการป้อนมรดกเหมือนจะเป็นไปตามแบบแผนของสังคม Matrilocal แต่ทว่าเมื่อเวลาที่ลูกชายต้องการสร้างครอบครัวที่มั่นคง ที่ดินที่ดี “ที่ดี ที่หม่อ ที่เพียง” ถูกมอบให้บุตรชายที่ได้ลูกสะใภ้มาจากต่างอำเภอ ลูกชายคนโตผู้นี้จึงเป็นผู้บริหารจัดการภารกิจต่อจากพ่อแม่และเป็นคนดูแลพ่อแม่ในบ้านปลาย

อย่างไรก็ตาม ที่ดินที่ถูกทำให้เป็นไร่เชิงเดี่ยวก่อนหน้านี้กำลังส่งผลกระทบต่อครอบครัวนี้อย่างไม่น่าเชื่อ บุตรชายคนโตของนายโมต้องดูแลครอบครัวขยายขนาดใหญ่ ซึ่งต้องพึ่งพาผลผลิตหลัก คือ ข้าว ไม่เช่นนั้นเขาก็ต้องกลับไปรับจ้างอย่างอื่นเพื่อหาเงินมาดูแลครอบครัว เขาและภรรยาต้องจัดการผลผลิตให้เพียงพอ และต้องสร้างรายได้ให้เพียงพอสมาชิกในครัวเรือนทั้ง 8 คน โดยมีพ่อและแม่เป็นผู้สูงอายุตอนปลายมากแล้ว

วิธีการที่บุตรของนายโม หรือ นายสร ใช้ในการปฏิบัติการทางการเกษตร คือ การวางแผนผลิตข้าวไร่เพิ่มขึ้นให้เพียงพอบริโภคในหนึ่งปีจากที่ดินที่จำกัด (ที่ดินแปลงอื่นเป็นพืชเชิงเดี่ยวที่ตัดทิ้งก็ไม่ได้ และราคาก็ตกต่ำลง) และเพื่อให้เกิดผลผลิตส่วนเกินสำหรับจำหน่ายแบบปลีกในตลาด และเพื่อเป็นสื่อกลางในการเช่าที่ดิน หรือเป็นการตอบแทนคืนในลักษณะอื่น แต่ด้วยนายสรต้องดูแลพ่อแม่ น้อง และหลานอีกหลายคน

ดังนั้นความสัมพันธ์ของนายโม และ สายเครือญาติอื่นๆ ในบ้านก้างปลาาก็เริ่มทำงาน มีการแสดงความห่วงใยและสร้างระบบเกื้อหนุนทางสังคมแก่ผู้สูงอายุเป็นอย่างดี คนในชุมชน และเครือญาติอื่น ๆ ได้มอบหมายให้นายสรทำข้าวไร่ และพืชไร่อื่นๆ บนที่ดินของตนได้ในบางแปลง

เหตุผลหลักที่ทำให้นายสรหรือนายโม สามารถหาหนทาง “ยืม” ที่ดินจากเครือญาติสายตระกูลอื่นได้นั้นคือ การไม่มีแรงงานที่จะผลิต เป็นผลสืบเนื่องจากประชากรรุ่นสอง (นายสรก็เป็นรุ่นสอง) ของบ้านก้างปลาบางครัวเรือนขยายที่ทำกินอย่างกว้างขวางด้วยเครื่องจักรและเป็นช่วงที่พวกเขากำลังเป็น “แรงงานฉกรรจ์” และพ่อแม่ของพวกเขา (ประชากรรุ่น 2) ยังคงทำงานได้อย่างมากในที่ดินเดิม พวกเขามีแรงงานมากพอที่จะผลิตพืชผลบนพื้นที่ที่ตนถือครองแปลงละหลายสิบไร่ บางรายครอบครองถึง 100 ไร่ (บ้านที่ครอบครองที่ดินนับร้อยไร่จะมีรถ Tractor สำหรับไถหน้าดิน) แต่เมื่อประชากรรุ่นแรกไม่สามารถทำงานได้หนักหน่วงเท่าเดิมและบางครอบครัวต้องส่งลูกหลานไปเรียนหรือทำงานต่างจังหวัด ย่อมทำให้เกิดพื้นที่ว่างเปล่าที่ครอบครัวนั้น ๆ ทำภารกิจไม่ไหว ดังนั้น

นายสร หรือเกษตรกรอื่นใดที่มีภาวะเปราะบางย่อมสามารถ “ขอยืม” ได้อย่างง่ายดาย และจ่ายค่าตอบแทนนี้กลับเป็นข้าวไร่ เพิ่มความมั่นคงให้กับครัวเรือนเจ้าของที่ดินไปอีกคาร์บ

อย่างไรก็ตาม การขอยืมที่ดินไม่ใช่สิ่งที่ขอกันได้ง่าย ต้องอาศัยความสัมพันธ์ทางสังคมพอสมควร ในปีแรกที่นายสรกลับมาดูแลบ้าน หลังจากไปทำงานที่ต่างเมือง ที่ดินแปลงแรกที่ได้รับอนุญาตให้นายสรผลิตได้ คือ ที่ดินของนางสาวตัวเอง โดยมีเหตุผลเพราะนายสรดูแลพ่อแม่ จากนั้นจึงมีการขยายพื้นที่ไปแปลงคนอื่นๆ สิ่งสำคัญที่เราต้องไม่ลืม คือ นายสรและนายโม มีพื้นที่เกษตรจากการบุกเบิกอยู่ในระดับหนึ่งแล้วแต่เป็นพืชไร่ระยะยาวที่รอวันเก็บผลผลิต อาจกล่าวได้ว่า นี่เป็นช่วงเวลา “สะสม” ของครัวเรือนสารมะโน

ดังนั้น การเข้าสู่กระบวนการสะสมทุนที่ล่างซ้ำของสายตระกูลสารมะโน ทำให้อำนาจในการจัดการทรัพยากร และแบ่งปันบทบาทให้ลูกหลานเพื่อสร้างความมั่นคงในชีวิตให้กับผู้สูงอายุรุ่นบุกเบิกอย่างนายโม มีทางเลือกน้อยกว่าสายตระกูลมากบุญ 1 และ 2 เป็นอย่างมาก ผู้สูงอายุในกลุ่มตระกูลมากบุญ 1-2 จึงมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจมากกว่า และสามารถเปลี่ยนโครงสร้างสังคมวัฒนธรรม ไม่ว่าจะเป็นการแต่งงาน การย้ายบ้าน และการควบรวมที่ดินได้อย่างยืดหยุ่นเพื่อปกป้องที่ดินและอำนาจที่มีของครอบครัว ซึ่งเกิดจากการเข้าครอบครองที่ดินที่ดีกว่าได้ก่อนสายตระกูลสารมะโน

ลักษณะการเลือกใช้แบบแผนทางวัฒนธรรมเพียงบางส่วนเพื่อผลประโยชน์ดังกล่าวข้างต้น เป็นไปตามแนวคิดเรื่อง Cultural Schema ของ Ortner (1989) และที่สำคัญการที่ใครบางคนเลือกใช้วัฒนธรรมบางส่วน เช่น การที่ฝ่ายชายไม่ได้เลือกที่จะแต่งงานแล้วออกจากบ้าน หรือการที่ลูกชายคนเล็กต้องกลับมาอยู่บ้านดูแลพ่อแม่แทนที่จะเป็นลูกสาวคนเล็ก เช่น กรณีของนายสร ลูกชายนายโม เป็นการใช้ “วิภาษณ์ลักษณะทางอำนาจ” ที่ Ortner ปรับมาจากแนวคิดของ Giddens อีกทีหนึ่ง (Ortner, 2006)

ลักษณะที่ลูกหลานในครัวเรือนต้องปรับตัวปรับแบบแผนการใช้ที่ดิน การแต่งงาน และลักษณะการสืบทอดที่ดินเป็นการเล่นเกมด้วยแบบแผนทางวัฒนธรรม “แข่งขัน” เพื่อนำไปสู่การปรับเปลี่ยนกติกานั้นๆ เป็นการปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ที่เรียกว่า “เกมส์แห่งความสัมพันธ์” หรือ Serious Games ที่แสดงให้เห็นทั้งการเล่นบทบาทและการสร้างอำนาจนำเพื่อควบคุมกติกาโดยอาศัยแบบแผนทางวัฒนธรรมโดยเชื่อมโยงให้เห็นภาพจากการกระทำหนึ่งในสังคมไปจนถึงโครงสร้างระบบที่ใหญ่กว่าทั้งในชุมชนและในระบบโลก

จะเห็นได้จากกรณีที่ถูกสาวคนเล็กของนางบังอร ได้ออกไปทำงานต่างเมือง เมื่อสะสมทุนได้สักระยะหนึ่งแล้วกลับมาพร้อมกับสามีคนนอก สามีได้ขึ้นเป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ตามแบบแผนที่ชุมชนมักให้การสนับสนุนผู้ชายของสายตระกูลหลัก แต่เมื่อสามีเธอลาออกจากตำแหน่งฝ่ายหญิงกลับสามารถพลิกมาเป็นผู้นำตามกฎหมายได้ ซึ่งไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อนในแบบแผนดั้งเดิม แต่การไปทำงานภายนอกทำให้ระบบเศรษฐกิจและการเมืองแบบใหม่แทรกซึมเข้ามา จนมีการเปลี่ยนแปลงโดยลูกสาวคนเล็ก ที่ดูแลผู้สูงอายุที่เป็นที่นับหน้าถือตาในชุมชน คือ นางบังอร

นางบังอร ที่เป็นทั้งผู้สูงอายุ เป็นแม่ของผู้นำชุมชน เป็นยาย เป็นหมอยาม เป็นหมอยา จึงมีทุนทางสังคมที่เต็มเปี่ยมและมีโครงข่ายของเครือข่ายที่รายล้อมตามผังเครือข่ายที่ผู้ศึกษาแสดงไว้ในบทที่ 5 ทั้งเป็นศูนย์กลางให้เครือข่ายในการธำรงแบบแผนการใช้ที่ดินจนกว่าจะมีคนเปลี่ยนมัน

6.1.3 สรุปความสัมพันธ์ของพลวัตพลัง ระบบที่ดิน และความสัมพันธ์เชิงอำนาจ

จากเนื้อหาของแนวคิดพลวัตพลัง และกรณีศึกษาจากชาติพันธุ์วรรณาที่ผู้ศึกษาได้ยกมาอธิบายนี้ เพื่อจะชี้ให้เห็นว่า การ “สะสมทุน” หรือปฏิบัติการทางการเกษตรนั้นกินระยะเวลานานหลายรุ่น ผู้ที่มากบุกเบิกก่อนและสามารถเชื่อมโยงที่ดินและครอบครัวย่อยให้เป็นครอบครัวขนาดใหญ่ได้ ย่อมมีความมั่นคงในทางเศรษฐกิจและสังคม มีอำนาจจัดการพื้นที่ของตนในระดับหนึ่ง จนกว่าจะค่อย ๆ ลดบทบาทหรือภารกิจทางการเกษตรของตนลง เมื่ออายุมากขึ้นและมีการเปลี่ยนแปลงทางสรีระอย่างเห็นได้ชัด แต่นั่นไม่ได้หมายความว่าพวกเขายุติการทำงาน การนั่งคิด พุดคุย ไกล่เกลี่ย การช่วยเหลือเยียวยาเพื่อนบ้าน หรือแม่แต่นั่งจักรสานในบ้าน ล้วนเป็นส่วนหนึ่งของการผลิตในระบบหมู่บ้าน แต่ผู้ใดจะมีอำนาจในการกระทำการทางการเกษตรมากหรือน้อยนั้นขึ้นอยู่กับระยะเวลาในการ “สะสม” นี้คือ ความมั่นคงที่ดี หรือการเชื่อมโยงตนเองเข้ากับครอบครัวอื่น ๆ ในหมู่บ้าน นี้คือ “การมีส่วนร่วมที่ดี” หากนับว่า “ดี” สองอย่างนี้ คือ 2 ใน 3 เสาหลักของพลวัตพลัง ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่เกิดขึ้นในพื้นที่หรือในสนาม

ปฏิบัติการทางการเกษตรของครัวเรือนต่าง ๆ ในบ้านก้างปลา ที่ผู้ศึกษาได้ยกมาอธิบายนี้ เพื่อจะชี้ให้เห็นว่า การ “สะสมทุน” หรือปฏิบัติการทางการเกษตรนั้นกินระยะเวลานานหลายรุ่น ผู้ที่มากบุกเบิกก่อนและสามารถเชื่อมโยงที่ดินและครอบครัวย่อยให้เป็นครอบครัวขนาดใหญ่ได้ ย่อมมีความมั่นคงในทางเศรษฐกิจและสังคม มีอำนาจจัดการพื้นที่ของตนในระดับหนึ่ง จนกว่าจะค่อย ๆ ลดบทบาทหรือภารกิจทางการเกษตรของตนลง เมื่ออายุมากขึ้นและมีการเปลี่ยนแปลงทางสรีระอย่างเห็นได้ชัด แต่นั่นไม่ได้หมายความว่าพวกเขายุติการทำงาน การนั่งคิด พุดคุย แนะนำการทำพิธีกรรม ใช้ภูมิปัญญาช่วยงานชุมชน หรือแม่แต่การอยู่เฉย ๆ เพื่อให้ลูกหลานใช้เป็นเครื่อง

ต่อรองเช่าที่ดิน ล้วนเป็นส่วนหนึ่งของการผลิตในระบบหมู่บ้าน แต่ผู้ใดจะมีอำนาจในการกระทำการทางการเกษตรมากหรือน้อยนั้นขึ้นอยู่กับระยะเวลาในการ “สะสม” นี้คือ ความมั่นคงที่ดี หรือการเชื่อมโยงตนเองเข้ากับครอบครัวอื่น ๆ ในหมู่บ้าน นี้คือ “การมีส่วนร่วมที่ดี” หากนับว่า “ดี” สองอย่างนี้ คือ 2 ใน 3 เสาหลักของพัฒนาพลัง ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่เกิดขึ้นในพื้นที่หรือในสนาม

ดังนั้น จึงต้องย้ำจุดยืนอีกครั้งว่างานศึกษานี้จะไม่ใช้สถิติในการอภิปรายชีวิตประจำวันของเกษตรกรสูงอายุคนใด แต่ชี้ให้เห็นปัจจัยพื้นฐานที่ร่ายล้อม และที่ก่อให้เกิดการแสดงออกหรือ “ปฏิบัติการทางสังคม” ที่เกิดขึ้น ทั้งจากผู้สูงอายุเอง และบุคคลแวดล้อม ตลอดจนสิ่งที่มองไม่เห็นจากแบบแผนทางสังคมวัฒนธรรมที่ปรากฏมายาวนานตั้งแต่อดีตหรือ “ประวัติศาสตร์ของการกระทำ”

ปฏิบัติการทางสังคม ในที่นี้จึงต่างจากการใช้ “ปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน” ที่ สุทิตา ปลื้มปิติวิริยะเวช (2558) ใช้มองชีวิตผู้สูงอายุในเมืองสงขลา เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวอยู่ในบริบท “เมืองการค้า” ในขณะที่บ้านก้างปลาอยู่ในบริบท “ชุมชนเกษตร” ที่มีพลวัตจากบ้านป่าถึงแปลงเกษตรไฮบริดในปัจจุบัน ทั้งเมืองสงขลาที่มีความแตกต่างทางวัฒนธรรมระหว่างชาวพุทธและมุสลิม ที่มีความแตกต่างหลากหลายจากวัฒนธรรมการ “ค้าขาย” เช่นวิถีคิดเกี่ยวกับฐานะความมั่นคงที่ดี ซึ่งท้ายที่สุด สุทิตา ภาแนนย้ำอีกครั้งว่าคนแก่ผู้หญิงชาวจีนไม่ได้หยุดงานจริง จากปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของ พวกเขา ยังคงทำงานในบ้าน และแสวงหาพื้นที่ทางสังคมใหม่ๆ นอกบ้านเสมอ

ในขณะที่บริบทของบ้านก้างปลา พิจารณาปฏิบัติการทางสังคมจากอดีต จาก “รอยแยก” เล็ก ของการลากกลางที่ดินที่มีกว้างขวางสู่การสะสมทุนปัจจุบัน ที่มีกระบวนการที่ยาวนาน

พัฒนาพลังที่สรุปได้ในที่นี้ คือ การที่ผู้สูงอายุมีทุนที่เกิดจากการสะสมบนแบบแผนของระบบที่ดิน ที่ก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์ภายในครอบครัวตัวเอง ลูกหลาน ครอบครัวอื่น และสายตระกูลอื่นๆ ในชุมชน พัฒนาพลังเหล่านี้จะเห็นได้เมื่อวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์ทางอำนาจ เพราะทุนหรือพัฒนาพลังที่มาจากที่ดิน คือ “อำนาจ” โดยตัวของมันเอง ดังนั้น “กลไก/เงื่อนไข” ที่ก่อให้เกิดพัฒนาพลังของเกษตรกรสูงอายุบ้านก้างปลา คือ “ทุน” ที่เกิดจากแบบแผนการใช้ระบบที่ดิน

6.2 ว่าด้วยปฏิบัติการทางสังคม และปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจ

การวิเคราะห์ส่วนนี้ เป็นการเจาะลึกลงไปในรายละเอียดของ “ปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจ” ของเกษตรกรสูงอายุบ้านก้างปลา ที่จะช่วยขยายคำอภิปรายของการศึกษานี้ว่าผู้สูงอายุไม่ได้มีความเท่าเทียมกันในทุกระดับ

ในส่วนนี้เป็นการพิจารณากรณีศึกษาด้วยกรอบแนวคิดปฏิบัติการทางสังคมของ Ortner (2006) จากบริบทและปฏิบัติการของครัวเรือนในบ้านก้างปลาข้างต้น จะทำให้เห็นปฏิบัติการทางการเกษตรที่ส่งผลต่อเนื่องมาตั้งแต่การบุกเบิกที่ดิน การถางป่าช่วยกันของสองครอบครัวของผู้นำครอบครัวในวัยแรงงาน กลายเป็นแบบแผนทางวัฒนธรรมในเรื่องการจัดการที่ดินและมรดกเมื่อเข้าสู่การสูงอายุ หรือแม้กระทั่งเงื่อนไขการสะสมทุนที่เชื่อซำกว่าคนกลุ่มแรกที่ส่งผลให้ปัจจุบันนี้ครัวเรือนนั้นก็ยังคงอยู่ในช่วงการสะสมทุนอยู่ ดังนั้นเราจึงไม่อาจพิจารณาได้ว่าผู้สูงอายุ ที่เป็นเกษตรกร และที่อยู่หมู่บ้านเดียวกัน จะมีทุนหรือมีกระบวนการเข้าสู่ภาวะ “พุดมพลัง” เท่ากัน หรือกล่าวได้ว่ามี “อำนาจ” ไม่เท่าเทียมกัน

กรอบการวิเคราะห์ของผู้ศึกษาที่ได้สร้างขึ้น แบ่งหน่วยการวิเคราะห์เป็น 4 ส่วน นั่นคือ 1) โครงสร้างสังคมวัฒนธรรม 2) ประวัติศาสตร์ 3) ผู้กระทำการ (Actor) และ 4) ปฏิบัติการ ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างไม่อาจเลียง ดังนั้นจึงเห็นว่าควรคลี่ขยายไปตามกรอบคิดให้ชัดเจน ดังนี้

6.2.1 ผู้กระทำการ: ใครเป็นใครในบ้านก้างปลา

โครงสร้างหรือแบบแผนทางสังคมวัฒนธรรมในฐานะที่มาของอำนาจที่เปลี่ยนไปตามประวัติศาสตร์นั้น ผู้เขียนได้อภิปรายในหัวข้อข้างต้นแล้วว่า “ระบบที่ดิน” คือโครงสร้างของสังคมวัฒนธรรมบ้านก้างปลาที่มีการเปลี่ยนแปลงตามเงื่อนไขประวัติศาสตร์ทั้งจากภายนอกและภายใน เนื้อหาส่วนนี้จึงขอเน้นหนักในเรื่อง “ผู้กระทำการ” ในพื้นที่ที่ศึกษา ซึ่งในงานศึกษานี้ในหน่วยเป็น “ครอบครัว” ที่มี “ผู้สูงอายุ” เป็นศูนย์กลางก่อน

ในการศึกษาเกี่ยวกับผู้กระทำการที่เป็นผู้สูงอายุเกษตรกร อย่างงานของ Salomon และ Lockhart (1980) ได้พูดถึงปฏิบัติการการใช้ที่ดินของครอบครัวชาวนาเชื้อชาติเยอรมันในรัฐอิลลินอยส์ที่สรุปว่า การถือครองที่ดินเป็นปัจจัยสำคัญที่กำหนดระดับความเป็นอิสระ ความมั่นคงทางรายได้และความสัมพันธ์ระหว่างรุ่นของเกษตรกรสูงอายุ จากการสัมภาษณ์ครอบครัวเกษตรกร 120 ครอบครัว สามารถแบ่งออกเป็น 4 ประเภทตามรูปแบบการเป็นเจ้าของที่ดิน 1) เจ้าของที่ดินสมบูรณ์ 2) เจ้าของที่ดินบางส่วน 3) ผู้เช่าที่ดิน และ 4) ผู้เช่าที่ย้ายออกไปใช้ชีวิตหรือเกษียณอายุนอกที่ดินทำกิน

โดยครอบครัวเกษตรกรสูงอายุ ที่ Salomon และ Lockhart (1980) ศึกษาแบ่งตามลักษณะการถือครองที่ดินที่ส่งผลต่อความสัมพันธ์ในครอบครัว ได้แก่ 1) เจ้าของที่ดินแบบสมบูรณ์ มีความเป็นอิสระและความมั่นคงทางรายได้สูงสุด มีอำนาจในการบริหารจัดการว่าจะใช้ที่ดินอย่างไรไม่ว่าจะให้เช่าหรือทำเกษตรเอง รวมถึงบริหารจัดการแบ่งหน้าที่และโอนเป็นมรดกให้ทายาท ทำให้มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับลูก ๆ ที่จะอยู่ในที่ดินเพื่อช่วยงานในฟาร์ม และคาดว่าจะได้รับมรดกที่ดิน

2) เจ้าของที่ดินบางส่วน ที่ยังเช่าที่ดินเพิ่มเติมจากเจ้าของรายอื่น รายได้จากที่ดินน้อยกว่าประเภทแรกอาจไม่ครอบคลุมค่าใช้จ่ายและการชำระภาษีรวมถึงอาจประสบปัญหาในการโอนที่ดินให้กับลูก ๆ ซึ่งไม่สนใจการทำฟาร์ม หรือลูกหลานสามารถซื้อที่ดินเองได้

3) ผู้เช่าที่ดิน มีระดับความเป็นอิสระและความมั่นคงทางรายได้ต่ำที่สุด อาจต้องย้ายออกจากฟาร์มเมื่อเกษียณอายุหรือสูญเสียสัญญาเช่า มีความสัมพันธ์ที่อ่อนแอกับลูก ๆ ที่ไม่ได้ช่วยพวกเขาทำงานในฟาร์ม และลูก ๆ ไม่ได้คาดหวังว่าจะได้รับมรดกที่ดินใด ๆ

4) ผู้เช่าที่เกษียณอายุแล้วย้ายออกไป อาจอาศัยอยู่ในเมืองหรือหมู่บ้านใกล้เคียง พวกเขาไม่มีกรรมสิทธิ์และรายได้จากการทำฟาร์มอีกแล้ว ต้องพึ่งพาผลประโยชน์จากประกันสังคม เงินบำนาญ เงินออม หรือการสนับสนุนจากครอบครัวในเรื่องค่าครองชีพ ประเภทนี้มีการติดต่อกับลูก ๆ อย่าง จำกัด

กรณีข้างต้นของ Salamon และ Lockhart (1980) เป็นตัวอย่างสำคัญที่ชี้ให้เห็นว่าที่ดินเป็นที่มาของอำนาจ แต่การถือครองที่ดินถือเป็น “กรรมสิทธิ์เอกชน” ต่างจากบริบทของบ้านก้างปลาที่การถือครองที่ดินต่างออกไป กล่าวคือ เป็นการถือครองที่ดินที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์ หรือเป็นการถือครองที่ดินโดยอาศัยข้อตกลงร่วมกันในชุมชนจัดเป็น “กรรมสิทธิ์ชุมชน” หรือ “ระบบที่ดินประเพณี” คล้ายที่ดินภาคเหนือของไทย (ดูเพิ่มใน อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2544) ที่ที่ดินของครัวเรือนถูกรับรองโดยชุมชนเป็นเรื่องของความมั่นคงในการใช้ประโยชน์ ในช่วงบุกเบิกชุมชนนั้นจึงไร้แบบแผนอาศัยตากกลางใกล้ ๆ กันช่วยเหลือกันได้ ต่อมาจึงใช้แบบแผนจากเมืองด่านซ้ายเมื่อมีลูกหลานแล้วปรับให้ยืดหยุ่นตามประเภทการเกษตรที่เปลี่ยนไปและการเข้าสู่ช่วงสูงวัยของประชากรรุ่นบุกเบิก ดังนั้นการศึกษานี้ไม่สามารถแบ่งกลุ่มผู้สูงอายุตามประเภทกรรมสิทธิ์ได้

หากพิจารณาในแง่ของอำนาจ “กรรมสิทธิ์ชุมชน” ของบ้านก้างปลา เหมือนกับการจัดการที่ดินตามกรรมสิทธิ์ชานาเยอรมันของ Salamon และ Lockhart (1980) ชี้ให้เห็นว่ายิ่งผู้สูงอายุเกษตรกรรม “อำนาจ” จัดการที่ดินมากเท่าไรยิ่งส่งผลให้ความสัมพันธ์กับครอบครัวดีหรือใกล้ชิดกันเท่านั้น

อำนาจในการจัดการเหนือที่ดินของบ้านก้างปลา สามารถแบ่งได้เป็น 3 กลุ่ม คือ 1) Big Man 2) Little Big Man และ 3) Small Man ตามตัวอย่างการศึกษาของ Ortner (1989) ที่แบ่งกลุ่มในชุมชนเผ่าเศรปาหรือเซอร์ปา (Sherpa) บนที่ราบสูงทิเบต ที่มีกระบวนการสะสมทุนต่างกัน โดย กลุ่มแรก Big man คือผู้ที่เป็นเจ้าของที่ดินที่มีจำกัดในที่ราบสูงทิเบต มีการสร้างอารามพุทธ ที่ทำให้มีอำนาจในฐานะผู้นำทางความเชื่อและอำนาจทางเศรษฐกิจจากที่ดินที่สะสมและถ่ายโอนมาตลอดประวัติศาสตร์ กลุ่มที่สอง Little Big Man คือคนกลุ่มใหม่ที่ออกไปเติบโตจากภายนอกจากการทำงานในระบบทุนนิยมและนำเงินกลับมาซื้อที่ดินและสร้างอารามบำรุงศาสนา และ กลุ่มที่

สาม Small Man คือกลุ่มคนดั้งเดิมที่ไม่ได้ออกไปไหนและอยู่ภายใต้โครงสร้างสังคมวัฒนธรรมแบบเดิม

Big Man หรือ กลุ่มที่มีอำนาจในบ้านกำปลา ตามกรณีศึกษาที่ยกมาได้แก่ ครอบครัวนางบังอร และครอบครัวนางนวลจันทร์ ที่ถือเป็นสายตระกูลหลักหรือเป็น “เครือข่ายเครือญาติ” ที่ถือครองที่ดิน “ที่ดี ที่หม่อ ที่เพียง” มาตั้งแต่รุ่นบุกเบิก และมีการแต่งงานเชื่อมโยงที่ดินเป็นแปลงใหญ่

Little Big Man หรือ กลุ่มผู้มีฐานะทางเศรษฐกิจใหม่และยังอยู่ในวัยสูงอายุที่สามารถ “ทำงานในแปลงเกษตรได้” ได้แก่ ครอบครัวนายป๋ม ที่ถือครองที่ดินจำนวนมหาศาลและเครื่องจักรกลทางการเกษตรมูลค่าสูง รวมถึงมีลูกในวัยแรงงานและหลานที่เพิ่งคลอดที่ทำให้สถานะและบทบาทของนายป๋มเข้าสู่การสูงอายุโดยที่ยังไม่ถึง 60 ปี

Small Man หรือ กลุ่มผู้ที่ต้องอาศัยที่ดินผู้อื่น หรือ “เช่า” เพื่อให้มีการผลิตที่เพียงพอต่อครัวเรือน คือ ครอบครัวนายสร

6.2.2 โครงสร้างที่นาและไร่ อำนาจ และการเปลี่ยนแปลง

ส่วนนี้ใช้คำจำกัดความ “โครงสร้างหรือแบบแผนทางสังคมวัฒนธรรม” และ “ประวัติศาสตร์” (Structure, Cultural Schema- History) ทั้งสามกลุ่มผู้กระทำกรณีนีมีปฏิสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียม ซึ่งวางอยู่บนเงื่อนไขของประวัติศาสตร์และโครงสร้างสังคมวัฒนธรรมบนที่ดินนาและไร่ที่เป็นแบบแผนหลักของชาวด่านซ้าย(ปณิธิ บราวน์, 2557) หรือ “ระบบที่ดิน” ที่ผู้ศึกษาได้อธิบายไปแล้วในหัวข้อต้น

หากพิจารณาอีกครั้งในแง่ของพื้นที่จะเห็นว่า กลุ่ม Big Man ตั้งบ้านเรือนอยู่คั่นบนของบ้านกำปลา ซึ่งมีภูมิประเทศที่สอดคล้องกับเรื่องเล่าในช่วงบุกเบิกชุมชน คือ ประชากรกลุ่มแรกที่ย้ายมาตั้งบริเวณนี้มาเพื่อ “เลี้ยงสัตว์” จึงต้องอาศัยป่าโปร่งและเนินดินที่มีหญ้าและไม่รกมากนัก ดังนั้นพื้นที่คุ่มบงจึงติดกับป่าโปร่งทำให้การ “ขุดป่อง” หรือถางป่าทำข้าวไร่ในช่วงตั้งถิ่นฐานทำได้ง่าย หรือเป็น “ที่หม่อ” หรือที่ดินที่อยู่ใกล้บ้านเรือนที่สุด

ในขณะที่บริเวณ “ห้วยน้ำอุ่น” ด้านทิศใต้ของหมู่บ้านเป็นป่าห้วยหรือป่ารกชัฏมีความอันตรายต่อสัตว์เลี้ยงและมีความยากลำบากในการถากถาง แม้จะมีมีความเป็นหุบเขาที่เหมาะสมแก่การทำนาข้าว หรือเป็น “ที่ดี ที่เพียง” เหมาะแก่การทำนา แต่ต้องใช้เวลาและแรงงานจำนวนมากในการถากถางจึงไม่เหมาะการตั้งถิ่นฐานหรือบุกเบิกหมู่บ้านใหม่ ดังนั้นห้วยน้ำอุ่นจึงเป็นเพียงแหล่งน้ำสำคัญและแหล่งหาปลาหาอาหาร ประกอบกับพื้นที่บริเวณห้วยน้ำอุ่นยังเป็นเขตป่าศักดิ์สิทธิ์ หรือ “ดงหอ” สถานที่ของจิตวิญญาณเจ้านายและเจ้าเมืองของชาวด่านซ้ายที่ชาวบ้านเดินหรือผู้อพยพมา

บนพื้นที่ป่าแก้งปลาในยุคแรกนำความเชื่อนี้ติดตัวมาด้วยทำให้การถากถางที่ดินบริเวณนี้ยิ่งยากลำบาก

ดังนั้น ประชากรที่อพยพมาภายหลังเมื่อพบว่า “ที่หม่อ” หรือที่ใกล้หมู่บ้านและป่าโปร่งถูกจับจอง จึงต้องเสาะหาพื้นที่ใกล้ดงทอ หรือห้วยน้ำอุ่นเพื่อเพาะปลูก ซึ่งหมายความว่ากรากลุ่มคนที่ครอบครองที่ดินบริเวณนี้ “มาทีหลัง” และกลายเป็น Small Man ที่มีการสะสมทุนจำกัด อย่างเช่น กรณีของครอบครัวนายสร ที่ยังต้องใช้เวลาในการบริหารจัดการที่ดินอีกมาก จึงจะกลายเป็นที่ดิน “ที่ดี ที่หม่อ ที่เพียง”

ในขณะที่ที่ดินบนภูเขาที่ไกลออกไปจากหมู่บ้านเป็นพื้นที่มหาศาล หรือเป็นป่าที่พังทลายลงแล้วจากการทำสัมปทานป่าไม้ ทำให้ประชากรรุ่น 2 มีโอกาสบุกเบิกด้วยเทคโนโลยีและเครื่องจักรกลสมัยใหม่จึงสามารถครอบครองพื้นที่กว้างใหญ่ขึ้นเรื่อยไปได้ นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจทำให้เกิดการทำเกษตรพืชไร่สมัยใหม่ ซึ่งเหมาะกับที่ดินแปลงใหญ่และผู้ที่มีเครื่องจักร จึงเป็นผู้มีอำนาจทางเศรษฐกิจยุคใหม่ หรือ Little Big Man อย่างเช่นนายป๋ม

ลักษณะที่ดินของแต่ละกลุ่มถือครองต่างกัน ส่งผลให้การบริหารจัดการ หรืออำนาจในการใช้ประโยชน์ต่างกัน มีการปรับเปลี่ยนแบบแผนทางสังคมวัฒนธรรมให้ยืดหยุ่นต่อการบริหารจัดการที่ดินอย่างเช่นการเลือกใช้วัฒนธรรมการแต่งงานแบบ Matrilineal เป็นบางส่วนเพื่อเอื้อให้เกิดการควมรวมที่ดิน ดังนั้นเมื่อประวัติศาสตร์เปลี่ยน มีการปรับวัฒนธรรม โครงสร้างก็เปลี่ยน และ “ปฏิบัติการทางสังคม” ของแต่ละกลุ่มก็ต่างกันมีเจตนาไม่เหมือนกันแต่เพื่อให้ครัวเรือนอยู่รอดอย่างมั่นคงเหมือนกัน

6.2.3 ปฏิบัติการและปฏิสัมพันธ์อำนาจทางสังคม

จากคำจำกัดความของคำว่าปฏิบัติการ (Practice) การกระทำ/ไม่กระทำในสังคมล้วนมีเจตจำนง หรือมีความหมายแฝงฝัง ในการจะผลิตซ้ำอำนาจเพื่อประโยชน์ หรือการต่อต้านและต่อรองกับคนกลุ่มต่างๆ ในสังคม หากพิจารณาตามกรอบวิเคราะห์ปฏิบัติการทางสังคม Ortner (2006) การกระทำคือประวัติศาสตร์ของการกระทำ โดยเสนอถึงการ “เปลี่ยน” มุมมองต่ออำนาจ การพิจารณาประวัติศาสตร์ของการกระทำ และการตีความวัฒนธรรมใหม่ จะพิจารณาได้ดังนี้

6.2.3.1 เครือข่ายเครือญาติคือที่มาของอำนาจและพลังของผู้สูงอายุ

การวิเคราะห์ส่วนนี้ใช้ การเปลี่ยนมุมมองต่ออำนาจ (Power Shift) ซึ่งโครงสร้างเชิงสถาบันตามมุมมองดั้งเดิมของสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาไม่ใช่แหล่งที่มาของอำนาจอีกต่อไปแล้ว

หากแต่เป็นปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจหรืออำนาจในความสัมพันธ์ที่ดำเนินไปคู่กับปฏิบัติการที่เกิดขึ้น ดังนั้น Ortner เอาแนวคิดของ Anthony Giddens มาสมทบว่าโครงสร้างนั้นเคลื่อนไหวเสมอ เนื่องจากไม่มีอำนาจใดจัดอยู่ศูนย์กลางในการกระทำ ต้องมีการสำรวจรูปแบบอำนาจซึ่งสัมพันธ์กับอุดมการณ์และการปฏิบัติ

“วิภาษวิธีของการคุมอำนาจ” ของ Giddens ที่มองว่าอำนาจที่ไม่เคยทำงานสมบูรณ์ เพราะคนคุมอำนาจหรือศูนย์กลางอำนาจนั้นเป็นผู้กระทำการด้วยผู้กระทำการที่คุมอำนาจ จึงหลีกเลี่ยงหรือขัดแย้งต่ออำนาจควบคุมเสียเองเมื่อมีการขัดแย้งและผู้ขัดแย้งสามารถเปลี่ยนแปลงโครงสร้างได้ และเมื่อโครงสร้างเปลี่ยน ปฏิบัติการก็เปลี่ยน “ประวัติศาสตร์ก็เปลี่ยน” (Ortner, 2006)

โครงสร้างทางสังคมของบ้านก้างปลาไม่ได้เป็นที่มาของอำนาจการกระทำการ ผู้สูงอายุหรือผู้ถือครองที่ดินไม่ได้เป็นผู้ควบคุมปฏิบัติการทางการเกษตร เนื่องด้วยบ้านก้างปลาประกอบด้วยผู้คนจากหลายที่อพยพมาอยู่ด้วยกัน จำเป็นที่จะต้องสร้างการร่วมมือและการต่อรองกัน ในระดับหนึ่ง จนกระทั่งถึงประชากรรุ่นที่ 2 ที่ผู้คนสามารถสร้างเครือข่ายเครือข่ายขนาดใหญ่ได้ ดังนั้นที่มาของอำนาจจึงเป็น “เครือข่ายเครือข่าย” ที่มีแกนกลางคือที่ดินที่กระจัดกระจายทั่วทั้งภูเขา

หากย้อนไปเทียบกับงานศึกษาของ Salamon และ Lockhart (1980) ครอบครัวชาวนาเยอร์มันที่มี “กรรมสิทธิ์” เป็นของตัวเองอย่างสมบูรณ์มีอำนาจเบ็ดเสร็จในการบริหารจัดการ มีรายได้และความมั่นคง และมีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับครอบครัว ในขณะที่บริบทบ้านก้างปลา “กรรมสิทธิ์” บนที่ดินเป็นลักษณะกรรมสิทธิ์ประเพณีที่ต้องอาศัยการยอมรับจากคนในชุมชน ดังนั้นการมี “เครือข่ายเครือข่าย” ที่ใกล้ชิด จึงเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้หัวหน้าครอบครัวนั้น ๆ หรือผู้สูงอายุเจ้าของที่ดินแปลงนั้นๆ มีอำนาจ “สมบูรณ์” ในการบริหารจัดการที่ดิน

6.2.3.2 ที่ดินที่ดีจากประวัติศาสตร์ คือ แหล่งที่มาของอำนาจผู้สูงอายุ

Ortner (2006) ชวนให้ใช้ประวัติศาสตร์ที่ค่อยๆ แยกออกเป็นโครงสร้าง (Historical Turn) ประวัติศาสตร์ของ Ortner คือ ประวัติศาสตร์การกระทำของมนุษย์ (History of Action) กล่าวคือ ณ จุดหนึ่งของเวลา มีการเปลี่ยนแปลงทางอำนาจเกิดขึ้นจากจุดเล็กๆ ของการกระทำ เธอยกตัวอย่างเช่น ความขัดแย้งของพี่ชายและน้องชายในสังคมเซอร์ปา ความขัดแย้งอาจเกิดจากที่ดินไม่เพียงพอที่จะแบ่งให้คนสองคนทำกินเนื่องจากที่ดินมีจำกัดจึงมีการแยกไปเรียนหรือบวชในพุทธศาสนาแล้วกลับมาสร้างความน่าเคารพเชื่อถือแก่ที่บ้าน ณ จุดเริ่มต้นนั้นเป็นความขัดแย้ง

เล็กน้อย แต่เวลาผ่านไปก็เกิดเป็นแบบแผนการสืบทอดมรดกให้แก่พี่ชายและน้องชายต้องออกไป
บวชหรือสร้างอารามเพื่อให้เป็นที่นับถือแก่ผู้คน

ช่วงเวลายาวนานหลังจากการปฏิบัติการที่เป็นปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจในครอบครัวนี้
Ortner เรียกว่า “รอยแยกของประวัติศาสตร์” เมื่อรอยแยกห่างออกเรื่อย ๆ ความขัดแย้งกลายเป็น
แบบแผนทางวัฒนธรรมที่เป็นที่ยอมรับและกลายเป็นแบบแผนทางวัฒนธรรม (Ortner, 2006)
ปฏิบัติการจึงเป็น “กระบวนการ” ที่ค่อยๆ ก่อรูปขององค์ประธาน จากวัยเด็ก วัยผู้ใหญ่ วัยสูงอายุ
ช่วงเวลาการก่อรูปนี้ย่อมปะทะสังสรรค์กับพลัง 2 แบบ คือ “พลังจากภายนอก” และ “พลัง
ภายใน” ที่ส่งผลต่อการผลิตซ้ำและเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง เช่น น้องชายชาวเซอร์ปาร์ในเนปาล
ประสบกับการแพร่ขยายของศาสนาพุทธจากทิเบตและรับเอามาเผยแพร่ที่บ้าน เป็นจุดเปลี่ยนแปลง
และนำไปสู่การผลิตซ้ำจนเป็นแบบแผนวัฒนธรรม ดังนั้นเวลา ประวัติศาสตร์ และปฏิบัติการ ช่วยทำ
ให้การวิเคราะห์ทางมานุษยวิทยามีลักษณะเป็น “กระบวนการ” ที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์หลาย
ระดับของผู้คน แต่ยังคงเกี่ยวข้องกับพลังภายในและพลังภายนอกที่เข้ามาอีกด้วย (Ortner, 2006)

ประวัติศาสตร์ของการกระทำ ในแง่ที่ผู้ศึกษาได้ยกเอาปฏิบัติการของผู้อพยพชาว
ด่านซ้ายรุ่นแรก ที่ได้เริ่มบุกเบิกที่ดินและมีปฏิบัติการในการร่วมมือกันอย่างง่าย ๆ คือ การถางป่าใกล้
กันจะได้ไม่เหงา แต่เมื่อเวลาผ่านไปเกิดรอยแยกทางประวัติศาสตร์ เมื่อที่ดินมีจำกัดและมีการบังคับ
ควบคุมที่ดินโดยรัฐ และวาระของประชากรรุ่นที่สองกลายเป็นวัยแรงงาน ที่ดินจากที่เคยทิ้งร้าง
หมุนเวียนได้ถูกใช้ซ้ำตลอดเวลาและมีความสำคัญเพิ่มมากขึ้น

ดังนั้นที่ดิน “ที่ดี ที่หม้อ ที่เพียง” จึงกลายเป็นเงื่อนไขที่เจ้ามรดก หรือ พ่อแม่ในวัย
สูงอายุที่กำลังเปลี่ยนบทบาทของตนจากวัยทำงานและอยู่ติดบ้าน ใช้พิจารณาสำหรับมรดกแก่
ลูกหลาน หรือเป็นแบบแผนทางวัฒนธรรมการมอบมรดก และยังมีพยายามควบคุมที่ดินโดยใช้
เครือข่ายเครือญาติให้กลายเป็นแปลงใหญ่ต่อการจัดการอีกด้วย “ที่ดี ที่หม้อ ที่เพียง” จะต้องถูก
ส่งให้คนที่สามารถดูแลตัวพ่อแม่เอง และสามารถสร้าง “เครือข่ายเครือญาติ” เพื่อค้ำจุนโครงสร้าง
ทางอำนาจให้ได้ ดังเช่นกรณี ของ “อาภรณ์-ขวัญแดน” ที่ได้อธิบายไปในหัวข้อแรก

6.2.3.3 ความเข้าใจในวัฒนธรรมและเลือกใช้ คือ อำนาจของผู้สูงอายุ

Ortner (2006) มองว่าวัฒนธรรมเป็น “ทรัพยากร” ที่สามารถใช้ก็ได้ไม่ใช้ก็ได้ถ้า
เข้าใจมันมากพอ วัฒนธรรมไม่ได้เป็นสิ่งที่ล่อหลอมผู้คน แต่ผู้คนเลือกหยิบใช้และสร้างวัฒนธรรมขึ้น
ภายใต้อำนาจของโครงสร้างแบบหนึ่งๆ หากพิจารณาร่วมกับประเด็นที่มาของอำนาจหรือโครงสร้าง
อำนาจข้างต้นก็จะเห็นว่าโครงสร้างเปลี่ยน เพราะ “ประวัติศาสตร์เปลี่ยน” วัฒนธรรมจึงเป็นสิ่งที่

เคลื่อนไหลถูกหยาบใช้เฉพาะกรณี เป็นสิ่งเอื้ออำนวยแก่ชีวิตและยังเป็นทรัพยากรที่ใช้เพื่อตอบโต้และต่อต้านความไม่เท่าเทียมทางอำนาจที่เกิดขึ้นในความสัมพันธ์อีกด้วยดังนั้นวัฒนธรรมในมิติของปฏิบัติการจึงมีมิติของอำนาจและความไม่เท่าเทียมปรากฏเสมอตามแต่กรณีที่ถูกช่วงใช้

การตีความวัฒนธรรมใหม่ (Cultural Turn) ในเรื่องราวที่ได้ยกตัวอย่างไป คือการส่งมอบที่ดินที่ดี ที่หม้อ ที่เพียง ไม่ได้สงวนไว้เฉพาะลูกสาวสุดท้องเพื่อใช้ดูแลพ่อแม่ยามแก่เฒ่า เพราะลูกสาวสุดท้องนั้นออกเรือนช้าที่สุด เหตุผลของวัฒนธรรมข้อนี้จึงขัดกับ กรณีของนายโม สารมะโน ที่มอบที่ดินที่ดีให้นายสรบุตรชายคนโตสำหรับดูแลตนเอง หรือกรณีการมอบที่ดินใกล้บ้านให้กับขวัญยืน มากบุญเมื่อแต่งงานกับเกสร มากบุญ

นอกจากนี้วัฒนธรรมการจัดการที่ดินเป็นทรัพยากรหนึ่งที่ใช้เพื่อต่อรอง ประนีประนอม และตอบโต้ความไม่เท่าเทียมทางอำนาจที่เกิดขึ้นในความสัมพันธ์ เช่น การที่นายสร กลับมาดูแลพ่อแม่ที่บ้าน และพบว่าบ้านจะขาดแคลนข้าว จึงได้ใช้วัฒนธรรมการดูแลพ่อแม่เรียกร้องที่ดิน (หรืออาจจะขอร้องโดยอ้อม) ของน้องสาวไว้ใช้สำหรับการปลูกข้าวเลี้ยงดูคนในครัวเรือน

ในท้ายที่สุด วัฒนธรรมการเกษตรของหมู่บ้าน ของสายตระกูลทั้งหลายที่ผู้ศึกษาจะมาเสนอข้างต้น ทำให้เห็นว่าปฏิบัติการเหล่านี้มีมิติของอำนาจและความไม่เท่าเทียมปรากฏเสมอตามแต่กรณีที่ถูกช่วงใช้ ซึ่งพิจารณาเฉพาะหน้าไม่ได้ ต้องย้อนกลับไปพิจารณาจากการสะสมทุนจากอดีตตาม *ประวัติศาสตร์ของการกระทำ* ที่เกิดขึ้นโดยบรรพบุรุษรุ่นบุกเบิกด้วย และเมื่อพิจารณาความไม่ราบเรียบเสมอกันของผู้บุกเบิก (ที่ขณะนี้เป็นผู้สูงอายุ) ในหมู่บ้านก็จะพบว่าอำนาจของเครือข่ายทางสังคมต่างหากที่เป็นแหล่งที่มาของอำนาจความเป็นอยู่ที่ดี

6.2.3.4 การเป็นแรงงานคืออำนาจของผู้สูงอายุ

กรณีนี้เป็นส่วนเพิ่มเติม เมื่อพิจารณาปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของนายบาง มากบุญ ที่ผู้ศึกษาอธิบายในบทที่ 5 จะเห็นว่าเขามีความจำเป็นที่จะต้องทำงานและต้องคอยต่อสู้กับภาครัฐในกรณีสวนยางพาราถูกยึดอยู่ จึงมีลักษณะการทำงานผลิตในแปลงผลิตโดยตรง ไม่ใช่แค่ส่วนหนึ่งของการผลิตหรือมีหน้าที่จัดสรรที่ดินและจัดการเครือข่ายติดตัวอย่างครัวเรือนอื่น ปฏิบัติการที่ผู้สูงอายุยังเป็นแรงงานโดยตรงอยู่นี้ เป็นปฏิบัติการที่ถูกควบคุมด้วยเงื่อนไขทางสังคมวัฒนธรรมหรือปฏิบัติการแบบ Internalization Practice ในมุมมองของ Ortner (1989)

นอกจากนี้ลักษณะสืบทอดที่ดินที่เป็นแบบแผนทางวัฒนธรรมของชาวด่านซ้ายที่นิยมให้ที่ดินกับลูกสาวคนเล็กหรือคนไม่ได้เรียนหรือมีงานต่างพื้นที่ จะเห็นว่านายบางมีแนวโน้มมอบที่ทำการคือสวนยางพารารอบบ้านให้กับลูกชาย เนื่องจากลูกสาวทำงานต่างถิ่นขณะที่ลูกสาวนายจัดกลับมาบ้านเพื่อเตรียมรับช่วงการทำงานต่อแล้วนอกจากนี้การที่เขามีชีวิตประจำวันที่แสดงออกว่าเป็น

“ผู้ป่าว” ทั้งการสังสรรค์ หรือการปะทะต่อสู้กับกรณีพิพาทของรัฐ นั่นคือความเป็นวัยแรงงานที่ กระฉับกระเฉงและสนุกกับชีวิตเช่นเดียวกับชายฉกรรจ์วัยแรงงานอื่นๆ ที่ทำงานในไร่ การตีมีสสุราสังสรรค์ และมีความสุขกับกิจกรรมของชุมชน เป็นการต่อรองของชีวิตที่เป็นได้ทั้งการคลายความเหน็ดเหนื่อยหรือเป็นการแสดงออกถึงความหนุ่มพระนางจนชาวบ้านเรียกเมื่อเห็นเขาเดินมาแต่ไกลว่า “ผู้ป่าวหล่อมาแล้ว”

ในขณะที่นายป้อม และ นางนวลจันทร์ มากบุญ ที่แม้จะอยู่ในเครือข่ายเครือข่ายหลัก แต่ก็เข้าสู่ภาวะสูงอายุด้วยการเลื่อนสถานภาพจากการมีหลาน พวกเขายังอยู่ในวัยที่ทำงานได้โดยตรง ลงแรงผลิตได้โดยตรง และมีส่วนร่วมกับกิจกรรมสำคัญของชุมชนได้โดยตรง และมีบทบาทมากด้วยโดยเฉพาะนางนวลจันทร์ที่ส่วนสัมพันธ์กับทั้งผู้ใหญ่บ้าน กวนบ้าน และวัด ขณะที่นายบางเข้าสู่วัยสูงอายุตอนปลายแล้วยังต้องแสดงออกซึ่งการเป็น “แรงงาน” อยู่

การกระทำหรือไม่กระทำที่เกิดขึ้นแล้ว ล้วนเป็นปฏิสัมพันธ์ ที่แสดงความหลากหลายที่เกิดขึ้นในบริบทบ้านก้างปลา ที่เห็นได้ชัดคือการสร้างเครือข่ายเครือข่ายที่นำไปสู่อำนาจในการจัดสรรที่ดินอย่างยืดหยุ่น นำมาสู่สถานภาพและความมั่นคงของเจ้ามรดก หรือ ผู้สูงอายุ ในขณะที่นายบาง เป็นตัวอย่างที่ค่อนข้างฉีกภาพการสูงอายุ เพราะแม้ภายนอกจะสูงวัยชัดเจนแต่การแสดงออกของเขายังเหมือนหนึ่งแรงงานฉกรรจ์ ดังนั้นภาพของการสูงอายุจึงหลากหลาย เช่นเดียวกับความมั่นคงในชีวิต การมีส่วนร่วมที่ดี หรือการมีสุขภาพที่ดีก็ตาม

6.3 ว่าด้วยพลัง 3 ระดับ

ดังที่ได้เกริ่นในตอนต้นว่าเมื่อคลี่คลายความเป็นไปของพลังในบริบทบ้านก้างปลาแล้ว เห็นควรที่จะต้องวิพากษ์กลับไป “ตัวแบบพลัง” ซึ่งเป็นปัญหาและความสำคัญของงานศึกษานี้ ที่ต้องการจะวิพากษ์ และต่อยอด ส่งเสริมแนวคิดพลังขององค์การอนามัยโลก ให้เป็นไปตามบริบทมากขึ้น เพราะพลังไม่ใช่แค่แนวคิดแต่เป็นตัวแบบที่กำหนดความเป็นไปทางนโยบายและมุมมองต่อผู้สูงอายุแบบเหมารวม

จากเนื้อหาและการวิเคราะห์ทั้งหมดข้างต้น สามารถพิจารณาปัญหาของพลังได้ 3 ระดับ 1) ระดับแนวคิดพื้นฐาน 2) ในระดับการวิเคราะห์ปัจจัยกำหนดภาวะพลัง เน้นปัจจัยทางสังคมวัฒนธรรม และ 3) ระดับปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน

การศึกษานี้เป็นการวิพากษ์แนวคิดพลังขององค์การอนามัยโลก ที่เป็นพื้นฐานหรือเป็นตัวแบบไปสู่การสร้างนโยบายต่าง ๆ ที่มองผู้สูงอายุเป็นระนาบเดียว และทำให้เกิดผู้สูงอายุที่ดีหรือผู้สูงอายุพลัง และผู้สูงอายุที่ต้องรับการพัฒนา

โดยการวิพากษ์ของการศึกษานี้ใช้บริบทที่เฉพาะเจาะจงในพื้นที่เพื่อสำรวจความเข้าใจในสิ่งที่อยู่รอบตัวผู้สูงอายุ โดยเฉพาะในบริบทชุมชนเกษตรกรรมที่ไม่มีวัยเกษียณอายุที่ชัดเจน และทุกคนยังทำงาน ดังนั้นจุดเริ่มต้นของการวิพากษ์ต้องเริ่มที่บริบท หรือในระดับ “ปฏิบัติการทางสังคม”

ระดับที่ 3: พหุผลงในระดบปฏิบัติการ “ไม่เท่าเทียมกัน” มี 3 กลุ่ม

การวิเคราะห์ด้วยบริบท ตอบโต้แนวคิดพื้นฐานที่ผู้ศึกษามองว่า “พหุผลง” เป็นกรอบคิดจากโลกอุตสาหกรรมที่มีตารางเวลาของชีวิตการทำงานจนถึงอายุ 60 ปี หรือ ถึงวัยเกษียณอายุ แต่ปัญหาคือการสูงอายุไม่เท่ากัน และแม้ว่าจะมีการนิยามการสูงอายุด้วยมุมมองทางสังคมศาสตร์ เช่น กรณีนายป๋ม ที่เป็นการสูงอายุตามบทบาททางสังคมแล้วก็ยังมีปัญหาว่าผู้สูงอายุเหมือนกัน แต่ไม่เหมือนกันในแง่ของเงื่อนไขและอำนาจที่จะกระทำการ

งานศึกษานี้ค้นพบจากข้อเท็จจริงจากบ้านก้างปลาที่บ่งชี้ว่า “ผู้สูงอายุ” ทั้งที่เป็นเกษตรกรหรือที่อยู่หมู่บ้านเดียวกันจะมีทุนหรือมีกระบวนการเข้าสู่ภาวะ “พหุผลง” ไม่เท่ากัน หรือกล่าวได้ว่ามี “อำนาจ” ไม่เท่าเทียมกัน เมื่อนำกรอบพหุผลงอย่างกว้างขององค์การอนามัยโลกไปปรับใช้แล้วย่อมไม่เข้ากับปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน

เนื่องจากเกษตรกรสูงอายุที่อยู่ใน “กระบวนการสะสม” คนละช่วงเวลากัน ข้อเท็จจริงนี้เกิดจากปฏิบัติการทางการเกษตรที่ส่งผลต่อเนื่องมาตั้งแต่การบุกเบิกที่ดิน การถางป่าช่วยกันของสองครอบครัวของผู้นำครอบครัวในวัยแรงงาน กลายเป็นแบบแผนทางวัฒนธรรมในเรื่องการจัดการที่ดินและมรดกเมื่อเข้าสู่การสูงอายุ หรือแม้กระทั่งเงื่อนไขการสะสมทุนที่เชื่อซ้ากว่าคนกลุ่มแรกที่ส่งผลให้ปัจจุบันนี้ครัวเรือนนั้นก็ยังคงอยู่ในช่วงการสะสมทุนอยู่

ดังที่ผู้ศึกษาได้ยกรณิการเชื่อมโยงของกลุ่มสามสายตระกูลหลัก คือ มากบุญ 1, 3 และพрма ที่มีอำนาจครอบครองที่ดินที่คืบคลานและทิศตะวันตกของหมู่บ้านอย่างกว้างขวาง ในขณะที่ครอบครัวนายสรหรือนายโมที่เริ่มบุกเบิกที่ดินที่หลัง ในบริเวณป่ารกชัฏมีการสะสมทุนที่น้อยกว่าทำให้มีความยืดหยุ่นในการใช้ที่ดินน้อยกว่า ลูกหลานจึงยังต้องแสวงหาหนทางเพิ่มผลผลิตอยู่

ดังนั้น ในเชิงปฏิบัติการ ที่ลื้อไปกับโครงสร้างสังคม-ประวัติศาสตร์ ทำให้ต้องวิเคราะห์พหุผลงในระดับต่อไป คือ ระดับปัจจัยกำหนดหรือเงื่อนไข เพราะเห็นแล้วว่าความแตกต่างและไม่เท่าเทียมของผู้สูงอายุเปิดจากเงื่อนไขของโครงสร้างระบบที่ดินที่เปลี่ยนแปลงตามยุคสมัย และในบริบทบ้านก้างปลา “ความไม่เท่าเทียมกัน” เกิดจาก “กระบวนการสะสม” คนละช่วงเวลากัน

ซึ่งแบ่งได้เป็น 3 กลุ่ม คือ 1) กลุ่มที่มีอำนาจนำในบ้านก้างปลา (Big Man) 2) กลุ่มผู้มีฐานะทางเศรษฐกิจใหม่ (Little Big Man) 3) กลุ่มผู้ที่ต้องอาศัยที่ดินผู้อื่น (Small Man)

ระดับที่ 2: ปัจจัยกำหนดพัฒนาพลังจากแบบแผนทางสังคมวัฒนธรรม คือ เครือข่ายเครือญาติและอำนาจจัดการมรดก

ในสามเสาหลักพัฒนาพลัง มีปัจจัยกำหนดอื่นๆ อีก ได้แก่ ตัวกำหนดทางระบบบริการทางสุขภาพและสังคม ตัวกำหนดทางพฤติกรรม ปัจจัยส่วนบุคคล สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ สิ่งแวดล้อมทางสังคม ตัวกำหนดทางเศรษฐกิจ (WHO 2002, 16-17, 21-32) จากปฏิบัติการทางสังคมที่แตกต่างและไม่เท่าเทียมที่พบว่า มีปัจจัยทางสังคมวัฒนธรรมหรือ “ระบบที่ดิน” เป็นแกนกลางของชีวิต ในการศึกษาวิจัยนี้เสนอให้ใช้ “ปัจจัยทางสังคมวัฒนธรรม” ร่วมเป็นตัวกำหนดด้วย ซึ่งจากผลการศึกษาพบว่าปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรมของบ้านก้างปลาที่กำหนดความเป็นพัฒนาพลังแบ่งเป็นสองอย่าง คือ 1) เครือข่ายเครือญาติ และ 2) อำนาจในการจัดการมรดกที่ดิน

โดยใช้การวิเคราะห์เงื่อนไข/ปัจจัยกำหนดพัฒนาพลัง จากการตีความปฏิบัติการของครัวเรือนตัวอย่างที่ยกมาอธิบายข้างต้น โดยยังอิงกับกรอบพิจารณาปฏิบัติการทางสังคม ของ Ortnet 3 ประการ คือ การ “เปลี่ยน” มุมมองต่ออำนาจ การพิจารณาประวัติศาสตร์ของการกระทำและการตีความวัฒนธรรมใหม่ จะพิจารณาได้ดังนี้

ที่มาของอำนาจในสังคม ผู้สูงอายุหรือผู้ถือครองที่ดินไม่ได้เป็นผู้มีอำนาจควบคุมปฏิบัติการทางการเกษตร เนื่องด้วยบ้านก้างปลาประกอบด้วยผู้คนจากหลายที่อพยพมาอยู่ด้วยกัน จำเป็นที่จะต้องสร้างการร่วมมือและการต่อรองกันในระดับหนึ่ง จนกระทั่งถึงประชากรรุ่นที่ 2 ที่ผู้คนสามารถสร้างเครือข่ายเครือญาติขนาดใหญ่ได้ ดังนั้นที่มาของอำนาจจึงเป็น “เครือข่ายเครือญาติ” ที่มีแกนกลางคือที่ดินที่กระจุกกระจายทั่วทั้งภูเขา

ประวัติศาสตร์ของการกระทำ จากการอธิบายปฏิบัติการของผู้อพยพรุ่นแรกๆ ที่เริ่มบุกเบิกที่ดินและมีปฏิบัติการในการร่วมมือกันโดยการการถางป่าใกล้กัน เมื่อเวลาผ่านไปเกิดรอยแยกทางประวัติศาสตร์ขึ้น ด้วยที่ดินมีจำกัดและมีการบังคับควบคุมที่ดินโดยรัฐ และวาระของประชากรรุ่นที่สองกลายเป็นวัยแรงงาน ที่ดินจากที่เคยทิ้งร้างหมุ่นเวียนได้ถูกใช้ซ้ำตลอดเวลาที่มีความสำคัญมากขึ้น ดังนั้นที่ดินที่ดี ที่หม่อ ที่เพียง จึงกลายเป็นเงื่อนไขที่ใช้พิจารณาสำหรับมรดกแก่ลูกหลานหรือเป็นแบบแผนทางวัฒนธรรมการมอบมรดก และยังมีการพยายามควบคุมที่ดินโดยใช้ “เครือข่ายเครือญาติ” ให้กลายเป็นแปลงใหญ่ต่อการจัดการ

ตีความวัฒนธรรมสืบทอดมรดกใหม่ วัฒนธรรมการสืบทอดมรดกเป็นสิ่งที่เคลื่อนไหวและถูกหยิบใช้เฉพาะกรณีที่สุดในเรื่องราวที่ยกมานี้ การส่งมอบที่ดินที่ดี ที่หม่อ ที่เพียง ไม่ได้สงวนไว้เฉพาะลูกสาวสุดท้องเพื่อใช้ดูแลพ่อแม่ยามแก่เฒ่า เพราะลูกสาวสุดท้องนั้นออกรับเรียนชั้นที่สุด เหตุผลของวัฒนธรรมข้อนี้จึงขัดกับ กรณีของนายโม สารระโมน ที่มอบที่ดินที่ดีให้นายสรบุตรชายคนโตสำหรับดูแลตนเอง หรือกรณีการมอบที่ดินใกล้บ้านให้กับขวัญยืน มากบุญเมื่อแต่งงานกับเกสร มากบุญ นอกจากนี้วัฒนธรรมการจัดการมรดกที่ดินเป็นทรัพยากรหนึ่งที่ใช้เพื่อต่อรอง ประนีประนอม และตอบโต้ความไม่เท่าเทียมทางอำนาจที่เกิดขึ้นในความสัมพันธ์ เช่น การที่นายสร กลับมาดูแลนายโมผู้เป็นพ่อที่บ้าน และพบว่าบ้านจะขาดแคลนข้าว จึงได้ใช้วัฒนธรรมการดูแลพ่อแม่เรียกร้องที่ดิน (หรืออาจจะขอร้องโดยอ้อม) ของน้องสาวไว้ใช้สำหรับการปลูกข้าวเลี้ยงดูคนในครัวเรือน

ดังนั้น ปัจจัยกำหนดพลังของบ้านก้างปลาในมิติสังคมวัฒนธรรม คือ “เครือข่ายของเครือญาติ” และ “อำนาจในการจัดการมรดกที่ดิน” ที่เกิดจากเจ้าของที่ดินที่มีลูกหลานแต่งงานกัน ครอบรวมที่ดิน จนกลายเป็นเครือข่ายเครือญาติหรือจัดสรรให้แก่ลูกสาวหรือลูกชายอย่างยืดหยุ่นเพื่อความมั่นคงสูงสุดในการใช้ประโยชน์จากที่ดินของครัวเรือน

ระดับที่ 1: แนวคิดพื้นฐานของพลัง

สุดท้ายนี้ เมื่อนำประวัติศาสตร์ของปฏิบัติการของผู้สูงอายุ จากครัวเรือนต่างๆ ที่เสนอข้างต้นมาพิจารณาในแง่ของ “พลัง” ทั้ง 3 เสาหลัก คือ การมีสุขภาพที่ดี การมีส่วนร่วมทางสังคมที่ดี และการมีความมั่นคงที่ดี

สุขภาพที่ดี

งานศึกษานี้ไม่ได้อธิบายอย่างชัดเจนถึงลักษณะสุขภาพที่ดีของผู้สูงอายุแต่ละราย เนื่องจากไม่ใช่งานวิจัยทางการแพทย์และสาธารณสุข แต่จะเน้นไปที่การตระหนักว่าตนมีสุขภาพที่โรยรา หรือแข็งแรง และการที่ผู้สูงอายุสามารถช่วยเหลือตัวเอง หรือพึ่งพาครอบครัวและระบบสาธารณสุขได้ดีเพียงใด

ในเรื่องช่วยเหลือตัวเองได้ในชีวิตประจำวันก็ชัดเจน เพราะจะเห็นเครือข่ายเครือญาติที่ควบคุมอำนาจ เช่น ผู้สูงอายุในสายตระกูลมากบุญ 1, 2, 3 และสายพรมจะมีโอกาสน้อยที่จะถูกทอดทิ้งในหมู่บ้าน เพราะบริเวณบ้านที่ดี ที่หม่อ ที่เพียง ถูกส่งมอบและครอบรวมไว้ด้วยกันด้วยสายเครือญาติเหล่านี้ลูกหลานวัยแรงงานและเด็กที่อยู่ในบริเวณหมู่บ้านล้วนแล้วแต่เป็น “ญาติชิด” ที่สามารถเข้าดูช่วยเหลือหากผู้เฒ่าในบ้านทำกิจวัตรส่วนตัวไม่ได้ทั้งสิ้น

ดังเช่น กรณีของนางบังอรที่เข้าสู่งการสูงอายุปลายที่ร่างกายเดินเหินลำบาก ทั้งตัวเองตระหนักว่าการเคลื่อนไหวของตนยากลำบาก จึงได้นำตัวเองมาอยู่ที่หน้าบ้านเสมอ ซึ่งเธอเป็น “แม่ใหญ่” ของสายตระกูลหลักที่ตั้งบ้านเรือนรอบ ๆ ดังนั้นลูกหลานทุกคนจะสังเกตเห็นเสมอ หากเธอต้องการความช่วยเหลือ

แม้กระทั่งตอนที่เธอหกล้มในบ้าน จากการเข้าห้องน้ำ ลูกเขยและลูกสาวผู้ดูแลมีความจำเป็นอย่างยี่งที่จะต้องสร้างห้องน้ำให้ใหม่แม้ว่าตนจะอยู่ในสถานะเป็นหนี้สิน และต้องการจะปลดหนี้ในปีนั้น การกู้เงินสร้างห้องน้ำดังกล่าวไม่ใช่แค่เรื่องความรักความห่วงใยเท่านั้น แต่ยังเป็นเรื่องของบทบาทหน้าที่ในฐานะผู้รับมรดกที่ดิน “ที่ดี ที่หม่อ ที่เพียง” และยังเป็นถึงผู้นำที่เป็นทางการของชุมชนอีกด้วย การสร้างห้องน้ำใหม่ให้แม่ใหญ่ ถือเป็นการส่งเสริมภาพลักษณ์และอำนาจอีกแบบหนึ่ง

ในเรื่องการพึ่งพาาระบบสาธารณสุข จากกรณีศึกษาทั้ง 5 ครอบครัวล้วนเป็นผู้ประสบกับโรคเรื้อรังเบาหวานความดัน ซึ่งได้รับการพึ่งพาจากระบบสาธารณสุขมูลฐานและสาธารณสุขปฐมภูมิรองรับ

นายสร บุตรของนายโม แม้จะต้องทำงานในแปลงเกษตร แต่อีกบทบาทหนึ่งคือการเป็นคนขับรถพาคนในหมู่บ้านมาที่ โรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชด่านซ้าย เนื่องจากเขาต้องนำผลผลิตมาขายที่ตลาดเป็นประจำ ดังนั้นผู้สูงอายุที่ไม่สามารถขับขีรถจักรยานยนต์ได้ โดยเฉพาะผู้สูงอายุวัยปลายที่เคลื่อนไหวไม่สะดวกจะอาศัยรถยนต์นายสรลงมาที่โรงพยาบาลเป็นประจำ ส่วนใหญ่แล้วเป็นผู้สูงอายุที่อยู่บริเวณคุ้มกลางหรือละแวกบ้านของนายสรเองที่จัดเป็นกลุ่ม Small man เหมือนกัน

ในขณะที่บ้านคุ้มบนนั้น ผู้สูงอายุที่ไม่สามารถขับขีรถได้ก็ยังคงอาศัยรถยนต์ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกสภาเทศบาลตำบล หรือผู้นำชุมชนอื่น ๆ ซึ่งจัดเป็นสามสายตระกูลหลักของชุมชนก้างปลา

การมีส่วนร่วมทางสังคมที่ดี

ในกรณีที่เครือข่ายญาติถูกมัดรวมกันเป็นสายตระกูลที่ใกล้ชิดกัน ผู้สูงอายุแต่ละคนในสายตระกูลโยงใยกันและถูกให้ความสำคัญ บางคนมีศักดิ์เป็นน้ำ บางคนมีศักดิ์เป็นยาย ลักษณะการมีส่วนร่วมเช่นนี้ไม่ต่างอะไรกับสังคมเกษตรกรรมอื่นๆ ในอีสาน

กรณีนายบางเป็นตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุด ที่แม้จะเข้าสู่การสูงอายุดอนปลายแล้ว แต่ก็ยังถูกเรียกขานว่าเป็นผู้บ่าว เนื่องจากบุคลิกที่รักสนุกชอบสังสรรค์และยังอยาก “ทำงาน” ในแปลงเกษตร ยิ่งทำให้เขามีส่วนร่วมได้มากขึ้น

กรณี นางบังอร ที่แม้จะเดินเหินไม่สะดวกแต่ก็มีบทบาทสำคัญ คือ เป็นผู้รู้ เป็นหมอยาม เป็นผู้ที่ทำเครื่องประกอบพิธีการสำคัญต่างๆ ได้ และเป็นหลักในพิธีกรรมหลายอย่างให้กับครอบครัวและชุมชน

ส่วนกรณีนายป๋ม ที่อายุยังไม่มาก การเข้าร่วมกิจกรรมในชุมชนถือว่าน้อย เพราะถือว่ายังเป็นแรงงานที่เข้มแข็ง การมีส่วนร่วมกับชุมชนจึงเป็นการสังสรรค์ฯ แลกเปลี่ยนความเห็น หรือลงแรงร่วมกับชายฉกรรจ์อื่นๆ ในชุมชน

ความมั่นคงที่ดี

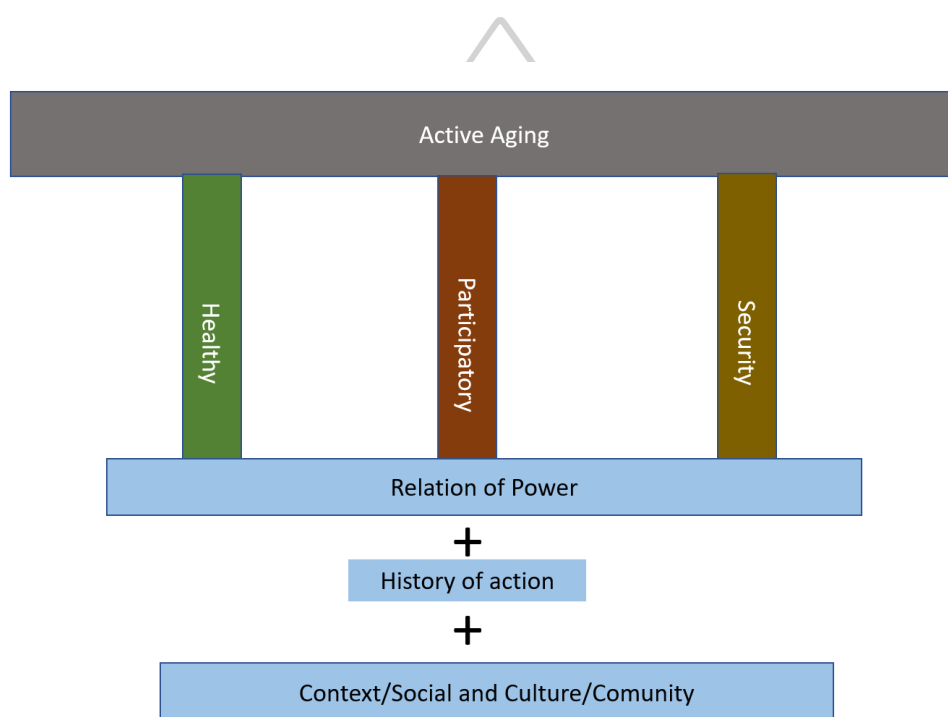
ส่วนนี้น่าจะสำคัญที่สุด เพราะความมั่นคงเป็นสิ่งที่มีสัมพันธ์กับวิถีชีวิต เศรษฐกิจและสังคม หากพิจารณาตามตัวอย่างที่เสนอไว้ข้างต้น ครอบครัวของนายโม่ เคยต้องเผชิญกับความเปราะบางหรือความไม่มั่นคงทางอาหาร ซึ่งส่งผลกระทบต่อระบบชุมชนทั้งหมด นายสรบุตรชายต้องหาวิธียึดที่ดินเพื่อเพิ่มผลผลิต ขณะที่คนในชุมชนก็ต้องจัดการทรัพยากรให้เพียงพอแก่ผู้ที่เปราะบาง

ตามที่คุณศึกษาได้เสนอข้อถกเถียงข้างต้นว่าตัวแบบพลวัตขององค์การอนามัยโลกที่ประกอบด้วย ภาวะ 3 ประการ คือ 1) มีสุขภาพที่ดี 2) มีส่วนร่วมกับสังคม 3) มีความมั่นคงในชีวิต นั้นอาจไม่เพียงพอแก่การมองสังคมเกษตรกรรมที่ผู้สูงอายุบางรายไม่มีวันเกษียณ และยังละเลยบริบททางสังคมวัฒนธรรมหลายประการ ผู้เขียนจึงได้เสนอว่าในสังคมเกษตรกรรมอย่างบ้านก้างปลา อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลยนั้น น่าจะมีกลไกของพลวัตที่เหมาะสมสำหรับตนเมื่อพิจารณาบริบทร่วม

งานศึกษานี้จึงได้นำเอาแนวคิดปฏิบัติการทางสังคมมาทำความเข้าใจผู้สูงอายุในบ้านก้างปลา ผ่าน “กระบวนการ” ของช่วงเวลาที่ยาวนานตั้งแต่วัยหนุ่มถึงวัยสูงอายุ พบว่าการเข้ามาบุกเบิกและสร้างเครือข่ายเครือข่ายมาก่อนหรือหลัง ส่งผลต่อความสัมพันธ์ทางอำนาจของผู้สูงอายุในเครือข่ายอย่างมีนัยสำคัญ นอกจากนี้ยังทำให้เห็นการใช้ “วัฒนธรรม” ในที่นี้คือ วัฒนธรรมการส่งมอบมรดกให้เื้อื่อต่อการสถาปนาอำนาจของครอบครัวด้วย เพราะเงื่อนไขภายนอกทำให้ที่ดินสำคัญ ที่ดินที่ดี ที่เหม่อ ที่เพียง จึงไม่ควรมอบให้แก่ลูกสาวคนเล็กตามแบบแผนทางวัฒนธรรมดั้งเดิม แต่ถูกปรับใช้และมอบให้ตามกรณีเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดหรือสร้างความมั่นคงแก่ครัวเรือน เครือญาติ หรือสายตระกูล นี่คือการปรับปรน ต่อรองตามความสัมพันธ์เชิงอำนาจในหมู่บ้านที่เห็นได้ชัด

ตัวแบบพลวัตทั้ง 3 เสาหลักขององค์การอนามัยโลกนั้นไม่สามารถเกิดขึ้นกับผู้สูงอายุทุกรายได้อย่างสมบูรณ์ เพราะทุกคนไม่ได้มีวิถีชีวิตหรือประวัติศาสตร์ของการกระทำที่เสมอ

กัน ดังนั้นผู้ศึกษาจึงได้เสนอให้นำมุมมองในลักษณะความสัมพันธ์ในชุมชน โดยใช้แนวคิดปฏิบัติการทางสังคมมาช่วย จึงให้เห็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างกลุ่มผู้สูงอายุเอง ระหว่างครอบครัว และภายในชุมชนมาพิจารณาร่วมกับเสาหลักของพหุพลังด้วย สำหรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เห็นได้ชัด เช่น การจัดการที่ดินที่เหลือใช้ให้กับครัวเรือนที่เปราะบาง หมายความว่ามีความมั่นคงกว่า มีการสะสมมาอย่างยาวนานกว่า ผู้ศึกษาจึงเสนอให้เพิ่มฐานคิดเกี่ยวกับปฏิสัมพันธ์เชิงสัมพันธ์เชิงอำนาจผ่านบริบททางสังคมวัฒนธรรมเข้าไปในสามเสาหลักพหุพลังขององค์การอนามัยโลก สำหรับอภิปรายเงื่อนไข/กลไกพหุพลังที่เฉพาะบริบทและกรณีด้วย

ภาพที่ 18 กรอบแนวคิดเกี่ยวกับพหุพลังใหม่เสนอให้เพิ่มการวิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ประวัติศาสตร์ของปฏิบัติการ และบริบทของสังคมวัฒนธรรม (ที่มา: ฐิตินันท์ ไกล่ซิด 2563)

6.4 สรุป

จากทั้งหมดที่ได้วิเคราะห์และอภิปราย ข้อเสนอจากการค้นพบแบ่งเป็น 3 ประการ ดังนี้
ประการแรก พหุพลังของเกษตรกรสูงอายุบ้านก้างปลามีเงื่อนไขคือ การสะสมทุนใน “ระบบที่ดิน” ซึ่งการใช้อำนาจจากการสะสมทุนแบ่งได้ 4 อำนาจ โดยใช้กรอบวิเคราะห์ปฏิบัติการทางสังคม 4 หน่วยวิเคราะห์ ตามแนวทาง Ortner (1980, 2006) โดยผู้ศึกษาได้ยกเงื่อนไขเฉพาะของพหุพลังในบริบทด้านซ้าย พหุพลังที่มีมาจากระบบที่ดิน ที่ทำให้พหุพลังไม่สามารถอธิบาย

ด้วยสถิติได้ เมื่อเปรียบเทียบกับงานวิจัยที่เกี่ยวข้องและครอบครัวผู้สูงอายุบ้านก้างปลาที่เป็นกรณีศึกษาสามารถแบ่งได้ 3 กลุ่ม คือ 1) กลุ่มที่มีอำนาจนำในบ้านก้างปลา (Big Man) 2) กลุ่มผู้มีฐานะทางเศรษฐกิจใหม่ (Little Big Man) 3) กลุ่มผู้ที่ต้องอาศัยที่ดินผู้อื่น (Small Man)

ทั้งนี้แต่ละกลุ่มมีปฏิบัติการหรือลักษณะการใช้อำนาจที่สัมพันธ์กับภาวะพลพลง 4 แบบ 1) เครือข่ายเครือญาติคือที่มาของอำนาจและพลพลงของผู้สูงอายุ 2) การถือครองที่ดินที่ดีจากประวัติศาสตร์ คือ อำนาจการจัดสรรของผู้สูงอายุ 3) ความเข้าใจและเลือกใช้วัฒนธรรม คือ อำนาจของผู้สูงอายุ 4) การเป็นแรงงานคืออำนาจของผู้สูงอายุ

ประการที่สอง ปัจจัยกำหนดพลพลง เฉพาะทางด้านสังคมวัฒนธรรมของชาว ก้างปลา สามารถวิเคราะห์ต่อเนื่องจากส่วนแรก คือ อำนาจทั้ง 4 แบบของผู้สูงอายุนั้นมีปัจจัยด้านสังคมวัฒนธรรมคือ “เครือข่ายเครือญาติ” และ “การจัดการมรดกที่ดิน”

ประการที่สาม แนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับพลพลงต้องเพิ่มการวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจเข้าไปในสามเสาหลักด้วย โดยผู้ศึกษากลับมาเน้นย้ำ “ตัวแบบพลพลง” ขององค์การอนามัยโลกที่ประกอบด้วย ภาวะ 3 ประการ คือ 1) มีสุขภาพที่ดี 2) มีส่วนร่วมกับสังคม 3) มีความมั่นคงในชีวิต นั้นอาจไม่เพียงพอแก่การมองสังคมเกษตรกรรมที่ผู้สูงอายุบางรายไม่มีวันเกษียณ และยังละเลยบริบททางสังคมวัฒนธรรม อย่างเช่นกรณีของด้านชายที่ เครือข่ายของเครือญาติ” และ “อำนาจในการจัดการมรดกที่ดิน” เป็นปัจจัยกำหนดทางสังคมวัฒนธรรมที่ส่งผลโดยตรงต่อการมีสุขภาพที่ดี มีส่วนร่วมกับสังคมที่ดี และมีความมั่นคงในชีวิตที่ดี

ดังนั้น ข้อเสนอแนะในการทำความเข้าใจภาวะหรือตัวแบบของพลพลงในบริบทที่ไม่ใช่สังคมอุตสาหกรรมควรพิจารณาบริบท และความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างกลุ่มผู้สูงอายุเองระหว่างครอบครัว และภายในชุมชนมาพิจารณาร่วมด้วย จึงเสนอให้เพิ่มฐานคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจผ่านบริบททางสังคมวัฒนธรรมเข้าไปในสามเสาหลักพลพลงขององค์การอนามัยโลก

บทที่ 7

บทส่งท้าย

ความยากลำบากในการอธิบายเรื่องพดุมพลัง คือ การที่พดุมพลังถูกวางให้เป็นแนวคิดเพื่ออธิบายลักษณะของผู้สูงอายุ ผู้ศึกษาจึงตั้งคำถามมาแต่ต้นว่า “พดุมพลัง” ไม่สามารถอธิบายผู้สูงอายุได้อย่างครบคลุมเพราะเป็นแนวคิดที่วางอยู่บนหลังของประชากรในโลกอุตสาหกรรม ในขณะที่บริบทการเกษตรมีความต่างออกไปตรงที่ผู้สูงอายุไม่มีวัยเกษียณและหยุดงาน นอกจากนี้ “พดุมพลัง” ไม่ใช่แค่คำนิยาม แต่เป็นตัวแบบที่มีอำนาจกำกับอยู่ด้วย นั่นจึงเป็นที่มาของการศึกษาที่ว่าในพื้นที่สังคมเกษตรกรรม “พดุมพลัง” ควรถูกมองอย่างไรและจะศึกษาอย่างไร

ดังนั้น เพื่อที่จะอธิบายเกี่ยวกับพดุมพลังได้อย่างชัด ผู้ศึกษาใช้พื้นที่บ้านก้างปลา ตำบลศรีสองรัก อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย เป็นพื้นที่ศึกษาชุมชนเกษตรกรรม เพื่อตั้งเอาบริบทจำเพาะมาชี้ให้เห็นว่าปัจจัยพื้นฐานที่รายล้อมชีวิตมนุษย์ที่นั่น คือ แบบแผนทางเกษตรกรรมที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงจาก “ที่ดิน” ที่มีอยู่อย่างจำกัดในพื้นที่อำเภอด่านซ้าย และด้วยบริบทจำเพาะนี้นำไปสู่คำถามวิจัยว่า “พดุมพลัง” ของเกษตรกรสูงอายุบ้านก้างปลา มีเงื่อนไขที่สัมพันธ์กับระบบที่ดินอย่างไร และเงื่อนไขของพดุมพลังที่อธิบายเหล่านั้น ก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจ จากประวัติศาสตร์ แบบแผนทางสังคมวัฒนธรรม ตลอดจนปฏิบัติการในทางการเกษตรของครอบครัวเกษตรกรสูงอายุในพื้นที่บ้านก้างปลาอย่างไร?

โดยวัตถุประสงค์ของการศึกษานี้ คือ การศึกษาระบบที่ดินบ้านก้างปลาในฐานะเงื่อนไขกำหนดภาวะพดุมพลังมี และ เพื่อศึกษาปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจของเกษตรกรสูงอายุในพื้นที่เพื่ออธิบาย “พดุมพลัง” ได้อย่างเจาะจงตามบริบทยิ่งขึ้น

การศึกษานี้จึงใช้วิธีการศึกษาทางมานุษยวิทยา โดยการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม สัมภาษณ์ไม่เป็นทางการเพื่อค้นหาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและจัดทำชาติพันธุ์วรรณา ทั้งยังวิจัยเอกสารประกอบกัน จากนั้นใช้แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับ ปฏิบัติการทางสังคม มาช่วยวิเคราะห์และคลี่คลายข้อมูลให้เห็นข้อค้นพบสำคัญต่าง ๆ ที่ตอบรับกับวัตถุประสงค์การวิจัย

ข้อค้นพบของการศึกษานี้ แบ่งเป็น 2 ประการ ได้แก่

ประการแรก พดุมพลังของเกษตรกรสูงอายุบ้านก้างปลา มีเงื่อนไขที่สัมพันธ์กับระบบที่ดิน “ระบบที่ดิน” อย่างแน่นแฟ้น แต่เป็นพดุมพลังหรือเป็นอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกัน สืบเนื่องจากระยะเวลาและกระบวนการ “สะสมทุน” ที่ไม่เท่ากัน โดยแบ่งผู้สูงอายุเป็น 3 กลุ่ม คือ 1) กลุ่มที่มี

อำนาจนำในบ้านก้างปลา (Big Man) 2) กลุ่มผู้มีฐานะทางเศรษฐกิจใหม่ (Little Big Man) 3) กลุ่มผู้
ที่ต้องอาศัยที่ดินผู้อื่น (Small Man)

ประการที่สอง ปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจแบ่งโดย “เงื่อนไขของพหุพลัง” ที่ไม่เท่า
เทียมกัน ก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนในครอบครัวและชุมชน แบ่งเป็น 4 แบบ

1) เครือข่ายเครือญาติคือที่มาของอำนาจและพหุพลังของผู้สูงอายุ ผู้สูงอายุและ
ญาติกลุ่มใดที่ครอบครองที่ดินที่ดี ที่หม่อ ที่เพียง หรือที่ดินใกล้บ้านเรือนหากมีการแต่งงานรวมเครือ
ญาติจะสร้างเครือข่ายการใช้ที่ดินและการดูแลผู้สูงอายุในครัวเรือนได้ดีอย่างดี

2) การถือครองที่ดินที่ดีจากประวัติศาสตร์ คือ อำนาจการจัดสรรของผู้สูงอายุ ที่ดิน
ที่ดีใช้พิจารณาสำหรับมรดกแก่ลูกหลาน หรือเป็นแบบแผนทางวัฒนธรรมการมรดก และยังมี
พยายามควมรวมที่ดินโดยใช้เครือข่ายเครือญาติให้กลายเป็นแปลงใหญ่ “ที่ดี ที่หม่อ ที่เพียง” นำไปสู่
การสร้าง “เครือข่ายเครือญาติ”

3) ความเข้าใจและเลือกใช้วัฒนธรรม คือ อำนาจของผู้สูงอายุที่อ้างอิงวัฒนธรรม
การจัดการและมรดกที่ดินเพื่อเป็นทรัพยากรที่ใช้เพื่อต่อรอง ประณีประนอม เช่น การยอมให้ลูกสาว
แต่งงานออกจากบ้านเพื่อควมรวมที่ดินให้ใหญ่ขึ้น หรืออาจใช้เพื่อตอบโต้ความไม่เท่าเทียมทางอำนาจที่
เกิดขึ้นในความสัมพันธ์ เช่น การที่พี่ชายขอยืมที่ดินน้องโดยอ้างการดูแลพ่อแม่ ซึ่งตามวัฒนธรรมแล้ว
ต้องเป็นน้องสาวดูแลพ่อแม่

4) การเป็นแรงงานคืออำนาจของผู้สูงอายุ มักปรากฏในการสูงอายุตามบทบาททาง
สังคมที่สภาพร่างกายถือว่าแข็งแรงทำงานหนักได้ หรือแม้กระทั่งการแสดงออกอย่างเข้มแข็งและเข้า
ร่วมกิจกรรมกับผู้ชายในชุมชน

นอกจากนี้ ยังสามารถกำหนด ปัจจัยกำหนดพหุพลัง เฉพาะทางด้านสังคม
วัฒนธรรมของชาวก้างปลาที่สามารถวิเคราะห์ต่อเนื่องจากส่วนแรกหรือปฏิสัมพันธ์ทางอำนาจทั้ง 4
แบบของผู้สูงอายุนั้น หากรวบเอามาใช้งานจะทำให้มีปัจจัยด้านสังคมวัฒนธรรมเหลือเพียง 2 ด้าน คือ
“เครือข่ายเครือญาติ” และ “การจัดการมรดกที่ดิน”

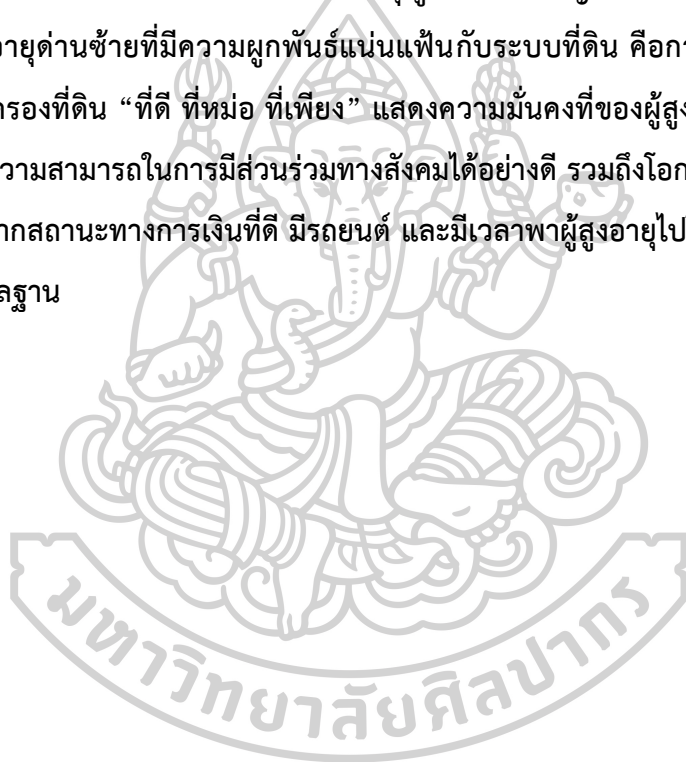
7.1 ข้อเสนอแนะ

จากงานศึกษาพหุพลังที่เฉพาะเจาะจงในบริบทชุมชนบ้านก้างปลา อำเภอด่านซ้าย
จังหวัดเลย ทั้งหมดทั้งหมดนี้ เพื่อที่จะเสนอว่า “ตัวแบบพหุพลัง” ขององค์การอนามัยโลกที่
ประกอบด้วย ภาวะ 3 ประการ คือ 1) มีสุขภาพที่ดี 2) มีส่วนร่วมกับสังคม 3) มีความมั่นคงในชีวิต
นั้นอาจไม่เพียงพอแก่การมองสังคมเกษตรกรรมที่ผู้สูงอายุบางรายไม่มีวันเกษียณ และยังคงเลยบริบท

ทางสังคมวัฒนธรรม อย่างเช่นกรณีของด่านซ้ายที่ เครือข่ายของเครือข่าย” และ “อำนาจในการจัดการมรดกที่ดิน” เป็นปัจจัยกำหนดทางสังคมวัฒนธรรมที่ส่งผลโดยตรงต่อการมีสุขภาพที่ดี มีส่วนร่วมกับสังคมที่ดี และมีความมั่นคงในชีวิตที่ดี

ดังนั้น ข้อเสนอแนะในการทำความเข้าใจภาวะหรือตัวแบบของพฤติกรรมในบริบทที่ไม่ใช่สังคมอุตสาหกรรมควรพิจารณาบริบท และความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างกลุ่มผู้สูงอายุเอง ระหว่างครอบครัว และภายในชุมชนมาพิจารณาร่วมด้วย จึงเสนอให้เพิ่มฐานคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจผ่านบริบททางสังคมวัฒนธรรมเข้าไปในสามเสาหลักพฤติกรรมขององค์การอนามัยโลก

จากการศึกษาวิจัยนี้ ทำให้เห็นคุณูปการณสำคัญว่าการเข้าสู่ภาวะพฤติกรรมของเกษตรกรสูงอายุด่านซ้ายที่มีความผูกพันแน่นแฟ้นกับระบบที่ดิน คือการมีเครือข่ายของเครือข่ายที่ดีที่ครอบครองที่ดิน “ที่ดี ที่หม่อ ที่เพียง” แสดงความมั่นคงที่ของผู้สูงอายุในครอบครัวนั้นๆ และยังสร้างความสามารถในการมีส่วนร่วมทางสังคมได้อย่างดี รวมถึงโอกาสในการเข้าถึงบริการสาธารณสุขจากสถานะทางการเงินที่ดี มีรถยนต์ และมีเวลาพาผู้สูงอายุไปโรงพยาบาลหรือเข้าถึงสาธารณสุขมูลฐาน

รายการอ้างอิง

- Bottomore Tom. (1992). *A Dictionary of Marxist Thought* (2nd ed.). Blackwell.
- Bourdieu P. (1977). *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge University Press.
- Hooyman Nancy R, & Kiyak Asuman H. (1996). *Social Gerontology: a Multidisciplinary Perspective*. Allyn and Bacon
- Kertzer David I, & Laslett Peter. (1995). *Aging in the Past Demography, Society, and Old Age*. University of California Press
- Ortner Sherry. (1989). *High Religion : A Cultural and Political History of Sherpa Buddhism*. Princeton University Press.
- Ortner Sherry. (2006). Introduction: Updating Practice Theory. In *In Anthropology and Social Theory : Culture, Power, and the Acting Subject* (pp. 1-18). Duke University Press.
- Ortner Sherry B. (1989). Theory in Anthropology since the Sixties. *Comparative Studies in Society and History*, 26(1), 126-166.
- Salamon Sonya, & Lockhart Vicki. (1980). Land Ownership and the Position of Elderly Farm Families in Society for Applied Anthropology, 39(4), 324-331.
- World Health Organization : WHO. (2002). Active Aging: A Policy Framework. Geneva: World Health Organization.
- กมลชนก ขำสุวรรณ. (2560). ความหมายผู้สูงอายุในระบอบของความจริง: ข้อถกเถียงเชิงทฤษฎีและปรัชญาสังคมศาสตร์. ประชากร 5(1).
- กำจร หลุยยะพงศ์ และกาจนา แก้วเทพ. (2553). การสื่อสารกับวาทกรรมอัตลักษณ์ผู้สูงอายุในสังคมไทย
- จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย]. กรุงเทพฯ.
- คณะราษฎร. (2547). ประกาศคณะราษฎร ฉบับที่ ๑. Retrieved 16 มีนาคม 2563 from <https://pridi.or.th/th/libraries/1583202126>
- เชษฐา พวงหัตถ์. (2551). ทฤษฎีสังคมและการทำความเข้าใจสภาวะสมัยใหม่ของแอนโรนี กิต-เดนส์. วิชา, 2(7).
- เทศบาลตำบลศรีสองรัก. (2563). แผนพัฒนาท้องถิ่น 3 ปี. เทศบาลตำบลศรีสองรัก.

- นิตา ชูโต. (2525). คนชราไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย]. กรุงเทพฯ
- บรรลุ ศิริพานิช. (2539). รายงานการศึกษาวิจัย เรื่องชมรมผู้สูงอายุ: การศึกษารูปแบบและการดำเนินงานที่เหมาะสม มปท]. กรุงเทพฯ.
- ปณิธิ บรรวณ. (2557). พดพพลัง: บทบาทของกลุ่มผู้สูงอายุและ “ทุน” ที่ใช้ในการขับเคลื่อนงานด้านผู้สูงอายุ. มนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์, 31(3), 98-120.
- ปาริชาติ ญาตินิยม. (2547). ลักษณะภาวะพดพพลัง: กรณีศึกษาผู้สูงอายุไทยที่มีชื่อเสียง. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ (พยาบาลศาสตร์) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย]. กรุงเทพฯ.
- ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. (2563). ทฤษฎีปฏิบัติการกับจุดเปลี่ยนทางมานุษยวิทยา. มานุษยวิทยา, 3(2), 186-193.
- มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย. (2561). รายงานสถานการณ์ผู้สูงอายุไทย พ.ศ. 2561. มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย.
- รศรินทร์ เกรย์ และคณะ. (2556). มโนทัศน์ใหม่ของนิยามผู้สูงอายุ. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม.
- ลักษณะพร กิจบุญชู. (2545). ความชรากับสถานภาพและบทบาทของผู้สูงอายุในชุมชนโชน่ง กรณีศึกษาบ้านเนินหว่า ตำบลกง อำเภอกงไกรลาศ จังหวัดสุโขทัย มหาวิทยาลัยศิลปากร].
- เล็ก สมบัติ และคณะ. (2554). รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ เรื่องภาวะสูงอายุอย่างมีคุณภาพกับการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจในประเทศไทย. สำนักงานมาตรฐานการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ สำนักงานปลัดกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์.
- วรรณิ วุฒิกฤตกุล. (2552). ผลกระทบจากการจัดการกรรมสิทธิ์ที่ดินของรัฐ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย]. กรุงเทพฯ.
- วัชพลประสิทธิ์ ก้อนแก้ว. (2557). พฤติกรรมสุขภาพของผู้สูงอายุที่อาศัยในเขตเทศบาลตำบลคลองตำหรุ อำเภอเมืองชลบุรี มหาวิทยาลัยบูรพา].
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2548). รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการอบรมและวิจัยเชิงปฏิบัติการทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี และชาติพันธุ์ : การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม กรณีศึกษาบ้านด่านซ้าย นาเวียง และนาหอ ลุ่มน้ำหมัน อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย]. กรุงเทพฯ.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2560). สร้างบ้านแปงเมือง. มติชน.
- ศรีศักร วัลลิโภดม และคณะ. (2550). ฝักบัวพุทธ ศาสนาและความเชื่อในสังคมด่านซ้าย ดุลยภาพทางจิตวิญญาณของชาวบ้านในลุ่มน้ำหมัน มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์.
- ศศิพัฒน์ ยอดเพชร. (2533). ปัจจัยเกื้อหนุนทางสังคมในการให้บริการแก่ผู้สูงอายุ สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์]. กรุงเทพฯ.
- ศศิพัฒน์ ยอดเพชร. (2549). สวัสดิการผู้สูงอายุ. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

- สถิตย์ นิยมญาติ. (2543). วิธีการดำเนินชีวิตของผู้สูงอายุในเขตชนบทไทย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์].
- สโรชพันธุ์ สุภาวรรณ และชไมพร กาญจนกิจสกุล. (2557). การประกอบสร้างภาพลักษณ์ของผู้สูงอายุ. *สังคมศาสตร์*, 10(1), 96-136.
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2557). การสำรวจประชากรสูงอายุของประเทศไทย พ.ศ.2557. สำนักงานสถิติแห่งชาติ.
- สุทิสภา ปลื้มปิติวิริยเวช. (2557). บั้นปลายชีวิตของคนในเมืองการค้า. ชีวิตส่วนตัวและในพื้นที่สาธารณะของผู้สูงอายุเชื้อสายจีนและผู้สูงอายุมุสลิม ในอำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย].
- สุทิสภา ปลื้มปิติวิริยเวช. (2558). บั้นปลายชีวิตของคนในเมืองการค้า มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์].
- สุประจักษ์ แสงประจักษ์กุล. (2557). วุฒิวิัยของผู้สูงอายุไทย. *สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ* 17, 131-148.
- สุมาลย์ โทมัส. (2534). พัฒนาการของการศึกษา เรื่องผู้สูงอายุในประเทศไทย สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์]. กรุงเทพฯ.
- สุรศักดิ์ ศรีสำออง. (2546). การประดิษฐานพระพุทธรูปศาสนาในนครหลวงพระบาง. In สุรศักดิ์ ศรีสำออง (Ed.), *เรื่องของพ่อ และรวมบทความวิชาการล้านนา-ล้านช้าง* (pp. 1-11). จัดพิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ นายประสม ศรีสำออง.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2544). วิธีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชน พลวัตและศักยภาพของชุมชนในการพัฒนา. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2544). มิติชุมชน วิธีคิดท้องถิ่นว่าด้วยสิทธิ อำนาจ และการจัดการทรัพยากร. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- เอกรินทร์ พึ่งประชา และคณะ. (2555a). ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการระบบนาและไร่ เพื่อความมั่นคงทางอาหารของชุมชน: หมู่บ้านในอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย. สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย
- เอกรินทร์ พึ่งประชา และคณะ. (2555b). รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการระบบและความมั่นคงทางอาหารของชุมชน: กรณีศึกษาอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย. สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย.
- เอกรินทร์ พึ่งประชา และคณะ. (2562). ด่านซ้ายกรีนเนท: ผู้หญิง เกษตรทางเลือก และปฏิบัติการทางสังคม เพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน. สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย.

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล	ฐิตินันท์ ไกล่ซัด
วัน เดือน ปี เกิด	15 มกราคม 2538
สถานที่เกิด	สุรินทร์
วุฒิการศึกษา	สำเร็จการศึกษาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขามานุษยวิทยา คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร เขตพระนคร จังหวัดกรุงเทพมหานคร
ที่อยู่ปัจจุบัน	191 ม.9 ต.สร้างมิ่ง อ.เลิงนกทา จ.ยโสธร 35120
ผลงานตีพิมพ์	พัฒนาพลังกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจในระบบที่ดิน: กระบวนการยาวนานของปฏิบัติการทางสังคม กรณีเกษตรกรสูงอายุบ้านก้างปลา อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

